

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ІМЕНІ О. О. ПОТЕБНИ НАН УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗЕЛІНСЬКА МАРІЯ ЗЕНОНІВНА

УДК 811.162.1'27'282'373'246.2(477.8)-053.6/.8-047.22

**ДИСЕРТАЦІЯ
КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ
МОЛОДИХ НОСІЇВ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ
ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ**

10.02.03 – слов'янські мови
філологічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Науковий керівник –
Кравчук Алла Миколаївна,
кандидат філологічних наук, професор

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Зелінська М. З. Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови західних областей України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.02.03 – слов'янські мови. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню польськомовної комунікативної компетенції молодих носіїв польської мови Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей сучасної України, які декларують польське походження. Праця опирається на засади системно-структурної та функціонально-комунікативної парадигм і базується на зібраних методом польового дослідження усних і писемних висловлюваннях, які не відповідають загальнопольській „зразковій” і „ужитковій” нормі. Проаналізовано близько 30 000 висловлювань, сформульованих у різних комунікативних ситуаціях у межах локальної польськомовної спільноти та поза нею.

Серед досліджених 8602 одиниць – відхилень від загальнопольської норми граматичного і лексичного характеру та у сфері мовленнєвого етикету – специфіку граматичних форм виділено у 4100: 46% становлять особливості реалізації іменних граматичних категорій (категорія роду, числа і відмінка), 28% – вербальних (категорія особи, способу та часу), 26% матеріалу є синтаксичними відхиленнями від норми (зв'язок керування, синтаксичні зв'язки числівників, вираження іменної частини іменного складеного присудка, порядок слів у реченні, синтаксичні кальки). Особливості лексики й мовленнєвого етикету представлені 4502 одиницями: 34,5% – на рівні лексики (формально-семантичні і словотвірні запозичення, семантичні кальки та відмінності у лексико-семантичній сполучуваності слів), 65,5% – у сфері мовленнєвого етикету (звернення до адресата, представлення, привітання і побажання, співчуття, прохання, пропозиція та відмови від пропозиції).

З'ясовано, що переважна більшість (74%) виявлених диференційних елементів польського мовлення молоді не впливає на успішність перебігу комунікації. Решті

(26%) досліджених одиниць притаманні певні особливості, які можуть негативно позначатися на перлокуції. Простежено, котрі з виділених диференційних ознак молодіжного мовлення мають давнішу традицію (від кінця XIX ст. – початку XX ст.) на теренах південно-східного пограниччя, а котрі позначені сучасними інтерферентними впливами. Почергове використання різних мовних кодів (у нашому випадку – споріднених українського і польського) спричиняє перенесення мовно-комунікативних явищ з однієї мови до іншої, тому в досліджуваному польському мовленні функціонують одиниці, не притаманні загальнопольській мові. Зіставлення зафіксованих диференційних мовних одиниць з українськими (або російськими) відповідниками дає підстави у більшості (74%) випадків стверджувати їхнє інтерферентне походження. Незначна частина інтерферентних явищ (8%) характерна одночасно для ненормативного узуального мовлення поляків у Польщі. З'ясовано, що 15% специфічних мовно-комунікативних рис досліджуваного мовлення не мають інтерферентного підґрунтя. Поодинокі (3%) відмінні на тлі загальнопольської мови мовні явища, які не є наслідком впливу інтерферентного чинника, теж простежуються в мовленні носіїв польської мови, що проживають на території Польщі.

Зафіксовані особливості зіставлено з диференційними, порівняно з нормативною польською мовою, мовними явищами польського мовлення мешканців інших регіонів України і з'ясовано, що окремі аналізовані граматичні (морфологічні і синтаксичні), лексичні та мовленнєвоетикетні риси характерні загалом для сучасного південно-східного варіанта польського периферійного діалекту. Додатковим підтвердженням висновків про інтерферентне походження значної частини зафіксованих відхилень від загальнопольської мови є присутність схожих помилок у мовленні українців, які вивчають польську мову як іноземну. У дисертації також представлено ширший ареал функціонування аналізованих явищ – на тлі північно-східного різновиду польської мови: досліджено, котрі з відхилень від загальнопольської мови (в реалізації іменних і вербальних граматичних категорій, синтаксичних конструкцій, на рівні лексики й мовленнєвого етикету) притаманні мовленню носіїв польської мови всього східного пограниччя.

Виділені відмінні, порівняно із загальнопольською мовною нормою, елементи мовлення молодих носіїв польської мови свідчать про недостатній рівень сформованості їхньої комунікативної компетенції, що простежується на рівні всіх її взаємопов'язаних складових компетенцій. Особливості польського мовлення молоді простежуємо передусім на рівні базової – мовної (граматичної, лексичної) компетенції, що певною мірою відображається й на інших компетенціях: соціолінгвістичній, соціокультурній, дискурсивній, прагматичній.

Ключові слова: польська мова, польський периферійний діалект, загальнопольська норма, інтерференція, комунікативна компетенція, граматики, лексика, мовленнєвий етикет, комунікативна невдача, молодь, польське походження, білінгвізм, Західна Україна.

ABSTRACT

Zelinska M. Z. The Communicative Competence of Young Polish Speakers of the Western Regions of Ukraine. – Qualifying research work as manuscript.

Thesis for the candidate degree in Philology (PhD), speciality 10.02.03 – Slavic languages. – Ivan Franko National University of Lviv, O. O. Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the study of the Polish-speaking communicative competence of young Polish speakers of Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil regions of modern Ukraine who declare their Polish origin. The work is guided by the principles of systemic and structural, as well as functional and communicative paradigms and is based on oral and written statements collected by the method of field investigation and that do not correspond to the Polish general „exemplary” and „consumer” norms. About 30,000 statements, formulated in various communicative situations within and outside the local Polish community, have been analyzed.

Among the studied 8,602 units – deviations from the general Polish norm of grammatical and lexical character and in the field of speech etiquette – the specificity of grammatical forms has been singled out in 4,100 units: 46% are peculiarities of realization of nominal grammatical categories (categories of gender, number and case), 28% – of

verbal categories (categories of person, mood and tense), 26% of the material are syntactic deviations from the norm (government relations, syntactic connections of numerals, predicative expression, word order in the sentence, syntactic calques). The peculiarities of vocabulary and speech etiquette are represented by 4,502 units: 34,5% – at the level of vocabulary (formal semantic and word-formative borrowings, semantic calques, differences in lexical-semantic connection between words), 65,5% – in the field of speech etiquette (address to the addressee, introduction, greetings and wishes, compassion, request, suggestion and rejection of a suggestion).

It is established that the overwhelming majority (74%) of the shown differential elements of the Polish speech of the youth does not influence the success of communication. The rest (26%) of the studied units have certain features that can negatively affect the perlocution. It was traced which of the distinctive features of the youth's speech have a longer tradition (from the end of the 19th century or the beginning of the 20th century) in the territory of the south-eastern border, and which of them are marked by modern interference influence. The rotational use of different language codes (in our case, congenial Ukrainian and Polish ones) causes the transfer of language and communicative phenomena from one language to another, therefore, in the investigated Polish speech there are units that are not inherent to the general Polish language. The comparison of the recorded differential language units with Ukrainian (or Russian) equivalents gives grounds for the majority (74%) of cases to assert their interference origin. A small part of the interference phenomena (8%) is characteristic simultaneously of the non-normative usual speech of the Poles in Poland. It is found out that 15% of the specific language and communicative features of the studied speech have no interferential basis. Solitary (3%) language phenomena that are different against a background of the general Polish language and are not the result of the interference factor, can also be traced in the speech of Polish speakers living in Poland.

The recorded features are compared with the differential, in comparison with the normative Polish language, language phenomena of the Polish speech of residents of other regions of Ukraine and it was found out that the individual analyzed grammatical (morphological and syntactic), lexical as well as speech etiquette traits are generally

characteristic of the modern south-eastern variant of the Polish peripheral dialect. An additional confirmation of the conclusions about the interference origin of a large part of the recorded deviations from the general Polish language is the presence of similar mistakes in the language of the Ukrainians who study Polish as a foreign language. The dissertation also presents a wider range of the functioning of the analyzed phenomena – against the background of the north-eastern version of the Polish language: it is researched which of the deviations from the general Polish language (in the realization of nominal and verbal grammatical categories, syntactic constructions, at the level of vocabulary and speech etiquette) are inherent to the speech of the Polish speakers of the whole eastern border.

The distinguished elements of the young Polish speakers' speech, which differ from the general norm of the Polish language, testify about insufficient level of their communicative competence formation, that can be traced at the level of all its interconnected constituent competences. The peculiarities of the youth's Polish speech are traced primarily at the level of basic – linguistic (grammatical, lexical) competence that, to a certain extent, is also reflected in other competences: sociolinguistic, sociocultural, discursive, pragmatic.

Key words: the Polish language, Polish peripheral dialect, general Polish norm, interference, communicative competence, grammar, vocabulary, speech etiquette, communicative failure, youth, Polish origin, bilingualism, Western Ukraine.

ABSTRAKT

Zielińska M. Kompetencja komunikacyjna młodych użytkowników języka polskiego zachodnich obwodów Ukrainy. – Kwalifikacyjna praca naukowa na prawach rękopisu.

Rozprawa doktorska w zakresie nauk filologicznych (doktor filozofii), specjalność 10.02.03 – Języki słowiańskie. – Lwowski Uniwersytet Narodowy imienia Iwana Franki, Instytut Językoznawstwa imienia O. O. Potebni NAN Ukrainy. – Kijów, 2018.

Rozprawa jest poświęcona badaniom nad polskojęzyczną kompetencją komunikacyjną młodych użytkowników języka polskiego deklarujących pochodzenie polskie w obwodzie lwowskim, iwano-frankowskim oraz tarnopolskim współczesnej Ukrainy. Badania są oparte na zasadach paradygmatu systemowo-strukturalnego i funkcjonalno-komunikacyjnego. Pod uwagę wzięto zebrane metodą badań terenowych ustne i pisemne wypowiedzi, które stanowią odstępstwa od ogólnopolskiej normy wzorcowej i użytkowej. Analizie poddano około 30 000 wypowiedzi młodzieży, sformułowanych w różnych sytuacjach komunikacyjnych zarówno w środowisku lokalnej społeczności polskojęzycznej, jak i poza nią.

Materiałem będącym podstawą analizy są 8602 jednostki – stanowią one przykłady odstępstw od ogólnopolskiej normy gramatycznej, leksykalnej oraz uchybień w zakresie etykiety językowej – specyficzne formy gramatyczne wyodrębniono w 4100 przykładach: 46% – są to osobliwości realizacji imiennych kategorii gramatycznych (kategoria rodzaju, liczby i przypadku), 28% – werbalnych (kategoria osoby, trybu i czasu) i 26% stanowią składniowe odstępstwa od normy (związek rzędu, składnia liczebników, formy orzecznika, szyk wyrazów w zdaniu i kalki składniowe). Osobliwości w zakresie słownictwa i etykiety językowej wyróżniono w 4502 analizowanych jednostkach: 34,5% – na poziomie słownictwa (zapożyczenia formalnosemantyczne i słowotwórcze, kalki semantyczne i różnice w leksykalno-semantycznej łączliwości wyrazów) i 65,5% – na poziomie etykiety językowej (zwracanie się do odbiorcy, przedstawianie się, życzenia i gratulacje, kondolencje, prośba, propozycja i odmowa przyjęcia propozycji).

Stwierdzono, iż większość (74%) wyróżniających się na tle normy ogólnopolskiej wyodrębnionych w polszczyźnie młodzieży elementów nie ma wpływu na pomyślny przebieg komunikacji. Inne analizowane jednostki (26%) ze względu na charakterystyczne cechy mogą wpłynąć negatywnie na perlokucję. Prześledzono, które z analizowanych odmiennych cech polszczyzny młodzieży mają dłuższą tradycję (od przełomu w. XIX i XX) na terenach Kresów Południowo-Wschodnich, a które są wynikiem współczesnej interferencji. Wymienne używanie różnych kodów językowych (w naszym przypadku – spokrewnionego ukraińskiego i polskiego) powoduje przeniesienie zjawisk językowych i komunikacyjnych z jednego języka do innego. W związku z powyższym w języku

polskim będącym przedmiotem niniejszych badań funkcjonują jednostki nietypowe dla języka ogólnopolskiego. Zestawienie odnotowanych odmiennych jednostek językowych z ich ukraińskimi (rosyjskimi) odpowiednikami pozwala w większości (74%) przypadków stwierdzić występowanie interferencji. Nieliczne sprzeczne z normą zjawiska interferencyjne (8%) obserwuje się również w uzusie Polaków w Polsce. Stwierdzono, iż 15% specyficznych cech językowo-komunikacyjnych charakterystycznych dla badanej polszczyzny młodzieży nie ma podłoża interferencyjnego. Pojedyncze (3%) wyróżniające się na tle normy ogólnopolskiej zjawiska językowe, niebędące wynikiem czynnika interferencyjnego, zdarzają się też w polszczyźnie użytkowników tego języka mieszkających w Polsce.

Wyodrębnione w badanej polszczyźnie osobliwości zostały skonfrontowane ze zjawiskami językowymi będącymi odstępstwami od normatywnego języka polskiego funkcjonującymi w polszczyźnie mieszkańców innych regionów Ukrainy. Dokonane porównanie pokazuje, że pewne analizowane gramatyczne (morfologiczne i składniowe), leksykalne i etykietalne cechy są charakterystyczne dla współczesnego południowo-wschodniego wariantu polskiego dialektu peryferyjnego. Dodatkowym potwierdzeniem wniosków o interferencyjnym podłożu znacznej części wyodrębnionych odstępstw od języka ogólnopolskiego jest obecność podobnych błędów w polszczyźnie Ukraińców, którzy uczą się języka polskiego jako obcego. W niniejszej rozprawie doktorskiej uwzględniono szerszy zakres występowania analizowanych zjawisk – na tle północno-wschodniego wariantu języka polskiego: zbadano, które odstępstwa od języka ogólnopolskiego (w realizacji imiennych i werbalnych kategorii gramatycznych, konstrukcji składniowych, na poziomie słownictwa i etykiety językowej) są charakterystyczne dla języka polskiego jego użytkowników całych Kresów Wschodnich.

Poddane analizie wyróżniające się na tle ogólnopolskiej normy językowej elementy, pochodzące z polszczyzny młodych użytkowników języka polskiego, świadczą o niewystarczającym poziomie ich kompetencji komunikacyjnej, co daje się prześledzić we wszystkich jej wzajemnie powiązanych składnikach-kompetencjach. Osobliwości polszczyzny młodzieży ujawniają się przede wszystkim na poziomie kompetencji podstawowej – językowej (gramatycznej, leksykalnej), co w pewnym stopniu znajduje

również swoje odbicie w innych kompetencjach: socjolingwistycznej, socjokulturowej, dyskursywnej, pragmatycznej.

Słowa kluczowe: język polski, polski dialekt peryferyjny, norma ogólnopolska, interferencja, kompetencja komunikacyjna, gramatyka, słownictwo, etykieta językowa, niepowodzenie komunikacyjne, młodzież, pochodzenie polskie, dwujęzyczność, Ukraina Zachodnia.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у фахових наукових виданнях

1. Зелінська М. З. Мовна свідомість осіб польського походження, що навчаються в недільній школі м. Самбора / М. З. Зелінська // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : зб. наук. праць. – Київ : ВПЦ „Київський університет”, 2010. – Вип. 12. – С. 66–77.
2. Зелінська М. З. Комунікативні невдачі в мовленні учнів польських суботньо-недільних шкіл / М. З. Зелінська // „Мова і культура”. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 13. – Т. V (141). – С. 89–96.
3. Зелінська М. Специфіка синтаксичних структур у мовленні молодого покоління носіїв польської мови Львівщини / Марія Зелінська // Київські полоністичні студії. – Київ : Університет „Україна”, 2011. – Т. XVIII. – С. 439–443.
4. Зелінська М. Лексичні особливості польського мовлення учнів суботньо-недільних шкіл Львівщини / Марія Зелінська // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 60. – С. 225–234.
5. Зелінська М. З. Мовленнєвий етикет молодих носіїв польської мови (на прикладі учнів суботньо-недільних шкіл Львівщини) / М. З. Зелінська // „Мова і культура”. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 14. – Т. V (151). – С. 168–173.
6. Зелінська М. З. Словотвірні особливості мовлення молодих носіїв польської мови в Західній Україні / М. З. Зелінська // Східнослов'янська філологія : зб.

наук. праць. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2012. – Вип. 22. Мовознавство. – С. 233–242.

7. Зелінська М. Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови у Львівській області (на прикладі м. Борислав) / Марія Зелінська // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – Вип. 61. – С. 137–148.

8. Зелінська М. 3. Особливості сучасної мовної ситуації : використання польської мови в західних регіонах України / М. 3. Зелінська // Слов'янський збірник : зб. наук. праць. – Одеса–Чернівці : Букрек, 2015. – Вип. 19. – С. 278–288.

у закордонних наукових виданнях

9. Zielińska M. Nauczanie języka polskiego w polskich szkołach sobotnio-niedzielnich na Ukrainie / Maria Zielińska // Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej / Pod red. U. Kopec i Z. Sibigi. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010. – S. 173–181.

10. Zielińska M. Sytuacja socjolingwistyczna uczniów pochodzenia polskiego w obwodzie lwowskim (na podstawie badań ankietowych) / Maria Zielińska // Tożsamość na styku kultur / Pod red. I. Masojć i H. Sokołowskiej. – Vilnius : Edukologija, 2011. – T. 2. – S. 551–564.

11. Zielińska M. Rola polszczyzny w życiu młodych użytkowników języka polskiego na Ukrainie Zachodniej / Maria Zielińska // Język. Komunikacja. Informacja. Polityka językowa w Europie Środkowo-Wschodniej / Pod red. I. Koutny i P. Nowaka. – Poznań : Wydawnictwo SORUS, 2011. – T. 6. – S. 127–134.

12. Zielińska M. Tożsamość narodowościowa i językowa młodych osób polskiego pochodzenia w obwodzie lwowskim / Maria Zielińska // Актуальныя праблемы паланістыкі, 2010 : сб. навук. артыкулаў / Пад рэд. С. А. Важнік, А. А. Кожынава. – Мінск : „Медисонт”, 2011. – С. 87–92.

13. Zielińska M. Kompetencja językowa uczniów polskich szkół sobotnio-niedzielnich na Ukrainie Zachodniej / Maria Zielińska // Kresowe dziedzictwo.

Studia nad językiem, historią i kulturą / Pod red. A. Burzyńskiej-Kamienieckiej, M. Misiak i J. Kamienieckiego. – Wrocław : Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2012. – S. 247–258.

14. Zielińska M. Sytuacje komunikacyjne a umiejętności tworzenia wypowiedzi przez młodych użytkowników języka polskiego na terenach Ukrainy Zachodniej / Maria Zielińska // Słowo. Studia językoznawcze. – 2012. – Nr 3. – S. 192–200.

15. Zielińska M. Język polski w pozaszkolnych placówkach oświatowych na Ukrainie / Maria Zielińska // Przeszłość i teraźniejszość edukacji na Kresach. Zbiór studiów z języka i kultury / Pod red. A. Burzyńskiej-Kamienieckiej, M. Misiak i J. Kamienieckiego. – Wrocław : Wydawnictwo GAJT, 2013. – S. 155–169.

16. Zielińska M. Osobliwości fleksji werbalnej w polszczyźnie młodych osób pochodzenia polskiego na Ukrainie Zachodniej / Maria Zielińska // Polonistyka w Europie. Kierunki i perspektywy rozwoju / Pod red. G. Filip, J. Pasterskiej, M. Patro-Kucab. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – S. 403–412.

17. Zielińska M. Odstępstwa od ogólnopolskiej normy składniowej w polszczyźnie młodzieży pochodzenia polskiego na Ukrainie Zachodniej / Maria Zielińska // Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej / Red. nauk. S. Gajda, I. Jokiel. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014. – T. II. – S. 237–245.

18. Зелінська М. З. Орфоепічні особливості польського мовлення молоді в Західній Україні / М. З. Зелінська // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – Москва : МАКС Пресс, 2017. – Вып. 55. – С. 98–107.

в інших наукових виданнях

19. Зелінська М. Комунікативно орієнтоване навчання мови національної меншини в польських суботньо-недільних школах / Марія Зелінська // Мовне обличчя міста. Черкаси-2010 : матеріали науково-практичної конференції. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2010. – С. 308–317.

20. Зелінська М. Словозмінні особливості польського мовлення учнів суботніх шкіл (на прикладі школи м. Борислав) / Марія Зелінська // Проблеми слов'язнавства : зб. наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – Вип. 59. – С. 283.
21. Зелінська М. З. Комунікативна компетенція: методологія дослідження (на прикладі польськомовної молоді в Україні) / М. З. Зелінська // Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти : зб. матеріалів всеукраїнської науково-методичної Інтернет-конференції, 11 квітня 2014 року, Луцьк / Луцький національний технічний університет. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. – С. 207–210.
22. Зелінська М. Комунікативна компетенція польськомовної молоді західноукраїнських областей / Марія Зелінська // Польська мова та полоністика у Східній Європі : минуле і сучасність : зб. праць з нагоди десятиліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка / За ред. І. Бундзи, Є. Ковалевського, А. Кравчук, О. Сливинського. – Київ : Фірма „ІНКОС”, 2015. – С. 107–117.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ	25
1.1. Поняття і структура комунікативної компетенції	25
1.2. Явище комунікативної невдачі	40
1.3. Методологічні засади і джерельна база дослідження комунікативної компетенції польськомовної молоді в Україні	47
Висновки до розділу 1	57
РОЗДІЛ 2. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДІ У ЛЬВІВСЬКІЙ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ І ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ	59
2.1. Польський мовний код у повсякденних комунікативних ситуаціях	59
2.1.1. Сфери використання польської мови	59
2.1.2. Мова спілкування в родинному оточенні та джерело опанування польської мови	64
2.2. Рівень володіння польською мовою	68
2.3. Доступ до польськомовних ЗМІ і літератури	70
2.4. Мотивація вивчення чи вдосконалення польської мови	73
2.5. Оцінка стану польської мови в Україні її молодими носіями	81
Висновки до розділу 2	86
РОЗДІЛ 3. МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ У ПОЛЬСЬКОМУ МОВЛЕННІ МОЛОДІ	88
3.1. Відхилення в реалізації іменних граматичних категорій	88
3.1.1. Проблеми реалізації категорій роду і числа	88
3.1.2. Категорія відмінка	98
3.1.2.1. Відмінкові форми особових займенників.....	99
3.1.2.2. Відмінкові форми іменників в однині	100

4.1.3. Семантичні кальки	168
4.1.4. Особливості лексико-семантичної сполучуваності слів	174
4.2. Відхилення у сфері мовленнєвого етикету	177
4.2.1. Звертання до адресата	177
4.2.2. Представлення	185
4.2.3. Привітання і побажання	187
4.2.4. Співчуття	191
4.2.5. Прохання	192
4.2.6. Пропозиція та відмова від пропозиції	195
Висновки до розділу 4	198
ВИСНОВКИ	202
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	206
Додаток 1	
АНКЕТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ.....	242
Додаток 2	
АНКЕТА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ	245
Додаток 3	
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ПОЛЬСЬКОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДІ	249
Додаток 4	
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО	
АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	254

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КК	комунікативна компетенція
КН	комунікативна невдача
ІБ	Івано-Франківська область, м. Болехів
ІД	Івано-Франківська область, м. Долина
ІК	Івано-Франківська область, м. Калуш
ІКл.	Івано-Франківська область, м. Коломия
ЛБ	Львівська область, м. Борислав
ЛД	Львівська область, м. Дрогобич
ЛЖ	Львівська область, м. Жидачів
ЛЗ	Львівська область, м. Золочів
ЛНР	Львівська область, м. Новий Розділ
ЛС	Львівська область, м. Самбір
ЛСт.	Львівська область, м. Стрий
ЛСВ	Львівська область, м. Судова Вишня
ЛТ	Львівська область, м. Трускавець
ЛЯ	Львівська область, м. Яворів
ТП	Тернопільська область, смт. Підволочиськ
ТСС	Тернопільська область, с. Старий Скалат
ТЧ	Тернопільська область, м. Чортків

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Польська мова, яка функціонує поза межами сучасної Польщі, є сьогодні предметом активних наукових зацікавлень. Як рідна для представників полонійних середовищ, вона розвивається в умовах білінгвізму, а інколи й полілінгвізму, а тому має свої фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексико-стилістичні особливості порівняно із загальнопольською (літературною) мовою.

У польській мові т. зв. східного пограниччя (пол. *kresy*) розрізняють два варіанти: північно-східний і південно-східний.

У науковій літературі різнобічно представлено особливості функціонування польської мови північно-східного пограниччя: досліджено суспільно-історичні передумови її формування (З. Саванєвська-Мохова [261; 262], Г. Турська [277] та ін.), особливості всіх мовних рівнів (К. Гебен [120; 122], А. І. Грек-Пабісова, І. Маринякова [127; 128; 129], А. Зелінська [287; 288; 289], Г. Карась [151; 153], З. Курцова [202; 206], І. Масойць [223; 224; 225; 226], Й. Мендельська [228; 229], Я. Рігер [252; 254], Е. Смулкова [268] та ін.), зокрема на матеріалі польськомовних періодичних видань в Литві (Т. Броніцька [85], Й. Йоахімак [150], Й. Мендельська [227] та ін.). З'ясовано соціолінгвістичні передумови мовлення молоді польського походження в Литві (К. Гебен [121; 124], М. Давлевіч [107; 108], Г. Карась [152; 154; 155; 156], І. Масойць [222; 224; 221], Г. Соколовська [272; 273] та ін.).

Стан південного варіанта польського мовлення мешканців східного пограниччя кінця XIX – I половини XX ст. дослідили В. Гаргаля [132; 133], С. Грабець [134], К. Дейна [109], І. Зайфферт-Наука [264], З. Курцова [204; 205], Т. Лер-Сплавінський [208; 209], П. Париляк [242] та ін. Польське мовлення автохтонних середовищ на території Радянського Союзу, зокрема й в Україні, вивчав білоруський дослідник В. Веренич [279; 280]. Соціолінгвістичні чинники та структурно-семантичні особливості мовлення носіїв польської мови Львівської, Тернопільської, Хмельницької та Житомирської областей проаналізував Я. Рігер; результати діалектологічних експедицій під керівництвом ученого представлені в численних публікаціях [249; 250; 251; 252]. Особливості польського мовлення жителів

сучасного Львова дослідили Б. Пацан [241], Е. Смулкова [269], Г. Сойка-Машталєж [270; 271], а окремих місцевостей Львівської області – А. Буриш [87], Е. Дзенгель [111; 114], А. Костецька-Садова [163; 165; 166] та ін.; А. Шульган проаналізувала мовлення носіїв польської мови м. Кременця Тернопільської обл. [275]. Специфіку польського мовлення мешканців здебільшого сільських місцевостей Хмельницької області висвітлено в працях Н. Ананьєвої [1; 80], Е. Дзенгель [111; 115; 116; 117; 118], А. Кравчик [194; 196; 197], М. Оголенко (Юревич) [77; 237; 238], І. Цехош [94; 95; 96; 97; 98; 99], Л. Янушевської [145] та ін. Особливості функціонування польської мови на Житомирщині представили С. Рудницький [255; 256; 257], Г. Тимбровська [278] та ін. Н. Поплавська [245] і І. Цехош [93] зосередили увагу на польському мовленні мешканців Києва, а О. Лазаренко [48; 210] – Київської області, А. Кравчик [193] і О. Остапчук [239; 240] – Вінницької, А. Швець – міста Дніпродзержинська Дніпропетровської обл. [74]. Польське мовлення жителів Донецької та Запорізької областей, з урахуванням суспільно-історичних передумов і національно-культурного тла, а також мешканців Буковини проаналізувала Г. Красовська [173; 174; 175; 176].

Найдетальніше вивчено на сьогодні мовлення найстаршого покоління носіїв південно-східного варіанта польської мови. Проблеми польсько-українських мовних контактів в історичному аспекті досліджено в працях Ю. Костя [167] і М. Лесіва [213], синтаксичні особливості польського писемного мовлення полоноцентричних спільнот України на матеріалі польськомовної преси – в дисертації О. Огорілко [53], специфіку мовленнєвого етикету носіїв польської мови в Україні – в публікаціях А. Кравчук [45; 181; 182; 183; 184; 185; 186; 188; 189; 191; 192].

Аналіз учнівського мовлення, а зокрема орфографічних і граматичних відхилень від норми в мовленні учнів львівських шкіл станом на початок ХХ ст., містять праці Р. Кубінського [199] і Я. Яніва [142]. Проблеми національної ідентифікації молоді польського походження, яка проживає в Самборі Львівської обл. та Гречанах Хмельницької обл., висвітлено в публікаціях Е. Дзенгель [112; 113]. У статті А. Костецької-Садової проаналізовано деякі особливості лексичного складу польського мовлення молодих білінгвів м. Мостиська та його околиць Львівської

обл. [165]. А. Швець представила окремі відмінності від загальнопольської норми на фонетико-фонологічному рівні в мовленні молодих мешканців Дніпродзержинська [74]. Граматичні особливості мовлення учнів загальноосвітніх шкіл з польською мовою навчання в Україні дослідила Л. Король [34; 35; 36; 37; 159; 160; 161; 162]. На значному корпусі текстів молодих осіб польського походження ґрунтуються праці Є. Ковалевського про відхилення від загальнопольської норми в польській мові в Україні [168; 169; 170; 171; 172]. Однак досі бракує комплексного дослідження, присвяченого цілісному аналізу польського мовлення молоді, що проживає в сучасній Україні.

Отже, **актуальність** дисертації обумовлює потреба всебічного дослідження ще мало вивченого сегмента польської мови поза межами Польщі – в Україні, а також те, що саме молоде покоління в майбутньому визначатиме перспективи функціонування польської мови – як мови однієї з найчисельніших національних меншин – на теренах України.

Аналізуючи польську мову за межами Польщі, зокрема й на території східного пограниччя, дослідники змушені розв'язувати питання термінологічного окреслення досліджуваного об'єкта. У науковій літературі функціонують різні – ширші та вужчі за обсягом – терміни на позначення мовлення польських спільнот сучасної України: „кресова польська мова”, „південно-кресова польська мова”, „кресовий діалект”, „південно-кресовий діалект”, „периферійний діалект”, „регіональна польська мова”, „культурний діалект”, „міський діалект”, „міський говір”, „південно-кресовий міський говір”, „південно-кресові народні говірки”, „успадкована мова” тощо. У дисертації польську мову, яка функціонує на території сучасної України, називаємо південно-східним варіантом (чи різновидом) польського периферійного діалекту або польським мовленням носіїв польської мови південно-східного пограниччя.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка. Проблематика дослідження відповідає науковій темі кафедри „Актуальні проблеми польської філології в Україні: дослідницька проблематика і методика викладання” (номер державної реєстрації 0115U003727). Тему дисертації

затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 16/9 від 25 вересня 2013 р.).

Мета дослідження – з'ясувати, наскільки відхилення від загальнопольської норми в польському мовленні молоді західних областей України та соціолінгвістичні чинники його функціонування позначаються на комунікативній компетенції носіїв.

Мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати поняття комунікативної компетенції та її структурну організацію, визначити поняття комунікативної невдачі;
- 2) окреслити методологію дослідження комунікативної компетенції в конкретних соціолінгвістичних умовах;
- 3) проаналізувати соціолінгвістичні чинники функціонування польського мовлення його молодих носіїв у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях;
- 4) виділити в досліджуваному мовленні відхилення від загальнопольської („зразкової” і „ужиткової”) норми граматичного (словозмінного і синтаксичного), лексичного характеру, а також у сфері мовленнєвого етикету і з'ясувати, котрі відхилення можуть впливати на успішність перебігу комунікації;
- 5) з'ясувати інтерферентний вплив української мови на мовно-комунікативну поведінку польськомовної молоді в Україні;
- 6) вивчити ширше тло досліджуваних мовних явищ: їхні історичні передумови (від кінця ХІХ ст.) та ступінь відповідності виявлених відхилень диференційним ознакам: сучасного полонійного мовлення в інших регіонах України; польського мовлення осіб, які вивчають мову як іноземну; мовлення носіїв північно-східного різновиду польської мови.

Об'єктом дослідження є польське мовлення молоді Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей сучасної України.

Предмет дослідження – особливі, відмінні на тлі загальнопольської мовної норми, елементи мовлення молодих носіїв польської мови.

Матеріал дослідження становлять 8602 одиниці – приклади відхилень від граматичної і лексичної норм загальнопольської мови та у сфері мовленнєвого

етикету, які було виділено в усному і писемному мовленні учнівської молоді віком від 14 до 17 років, яка декларує польське походження.

Джерельною базою дисертації є усні і писемні польськомовні тексти молодих осіб. Сучасну польську мову в Україні, що функціонує в умовах постійного контакту з українською, досліджуємо на матеріалі мовлення молоді, яка народилася в незалежній українській державі і на сьогодні вдосконалює польську мову в позашкільних навчальних закладах – польських суботніх / недільних школах при українських загальноосвітніх школах, товариствах польської культури або римо-католицьких парафіях. Дослідженням охоплено 17 позашкільних навчальних закладів Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, де вивчають польську мову. Це десять осередків, які функціонують у містах Львівської області: Дрогобич, Борислав, Трускавець, Стрий, Самбір, Золочів, Новий Розділ, Судова Вишня, Яворів і Жидачів, чотири – в містах Івано-Франківської: Коломия, Болехів, Долина та Калуш, а також три школи Тернопільської області – в місті Чортків, селі Старий Скалат та селищі міського типу Підволочиськ. Усні висловлювання були сформульовані в різноманітних комунікативних ситуаціях у межах локальної польськомовної спільноти та поза нею – у спілкуванні з носіями польської мови в Польщі. Зразки писемного мовлення походять із самостійно створених учнями текстів та з їхніх відповідей на питання спеціально підготовленої анкети (загалом 528 респондентів), у якій було запропоновано висловитися в певних комунікативних ситуаціях. Загалом проаналізовано близько 30 000 усних і писемних учнівських висловлювань. Аналіз соціолінгвістичних параметрів досліджуваного мовлення базується на відповідях молоді на запитання анкети соціолінгвістичного характеру (загалом 453 особи).

Методи дослідження. З метою збору дослідницького матеріалу застосовано методи польового дослідження, насамперед вивчення документальних джерел та два види анкетування. У процесі дослідження застосовано прийом спостереження. Виокремлення в аналізованому мовленні відхилень від загальнопольської норми і виявлення прикладів інтерференції базувалося на зіставному методі. За допомогою порівняльно-історичного методу простежено функціонування виділених

особливостей упродовж тривалого часу (від кінця XIX ст.). У процесі аналізу відхилень від норми застосовано описово-аналітичний метод. Кількісні параметри досліджуваного матеріалу визначено за допомогою прийому кількісних підрахунків.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації вперше визначено соціолінгвістичні передумови функціонування мовлення молоді польського походження Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей та з'ясовано її комунікативну польськомовну компетенцію. Дослідження проведено в ракурсі подвійної проблематики: конкретно-мовної – як предмет польської діалектології і лінгвогеографії та контактологічної – з урахуванням польсько-української інтерференції. Характерні для польського мовлення представників молодого покоління граматичні, лексичні та етикетні відхилення від загальнопольської норми вперше проаналізовано на двох рівнях – „зразковому” й „ужитковому”. Визначено відхилення, які можуть бути причиною комунікативних невдач у спілкуванні в локальному польськомовному середовищі і поза ним. Проекція аналізованого матеріалу на історичне і ареальне мовне тло дала змогу виділити характерологічні риси не лише південно-східного варіанта польського периферійного діалекту, а й східного пограниччя загалом.

Теоретична цінність роботи. Теоретичний матеріал дисертації цінний для лінгвістичної полоністики, загальної теорії мови, зокрема для теорії мовних контактів, для вивчення проблеми білінгвізму, лінгвопрагматики, соціолінгвістики, лінгвістичної географії, загальної діалектології та девіатології.

Практична цінність роботи. Зібраний матеріал може бути використаний при викладанні навчальних курсів: „Культура польської мови”, „Порівняльна типологія слов'янських мов”, „Польська діалектологія”, „Методика викладання польської мови”, при написанні посібників і підручників з польської мови, методичних рекомендацій щодо викладання польської мови в Україні. Методи збору і класифікації матеріалу, а також опрацьовані анкети можуть бути поширені в інших областях України, що дало б змогу визначити рівень комунікативної компетенції молодих носіїв польської мови в ширшому ареалі.

Особистий внесок здобувача. Збір дослідницького матеріалу, його класифікацію та аналіз здійснено здобувачем самостійно. Усі публікації з теми дисертації – одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка. Результати досліджень апробовано на 27 конференціях і семінарах:

- звітних конференціях кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2010, 2011);
- всеукраїнських наукових форумах: VII Всеукраїнський соціолінгвістичний семінар (Львів, 2010); Всеукраїнська науково-методична Інтернет-конференція „Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти” (Луцьк, 2014); Всеукраїнська наукова конференція на пошану професора Клавдія Олександровича Яскевича (до 90-річчя від дня народження) „Славістика крізь призму класичної та новітньої філологічної парадигми” (Дрогобич, 2014);
- міжнародних конференціях в Україні: XVIII–XXII та XXIV Міжнародні славістичні колоквиуми (Львів, 2009–2013; 2016); X Міжнародні славістичні читання, присвячені пам’яті академіка Л. А. Булаховського (Київ, 2010); XIX, XX Міжнародні наукові конференції „Мова і культура” імені проф. Сергія Бураго (Київ, 2010–2011); Міжнародна наукова конференція „Польсько-український бюлетень”: європейська традиція діалогу культур (Київ, 2010); Міжнародна наукова конференція з нагоди десятиліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка „Польська мова і полоністика у східній Європі: минуле і сучасність” (Львів, 2014); Міжнародна інтердисциплінарна наукова конференція з нагоди 15-ліття заснування кафедри полоністики „Традиція – сучасність пограниччя: письменство, освіта, історія” (Київ–Умань, 2015); Міжнародна наукова конференція „Полоністика у XXI столітті: між локальним і глобальним. До 190-річчя польської філології у Львівському університеті” (Львів, 2016);

- закордонних конференціях: в Польщі – „Edukacja polonistyczna w dobie kultury masowej – polisensorycznej” (Жешів, 2009); „Pomiędzy językami Europy Środkowo-Wschodniej” (Познань, 2011); „Kresy – wspólne dziedzictwo (w aspekcie językowo-kulturowym)” (Вроцлав, 2011); „Polonistyka w Europie. Kierunki i perspektywy rozwoju” (Жешів, 2012); „Integracja wczoraj i dziś” (Жешів, 2012), Литві – „Tożsamość na styku kultur” (Вільнюс, 2010), Білорусі – „Pogranicze w perspektywie językowej, historycznej i kulturowej” (Мінськ, 2010);
- світових конгресах полоністики в Польщі: V Конгрес закордонної полоністики „Polonistyka wobec wyzwań współczesności” (Бжег – Ополе (Польща), 2012); VI Світовий конгрес полоністів „Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy. Konsepcje. Perspektywy” (Катовіце (Польща), 2016).

Публікації. Матеріали дисертації представлено у 20 статтях, 8 з яких опубліковано в українських фахових виданнях, 10 – у закордонних, 2 – у збірниках матеріалів конференцій, та у 2 тезах.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури і додатків. Повний обсяг дисертації становить 258 сторінок, з яких 189 основного тексту. Список використаної літератури налічує 322 джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття і структура комунікативної компетенції

Поняття комунікативної компетенції (далі КК) має інтердисциплінарний характер і міститься в межах дослідження різних гуманітарних дисциплін, зокрема комунікативної і прагматичної лінгвістики, психолінгвістики, психології, соціолінгвістики, соціології тощо. Як основа комунікативного підходу до вивчення іноземних мов його широко використовують у дидактиці, адже від рівня сформованості іншомовної КК залежить успішність комунікації. КК неодноразово була предметом зацікавлення та дискусій учених. Цей термін запропонував Д. Хаймс [135] як відповідь на протиставлені Н. Хомським поняття компетенції (знання мови) та використання мови (застосування мови в певних ситуаціях) [71]. На думку Хомського, мовна компетенція як складова генеративно-трансформаційної граматики притаманна всім носіям мови. Учений зазначає, що „лінгвістична теорія має справу, насамперед, з ідеальним мовцем-слухачем, який існує в абсолютно однорідній мовній спільноті і який досконало знає свою мову і не залежить від таких граматично несуттєвих умов, як обмеження пам'яті, розсіяність, зміна уваги або зацікавлення, помилки (випадкові або закономірні) у застосуванні свого знання мови” [71, с. 9]. Предметом досліджень Н. Хомського стали розумові здібності людини підсвідомого характеру, які дають їй змогу будувати необмежену кількість речень з обмеженої кількості мовних одиниць, а також відрізняти граматично правильні речення від неправильних. Критичний погляд Д. Хаймса на поняття мовної компетенції Н. Хомського полягав, серед іншого, в тому, що не тільки граматики, а й такі чинники, як роль, яку виконує носій мови в соціальній групі, ситуація, в якій відбувається комунікація, є вирішальними, коли йдеться про його мовну поведінку. При цьому виявляється, що вплив цих чинників на використання мови підпорядкований певним правилам. Д. Хаймс піддає сумніву ідею Н. Хомського про необмежені можливості носія мови у творенні нових, досі не

висловлюваних, речень у цілком нових ситуаціях. Головна ідея концепції Д. Хаймса щодо форм мовної поведінки полягає в тому, що змінність поведінки не є випадковою. Дослідник вважає, що якщо в нових ситуаціях мовець творить відповідні до цих ситуацій висловлювання, то форма такого висловлювання пов'язана із ситуацією, а знання ситуацій і залежності від них висловлювань є свого роду компетенцією [135, с. 48–49]. Д. Хаймс не погоджується з доцільністю аналізу мовних явищ без урахування їх суспільно-культурного тла і наголошує на необхідності розширити поняття компетенції так, щоб воно охопило „не лише те, що граматичне” [135, с. 48]. Учений зазначає, що слід брати до уваги здатність мовця використовувати знання практично, оскільки ця здатність також є елементом його компетенції [135, с. 53].

Польська дослідниця А. Журек, аналізуючи поняття мовної компетенції Н. Хомського і комунікативної компетенції Д. Хаймса, зазначає, що Н. Хомський займається „внутрішньою мовою (прихованою, неусвідомлюваною компетенцією), а Хаймс – зовнішніми мовами, в яких *комунікативна компетенція* є віддзеркаленням зв'язків між мовою та суспільством” [291, с. 44].

Аналіз української та зарубіжної наукової літератури дає підстави стверджувати про розбіжності в термінологічній номінації, розумінні КК і її компонентного складу¹. Український мовознавець Ф. Бацевич під поняттям КК розуміє „сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата” [7, с. 124]. Учений наголошує також на необхідності володіння вмінням і навичками спілкування [7, с. 125]. О. Селіванова вважає, що КК охоплює широкий спектр знань, умінь і навичок „побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів

¹ Причина відсутності єдиного підходу до трактування терміна „комунікативна компетенція” полягає в атрибутивних особливостях прикметника в цьому словосполученні, багатоаспектності поняття комунікативна компетенція, значеннєву сутність компонентів якої можна розглядати як окремо, так і комплексно, а також у специфіці перекладу англійського терміна „*communicative competence*” як „комунікативна компетенція” або „комунікативна компетентність” [2, с. 43].

комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо” [303, с. 233; 61, с. 230–231].

Як бачимо, у визначенні поняття КК дослідники вказують на такий важливий елемент (ідеться про усну комунікацію), як знання правил невербального спілкування (просодика, кінесика і т. ін.), вміння їх застосувати та відповідно інтерпретувати, від чого залежить успішність комунікації [напр. 11, с. 6; 147, с. 35, 119–123; 200, с. 143–144; 236, с. 326; 282, с. 33–38]. Отже, поряд із вербальною комунікацією, в межах КК важливу роль займає невербальна комунікація. Безперечно, оволодіння невербальними складовими та здатність оперувати ними в комунікативному процесі відображає рівень КК мовців. Тут погоджуємося з Л. В. Солощук, що „збалансоване поєднання вербальних і невербальних комунікативних компонентів забезпечує ефективну систему кодування та декодування інформації” [64, с. 15].

КК учені розглядають загалом як уміння добирати варіант мови з урахуванням ситуативних, соціальних чи інших позамовних чинників [104, с. 11; 298, с. 156; 299; 304, с. 91; 320, с. 116]. М. Н. Вятютнев пише, що володіння КК зводиться до здатності комуніканта достосувати мовленнєву поведінку до обставин, в яких відбувається спілкування, вміння визначати ситуації, враховуючи тему, завдання та комунікативні установки співрозмовників [17, с. 58]. На думку О. В. Добрунової, передумовою успішності мовленнєвого акту і досягнення мовцем комунікативної мети є володіння ним, крім загальної інформації, ще й інформацією про адресанта висловлювання [25, с. 65]. У більшості ж джерел КК – це вміння використовувати мову відповідно до ситуації і адресата [напр. 200, с. 143; 310, с. 823] або ж знання правил використання мовного коду в різних ситуаціях [314, с. 86–87]. Проте володіння лише знаннями, без умінь та навичок практичного їх застосування в різних комунікативних ситуаціях адресатом і/чи адресантом, ставить, на нашу думку, під сумнів успішність комунікації, яка є найважливішим критерієм рівня сформованості КК індивідуума. Погоджуємося з думкою вчених, які вважають, що свідченням володіння КК є поєднання знань, умінь і навичок, завдяки яким відбувається ефективна комунікація [22; 62, с. 19; 79, с. 137]. Вони є передумовою

розуміння чужих і продукування власних висловлювань з урахуванням цілей, сфер і ситуацій спілкування [51, с. 23; 60, с. 67; 70; 300, с. 80]. Саме КК дає змогу „адресувати і приймати різні за функцією комунікати, правильно кодуючи і декодуючи приховане значення” [158, с. 20]. У науково-методичній літературі натрапляємо на дещо завужене розуміння терміна КК, яке зводиться до здатності спілкуватися „в одному, деяких або всіх видах мовленнєвої діяльності, що є набутою у процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання [...]” [30, с. 54; 55, с. 225]. Важко погодитися з таким підходом до трактування поняття КК, оскільки, на нашу думку, оволодіння індивідуумом лише одним або й кількома видами мовленнєвої діяльності не завжди може бути запорукою успішного спілкування, передусім в автентичних комунікативних ситуаціях, коли співрозмовником є носій мови з країни, мовою якої відбувається спілкування.

Поняття КК нерозривно пов’язане з комунікативною ситуацією, в якій відбувається комунікативний акт, а успішність чи неуспішність комунікації (комунікативні невдачі та їх причини) слід розглядати з урахуванням ситуативного контексту. Адже одне й те саме висловлювання в різних комунікативних ситуаціях може бути по-різному сприйняте і мати інший перлокутивний ефект. Виділяють три виміри ситуативного контексту, а саме: фізичний (просторова і місцева), соціально-психологічний (соціальні ролі комунікантів, їхній фізичний стан, психологічні характеристики, а також прийнятні в певному суспільстві норми) та часовий (час спілкування) [7, с. 66–67]. Час і місце мовленнєвого акту Д. Хаймс визначає як його „обстановку”, фізичне оточення – на відміну від „сцени”, яку розуміє як „психологічну обстановку” (напр. урочиста, офіційна і т. ін.) [цит. за 73, с. 156]. Саме від комунікативної ситуації залежить вибір адресантом відповідних мовних засобів і інтерпретація висловлювань адресатом. Як слушно стверджує А. Пьотровський, „зв’язок мовної форми з ситуаційним контекстом має двобічний характер” [243, с. 97]. Комунікація завжди відбувається в певній ситуації чи умовах, які впливають на її перебіг і встановлюють її правила. Учасники комунікації намагаються автоматично дотримуватися цих правил. Недотримання їх не залишається непоміченим [200, с. 152]. Своєю чергою, правила поведінки,

встановлені та схвалені певною спільнотою, лежать в основі так званої конвенції (умови), яка, на думку Г. Савіцької, окреслює межі інтеракції. Саме завдяки знанням конвенції відбувається ефективна комунікація. Дослідниця ставить знак рівності між знанням конвенції і комунікативною компетенцією [263, с. 125]. Як пише І. Курч, „кожна культура встановлює властиві їй правила комунікативної інтеракції, які передаються від покоління до покоління у формальному навчанні та інших неформальних соціалізаційних процесах” [200, с. 153]. Саме оволодіння правилами спілкування, прийнятними в певній мовній спільноті, забезпечує індивідууму повноцінне функціонування в цій спільноті. Знання та вміння застосовувати ці правила в спілкуванні є вагомим складовою КК, формування якої відбувається насамперед у процесі соціалізації, є результатом досвіду міжлюдського спілкування, що здобувається як у безпосередній взаємодії, так і опосередкованій (напр. література, кіно і т. д.) [58, с. 235–236].

Варто звернути також увагу на те, що висновки про (мовну) компетенцію індивідуума можна зробити на основі виконання, що й зумовлює факт ототожнення цього поняття з „виконанням”, у результаті чого мовна компетенція набуває значення „мовні вміння й навички” [247, с. 41; 267, с. 11; 292, с. 226]. Литовський мовознавець Г. Соколовська зазначає, що компетенція зводиться до теоретичних знань носія мови, а навички є комплексом автоматизованих дій і, окрім теоретичних знань, охоплюють уміння визначати комунікативні ситуації, добирати мовні засоби відповідно до мети висловлювання. Дослідниця слушно зазначає, що теоретичні знання не завжди є запорукою успішності висловлювання [272, с. 22–23]. Саме на основі виконання можна стверджувати про мовну, чи ширше – КК мовця. Проте деякі науковці застерігають, що, досліджуючи компетенцію, треба врахувати те, що виконання, з огляду, зокрема, на фізичні чи психологічні чинники, може й не відображати компетенцію індивідуума [7, с. 125; 158, с. 7; 246, с. 85; 247, с. 41; 311, с. 171].

Зважаючи на те, що молодь польського походження, залежно від комунікативної ситуації, використовує дві мови, виникає питання кількості комунікативних компетенцій: чи співвідноситься вона з кількістю мов, якими

володіє індивідуум, чи варто говорити про одну, ширшу, КК. А. Зелінська, опираючись на погляди сучасних дослідників двомовності, дотримується думки, що „багатомовна особа не володіє кількома окремими компетенціями, сума яких дорівнює сумі мов, а однією широкою компетенцією, яка є їх синтезом” [290, с. 124]. Такий підхід, на нашу думку, зумовлює певні методологічні труднощі, коли об’єктом дослідження є, як у нашому випадку, одна з мов. У цій ситуації виникає запитання: чи маємо в такому випадку справу з „частиною” компетенції? І як визначити КК індивідуума, якщо рівень володіння окремими мовами певним чином відрізняється? Беручи до уваги те, що матеріалом нашого дослідження є лише польськомовні висловлювання молоді і на їхній основі ми робимо висновки про КК молодих носіїв польської мови, як і те, що польську мову її носії використовують в обмеженій кількості комунікативних ситуацій, що, безперечно, має своє відображення в рівні володіння нею (порівняно з домінантною мовою), вважаємо за доцільне трактувати КК у вузькому значенні як польськомовну КК.

У науковій літературі натрапляємо також на розуміння терміна „соціолінгвістична компетенція” як „ідеального знання всіх правил використання мови залежно від ситуації і суспільної ролі” [314, с. 86–87]. Як видно, наведене визначення по суті збігається з трактуванням поняття комунікативної компетенції. Автори зазначають, що ці два терміни інколи використовують як рівнозначні. На можливість синонімічного вживання термінів „комунікативна компетенція” і „соціолінгвістична компетенція” вказує багато джерел [напр. 272, с. 19; 304, с. 209; 314, с. 87]. Деякі дослідники з комунікативною компетенцією ототожнюють іншу – прагматичну компетенцію [напр. 147, с. 127; 200, с. 100]. Однак у вітчизняних і зарубіжних наукових працях усе ж таки переважає думка, що соціолінгвістична і прагматична компетенції входять до складу ширшої – КК.

Науковці різних галузей (напр. мовознавства, соціології, соціолінгвістики, психології, лінгводидактики) по-різному підходять до проблеми складового наповнення КК. Зважаючи на його складність, деякі вчені вважають, що „проблеми комунікативної компетенції можуть бути поділені на методичні, лінгвістичні, психологічні і соціолінгвістичні” [49, с. 28]. Найчастіше виділяють такі компетенції-

складові КК: мовну, лінгвістичну, мовленнєву, соціолінгвістичну, соціокультурну, дискурсивну, стратегічну, прагматичну, предметну, соціальну, іллокутивну, паралінгвістичну, паравербальну, інтерактивну тощо.

Як уже зазначалося, Д. Хаймс відмовляється від поділу мовних явищ на компетенцію і виконання, оскільки, на його думку, наповнення терміна Н. Хомського „компетенція” зводиться лише до граматики, у невизначеності натомість перебуває решта знань, які містяться у „виконанні” [135, с. 47]. Учений вважає за доцільне виділити чотири аспекти компетенції, а саме: системний потенціал, відповідність, реалізованість, виконання [135, с. 51–52]. Перший аспект ототожнюється з мовною компетенцією Н. Хомського, натомість три останні – містяться в його понятті „виконання”. У науковій літературі є різні підходи до інтерпретації аспектів, які виділив Д. Хаймс. Немає здебільшого сумнівів щодо першого компонента, а саме системного потенціалу, який дефініюють як мовна, лінгвістична чи інколи вужче – граматична компетенція. Як стверджує польська дослідниця І. Курч, „мовна компетенція ніби вбудована в комунікативну компетенцію” [147, с. 44]. Дискусійним є питання решти компонентів КК. Загалом виділяють теоретичну (яка базується на знаннях) і практичну (опирається на мовні вміння) складові поняття КК [33, с. 170].

М. Кенейл і М. Свейн аналізували поняття КК в контексті вивчення другої мови. У їхній концепції до складу КК входять: граматична компетенція (знання мовних підсистем), соціолінгвістична (формулювання і інтерпретація висловлювання з урахуванням контекстно-ситуативного чинника), стратегічна (вербальні і невербальні комунікативні стратегії, які можуть компенсувати труднощі в спілкуванні) і дискурсивна (здатність будувати зв'язні висловлювання) [90; 91]. Модель КК авторства М. Кенейл і М. Свейн була основою до формулювання подальших підходів до розуміння структурного змісту цього поняття. Основною причиною прихильності дослідників КК до цієї моделі вважають її простоту [81, с. 98]. Англійський соціолінгвіст Р. Белл у модель КК вводить поняття психо-фізичної компетенції і розглядає КК як „певного роду „міксер”, який зважає мовні, психо-фізичні і соціальні чинники відносно один одного і балансує їх, добивається

таких мовленнєвих актів, які є прийнятними на всіх трьох рівнях” [9, с. 282]. Як видно, учений виділяє три пов’язані між собою компетенції, крізь які „проходить” повідомлення, перш ніж воно буде реалізоване у формі мовленнєвого акту.

Серед компонентів КК Ф. Бацевич виділяє: мовну компетенцію – „здатність розуміти і продукувати необмежену кількість правильних повідомлень”, дискурсивну, яка зводиться до здатності „поєднувати повідомлення у зв’язні дискурси”, соціолінгвістичну, яка полягає в здатності „розуміти і продукувати мовлення в конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування”, іллокутивну як „здатність реалізовувати комунікативні наміри, використовуючи структуру повідомлення (мовленнєвого акту)”, стратегічну – „уміння брати ефективну участь у спілкуванні, добираючи правильну стратегію і тактику спілкування” і соціокультурну – „уміння використовувати соціокультурний контекст: звичаї, норми, ритуали, соціальні стереотипи” [4, с. 162; 7, с. 125–126].

Крім вище перелічених компонентів КК Ф. Бацевича, О. Селіванова виокремлює паравербальну компетенцію, від якої залежить успішність спілкування, та міжкультурну – в ситуації, коли мовець перебуває у сфері різних культур (рідної і чужої). Натомість дотримання комунікантами культурних норм спілкування, на думку вченої, міститься в межах лінгвокультурної компетенції [61, с. 231; 303, с. 233–234]. Про важливість володіння комунікантами культурною компетенцією зазначає литовська дослідниця Г. Соколовська, вона вважає, що цей тип компетенції значною мірою виходить поза межі лінгвістики [272, с. 20]. Крім культурної компетенції, об’єктом вивчення нелінгвістичних наук (напр. філософії, психології) є також предметна компетенція як „розуміння предметного (феноменального) світу, тобто його складових, їхніх системних та структурних зв’язків, функцій, тенденцій розвитку і змін тощо [...]” [7, с. 122–123]. А. Пьотровський розміщує три типи компетенцій: соціолінгвістичну, комунікативну та інтерактивну – в ієрархічній послідовності, і належать вони, на думку вченого, до ширшої – культурної компетенції [243, с. 102].

Досліджуючи КК в лінгводидактичному аспекті (КК старшокласників), Ю. П. Федоренко виокремлює, окрім складових, виділених Ф. Бацевичем (в моделі

КК Федоренко немає іллокутивної компетенції) ще мовленнєву компетенцію, яка, своєю чергою, ґрунтується на таких видах мовленнєвої діяльності, як аудіювання, говоріння (діалогічне і монологічне мовлення), читання та письмо. Мовна компетенція є інтегративною і поєднує мовні знання та навички. Соціокультурну і соціолінгвістичну компетенції дослідниця розуміє як „сформованість в учнів цілісної системи уявлень про національно-культурні особливості країни, що дозволяє асоціювати з мовною одиницею ту ж інформацію, що і носій мови, і досягти у такий спосіб повноцінної комунікації” [70, с. 8]. Дискурсивна компетенція зводиться до вміння реалізовувати мовленнєві функції, стратегічна – застосовувати ефективні стратегії з метою вирішення комунікативних завдань [70, с. 7–8]. Автори педагогічного словника-довідника у структурі КК виділяють мовну, предметну, лінгвістичну та прагматичну компетенції. Відмінність між мовною і лінгвістичною компетенціями полягає в тому, що остання притаманна мовознавцям, натомість мовна полягає в знанні мовних одиниць та засад їх сполучуваності. Володіння лексичним складом мови міститься в межах предметної компетенції, щодо якої автори словника пишуть: „Мова відображає в словах предмети оточуючого світу і відношення між ними та формує у свідомості мовця картину світу” [302, с. 81–82]. Прагматична компетенція полягає в здатності індивідуума спілкуватися, реалізовувати висловлювання відповідно до умов, у яких відбувається мовленнєвий акт, статусу адресата і т. ін. [302, с. 82]. Такий підхід авторів до розуміння прагматичної компетенції значною мірою ототожнює її із соціолінгвістичною компетенцією. У „Словнику-довіднику з української лінгводидактики” також знаходимо розуміння КК як чотирикомпонентного поняття. Відмінність полягає в тому, що немає лінгвістичної, але виокремлено мовленнєву компетенцію як практичне застосування індивідуумом мовних знань [цит. за 47, с. 185]. Аналогічні компоненти КК (мовленнєва, лінгвістична (мовна), прагматична і предметна компетенції) виділяє Д. Ізаренков [30, с. 55].

У дисертації, присвяченій визначенню наукових засад компетентнісного підходу до навчання російської мови в початкових класах шкіл з українською мовою навчання, І. П. Гудзик розглядає складові КК: мовну, мовленнєву і соціокультурну.

В основі мовної компетенції лежать знання мовних одиниць, а також правил їх застосування. Дослідниця звертає увагу на такий важливий аспект мовної компетенції, як володіння синонімічними формами і вміння розпізнавати мовні одиниці, які належать до різних мов, що знижує ймовірність виникнення інтерферентних явищ. Мовленнєва компетенція полягає у вмінні застосовувати мовні засоби з метою побудови і сприйняття тексту в умовах навчання. Соціокультурна компетенція зводиться до знань соціальної структури і національної специфіки суспільства, різновидів соціальних ролей, а також уміння будувати спілкування з урахуванням соціальних ситуацій і осіб комунікантів, правильно інтерпретувати соціокультурний контекст висловлювання. І. П. Гудзик згадує також про важливу роль, яку відіграє досвід використання мови з метою комунікації, пізнання у формуванні комунікативної компетенції [22, с. 12]. Створюючи типологію комунікативних невдач і встановлюючи причини їх виникнення в сучасному англійському мовленні, Л. Л. Славова звертається до поняття КК як вирішального чинника в досягненні учасниками спілкування взаємодії і взаєморозуміння. На думку дослідниці, КК складається з мовного, мовленнєвого і прагматичного компонентів. Мовна компетенція охоплює, зокрема, граматичну, лексичну, фразеологічну складові, а також стилістичні засоби мови. Мовленнєвий компонент – це загалом застосування комунікантами мовних знань у спілкуванні, прагматичний – передбачає володіння „соціокультурним досвідом, законами спілкування, принципами та правилами комунікативної взаємодії, стратегій і тактик ведення розмови, гнучкою системою комунікативних актів” [63].

Опираючись на опрацювання російських методистів, автори посібника „Методика викладання російської мови як іноземної китайській аудиторії” виокремлюють значно ширший компонентний спектр поняття КК. Серед складових виділяють: 1) лінгвістичну, або мовну компетенцію; 2) мовленнєву (автори зазначають, що деякі дослідники розглядають її як соціолінгвістичну компетенцію, тим самим наголошуючи на вміннях індивідуума вибирати залежно від умов (ситуації, комунікативної мети, соціального статусу адресата), в яких відбувається комунікація, лінгвістичну форму і спосіб висловлювання); 3) соціокультурну; 4)

соціальну, або інакше – прагматичну (йдеться про вміння вибрати найефективніший у певній ситуації спосіб висловлювання); 5) дискурсивну; 6) стратегічну та 7) предметну компетенції. На думку авторів, поняття КК як ієрархічне утворення можна представити у вигляді піраміди, в основі якої лежить мовна компетенція – фундамент формування інших компетенцій, а вершиною якої є дискурсивна компетенція [51, с. 23–26]. Маючи на меті дослідити формування іншомовної КК студентів факультету іноземних мов, А. А. Драгунова розглядає її як структуру, що складається з таких субкомпетенцій: 1) лінгвістичної, яка, своєю чергою, складається з лексичної, граматичної, фонологічної, орфографічної та орфоепічної; 2) соціолінгвістичної; 3) соціокультурної; 4) стратегічної; 5) прагматичної; 6) дискурсивної; 7) соціальної та 8) ключових. Кожна із субкомпетенцій є синтезом знань, умінь та навичок [26, с. 17].

У деяких джерелах виділяють енциклопедичну, лінгвістичну та інтерактивну компетенції, які у вербальному спілкуванні виступають комплексно. Енциклопедичну компетенцію розуміють як здатність носія мови за посередництвом мовного коду відтворювати дійсність у певній сфері. Таке розуміння енциклопедичної компетенції ототожнює її з предметною компетенцією. Лінгвістична компетенція полягає у здатності носія мови використовувати мовні засоби з метою досягнення своєї мети, що в працях інших дослідників міститься, напр., у межах іллокутивної компетенції. Інтерактивна компетенція зводиться до здатності носія мови налагоджувати, підтримувати або переривати контакт із співрозмовником з урахуванням прийнятих у певній спільноті правил і конвенцій спілкування [10, с. 27]. Ф. С. Бацевич інтерактивну компетенцію розглядає як „сукупність умінь, необхідних у спілкуванні в різноманітних умовах (ситуаціях) з різними комунікантами” [294, с. 76]. До її складу входять насамперед предметна і соціокультурна компетенції [294, с. 76]. Порівнявши наведену дефініцію інтерактивної компетенції з підходом до розуміння КК, поданому в цьому ж джерелі, можна зауважити, що відмінність між ними полягає в тому, що інтерактивна компетенція – це поєднання відповідних умінь, натомість КК – це сукупність знань і умінь. Крім того, КК – це „набір комунікативних стратегій разом

із володінням комунікативними правилами, постулатами, максимами і конвенціями спілкування” [294, с. 77]. Як бачимо, розуміння поняття інтерактивна компетенція по суті співвідноситься з КК.

Як видно з представленої структури поняття КК, воно становить, як пише О. В. Яшенкова, свого роду „конгломерат різних видів компетенції” [79, с. 141], від оволодіння кожною з яких залежить успішність спілкування.

Польський мовознавець С. Грабяс у своїй праці зосереджує увагу на понятті комунікативних навичок (пол. *sprawność komunikacyjna*). Серед їх компонентів учений виділяє: мовні системні навички, мовні суспільні, мовні ситуаційні та мовні прагматичні навички, від оволодіння якими залежить успішність висловлювання. Мовні системні навички, які ототожнюють з мовною компетенцією Н. Хомського, поєднують у собі, зокрема, семантичні, граматичні і реалізаційні навички та полягають у вмінні будувати граматично правильні речення. На думку С. Грабяса, частою причиною відхилень на рівні мовних системних навичок є білінгвальні ситуації як результат контакту двох мовних кодів або варіантів однієї мови. Мовні суспільні навички – це знання системи цінностей певної комунікативної спільноти, суспільних відносин, уміння добирати мовні засоби, зокрема, й відповідно до суспільної позиції адресата. Оскільки протягом усього життя людина постійно змінює суспільні ролі, формування цих навичок відбувається найпізніше. Мовні ситуаційні навички полягають у вмінні використовувати мовний код у різноманітних інтерактивних ситуаціях, ідеться, зокрема, про вибір мовних засобів відповідно до теми та місця спілкування. Найшвидше формуються мовні прагматичні навички, які служать реалізації намірів мовця. Опанування прагматичними навичками проявляється, зокрема, у вмінні на вербальному рівні передати емоції і реалізувати прагнення [125, с. 316–323].

Беручи за основу опрацювання С. Грабяса, Ю. Порайський-Помста представляє детальнішу модель окремих компонентів комунікативних навичок. Мовознавець виділяє мовні комунікативні навички, суспільні комунікативні навички та мовні ситуаційні і мовні прагматичні навички. Мовні комунікативні навички, окрім знання мовного коду, включають знання соціальних, територіальних і функціональних

варіантів мови та мовний досвід індивідуума, який залежить від його походження, освіти, професії, віку, статі тощо. Суспільні комунікативні навички – це врахування в процесі комунікації суспільних позицій мовців (симетричні чи несиметричні відносини), своєю чергою, мовні ситуаційні навички – це вміння сформулювати висловлювання відповідно до каналу передачі (усні і письмові тексти), кількості мовців (монолог, діалог, полілог), місця розмови (відкритий чи закритий простір), теми розмови (щоденні та інші справи) і жанру (монологічні та діалогічні форми). Насамкінець мовні прагматичні навички полягають у вмінні мовця досягати мети, а саме виражати емоції, вольові акти, описувати і творити дійсність. Ю. Порайський-Помста висловлює переконання, що кожен з компонентів комунікативних навичок залежить від мовної компетенції носія мови, а також від його досвіду. А всі навички, разом узяті, свідчать про рівень КК індивідуума [246, с. 84–89; 247, с. 42–46].

У. Жидек-Беднарчук на найвищій позиції в ієрархії компетенцій розміщує мовну компетенцію / мовні навички (пол. *kompetencja / sprawność językowa*), акцентуючи на тому, що їх формування є найважливішим завданням сучасної лінгводидактики. Серед компонентів цього поняття вона виділяє системні навички (на рівні синтаксису, лексики, морфології та вимови), орфографічні та пунктуаційні навички і комунікативні навички, до складу яких входять: суспільні, культурні, ситуаційні та прагматичні навички. Дослідниця вважає за доцільне ввести в модель мовної компетенції / мовних навичок культурні навички як знання звичаїв, поведінки, притаманних певній мовно-культурній спільноті [292, с. 226–227]. У. Жидек-Беднарчук поняття мовна компетенція / мовні навички розуміє значно ширше, порівняно з іншими дослідниками, оскільки в його структурі містяться й комунікативні навички.

А. Журек, досліджуючи етикетні мовленнєві акти іноземців, які вивчають польську мову, використовує поняття мовні комунікативні навички (пол. *językowa sprawność komunikacyjna*), в основі яких лежать мовні навички (граматичні і лексичні) та комунікативні. Серед комунікативних навичок дослідниця виділяє прагматичні – вміння реалізовувати наміри, соціолінгвістичні – вміння формулювати висловлювання з урахуванням таких чинників, як тип ситуації,

соціальні ролі мовців, місце та тема розмови, а також соціокультурні – вміння поводитися згідно з культурними нормами спільноти [291, с. 52–53]. А. Журек, як бачимо, враховує лише окремі рівні мовної системи і окремі навички (немає напр. фонологічного рівня), мотивуючи це тим, що у своїй моделі бере до уваги тільки ті аспекти, які релевантні для аналізу етикетних мовленнєвих актів. Крім того, дослідниця розміщує мовні навички не в складі комунікативних, як напр. С. Грабяс і Ю. Порайський-Помста, а виносить їх „поза межі” комунікативних навичок.

Аналіз поняття комунікативних навичок переконливо свідчить, що учені виділяють переважно дві групи чинників, які їх формують: мовні та позамовні. Мовні полягають насамперед у вмінні граматично правильно використовувати мовний код та знанні лексики. До позамовних належать такі фактори, які мають вплив на перебіг комунікації: тема, місце розмови, перцептивні можливості адресата, офіційність чи неофіційність ситуації (тип), стосунки між мовцями тощо [284, с. 541–543]. Позамовні чинники – це ситуативний контекст або комунікативна ситуація, в якій відбувається комунікація.

У деяких працях натрапляємо на поняття мовні комунікативні компетенції (пол. *językowe kompetencje komunikacyjne*) чи комунікативна мовленнєва компетенція, серед складових яких виділяють: компетенції лінгвістичні (граматика, лексика, вимова), соціолінгвістичні (знання і вміння використовувати правила ввічливості, правила спілкування залежно від віку, статі, знання реєстрів, стилів висловлювання, варіантів мови) та прагматичні (сценарії, негоціації, дискурс, типи текстів) [29, с. 30–31, 162–193; 101, с. 13–14].

Огляд наукової літератури дає підстави стверджувати, що інколи соціолінгвістичну компетенцію трактують як складник ширшої – соціокультурної компетенції [23, с. 140; 28, с. 109] або розглядають соціокультурну в складі прагматичної [294, с. 80] чи дискурсивну компетенцію – як компонент прагматичної [28, с. 109; 29, с. 182–183]. Деякі дослідники вважають, що комунікативна компетенція міститься в межах культурної [243, с. 102].

Отже, аналіз підходів різних дослідників до КК є свідченням того, що немає єдності у трактуванні цього поняття та його структури у наукових джерелах. Однак,

незважаючи на розбіжності в розумінні терміна „комунікативна компетенція” в українській та зарубіжній науковій літературі, можна виділити характерну рису, яка об’єднує різні підходи до трактування цього поняття: здатність ефективного спілкування в різних комунікативних ситуаціях, що можливе завдяки знанням комунікантів, їхнім умінням чи навичкам або ж їхній сукупності. У такому сенсі КК розміщують на найвищому щаблі в ієрархії компетенцій, до складу якої входить низка інших складових-компетенцій. Здебільшого немає сумнівів щодо розуміння мовної компетенції як базової складової комунікативної. Вона включає, як правило, знання системи мови. В окремих моделях КК дослідники виділяють (інколи поруч з мовною або як рівнозначну з нею) лінгвістичну компетенцію, яку здебільшого розглядають як мовні професійні знання, притаманні мовознавцям. Неприйнятним, на нашу думку, є ототожнення двох компетенцій – мовної і лінгвістичної, адже вони свідчать про „різні” знання, які доцільно диференціювати. У дидактиці прийнято виділяти також мовленнєву компетенцію, яка є в тісному взаємозв’язку з мовною компетенцією і щодо якої не виникає розбіжностей у трактуванні – це загалом застосування комунікантами мовних знань у процесі спілкування. Соціолінгвістична компетенція (порівн. також мовні / комунікативні суспільні і ситуаційні навички), як вважають учені, зводиться до формулювання і розуміння висловлювання з урахуванням ситуативного контексту, тобто соціальних ролей мовців, типу ситуації, місця і часу спілкування тощо. Часом подібне наповнення має термін „прагматична компетенція”, однак у більшості випадків його розуміють як володіння комунікантами „правилами, максимами і конвенціями спілкування” [294, с. 79] або як уміння використовувати висловлювання відповідно до комунікативної мети. Останній підхід до розуміння прагматичної компетенції значною мірою уподібнює її до іллокутивної компетенції. Соціокультурна або лінгвокультурна компетенція індивідуума в багатьох площинах перетинається із соціолінгвістичною компетенцією і проявляється у вмінні мовців враховувати національно-культурні параметри (звичаї, етикет, норми тощо) у спілкуванні з представниками певної спільноти. Застосування ефективних стратегій у процесі спілкування є свідченням володіння мовцями стратегічною компетенцією, натомість формулювання зв’язних

висловлювань міститься в межах дискурсивної компетенції. Деякі вчені вважають за доцільне виділити в структурі КК предметну компетенцію, до розуміння якої підходять як до знань, умінь і навичок з певної дисципліни / галузі або ж знань про навколишній світ, дійсність та їхню вербальну категоризацію. Описані в науковій літературі моделі КК відображають складність цього багатокomпонентного поняття, до розуміння якого слід підходити комплексно. КК – це свого роду система, елементи якої містяться в тісному взаємозв'язку і від володіння кожним з яких залежить успішність спілкування.

1.2. Явище комунікативної невдачі

Комунікація відбувається з метою реалізації певних інтенцій (намірів) мовця. Від того, чи вдасться адресантові досягти поставленої комунікативної мети, залежить успішність (ефективність) комунікації, адже „спілкування – це не просто обмін інформацією, це вплив на партнера (партнерів) у комунікації, це бажання змін у зовнішній поведінці партнера або у його внутрішньому світі” [6, с. 116]. Важливим є також сам перебіг комунікативного процесу, а саме, чи не виникає на шляху до досягнення мети труднощів, перешкод, які можуть пригальмувати сприйняття, вимагати від співрозмовника додаткових запитань з метою уточнення інформації, що визначається як комунікативне ускладнення і долається за допомогою перепитувань, уточнень, пояснень тощо, в результаті чого відновлюється „русло” комунікації [79, с. 181]. Співрозмовники володіють певним комунікативним досвідом, знаннями, різним рівнем сформованості КК, а ефективність комунікації прямо пропорційно залежить від КК обох (усіх) комунікантів: вищий рівень сформованості КК знижує ймовірність виникнення комунікативних невдач (далі КН). Як зазначає В. Коваль, „ефективність мовленнєвої діяльності носія мови перебуває у прямій залежності від якості сформованості як інтроеуб'єктних, так і екстроеуб'єктних комунікативних умінь, тобто як комунікативних умінь адресата, так і комунікативних умінь автора” [33, с. 173]. Адресант повинен уміти добирати мовні засоби, комунікативні стратегії, оформляти свої думки в мовно-комунікативному плані тощо відповідно до ситуації і комунікативних намірів. Від адресата, своєю чергою, залежить те, як будуть інтерпретовані комунікативні

інтенції мовця і, відповідно, якою буде реакція на конкретне висловлювання. „Дисгармонія” між іллокуцією і перлокуцією ставить під сумнів успішність комунікації.

У науковій літературі на позначення труднощів у комунікативному процесі чи неефективної комунікації найчастіше вживають терміни „комунікативна невдача”, „комунікативна девіація”, „комунікативний ляпсус”, „комунікативний збій”, „комунікативний шум”, „комунікативний провал” тощо² [напр. 5, с. 138–139; 38; 79, с. 48, 180–182; 294, с. 119], які вчені можуть трактувати як рівнозначні або розмежовувати їх за градацією неуспішності в комунікації.

Комунікативні невдачі були предметом зацікавлення багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, які розглядали їх як у межах однієї культури, так і в аспекті міжкультурної комунікації. Ф. С. Бацевич термін „комунікативна невдача” (в міжкультурному аспекті) розуміє як „нерозуміння або неповне розуміння одним із комунікантів мовленнєво-поведінкового акту іншого, викликаного неволодінням першим системою значень тієї культури, мовою котрої відбувається спілкування; неволодіння або неповне володіння комунікативними навичками, притаманними певній національній лінгвокультурній спільноті” [294, с. 119] (подібного трактування КН дотримуються також інші дослідники [напр. 50, с. 274; 293]). У цьому ж джерелі дослідник наводить також дефініцію комунікативної і мовної девіацій. Комунікативну девіацію мовознавець розглядає як „збій у спілкуванні, недосягнення очікуваного перлокутивного ефекту”, причиною чого, на думку вченого, є недостатньо високий рівень сформованості КК адресанта. Джерело виникнення мовної девіації Ф. С. Бацевич вбачає у браках у мовній компетенції комунікантів [3, с. 223–224; 294, с. 41]. „Збій у спілкуванні” деякі дослідники трактують як комунікативну невдачу [19, с. 67]. Інколи КН розглядають як „повне або часткове нерозуміння висловлювання партнером комунікації, тобто нездійснення або неповне здійснення комунікативного наміру мовця, збій у

² У польській науковій літературі усілякого роду ускладнення чи неуспішність в комунікації вчені розглядають як: *fiasko konwersacyjne, kryzys interakcyjny / komunikacyjny, zaburzenie interakcji, nieporozumienie interakcji, zaburzenie procesu komunikowania się, zakłócenie konwersacyjne, zakłócenie procesu komunikacji, blokada komunikacji, porażka komunikacyjna, nieporozumienia / utrudnienia / niedoskonałości / bariery w komunikowaniu* тощо [39, с. 113].

спілкуванні, при якому певні репліки/інтенції не виконують свого призначення, неправильну передачу/непередачу або неправильне сприйняття/несприйняття комунікативної установки мовця або окремих елементів спілкування” [72, с. 119]. Можна зауважити, що в наведеному визначенні КН поєднує характерні ознаки двох понять – комунікативної невдачі і комунікативної девіації, виділених Ф. С. Бацевичем. С. М. Почепинська КН, пов’язані з недостатньою мовною компетенцією (в англomовному художньому діалозі), розглядає як мовні (системні) невдачі, натомість ті, що пов’язані з комунікативною компетенцією комунікантів, – мовленнєві (комунікативні) невдачі [56, с. 6–11]. О. В. Кукушкіна також послуговується терміном „мовленнєва невдача”, який окреслює як порушення, „що викликають у адресата негативну реакцію і необхідність заміни використаного засобу” [46]. Загалом же недосагнення адресантом комунікативної мети, брак взаєморозуміння і взаємодії між комунікантами дослідники розглядають як комунікативну невдачу або девіацію [7, с. 214; 57; 79, с. 180].

На думку Ф. С. Бацевича, „девіації, пов’язані з мовною компетенцією, багато в чому визначаються специфікою лексичної й граматичної семантики та визначають її, а девіації, пов’язані з комунікативною компетенцією, – семантики комунікативної” [3, с. 138; 5, с. 139; 6, с. 119; 7, с. 214]. Причиною комунікативних девіацій є, зокрема, „недотримання правил, максим, постулатів комунікації” [3, с. 137], що може призвести до несприйняття дискурсу слухачем (читачем), а навіть приниження чи образи адресата. Комунікативна девіація виникає у випадку дисбалансу між іллокутивними намірами мовця і перлокутивним ефектом у межах мовленнєвого акту. Ф. С. Бацевич вважає, що вплив девіацій на перцепцію висловлювання адресатом „може бути значним, оскільки стосується особи адресата, його ментального стану, культурного контексту, в якому він живе, мовленнєвих звичок, якими він послуговується і які засвоїв з дитинства тощо, а може бути неістотним, якщо йдеться про граматично неправильне висловлювання або стосується лише деяких ускладнень у плинні комунікації” [7, с. 215]. Здавалось би, істотніші перешкоди в комунікації можуть бути спричинені саме комунікативними невдачами, тобто пов’язаними з рівнем сформованості КК комуніканта

(комунікантів). Проте і мовні помилки, зокрема й граматичні, як свідчать певні дослідження (напр. праці М. Кочергана [38], А. Кравчук [39; 40; 178]), зокрема в галузі міжкультурної комунікації, можуть значною мірою сповільнити процес комунікації і навіть спричинити непорозуміння.

Поруч з комунікативною невдачею / девіацією причиною неуспішної комунікації може бути також комунікативний шум (порівн. теж терміни „комунікативний бар'єр”, „комунікативна перешкода”), який учені розуміють як усілякі перешкоди, труднощі, непорозуміння у спілкуванні, спричинені різного роду фізичними, фізіологічними, психологічними або семантичними факторами. Дослідники наголошують, що істотним чинником, якщо йдеться про виникнення комунікативного шуму, є також стан каналів комунікації [3, с. 236; 7, с. 56–57; 79, с. 48; 294, с. 23]. Комунікативний шум, як свідчить аналіз наукової літератури, може інколи ототожнюватися з комунікативними невдачами [38] або ж бути причиною їх виникнення [24, с. 70; 79, с. 181]. Ми схилиємося до другого підходу і вважаємо за доцільне розглядати комунікативний шум як явище, яке може спричинити непорозуміння чи сповільнити відповідну інтерпретацію висловлюваного, тобто бути джерелом КН.

У науковій літературі, присвяченій труднощам, збоям як у міжкультурній, так і монокультурній комунікації, натрапляємо на різні підходи до типологій КН, в основі яких лежать насамперед причини та наслідки їх виникнення. Враховуючи причини і наслідки КН, О. В. Яшенкова пропонує поділяти їх за принципом опозицій, у результаті чого виокремлює: 1) КН в широкому розумінні і КН у вузькому розумінні, що пов'язане „з розмежуванням комунікативних і практичних цілей учасників спілкування” [79, с. 185]. КН в широкому розумінні – це недосягнення адресантом практичної мети. КН у вузькому розумінні трапляється у випадку, коли адресант не досягає не лише практичної, а й комунікативної мети³; 2) явні КН (реакція адресата, напр. „Я не зрозумів”, відразу після повідомлення), приховані КН

³ Б. Ю. Городецький, І. М. Кобозєва, І. Г. Сабурова наголошують, що реалізація практичної мети відбувається за допомогою мети комунікативної, ілюструючи це прикладом: репліка „Передайте, будь ласка, сіль” вказує на намір мовця реалізувати за посередництвом комунікативної мети „прохання” практичну мету: „володіння сіллю” або „передача солі” [19, с. 66].

(ці КН проявляються дещо пізніше, напр. наприкінці розмови виявляється, що мовцям ішлося про різні речі, об'єкти, факти тощо); 3) повні КН (недосягнення комунікативного наміру, припинення комунікації), неповні КН (часткове досягнення комунікативного наміру, певні перешкоди, які виникають у процесі комунікації); 4) несвідомі КН (нецільові, випадкові), свідомі КН (цільові, заплановані); 5) вербальні невдачі (на рівні вербального коду), невербальні невдачі (на рівні невербального коду); 6) мовні невдачі (на рівні мовної компетенції: фонетичної, орфографічної, лексичної, морфологічної та синтаксичної систем мови), комунікативні невдачі (спричинені недостатнім рівнем сформованості комунікативної компетенції комунікантів) [79, с. 185–187].

З огляду на наслідки КН Б. Ю. Городецький, І. М. Кобозєва, І. Г. Сабурова виділяють: 1) КН явні та приховані; 2) КН в широкому та вузькому розумінні (порівн. вище типологію О. В. Яшенкової); 3) глобальні (у класифікації О. В. Яшенкової – повні) та часткові (відповідно – неповні); 4) КН, пов'язані з реалізацією стратегічної та тактичної мети. Досягнення стратегічної мети можливе лише за допомогою цілого комунікативного акту, мета окремої мовленнєвої дії (або низки мовленнєвих дій) є тактичною метою. Беручи до уваги джерела КН (дослідники обмежуються розглядом КН, пов'язаних з процесом вербалізації), виділяють КН, пов'язані з комунікативною ситуацією та структурою тексту (КН спричинені неоднозначністю; неправильністю; неповнотою вербального відображення намірів мовця і т. ін.) [19, с. 68–77]. Незважаючи на значні переваги останньої наведеної типології КН, Ф. С. Бацевич вказує на певні її недоліки, спричинені, на думку дослідника, відсутністю єдиного принципу поділу, що полягає, зокрема, в поєднанні мовних і комунікативних девіацій, неоднорідності різновидів невдач у межах одного типу, а також об'єднанні різних чинників (адресанта, адресата і текстових) [6, с. 123]. Дослідник опрацьовує комплексну типологію комунікативних девіацій з урахуванням мовної і комунікативної компетенцій комунікантів, причин та механізмів появи невдач у процесі комунікації. Виділяє, зокрема, комунікативні девіації, спричинені адресантом, адресатом, контактом, і девіації, пов'язані з мовним кодом. На думку Ф. С. Бацевича,

комунікативні девіації, спричинені мовцем, можуть бути зумовлені порушенням підготовчих умов комунікації; створенням ним недоречних або несвоєчасних чи незбалансованих та дезорієнтованих комунікативних актів. Серед комунікативних девіацій, спричинених адресатом, учений виділяє девіації в неочікуваних і очікуваних адресатом комунікативних актах. Комунікативні девіації, спричинені контактом, пов'язані, на думку мовознавця: з невмотивованою зміною комунікативних стратегій; недотриманням постулатів спілкування; порушенням асертивно-пресупозитивних співвідношень; створенням атмосфери і реєстру спілкування, які певним чином ускладнюють процес спілкування; порушенням законів референції і деформацією інформації в каналах комунікації. Рівень сформованості мовної компетенції комунікантів відображають виділені Ф. С. Бацевичем мовні девіації, пов'язані з мовним кодом. Вони проявляються на етапах: членування початкового задуму; категоризації; пропозиціонування і побудови поверхневої структури повідомлення (у межах кожного типу девіацій учений виділяє підтипи) [7, с. 215–249]. У монографії, присвяченій типології (мовленнєвих) девіацій, комунікативні невдачі, пов'язані з КК мовців, Ф. С. Бацевич розглядає в прямих та непрямих (комплімент, сарказм, алюзія, іронія, натяк) мовленнєвих актах. До невдач у прямих мовленнєвих актах дослідник відносить КН: 1) пов'язані з особою мовця; 2) зумовлені порушенням орієнтацій мовця на процес комунікації; 3) викликані порушенням орієнтації мовця на особу адресата та 4) пов'язані з особою адресата (кожен тип з підтипами) [6, с. 124–204].

Л. Л. Славова виділяє (на матеріалі сучасного англійського мовлення) КН мовного, мовленнєвого та лінгвокогнітивного характеру. Причини виникнення комунікативних невдач мовного характеру дослідниця аналізує двобічно: з боку мовця (на лексичному, граматичному і фонетичному рівнях) і слухача (на лексичному і граматичному рівнях). Порушення комунікантами постулатів Г. П. Грайса і своїх комунікативних ролей є причиною невдач мовленнєвого характеру. Серед причин невдач лінгвокогнітивного характеру – різні концептуальні картини світу комунікантів, нетипове осмислення окремого фрагмента дійсності і помилки у референтній віднесеності лексичної одиниці [63].

Подібного погляду дотримується О. Г. Руда, досліджуючи комунікативні девіації в аспекті українсько-російської двомовності. Дослідниця виділяє девіації, пов'язані з мовною, культурною (КН лінгвокогнітивного характеру) і комунікативною компетенцією індивідуумів [57, с. 8–15]. Останні загалом спричинені порушеннями складових комунікативного процесу і ототожнюються з КН мовленнєвого характеру в типології Л. Л. Славової. М. П. Кочерган розглядає КН в міжкультурній комунікації (учений уживає термін „комунікативний шум”), які зумовлені насамперед культурною специфікою певного етносу і особливостями іншої мови на лексичному рівні. Дослідник зосереджує увагу на джерелах комунікативного шуму, спричинених фоновою лексикою, семантичними асоціаціями, словами-символами, специфікою переносних значень, міжмовною омонімією, безеквівалентною та емоційною лексикою, мовним етикетом, невербальними засобами, неоднаковим членуванням різними мовами світу речей і понять, комунікативними стратегіями і культурними пресупозиціями [38].

Спектр причин і наслідків виникнення КН є, як свідчать типології, доволі різнобічним. Проте спільною основою, на якій базуються типології КН (у виділенні їхніх джерел), є насамперед мовна і комунікативна компетенції обох комунікантів: адресанта і адресата.

Отже, аналіз наукових підходів до розуміння понять, які окреслюють всілякого роду труднощі, ускладнення, непорозуміння, що виникають у процесі комунікації, свідчить про певні термінологічні розбіжності. Термін „комунікативна невдача” вчені використовують переважно на позначення повного або часткового непорозуміння між комунікантами, спричиненого різними чинниками. З комунікативними невдачами можуть інколи ототожнювати або відрізняти від них (на основі ознаки більшого ступеня комунікативної небезпеки) комунікативні девіації. У дисертації використовуємо термін „комунікативна невдача” на позначення різного ступеня труднощів, які з'являються в польськомовній комунікації досліджуваної молоді і сповільнюють досягнення мовцем поставленої іллокутивної мети або й загалом унеможливають порозуміння між комунікантами на вербальному рівні. В аналізі зафіксованих відхилень від нормативної польської

мови на різних рівнях акцентуємо увагу на диференційних явищах, які більшою чи меншою мірою впливають / можуть вплинути на успішність комунікації. Окремі з них несуттєво утруднюють (сповільнюють) порозуміння і можуть бути відкориговані за допомогою додаткових запитань, деякі ж можуть призвести до припинення комунікації. До КН відносимо особливості, з урахуванням їхніх перлокутивних наслідків, пов'язані з мовною, чи ширше – комунікативною компетенцією учасників (адресанта і адресата) вербальної комунікації. КН не вважаємо такі польськомовні висловлювання молоді, які, вирізняючись на тлі загальнопольської мови певними диференційними ознаками, не порушують успішного перебігу комунікації.

1.3. Методологічні засади і джерельна база дослідження комунікативної компетенції польськомовної молоді в Україні

Дослідження КК пов'язане з вибором відповідних методів, що насамперед дали б змогу охопити широкий спектр комунікативних ситуацій, у яких носії мови виконували б функцію як адресантів, так і адресатів, спілкуючись з різними комунікантами та виступаючи в різноманітних суспільних ролях. Перелік ролей, які може виконувати індивідуум, залежить від його статусу: чим вищий статус, тим більшою може бути кількість суспільних ролей і, відповідно, – навпаки [247, с. 47]. Своєю чергою, великий суспільний досвід комунікантів зумовлює ширший вибір мовних засобів і обмежує передбачуваність їхньої поведінки [125, с. 315]. Саме якісні зміни в комунікації, зумовлені зміною соціальних ролей, дають підстави припускати, що розвиток комунікативної компетенції відбувається протягом цілого життя індивідуума [248, с. 21]. Окрім соціальних ролей учасники комунікації виконують комунікативні ролі, які вирізняються багатшим репертуаром порівняно із соціальними і значною мірою пов'язані з досягненням комунікативної мети [7, с. 107–109].

З метою збору репрезентативної кількості матеріалу і забезпечення об'єктивності дослідження ми вважали за доцільне використати комплекс методів. У ході вивчення КК польськомовної молоді застосовано методи польового дослідження, передусім: вивчення документальних джерел (даних перепису

населення, інформаційних довідників тощо), опитування, зокрема анкетування (двох типів) і неформальне інтерв'ю (індивідуальне і групове), а також спостереження (включене і невключене). Дослідницький матеріал відібрано завдяки зіставленню зафіксованого матеріалу із відповідними загальнопольськими одиницями. На основі контекстуального аналізу виділено елементи, текстова сполучуваність яких не збігається з їхніми загальнопольськими відповідниками.

Доцільність збору матеріалу за допомогою анкетування зумовлена необхідністю оперативного та економного одержання великої кількості даних. Саме анкетування дає змогу поставити всіх респондентів в однакові умови і отримати якомога повнішу інформацію про предмет дослідження. В опрацюванні завдань анкет до уваги взято досвід дослідників соціально-функціонального стану північно-східного варіанта польської мови [напр. 108; 123; 272], а також науковців, які досліджують рівень володіння учнями іноземною мовою [напр. 158]. Анкетування було анонімне, його проведено за місцем навчання молоді – під час уроків у позашкільних навчальних закладах⁴ з дозволу дирекції та вчителів у присутності дослідника. Анкетуванням охоплено всіх присутніх учнів старших класів. Анкети, які взято до уваги в дослідженні, було відібрано на основі даних заключної, соціологічної частини анкет обох типів, яка містить інформацію соціодемографічного характеру, а саме про національну належність членів сімей анкетованих.

⁴ Позашкільні навчальні заклади – культурно-освітні центри (чи так звані польські суботні / недільні школи) функціонують при загальноосвітніх школах, товариствах польської культури або римо-католицьких парафіях. Учні відвідують їх у суботи та / або в післяобідній час в інші дні тижня. Правовою основою для відкриття позашкільних закладів, де вивчають польську мову, було Тимчасове положення про недільну школу національних меншин в Україні, видане Міністерством освіти і науки України 1992 року [32], 2004 р. – Типове положення про культурно-освітній центр національних меншин [31]. Ці навчальні заклади є відкритими для всіх, незалежно від походження і національної належності. У позашкільних закладах учні вивчають польську мову, літературу, народознавство, історію та географію Польщі, мають заняття (польською мовою) з музики і хореографії. У 2010 р. Міністерство освіти і науки України затвердило програму (сукупність програм з вище перелічених предметів, окрім хореографії) для позашкільних навчальних закладів. Навчання зазвичай триває 5 років. Для учнів молодшого шкільного віку інколи є підготовчий клас (пол. *zerówka*). Протягом навчального року в позашкільних навчальних закладах організовують урочисті заходи з нагоди польських державних і релігійних свят. Часто учні цих навчальних закладів беруть участь у різноманітних конкурсах, фестивалях, організованих на території України і Польщі, під час канікул виїжджають до Польщі з метою відпочинку та пізнання історії, культури польського народу. Загалом у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях функціонує понад 30 позашкільних навчальних закладів, у яких діти і молодь вивчають польську мову.

Анкетному дослідженню КК передували: соціолінгвістичне анкетування (див. Додаток 1), результати якого були враховані в добірці комунікативних завдань; бесіди з учителями позашкільних навчальних закладів (польських суботніх / недільних шкіл), у яких навчається досліджувана молодь; спостереження і пілотне анкетування, що дало змогу виключити неоднозначності та вдосконалити завдання з метою отримати достовірний і різноманітний матеріал, а також дібрати такі ситуації, у яких найчастіше виникали певні диференційні, порівняно із загальнопольською мовною нормою, висловлювання.

Опрацьована анкета для дослідження КК польськомовної молоді (див. Додаток 2) складається з двох частин. Завдання першої частини (напіввідкриті) полягають у виборі адекватного, на думку анкетованих, висловлювання до запропонованої ситуації. Ця частина охоплює насамперед форми звертання, етикетні формули, які є невід'ємним елементом комунікації. Саме вони, як стверджує Ф. С. Бацевич, є важливою складовою КК, „знання їх – показник високого рівня володіння мовою” [7, с. 200]. Від рівня володіння ними значною мірою залежить успішність комунікації, адже „ввічливість – це вид діалогу, наша ввічлива поведінка є ефективніша (і загалом має сенс) тоді, коли співрозмовник відповідним чином на неї реагує” [215, с. 283]. Друга частина анкети складається із завдань, які передбачають формулювання висловлювань у запропонованих комунікативних ситуаціях. Добираючи ситуаційний контекст, ми намагалися охопити якомога більше ситуацій, у яких можуть опинитися респонденти (враховуючи при цьому факт обмеженої кількості соціальних ролей, які виконують молоді носії польської мови в Україні). Адже формування КК відбувається в процесі соціалізації індивідуума і перелік ролей, у яких виступає мовець / слухач, пропорційний до його позиції в суспільній ієрархії: чим вища позиція, тим ширший перелік ролей і навпаки. За допомогою змодельованих комунікативних ситуацій ми передбачали дослідити комунікативну поведінку респондентів як в офіційних (наприклад, вітання вчителя з нагоди його професійного свята), так і неофіційних ситуаціях (наприклад, запрошення друга / подруги в кіно).

Отриманий методом анкетування матеріал, безперечно, не може бути єдиним джерелом, на основі якого можна робити глибші висновки щодо сформованості КК носіїв мови, оскільки спектр запропонованих комунікативних ситуацій порівняно з реальною комунікацією обмежений, а крім цього, живій комунікації часто притаманна непередбачувана послідовність реплік, яка залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників.

У процесі дослідження ми вважали за доцільне застосувати також спостереження (включене і невключене) та неформальне інтерв'ю (індивідуальне і групове), які вважаємо пріоритетними, оскільки вони дають змогу фіксувати висловлювання в реальних комунікативних ситуаціях. У процесі збору матеріалу ми відмовилися від використання технічних засобів (диктофон) з огляду на труднощі в організації дослідження (спонтанність висловлювання виключала можливість його реєстрації на носії) та з метою уникнення т. зв. „мікрофонного ефекту”, який був би причиною певної вимушеної штучності чи навіть блокади висловлювання (усвідомлення факту запису висловлювань на носії змушувало б молоді їх контролювати, прагнути згадати, „як це правильно сказати”). У соціолінгвістичній науковій літературі автори неодноразово згадують про труднощі, пов’язані зі збором прикладів невимушеного, спонтанного мовлення [напр. 65, с. 216; 9, с. 253; 73, с. 179]. Ми цілком погоджуємося з Л. В. Солощук, що „мовці, які знають, що за ними спостерігають, унаслідок психофізіологічних особливостей будь-якої людини не здатні уникнути підвищеного самоконтролю вербальної та невербальної діяльності, у результаті чого мовленнєве спілкування набуває штучного характеру” [64, с. 24]. Маючи на меті мінімізувати вплив присутності дослідника на мовлення молоді і отримати якомога повніший та об’єктивніший матеріал, ми вважали за доцільне застосувати приховане спостереження. Перебуваючи в середовищі молоді (у ролі вчителя позашкільного навчального закладу, вихователя групи під час перебування молоді на відпочинку, конкурсах чи пізнавально-краєзнавчих екскурсіях у Польщі тощо), ми фіксували спонтанні польськомовні висловлювання, зокрема ті, які вирізнялися певними мовно-комунікативними особливостями на тлі загальнопольської мови, в різноманітних автентичних комунікативних ситуаціях,

що дало змогу суттєво збагатити джерельну базу дослідження цінним матеріалом, розширити спектр ситуаційних контекстів. Адже, як стверджує Ф. С. Бацевич, „непідготовлене (спонтанне) мовлення людини – важливе джерело отримання «негативного мовного матеріалу»” [5, с. 155]. Ще одним джерелом дослідницького матеріалу були самостійно створені письмові висловлювання, які учні виконували під час занять або як домашнє завдання. З метою узагальнення кількісних показників зафіксованих особливостей польського мовлення молоді використано метод кількісних підрахунків.

Принциповим критерієм оцінювання отриманого матеріалу при аналізі висловлювань була їхня адекватність до запропонованих або автентичних комунікативних ситуацій, комунікативність і відповідність до норм загальнопольської мови. Аналіз висловлювань дає змогу виділити комунікативно небезпечні одиниці / структури, які можуть спричинити непорозуміння, та зробити припущення щодо можливих причини їх виникнення. Доцільним, на нашу думку, є також виокремлення висловлювань, особливість окремих елементів яких може дещо сповільнювати процес сприйняття. Обидва різновиди відхилень від загальнопольської мови (ті, які можуть бути причиною непорозуміння або сповільнювати розуміння) трактуємо як КН, які становлять потенційні зони ризику в комунікації з носіями польської мови з Польщі і можуть загальмувати розуміння висловлюваного, викликати негативні емоції або й образу у співрозмовника.

Серед мовно-комунікативних особливостей польського мовлення молоді виділяємо: словозмінні відхилення – зокрема, в реалізації іменних і вербальних граматичних категорій, синтаксичні, лексичні, зокрема й словотвірні, та особливості у сфері мовленнєвого етикету.

Досліджуючи польське мовлення осіб, які проживають поза межами Польщі, зокрема на східному пограниччі, вчені неодноразово зверталися до проблем типології та аналізу зафіксованих особливостей. Як слушно зазначає польський мовознавець Я. Рігер, „нелегко відділити результати внутрішньосистемних тенденцій від результатів інтерференції, нелегко констатувати, що є архаїзмом, а що запозиченням. Попри це, можна інколи стверджувати, що внутрішньосистемний

розвиток чи збереження архаїзму знаходить підтримку в системі адстрату” [253, с. 215]. Про труднощі, пов’язані з типологією окремих мовних явищ, які вчені спостерігають на північно-східному пограниччі, пише Г. Карась: „Інколи взагалі неможливо однозначно встановити походження описуваних мовних явищ, оскільки можна брати до уваги різноманітні можливості інтерпретації певного явища” [151, с. 50]. З труднощами у виокремленні можливого джерела запозиченого елемента стикаємося в ситуації, коли йдеться про мовні явища, які функціонують і в українській, і в російській мовах. Деколи важко, а то й неможливо однозначно стверджувати про вплив однієї з мов (як наприклад, уживання особового займенника як невід’ємного елемента вираження категорії особи в минулому часі: *ja byla* – укр. *я була* і рос. *я была*). Вважаємо доречним трактувати такі явища як результат впливу української мови як домінантної на теренах, охоплених дослідженням. В окремих випадках українська мова може виконувати функцію посередника, через якого до польського мовлення проникають росіянізми. Наприклад, конструкцію *przyjmować udział* варто б трактувати як запозичення з російської мови (рос. *принимать участие*), оскільки для української мови нормативною є структура *брати участь*. Однак в узусі носіїв української мови функціонує калька *приймати участь*, яка, найвірогідніше, й могла бути перенесена на ґрунт досліджуваного різновиду польського мовлення.

Більшими інтерпретаційними труднощами, порівняно з мовними явищами на граматичному рівні, вирізняється лексика. Дослідники лексичного складу польської мови її носіїв поза межами Польщі у своїх типологіях до уваги беруть передусім генеологічно-порівняльний аспект. Опираючись на праці вітчизняних і зарубіжних, зокрема польських та литовських, учених, зафіксовані лексеми поділяємо, відповідно до предмета запозичення, на: формально-семантичні і словотвірні запозичення, семантичні кальки; виділяємо особливості лексико-семантичної сполучуваності лексем. До формально-семантичних запозичень належать фонетично і морфологічно адаптовані до норм польської мови іншомовні (східнослов’янські) лексеми, не зафіксовані в польських лексикографічних джерелах (напр. *strachowka* зам. *ubezpieczenie*), або ті, які на сьогодні є в загальнопольській мові застарілими

(напр. *buchalter* зам. *księgowy*). Семантичними кальками вважаємо лексеми, які мають формальні відповідники в загальнопольській мові, але в польському мовленні досліджуваної молоді вживаються в іншому значенні під впливом схожих українських (чи рідше – російських) лексичних одиниць (напр. *odpuszczać* зам. *zwalniać*). Ці слова зафіксовані в польських лексикографічних джерелах і відповідають правилам словозміни загальнопольської мови, але їхня семантична структура корелює з українськими (рідше – російськими) формальними відповідниками. Такі лексеми утворилися в процесі заміни чи розширення семантичної структури польських лексичних одиниць семантичною структурою їхніх формально схожих українських (або російських) відповідників. У цій групі враховуємо також лексичні одиниці, вжиті у значенні, яке в сучасній загальнопольській мові застаріле (напр. *kurs (studiów)* зам. *rok (studiów)*). Словотвірні запозичення – це лексеми, утворені на кшталт словотвірної структури іншомовної (української чи російської) лексичної одиниці (напр. *biedność* зам. *bieda*). Словотвірними запозиченнями вважаємо також лексеми, що їх польські словники кваліфікують як книжні, застарілі або давні (напр. *naczynąć*). Особливості лексико-семантичної сполучуваності лексем полягають у наслідуванні іншомовного, невластивого для загальнопольської мови поєднання слів (напр. *przyjmować udział* зам. *brać udział*).

Якщо йдеться про словотвірні особливості досліджуваного мовлення, то варто звернути увагу на певну невизначеність статусу словотвору: чи слід розглядати словотвір у межах граматики (як один із розділів морфології), чи в межах лексикології [41, с. 296–298]. Польська дослідниця Г. Курковська при спробі окреслити сфери дослідження лексики і граматики звертає увагу на те, що „межа між ними „розмивається” у словотворі” [89, с. 10]. На думку А. Кравчук, словотвірні явища не до кінця можна відділити від явищ лексико-семантичних, лексико-стилістичних та словозмінних, а інколи і синтаксичних [41, с. 297]. Враховуючи те, що в результаті словотвірних процесів з’являються нові лексеми, словотвірні кальки, утворені на ґрунті досліджуваного мовлення, розглядаємо в межах аналізу лексичних відхилень. У науковій літературі вирізняють морфологічний,

морфонологічний, фонологічний та синтаксичний словотвір [233, с. 191]. У дослідженні обмежуємося аналізом явищ морфологічного словотвору, який займає найважливішу позицію з огляду на те, що „лише афіксам примарно притаманна функція творення слів” [233, с. 191]. Морфологічний словотвір розуміємо, за Г. Саткевич, як „один із способів творення лексичних одиниць, що полягає в поєднанні певних елементів (морфем), якими володіє мова, в значущі цілісні одиниці” [88, с. 80].

Відхилення у сфері мовленнєвого етикету аналізуємо відповідно до комунікативної ситуації, у якій вони виникають, напр. звертання до адресата, привітання і побажання, прохання тощо. У межах кожної з аналізованих ситуацій виділяємо окремі типи зафіксованих відхилень від нормативної польської мови.

В аналізі особливостей польського мовлення молодих білінгвів на тлі загальнопольської мови звертаємо увагу на мовно-структурний і комунікативний аспекти їхнього мовлення, мотивуючи це тим, що „мовознавчий аспект двомовності є багатовимірний – з одного боку, він складається з мовного контексту (взаємні впливи фонетики, морфології, синтаксису і лексики двох мов), а з другого – з комунікативного контексту” [231, с. 78]. Особливу увагу, якщо йдеться про комунікативний аспект, слід, на нашу думку, приділити мовленнєвому етикету, оскільки володіння КК полягає в знанні ситуативних конвенційних форм (ідеться, зокрема, про етикетні формули привітання, знайомства і т. ін.) і відповідної стереотипної поведінки [320, с. 116]. Дослідники погоджуються, що мовленнєвий етикет – увічливі формули, фрази, конструкції – є важливою і невід’ємною складовою КК [7, с. 200; 299; 304, с. 91].

Виділення диференційних ознак польського мовлення досліджуваної молоді відбувалося в результаті зіставлення зафіксованих одиниць спершу з відповідниками зі „зразкової” (характерної для офіційних комунікативних ситуацій) загальнопольської норми⁵. Далі, відхилення від „зразкової” норми було зіставлено з

⁵ Два рівні норми: „зразкову” і „поточну” вперше кодифіковано в „Практичному словнику правильної польської мови” за ред. А. Марковського [313]. У „Великому словнику правильної польської мови” кодифіковано норму „зразкову” і „ужиткову”, котра, своєю чергою, включає: поточну загальну норму, поточну регіональну норму і професійну [322, с. 1626–1629].

„ужитковими” (притаманними неофіційним ситуаціям) мовними елементами. Аналізуючи зафіксовані відхилення від нормативної польської мови, простежуємо, чи виділені особливості функціонують в узусі загальнопольської мови. Нормативною джерельною базою слугували сучасні польські лексикографічні праці [307; 308; 321; 322] та старші лексикографічні джерела, які дають змогу простежити функціонування певного аналізованого явища на ранішому етапі (пол. XX ст.) розвитку польської мови [315; 316; 317; 319]. Використано також інші джерела кодифікації норми польської мови, а саме довідники і підручники з культури польської мови, академічні граматики, наукові монографії та статті [82; 84; 88; 89; 126; 141; 219; 232; 233; 244; 274; 285 та ін.]. За нормативну основу в аналізі актів мовленнєвого етикету використано опрацювання М. Марц’янік [215; 216; 217], А. Марковського [218], М. Лазінського [211; 212], А. Кравчук [40; 41; 45; 181; 183; 184; 186; 187; 188; 191; 192] та ін. З огляду на те, що польська мова в досліджуваному середовищі функціонує в домінантному оточенні української, рідше – російської мови, зафіксовані відхилення від загальнопольської норми („зразкової” і „ужиткової”) зіставляємо із східнослов’янськими відповідниками з метою виявлення інтерферентного впливу. У дослідженні використано кодифікаційні джерела української та російської мов: словники [295; 297; 301; 305] та підручники й посібники [8; 14; 15; 16; 20; 21; 54; 59; 66; 67; 68; 69; 76; 78 та ін.].

З метою ґрунтовного аналізу особливостей сучасного польського мовлення молоді ми намагалися з’ясувати, чи аналізовані диференційні на тлі загальнопольської мови явища були поширені в мовленні носіїв польської мови на теренах південно-східного пограниччя наприкінці XIX – на початку XX ст., а також виділити нові, не зафіксовані досі попередніми дослідниками особливості. Джерелом, у якому представлено опис стану і характерних рис досліджуваного різновиду польської мови того часу, слугували праці П. Париляка [242], Р. Кубінського [199], Я. Яніва [142], Т. Лера-Сплавінського [208; 209], М. Бжезіної [86], З. Курцовой [201; 203; 204; 205; 206]. Для глибшого аналізу виділених особливостей досліджуваного мовлення простежуємо їх розповсюдження в ширшому ареалі – у польському мовленні носіїв цієї мови, які проживають в інших

регіонах України (напр. [48; 52; 74; 80; 92; 93; 94; 102; 114; 115; 117; 237; 250; 251] та ін.), що дає підстави виділити типові, характерні риси досліджуваного різновиду польської мови. З метою підтвердження інтерферентного походження окремих, зафіксованих у польському мовленні досліджуваної молоді, мовно-комунікативних явищ, з'ясовуємо, чи вони притаманні мовленню осіб, які вивчають польську мову як іноземну (опираємося переважно на праці А. Кравчук [39; 40; 177; 178; 179; 180; 181; 183; 190; 191], Є. Ковалевського [168; 169; 170; 171; 172], Т. Черниш [105; 106], О. Баранівської [83], Д. Іздебської-Длугош [136; 137; 138; 139] та ін.) і польському мовленню російськомовної молоді польського походження (Б. Круцька [198]).

При аналізі зафіксованих відхилень від нормативної польської мови враховуємо – як тло – не лише південно-східний варіант польської мови, а й північно-східний. Зіставлення виявлених особливостей з диференційними, нехарактерними для нормативної польської мови, мовними явищами, які функціонують у польському мовленні її носіїв – мешканців північно-східного пограниччя (напр. [85; 107; 121; 123; 127; 129; 143; 151; 152; 156; 223; 226; 228; 272; 287] та ін.), дає змогу виділити спільні для обох різновидів польської мови інтерферентні східнослов'янські елементи.

Отже, дослідження такого складного багатокомпонентного явища, як КК можливе лише завдяки поєднанню низки методів. Провідним в аналізі зафіксованого матеріалу є описово-аналітичний метод. Зібраний методом польового дослідження диференційний на тлі загальнопольської „зразкової” і „ужиткової” норми мовно-комунікативний матеріал виділено у результаті застосування зіставного методу, який водночас слугував для виявлення інтерферентних українських (чи рідше – російських) елементів. Підтвердженням інтерферентного східнослов'янського походження окремих аналізованих особливостей досліджуваного мовлення є їхнє функціонування в польському мовленні осіб, які проживають на північно-східному пограниччі (сучасна Литва), здебільшого в російськомовному оточенні, як і тих осіб в Україні, які вивчають польську мову як іноземну. Порівняльно-історичний метод дає змогу простежити існування або, навпаки, відсутність окремих виділених нами в досліджуваному мовленні відхилень від загальнопольської мови в попередні періоди

розвитку польської мови. У праці представлено – як підсумування – й кількісні показники кожного типу зафіксованих особливостей польського мовлення досліджуваної молоді.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукової літератури з питань КК свідчить про можливість різноманітних підходів до трактування КК та її компонентного складу, що зумовлене насамперед складністю і неоднозначністю цього поняття. Існують й розбіжності у терміноназвах. Ідеться, зокрема, про можливість уживання термінів „комунікативна компетенція”, „соціолінгвістична компетенція”, „прагматична компетенція”, чи „(мовні) комунікативні навички” на позначення того самого явища. У дисертації КК розуміємо як сукупність знань, умінь та навичок⁶ ефективного використання мовного коду в різноманітних комунікативних ситуаціях. У структурі КК виділяємо: мовну, соціолінгвістичну, соціокультурну, дискурсивну та прагматичну компетенції.

До розуміння мовної компетенції підходимо як до знання комунікантами мовного коду (на всіх мовних рівнях) та вміння і навичок його застосування в комунікації. Соціолінгвістичну і прагматичну компетенції розглядаємо не як рівнозначні поняттю КК, а як його складові. Соціолінгвістична компетенція зводиться до побудови висловлювань відповідно до ситуативного контексту, в якому відбувається спілкування. Соціокультурна натомість полягає у врахуванні національно-культурної специфіки лінгвокультурної спільноти, мовою якої відбувається спілкування. Дискурсивну компетенцію розуміємо як формулювання і розуміння різного типу дискурсів з урахуванням комунікативної ситуації. Володіння прагматичною компетенцією – це використання комунікантами правил, максим і конвенцій спілкування. Рівень сформованості КК комунікантів є вирішальним чинником реалізації адресантом поставленої комунікативної мети та досягнення безперешкодного взаємопорозуміння і – тим самим – успішності комунікації.

У випадку виникнення ускладнень в процесі комунікації, повного або часткового непорозуміння між комунікантами маємо справу з КН. КН – це, загалом,

⁶ Приймаємо розуміння умінь як способу виконання певних дій, можливого завдяки сукупності набутих знань і навичок [293; 296, с. 58; 306, с. 38], а навичок – як автоматизованих дій [293; 296, с. 221; 306, с. 147].

недосягнення адресантом поставленої комунікативної мети, різного роду труднощі: несуттєві або серйозніші, які сповільнюють або блокують процес комунікації, спричиняють комунікативний дискомфорт в одного чи обох комунікантів. В класифікації КН дослідники беруть до уваги насамперед такі важливі критерії, як причини (джерела) виникнення КН та їхні наслідки. У дисертації зосереджуємося на вербальній комунікації молодих білінгвів. В аналізі відхилень від нормативної польської мови на вербальному рівні про КН, а саме їхній перлокутивний ефект, констатуємо, базуючись на автентичних (зафіксованих) девіаціях або ж на їхніх змодельованих варіантах.

Дослідження КК вимагає застосування комплексного підходу, який дає змогу охопити широкий спектр комунікативних ситуацій, ставлячи мовця/слухача в різноманітні ситуації. Використана методологія дозволяє, на нашу думку, зібрати репрезентативну кількість матеріалу, який походить з усного і писемного польського мовлення молоді. В оцінці висловлювань керуємося такими критеріями, як їхня адекватність до комунікативної ситуації, зрозумілість та побудова на мовно-комунікативному рівні відповідно до загальнопольських норм. Особливо цінними вважаємо висловлювання, які походять з живого спілкування молоді з носіями мови з Польщі. Результати, отримані шляхом анкетування, дають змогу спроектувати висловлювання молоді на автентичні комунікативні ситуації і виділити потенційні зони ризику, які можуть бути причиною комунікативних невдач.

РОЗДІЛ 2

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДІ У ЛЬВІВСЬКІЙ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ І ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Анкетуванням соціолінгвістичного характеру (див. Додаток 1) охоплено 453 респондентів, які декларують польське походження: 269 учнів позашкільних навчальних закладів у Львівській області, 92 учнів в Івано-Франківській і стільки ж у Тернопільській області.

Отримані дані свідчать про те, що 41 анкетований походить із сімей, у яких обоє батьків є польської національності, зокрема 18 з них проживає в селі Старий Скалат Тернопільської області, 15 – у місті Самбір Львівської області. Найбільше молоді, а саме 168 осіб, походить з т. зв. „мішаних” за національним складом сімей, у яких один з батьків – представник польської національної меншини. Дещо менше, а саме 128 учнів, як підтвердження свого польського походження вказують на те, що один з представників найстаршого покоління родини (бабуся або дідусь) є поляком. Значно рідше трапляються сім'ї (згідно з даними анкетування – лише 25), у яких обоє (бабуся і дідусь анкетованих) польської національності. 91 анкетований декларує своє польське походження на підставі того, що хтось з дальших предків (прабабуся чи прадідусь) польської національності (Дод. 3, рис. 1).

2.1. Польський мовний код у повсякденних комунікативних ситуаціях

2.1.1. Сфери використання польської мови

В умовах двомовності⁷ кожна з уживаних мов функціонує в певних комунікативних ситуаціях. На території України польська мова як мова національної меншини використовується в обмеженій кількості комунікативних ситуацій (за винятком поодиноких польських сіл, у яких вона є мовою

⁷ У дисертації не аналізуємо проблеми двомовності (багатомовності), оскільки вона ґрунтовно представлена в українській і зарубіжній науковій літературі. Доцільно було б, однак, навести типологію двомовності, до якої вдається Е. Дзенгель у праці, присвяченій особливостям польського мовлення мешканців вибраних місцевостей Львівської, Тернопільської та Хмельницької областей. Ідеться про білінгвізм початковий, прогресивний, інтегральний, регресивний та залишковий [117, с. 70–77]. На території Західної України польська мова функціонує в контакті з українською (значно рідше – російською) мовою. Респонденти, охоплені нашим дослідженням, і їхні родини перебувають переважно на етапі інтегрального білінгвізму (мовці-представники польської спільноти залежно від комунікативної ситуації вільно використовують обидва мовні коди), однак варто також наголосити, що в окремих випадках молодим людям і їхнім близьким притаманні інші типи двомовності, що зумовлене низкою чинників.

повсякденного спілкування). Вибір мови в умовах бі- чи полілінгвізму не є явищем випадковим, він тісно пов'язаний з певними правилами, які стосуються сфер використання мовних кодів чи їхніх варіантів у багатомовному суспільстві [110, с. 61].

Литовська дослідниця К. Гебен, досліджуючи вибір молоддю польського походження у Литві мовного коду в окремих комунікативних ситуаціях, опирається на соціолінгвістичний метод *domain*⁸ Дж. Фішмана, який виділяє п'ять основних ситуацій: сім'я, середовище друзів, навчання, релігія і робота [123, с. 25]. Сфери використання мови А. Зелінська пропонує поділити на інституційні, тобто робота, навчання, адміністрація, релігія, і приватні – сім'я, сусіди [289, с. 77]. К. Гебен доповнює згаданий перелік такою ситуацією, як засоби масової інформації, з подальшим поділом ЗМІ на телебачення і радіо (пасивне сприйняття) та книжки, газети (активне сприйняття) [123, с. 25–26]. Для дослідження сфер використання молодими полілінгвами, які проживають у Литві, окремих мов (польської, російської та литовської) Г. Соколовська пропонує значно ширший спектр різноманітних ситуацій (загалом 14), а саме: вдома, в сім'ї; вирішення справ у державних установах; жарти в колі друзів; ображення когось, насмішки; суперечки, сварки; купування в магазині; визначення маршруту по місцевості, напр. як дійти з вокзалу до школи, клубу і т. ін.; планування, проектування; ведення щоденника; написання кулінарного рецепту для особистого користування; розмови про книжку, (теле-, радіо) передачу; розмови, які стосуються ремонту або функціонування автомобіля, радіо і т. ін.; у ситуації знервованості або страху; читання художньої, пригодницької літератури [272, с. 74]. Як пише С. Грабяс, „зв'язок між ситуаціями і варіантами мови визначається „соціолінгвістичною нормою”. Ця норма вирішує, якою буде форма висловлювання доти, доки дана мова (в умовах двомовності) або варіант мови пов'язаний з певною ситуацією” [125, с. 59].

⁸ *Domain* – це, як пише А. Зелінська, „сфера використання мови – теоретична конструкція, в якій міститься набір багатьох змінних, що характеризують контекст комунікативної ситуації. Перелік цих змінних є практично невичерпний. Найважливіші – це: місце, партнер, тема розмови” [289, с. 16].

Щоб дослідити комунікативні ситуації, в яких молодь польського походження використовує в спілкуванні польську мову, ми запропонували перелік із 7 ситуацій, з яких слід було виділити ті, в яких спілкування відбувається мовою національної меншини, а саме: дім (спілкування з членами сім'ї)⁹; спілкування із знайомими; сусідами; друзями; костел; польська школа під час занять; польська школа під час перерв. Окрім цього, анкетовані мали можливість вписати власний, непередбачений нами, варіант у рубриці „в інших ситуаціях (яких?)”. На основі отриманого матеріалу можна ствердити, що майже всі анкетовані (99%) використовують польську мову в позашкільних навчальних закладах під час занять. Для більшості (75%)¹⁰ польська мова пов'язана з костелом, що, зрештою, є очевидним, оскільки богослужіння в римо-католицьких костелах проводять здебільшого польською мовою і саме костел є тим осередком, де збирається польськомовна локальна спільнота і має можливість поспілкуватися після богослужіння¹¹. Трохи більше ніж половина анкетованих (54%) спілкується польською мовою під час перерв у польській школі. Причиною того, що решта учнів не використовує у спілкуванні в цій ситуації польської мови, є, найімовірніше, те, що в цих позашкільних навчальних закладах навчаються також діти й молодь, які не мають польського походження і які розпочинають вивчення польської мови в цих школах. Саме це, можливо, і зумовлює труднощі у вільному спілкуванні з ровесниками польською мовою. Не можна виключати також факту, що у випадку, коли в більшості комунікативних ситуацій домінує українська мова, формулювання висловлювання польською мовою вимагає докладання певних зусиль. Майже половина (49%) представників молодого покоління стверджує, що польська мова виконує функцію мови домашнього спілкування. Проте, оскільки загалом незначний відсоток (9%) осіб походить з сімей, в яких, згідно з даними анкет, обоє батьків є польської національності, маємо підставу припускати, що польська мова поряд з українською (в поодиноких випадках російською) виконує в цій ситуації свою комунікативну

⁹ Дослідники польської мови на території східного пограниччя звертають увагу на важливість факту використання цієї мови її носіями в дитинстві і в повсякденному домашньому спілкуванні [195, с. 67; 250, с. 27].

¹⁰ Перетин стовідсоткової межі тут і далі пов'язаний з можливістю вибору кількох варіантів відповідей.

¹¹ Можна також припускати, що серед решти учнів (25%) є такі, що не сповідують римо-католицької віри, що й могло зумовити те, що вони не вказали на вживання польської мови в костелі.

функцію, в залежності від того, з ким із найближчого оточення відбувається спілкування. Значно рідше польську мову використовують у спілкуванні із знайомими і друзями (відповідно, 25% і 28%). У контактах із сусідами польську мову респонденти використовують найрідше (лише 6%), що можна обґрунтувати тим, що поляки не проживають компактно в охоплених дослідженням місцевостях. 21% анкетованих уживають польську мову в інших, непередбачених нами, ситуаціях, а саме: під час перебування в Польщі (напр.: *w Polsce* (ЛЖд16¹², ЛСт.д14, ЛДд16, ЛЗд14); *kiedy wyjeżdżam do Polski* (ЛБд16); *podczas przebywania*¹³ *w Polsce* (ТЧд17); *kiedy jestem na wakacjach w Polsce* (ЛБх16); *na koloniach w Polsce* (ЛДд15)) та у спілкуванні з родиною або друзями з Польщі (напр.: *w rozmowie z rodziną z Polski* (ЛДд14); *z kolegami z Polski* (ЛНРд16)). Серед поодиноких варіантів відповідей трапляються такі, як: на заняттях катехизи (*na katechezie* (ЛСд15)); конкурсах польської мови (*na konkursach z języka polskiego* (ЛДд14)); в інтернеті (*w internecie* (ЛСт.д16, ІКл.х14)) (Дод. 3, рис. 2).

Використання окремих мов, залежно від комунікативної ситуації, вимагає від їхніх носіїв зміни (перемикання) мовного коду. Як зазначає А. Вежбицька, „жити на щодень у двох різних мовах значить жити у двох різних соціосемантичних просторах. Перехід з однієї мови на другу і навпаки подібний до подорожі між двома різними світами” [281, с. 103]. Досліджуваній групі молоді притаманна зміна коду з українського (в поодиноких випадках – ще й російського) на польський та навпаки. До ситуацій, у яких молодь переходить з української мови на польську, належить передусім: прихід до польської школи (29%) (на заняттях з польської мови або при зустрічі з учителем польської школи), костела (19%) (як варіанти – розмова з ксьондзом, інколи – з монахинями)¹⁴. Часто анкетованим доводиться змінювати мову з української на польську, спілкуючись з поляками (15%) (під час перебування в Польщі чи серед місцевої польськомовної спільноти). Іноді зміна коду пов’язана з

¹² Відповіді учнівської молоді ми зашифрували за таким принципом: перша літера вказує на область, з якої походить анкетований, наступна (наступні) – місто, літери *д* і *х* це, відповідно, дівчина чи хлопець, цифра поруч позначає їхній вік (див. Перелік умовних скорочень).

¹³ Усі висловлювання анкетованих подаємо в оригіналі, без виправлення відхилень від норми.

¹⁴ 18% анкетованих не відповіли на це запитання або зазначали, що в різних ситуаціях (напр. *w różnych sytuacjach* (ЛЖх14)), що, очевидно, пов’язано з труднощами у виділенні таких ситуацій.

родинною мовною ситуацією (7%), коли комунікація відбувається українською мовою із одним з членів родини, після чого польською – з іншим. Перехід з української мови на польську відбувається також у ситуації, коли молоді люди повертаються із загальноосвітньої школи додому (2%), що свідчить про те, що саме польська мова є засобом комунікації між членами сім'ї. Принагідно варто зазначити, що такий перехід на польську мову притаманний лише анкетованим з м. Самбір. В інших ситуаціях (10%) зміна коду відбувається: в консульстві (*w poważnych sytuacjach na przykład konsulstwie* (ЛСт.х14)); на конкурсах польської мови (*na konkursach z języka polskiego* (ЛДд16)); якщо співрозмовник розмовляє польською мовою (*kiedy ktoś rozmawia po polsku* (ІБд14)) чи коли необхідно щось перекласти (*tłumaczyć trzeba coś* (ЛСд17)).

Серед комунікативних ситуацій, у яких молодь польського походження переходить з польської мови на українську, варто виділити насамперед такі¹⁵: вихід з польської школи / після занять з польської мови (14%) та коли анкетовані не знають, як висловити щось польською мовою (11%) (напр.: *kiedy jest ciężko mi coś powiedzieć* (ІКл.х15); *kiedy nie znasz jak bendzie po Polsku* (ЛБх14); *w terminach technicznych, prawnych, medycznych* (ТПд16)). Необхідність зміни мовного коду виникає під час спілкування з друзями (11%), а також у ситуаціях, коли співрозмовник не знає польської мови (9%). Дещо рідше перемикання коду зумовлене приходом до загальноосвітніх шкіл, магазину (загалом 7%), а також виходом з костела (8%) чи з дому (6%). Як і в попередній ситуації (зміна коду з українського на польський), перехід з однієї мови на іншу відбувається під час спілкування в родинному колі (7%), напр.: *w rozmowie z mamą, a potem z tatą* (ЛДд15); *z ojcem rozmawiam* (ТССд15); *kiedy rozmawiam z dziadkiem czasami* (ЛНРд14). Окремі анкетовані змінюють мову спілкування в таких ситуаціях (загалом 11%): повернення з Польщі (*jeżeli przyjadę z Polski na Ukrainę* (ІКл.х14); *wracam z kolonii z Polski* (ІБд14)); зустріч українців під час перебування в Польщі (*jak byłam w Polsce, spotkała ukraińców i mówiłam po ukraińsku* (ТЧд17)); перебування

¹⁵ 16% анкетованих не відповіли на це запитання.

в товаристві представників обох національностей (*kiedy jestem w towarzystwie polaków i ukraińców* (ЛТд14)); вивчення граматики (*kiedy uczę się gramatyki* (ТЧх16)); переклад з однієї мови на іншу (*kiedy trzeba coś przetłumaczyć* (ТПх15)), а також у побутових ситуаціях (*w bytowych sytuacjach* (ТЧд16)).

Підсумовуючи, зазначимо, що коло використання польської мови на теренах Західної України є доволі вузьке. Молодь спілкується польською мовою передусім у позашкільному навчальному закладі (під час занять – 99%, під час перерв – 54%) і римо-католицькому костелі (75%), рідше (49%) цю мову використовують у родинному колі. У спілкуванні зі знайомими і друзями переважає українська мова – лише незначна кількість респондентів (25% і 28%) спілкується польською. Польська мова лише зрідка буває, як свідчать результати дослідження, мовою контактів між сусідами (лише 6%). Своєрідним доповненням запропонованого нами переліку комунікативних ситуацій є додані респондентами інші випадки (21%), в яких вони спілкуються польською мовою, але це переважно використання польської мови на території Польщі або з поляками з Польщі. Комунікативні ситуації, в яких відбувається зміна коду (з українського, зрідка – російського, на польський і навпаки), певною мірою підтверджують перелічені сфери використання польської мови в ситуації бі- чи полілінгвізму. З перемиканням з української мови на польську найчастіше пов'язаний прихід до польської школи (29%), костела (19%) і спілкування з поляками (15%) або членами сім'ї (7%). З польської мови на українську молодь переходить насамперед, виходячи з польської школи (14%), у випадку, якщо мовець не знає, як висловитися польською мовою (11%), спілкуючись з друзями (11%) або ж якщо співрозмовник не володіє польською мовою (9%). Рідше перемикання коду з польського на український відбувається з приходом до загальноосвітніх шкіл чи магазину (загалом 7%), під час спілкування в домашньому колі (7%), а також з виходом з костела (8%) і дому (6%).

2.1.2. Мова спілкування в родинному оточенні та джерело опанування польської мови

Уважаємо за доцільне дослідити, котра з мов виконує комунікативну функцію в родинних контактах, оскільки саме найближче оточення має вирішальний вплив

на усвідомлення походження і формування національної та мовної свідомості у молодого покоління. У ситуації білінгвізму, коли одна з мов має статус офіційної, друга ж – як мова національної меншини – реалізовується лише в неофіційній сфері, рідна мова малих спільнот, які проживають в іншомовному оточенні, ототожнюється саме з комунікацією в близькому родинному колі [131, с. 84].

Відповіді респондентів дають змогу стверджувати, що спілкування з батьками відбувається здебільшого українською мовою (72%). Значно менше анкетованих використовують у повсякденному спілкуванні з членами сім'ї два мовні коди (18%). Переважно це українська та польська мови, в поодиноких випадках, окрім цих мов, молодь уживає також російську або лише російську та польську (міста Чортків і Коломия). Використання двох (чи більше) мовних кодів відображає мовну ситуацію в сім'ї, є свідченням того, що неоднорідні за національним складом родини підтримують свою мовну та національну ідентичність, дбають про те, щоб молоде покоління виховувалося в традиціях двох культур. Вибір мови, як свідчать додані до відповідей коментарі, залежить від того, з ким із батьків діти спілкуються, напр.: *mama na polskim, a tata na ukraińskim* (ІКл.х17); *polskim (mama), Ukraińskim (tato)* (ІБх14); *mama po polsku, tato po ukraińsku* (ЛСд14). Інколи, очевидно, вибір мови залежить від того, в якій ситуації відбувається спілкування, напр.: *czasami rozmawiamy po polsku* (ЛТд14); *zależy w jakich sytuacjach* (ІДх15). У коментарях немає уточнення, про які саме ситуації йдеться. Проте, на основі розмов із молоддю та власних спостережень, можемо припускати, що йдеться про те, де саме відбувається спілкування з батьками: польською мовою спілкуються між собою, перебуваючи серед локальної польськомовної спільноти (в польському товаристві, найчастіше під час урочистостей з якоїсь нагоди, які часто супроводжуються виступами дітей і молоді, у костелі). Спілкування польською мовою відбувається також під час спільних поїздок до Польщі. Польську мову як засіб комунікації з батьками використовує 10% досліджуваних: 9% – у Львівській області і 1% – в Івано-Франківській (м. Долина). Половина респондентів з Львівської області, які спілкуються за посередництва польської мови зі своїм найближчим оточенням, походить з м. Самбір. Цей факт загалом має своє підтвердження в даних, які

стосуються національності батьків (15 з 39 анкетованих з цього міста походить з т. зв. „польських” сімей)¹⁶. Отримані дані свідчать також про те, що польську мову здебільшого не використовують у спілкуванні з батьками респонденти з Тернопільської області. Зіставивши ці дані з інформацією, яка стосується національної належності членів сімей анкетованих, можна зауважити, що в сім'ях, де обоє батьків є поляками, як напр., у с. Старий Скалат Тернопільської обл., польську мову не використовують узагалі як засіб комунікації між дітьми і батьками (Дод. 3, рис. 3).

Аналіз мовної ситуації в сім'ях молоді польського походження був би неповним без урахування мови спілкування зі старшими членами сім'ї (бабусею та / або дідусем), оскільки часто саме польською національністю цього покоління анкетовані обґрунтовують своє польське походження. Згідно з даними проведеного дослідження, майже однакова кількість анкетованих у спілкуванні з представниками старшого покоління використовує українську (38%) та польську (39%) мови. Польську мову значно частіше використовують у спілкуванні з бабусею чи дідусем, ніж з батьками, що дає змогу висунути припущення про те, що саме старше покоління підтримує свою мову і традиції, дбає про те, щоб передати їх онукам.

Білінгвальні контакти у спілкуванні молоді з бабусею та / або дідусем, як свідчить зібраний матеріал, притаманні 18% сімей: представники старшого покоління вживають у розмові рідну мову: українську чи польську. Підтвердженням цього є висловлювання на кшталт: *z dziadkiem po polsku, z babcią po ukraińsku* (ТЧх15); *w babciow – ukraińskim, dziadkiem – polskim* (ЛСх16); *po stronie mamy po polsku, po stronie taty po ukraińsku* (ЛСх14); 40% *Polski*, 60% *Ukraiński* (ЛСт.д16)¹⁷. Двоє анкетованих (0,4%) з м. Чортків стверджують, що у спілкуванні використовують російську мову (Дод. 3, рис. 4).

¹⁶ Згідно з даними перепису населення (2001 р.), у Самборі проживало 1200 осіб-представників польської національної меншини, що становило 3,3 % усіх мешканців. Це чи не найбільша у відсотковому відношенні кількість поляків порівняно з іншими містами Львівської області. Саме в Самборі, як пише Я. Рігер, в післявоєнний час функціонував римо-католицький костел, єдиний в околиці, до якого з'їжджалися парафіяни з віддалених місцевостей [251, с. 27–28].

¹⁷ Загалом 5% респондентів не вписали жодного варіанта відповіді. В одній анкеті відсутність відповіді учень обґрунтував тим, що не має ані бабусі, ані дідуся. На основі цього висловлювання можемо припускати, що подібна ситуація може бути причиною відсутності відповіді в решті анкет.

Інформація про джерело, з якого почерпнуто знання польської мови, підтверджує факт використання окремих мов у спілкуванні в родинному колі. Отриманий матеріал свідчить про те, що знання польської мови молоді її носії отримали насамперед від найближчого оточення – членів сім'ї (70% респондентів)¹⁸. Польської мови навчали здебільшого представники старшого покоління (бабуся та / або дідусь) (37%), дещо рідше – батьки (або один з них) (33%). Якщо брати до уваги гендерний критерій, то це передусім жінки (мама та бабуся) піклуються про те, щоб молоде покоління оволоділо польською мовою, що, мабуть, зумовлено тим, що саме вони займаються вихованням і дбають про розвиток та освіту дітей. Проте серед молодих осіб, які декларують польське походження, є й такі (15%), які знання польської мови винесли не зі свого рідного дому, а вивчили її в позашкільних навчальних закладах. Вони подавали в анкетах переважно два варіанти відповідей: *polska sobotnia szkoła* або *pani + ім'я вчителя*. У кількох випадках польської мови навчав ксьондз (цілком імовірно, що йдеться про заняття катехизму, які проводять при костелі). Деякі анкетовані стверджують, що вивчили польську мову самі, перебуваючи на канікулах у Польщі, чи за посередництвом телебачення.

Отже, у родинних контактах у спілкуванні з батьками домінує українська мова (72%), польську мову використовують у 10% сімей (з них 9% – у Львівській області, половина з яких проживає у м. Самбір), білінгвальні (чи полілінгвальні) контакти (українсько-польські, в окремих, поодиноких випадках, – російсько-польські або українсько-російсько-польські) характерні для 18% сімей анкетованих. Суттєво відрізняється від попередньої мовна ситуація у спілкуванні із старшими членами сім'ї. Спілкуючись з бабусею та / або дідусем, 38% молоді використовує українську мову, а 39% – польську. Обидві мови (українську і польську) як засіб комунікації з представниками старшого покоління вживає, як і у контактах з батьками, 18% молодих осіб. Вибір мови у цій ситуації, як можна припускати, залежить від національної належності членів сім'ї. Результати дослідження засвідчують, що мова національної меншини виконує комунікативну функцію в родинному колі частіше у

¹⁸ 5% опитуваних не відповіли на це запитання.

спілкуванні з бабусею та / або дідусем. Підтвердженням цього є інформація про джерело опанування польської мови, згідно з якою 70% учнівської молоді знання цієї мови винесли з дому, при цьому 37% з них навчалися мови від найстарших членів сім'ї, решта – від батьків. 15% респондентів стверджують, що польську мову розпочали (і продовжують) вивчати в позашкільних навчальних закладах, в поодиноких випадках мови навчав ксьондз або опитувані оволоділи нею самостійно.

Загалом польську мову у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях молоді люди використовують найчастіше в позашкільному навчальному закладі (99%), римо-католицькому костелі (75%) і у спілкуванні з членами сім'ї (49%), значно рідше – зі знайомими і друзями (25% і 28%) та сусідами (6%). Зміна комунікативної ситуації вимагає від мовця на щодень перемикання коду – з однієї мови на іншу. Використання відповідного мовного коду з урахуванням ситуації, в якій відбувається спілкування, вимагає від молоді оволодіння соціолінгвістичною компетенцією. Більшість учнів (70%) польською мовою оволоділи, перебуваючи в домашньому середовищі, 15% – у позашкільних навчальних закладах. Однак уживання польської мови в родинному колі відбувається передусім з найстаршими членами сім'ї: з бабусею та / або дідусем (39%), з батьками ж польську мову у спілкуванні використовує 10% молоді. Двомовні контакти (як з батьками, так і з представниками найстаршого покоління) характерні для 18% сімей анкетованих.

2.2. Рівень володіння польською мовою

Респонденти оцінювали власний рівень володіння польською мовою в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: письмо, читання, говоріння та розуміння на слух. Оволодіння окремими видами мовленнєвої діяльності можна було оцінити, зазначаючи один із запропонованих чотирьох рівнів: дуже добре, добре, слабо, не володію взагалі. Оцінювання респондентами своїх знань не можна трактувати як даних щодо реального володіння ними польською мовою – це лише їхня суб'єктивна оцінка. Відомо, що людина здебільшого не в стані об'єктивно оцінити себе, в тому числі й своїх знань. Власна оцінка знання польської мови може свідчити про впевненість (чи навпаки) в собі як носієві цієї мови, про вміння досягати порозуміння із співрозмовниками.

Більшість опитуваних (87%) стверджує, що польська мова легка в оволодінні. Серед імовірних труднощів, які з'являються в процесі оволодіння мовою (чи її вдосконалення), анкетовані виділяють окремі частини мови, як напр.: дієслова (зокрема форми минулого часу), іменники (відмінювання), числівники та значно рідше – прикметники. Деякі респонденти згадують про труднощі польської мови на рівні граматики, зокрема утворення чоловічо-особових форм. Неабиякі клопоти, як свідчать відповіді молодих білінгвів, вони мають з орфографією: з графічним позначенням звуків, які мають два варіанти запису (*rz* // *ż*; *u* // *ó*; *ch* // *h*), написанням слів з носовими *a*, *e*, а також буквосполучень *sz*, *cz* і *szcz*. Принагідно варто додати, що відповіді на відкриті запитання анкети та писемні висловлювання молоді певною мірою підтверджують наявність згаданих орфографічних труднощів. Як відповіді на запитання про важкі слова чи форми слів, респонденти наводять такі приклади: *brzmieć*, *chrząszcz*, *czcina*, *gąszcz*, *gwóźdź*, *książka*, *wiewiórka*, *żdźbło*. У поодиноких анкетах натрапляємо на коментарі (йдеться про труднощі в опануванні польської мови) на кшталт: *pisanie i technika pisanie* (ЛДх14); *wymawianie* (ІКл.д14); *narodowości* (ЛНРд15); *słowa innego pochodzenia* (ЛБх14); *największe trudności sprawiają wyrazy naukowe, terminy* (ЛБх17); *wyrazy frazeologiczne i wyrazy obcego pochodzenia* (ЛДд17).

Щодо оцінки своїх умінь та навичок у чотирьох видах мовленнєвої діяльності, то на найвищому рівні (тобто дуже добре) анкетовані розмістили: розуміння на слух (43%), розуміння прочитаного (40%) і говоріння (21%). 64% учнів вважають, що добре володіють навичками правопису, а 29% – слабо. Якщо йдеться про вміння творити польськомовні писемні тексти, то 52% учнів стверджують, що добре справляються з цим завданням, дещо менше, а саме 38% – слабо. Варто наголосити, що 4% з них зазначили, що взагалі не володіють навичками творення текстів. Для порівняння, в інших видах мовленнєвої діяльності не зафіксовано таких, якими б молодь не володіла взагалі. Результати задекларованих умінь і навичок досліджуваної групи білінгвів у розумінні прочитаного виглядають так: 55% – добре, 5% – слабо. Половина опитуваних (49%) вважає, що добре володіє навичками

розуміння на слух, значно менше – 8% – слабо. Понад половина (58%) зазначила „добрий”, а 21% – „слабкий” рівень говоріння (Дод. 3, табл. 1).

Отже, для більшості (87%) респондентів польська мова – легка в опануванні. Найважчими частинами мови (йдеться, мабуть, про утворення словозмінних форм) є дієслова, іменники, числівники і прикметники. Анкетовані мають труднощі з характерною для польської мови опозицією чоловічо-особового і нечоловічо-особового родів, а саме з утворенням чоловічо-особових форм. Молодь пише також про складність польського правопису.

На основі представленої суб'єктивної оцінки анкетованими своїх умінь і навичок щодо окремих видів мовленнєвої діяльності можна ствердити, що найкраще вони володіють навичками читання та розуміння на слух, дещо слабше – говорінням. Отримані дані свідчать про суттєві труднощі в анкетованих із формулюванням писемних висловлювань і недостатні знання орфографічних норм польської мови, що, припускаємо, зумовлено тим, що молодь виносить з дому опанований (на різному рівні) усний варіант польської мови. Натомість їхні вміння і навички письма формуються чи вдосконалюються в процесі навчання в позашкільних навчальних закладах.

2.3. Доступ до польськомовних ЗМІ і літератури

За допомогою запитань, які стосуються польських засобів масової інформації, ми намагалися з'ясувати, чи має молодь контакт із загальнопольською мовою за посередництвом ЗМІ і як часто. На наш погляд, надзвичайно важливою є роль польських ЗМІ поза межами Польщі, оскільки в цій ситуації вони є джерелом загальнопольської мови, з якого носії мови можуть пізнавати мовно-комунікативні звичаї поляків з Польщі. Як стверджують Галіна і Тадеуш Згулко, „вплив медій на щоденну комунікацію можна спостерігати в кількох аспектах, як в суто мовних (зокрема фонетичних, словотвірних, лексичних і фразеологічних), так і тих, які містяться у сфері використання мови в певній комунікативній ситуації” [286, с. 53]. Істотною є роль польських ЗМІ поза Польщею у формуванні соціокультурної компетенції глядача (слухача, читача): „польські мас-медіа передають не тільки польську мову в загальнопольському варіанті, а й польський культурний контекст –

звичаєвий, історичний, релігійний, політичний, географічний” [112, с. 15]. В анкеті запитуємо про систематичність читання преси польською мовою, про те, чи молоді дивяться польське телебачення і слухає радіо. Серед запропонованих варіантів: систематично, часто, рідко і ніколи. Анкетовані також подають назви книжок, газет, які читають, теле- та радіопередач, які найчастіше дивляться та слухають.

Аналіз отриманих даних щодо читання польськомовної літератури, преси, свідчить про те, що понад половина опитуваних (53%) рідко читає польською мовою, частий доступ до друкованого (польськомовного) слова має 37% анкетованих. Лише незначна кількість (5%) молоді систематично читає мовою національної меншини і стільки ж не читає польськомовних видань узагалі. Що стосується назв друкованих джерел¹⁹, то, як свідчать відповіді, найчастіше молоді носії польської мови в Західній Україні читають польськомовну пресу, яка виходить в Україні (йдеться насамперед про такі газети, як „Kurier Galicyjski” (10%) і „Dziennik Kijowski” (7%)) та журнали релігійного характеру, доступ до яких можливий за посередництвом римо-католицьких парафій: „Mały Gość Niedzielny” (7%), „Miłujcie się” (6%), а також (по 5%) „Źródło” і „Radość Wiary” (квартальник Львівської архієпархії). Користуються дещо меншою популярністю (ймовірно через те, що важче доступні) жіночі польські журнали („Pani Domu” (5%), „Zwierciadło”, „Przyjaciółka” (по 4%)), молодіжна преса („Bravo”, „Cogito” (по 3%)) та ін. У поодиноких випадках анкетовані зазначають, що читають: *opowiadania różne* (ІБд14); *wiersze poetów polskich* (ТЧд14); *polskie książki w internecie* (ТЧд16); *różne książki fantastyczne* (ЛБх17); *różne książki szczególnie z dziedzin chemii* (ТЧх14); *książki Kornela Makuszyńskiego* (ЛСт.х16); „*W pustyni i puszcy*” (ЛДх15); „*Pana Tadeusza*” (ІКл.д16); *utwory Marii Konopnickiej* (ЛНРд14); *encyklopedie* (ТССх15) чи перелічують підручники з польської мови та іншу навчальну літературу, якою користуються в позашкільних освітніх закладах (Дод. 3, рис. 5).

На основі матеріалу анкет можемо ствердити, що 11% досліджуваних систематично дивляться польськомовні телепрограми, однакова кількість (по 41,5%)

¹⁹ Зазначимо, що третина анкетованих не подала назви періодики чи книжок. У багатьох інших анкетах перелічується кілька назв.

– часто і рідко та 6% – ніколи. Найчастіше вони дивляться польські телеканали: POLONIA (16%), POLSAT (11%) та TVP 1 (10%) і TVP 2 (8%)²⁰. Перевагу надають фільмам, серіалам, зокрема й комедійним („M jak miłość”, „Na dobre i na złe”, „Świat według Kiepskich”, „13 posterunek”). Анкетованих цікавлять також новини, прогноз погоди, музичні, розважальні та спортивні програми, в поодиноких випадках – політичні програми та мультиплікаційні фільми (Дод. 3, рис. 6).

Суттєво відрізняється від попередніх ситуація з доступом до польських радіостанцій (чи зацікавленням ними). Відповіді молодих білінгвів на запитання про те, як часто вони слухають польські радіостанції, є свідченням того, що понад половина (54%) представників цього покоління ніколи не слухає польськомовних радіопрограм, 34% – рідко, 10% – часто і лише 2% – систематично. Найбільшою популярністю серед молоді користуються радіостанції RMF FM (9%) та Radio Zet (5%)²¹, рідше – Radio Eska та Radio Maryja (по 3%) (Дод. 3, рис. 7).

Отже, найчастіше джерелом загальнопольського мовного взірця для молоді є мовлення польського телебачення (11% – систематично, 41,5% – часто, 41,5% – рідко, 6% – ніколи). Анкетовані зацікавлені передусім фільмами, серіалами чи новинами, прогнозом погоди, різного типу програмами польських телеканалів POLONIA, POLSAT, TVP 1 і TVP 2. Польськомовну літературу і пресу 5% анкетованих читають систематично, 37% – часто, 53% – рідко і 5% – ніколи. Вони перелічують насамперед доступні їм друковані польськомовні видання, які виходять в Україні, і релігійні часописи. Значно рідше в анкетах з’являються назви польських журналів для жінок або молоді. Зрідка, як свідчать відповіді респондентів, вони читають твори польських письменників або ж навчальну польськомовну літературу. Не користуються популярністю серед молоді польські (або й не тільки) радіостанції, про що свідчить факт, що лише 2% опитуваних систематично слухають польськомовні радіопрограми, 10% – часто, 34% – рідко і 54% – ніколи. Ті

²⁰ Четверть анкетованих не вказала назви телепередачі чи телеканалу. Деякі анкетовані вписували більше, ніж один телеканал або лише назву / тип серіалу, телепередачі.

²¹ Половина з тих, хто слухає польськомовні радіостанції, не зазначили в анкетах, яким саме радіостанціям надають перевагу. У поодиноких анкетах перелічено кілька радіостанцій.

анкетовані, котрі слухають польські радіопрограми, перелічують радіостанції RMF FM, Radio Zet, Radio Eska і Radio Maryja.

2.4. Мотивація вивчення чи вдосконалення польської мови

Для нашого дослідження має значення мотиваційний чинник, яким керується молодь, вирішуючи вдосконалювати польську мову в позашкільному навчальному закладі²². Як свідчать отримані відповіді, метою майже половини (47%) з них є вивчення польської мови: *żeby nauczyć się języka polskiego* (ЛСт.д16, ЛСВх15, ЛЯд15, ІДд15, ТЧх15); *żeby wyuczyć język polski* (ЛТх17); *zostałem uczniem Polskiej Sobotniej Szkoły im. św. Królowy Jadwigi żeby nauczyć się języka polskiego* (ЛДд17); *żeby pisać i czytać językiem literackim* (ІКх15); *dlatego żeby znać ortografię polską* (ТПх14). 11% респондентів мають на меті вдосконалити свої знання і вміння з польської мови: *dla tego że muszę poduczyć język Polski, przecież nie wiem go doskonale* (ЛСт.х14); *dlatego że chcę wiecej znać Polski język* (ЛЗд14).

Натомість 12% молодих білінгвів прагнуть поглибити свої знання з історії, культури Польщі: *żeby uczyć się historii Polski* (ТПд14); *żeby poznać polską kulturę* (ІКл.д16); *żeby uczyć się historii Polski, uzupełnić swoją wiedzę o Polsce, jej kulturze* (ТПх16); *nauczyć się języka polskiego, historii i kultury Polski* (ЛТх15); *bo chciałem rozwijać wiedzę o narodzie polskim* (ЛСх15).

В окремих випадках (11%) рішення стати учнем / ученицею позашкільного навчального закладу анкетовані обґрунтовують своєю польською національністю чи походженням: *bo jestem Polką* (ЛДд17, ІКд15); *czuję się polakiem, chcę się kształtować, uczyć się* (ЛНРх17); *z pochodzenia jestem na pół polką* (ЛДд14); *moja babcia jest polka i ja tam pochodzenie* (ЛНРд14); *bo chodze do kościoła i moja babcia jest polka* (ЛЯд15); *bo moja prababcia jest polka i ja też chcę mówić po polsku* (ТЧд15).

Дещо менше анкетованих, а саме 7%, стверджують, що їм подобається польська мова (вивчати польську мову), Польща, польська культура та традиції: *podoba mi się język polski* (ІКх15); *podoba mi się uczyć polski język* (ЛСд14); *bowiem bardzo lubi język*

²² Декілька анкетованих (загалом 1%) не відповіли на це запитання анкети.

Polski i jest mi on ciekawy do nauczania (ТЧд16); bardzo lubje Polski kraj (ЛТд15); bardzo podoba mi się język polski, polska kultura, ich tradycji (ІКд17).

Висловлювання 6% молоді свідчать про те, що рішення навчатися в польській школі зумовлене намірами продовжувати навчання у вищих навчальних закладах Польщі: *może będę uczyć się w Polsce (ЛДх14); żeby wyjechać na studia do Polski (ІКд14); tam plany uczyć się w Uniwersytecie Polskim (ЛДд16); dla tego że w przyszłości chcę studiować w Polsce (ЛНРд14); zostałam się uczenicą polskiej Sobotniej szkoły bo chciała bym mieszkać i uczyć się w Polsce (ТЧд16).*

Виявляємо й інші чинники (загалом 5%): рішення найближчого оточення (*bo mnie rodzice oddali do sobotniej szkoły (ЛСх15); tego chcieli moi rodzice. Później to zainteresowało i mnie (ЛДд17); babcia kazala, że trzeba ten język lepej poznać, nauczyć się historii, kultury tej pięknej krajiny (ЛДд15)*); обов'язок вивчати (*to jest moim obowiązkiem (ЛДд15)*) і не забути польську мову (*żeby nie zapomnąć język polski (ТПх14)*), а також *dlatego że polska sobotnia szkoła jest podstawową czynnością w kształceniu języka (ЛТд14)* чи просто *dla siebie (ЛДд15, ТЧх16).*

Беручи до уваги факт, що рішення стати учнем / ученицею позашкільного навчального закладу молодь мотивувала здебільшого бажанням вивчати польську мову та поглибити свої знання, вважаємо за доцільне з'ясувати мету вивчення (чи вдосконалення) польської мови²³. Відповіді молоді дають змогу основною метою здобування (поглиблення) знань вважати виїзд до Польщі (53%). Більшість опитуваних (37%) мають на меті продовжити навчання у вищих навчальних закладах Польщі: *chcę studiować w Polsce (ЛСт.д16); dalej chciałbym studiować naukę w Polsce (ТЧх14); tam zamiar związać swoją przyszłość z tym językiem. Bardzo chciałabym studiować się w Polsce (ТЧд16); żeby pojechać uczyć się do Polski (ІКх16); żeby potem móc postąpić do Polskiej nauczelni (ЛСх15); żeby pojechać do Polski zdobywać oświatę (ЛЯх16).* Решта основною метою виїзду називає проживання в Польщі: *żeby mieszkać w Polsce (ЛЗд17); może kiedyś będę tam żyć (ЛЗд15); w celiach wyjazdu na pobyt stały (ЛДх17); żeby wyjechać do Polski (ЛБд16).*

²³ 6% анкетованих не відповіли на це запитання.

Висловлювання 12% анкетованих зводяться до бажання знати польську мову або покращити рівень своїх знань. Не вказано при цьому мети, яку переслідують молоді носії польської мови: *chcę znać polską mowę* (ТЧд14); *a żeby dobrze poznać język* (ІБх15); *żeby doskonale opanować język Polski, lepiej rozmawiać, pisać, czytać* (ЛДх14); *w celu jego udoskonalenia* (ТПд14).

Крім цього, метою вивчення чи вдосконалення польської мови є використання її як засобу комунікації, зокрема в спілкуванні з поляками з Польщі (11%): *żeby rozmawiać z innymi polakami i nie robić pomylek* (ЛНРд15); *żeby swobodnie rozmawiać z polakami i lubie ten język* (ЛДд14); *żeby posługiwać się językiem polskim kiedy przyjeżdżam do Polski* (ЛТд17); *żeby dobrze rozmawiać w kościele, w Polsce podczas wakacji* (ЛЯд15).

Мету опанування (вдосконалення) польської мови анкетовані неодноразово обґрунтовують своєю належністю до польської національної меншини або походженням і вважають своїм обов'язком добре нею володіти (7%): *dla tego że jestem polakiem* (ЛСх15); *jestem Polakiem i musze dobrze mówić* (ЛДх16); *mam pochodzenie polskie więc musze dobrze rozmawiać* (ЛДд14); *jest to język mojej babci i prababci* (ЛНРд15); *chcę rozmawiać językiem moich przodków* (ІКл.д16).

Деякі респонденти (3%) усвідомлюють, що польська мова, яка функціонує в Україні, відрізняється від тієї, якою спілкуються поляки в Польщі і, вдосконалюючи свої знання та вміння в позашкільних навчальних закладах, прагнуть „наблизити” свою польську мову до взірцевої, „справжньої”: *babcia mówi po polsku i trochu dodaje ukraińskie słowa, a ja chce rozmawiać jak polacy prawdziwi* (ЛНРх14); *żeby mówić jak wszystkie Polacy* (ЛСд15).

У поодиноких випадках (загалом 8%) молодь польського походження вивчає або вдосконалює польську мову, тому що: ця мова їм подобається (і є другою рідною) (*podoba mnie się gadać po polsku* (ЛЯд14); *podziwiam język polski, jest wspaniały i jest moim drugim językiem ojczystym* (ІКл.д17)); знання мов має свої переваги (*myślę, że to jest dobrze, jeśli człowiek wie wiele języków* (ЛДд17)); з цією мовою в майбутньому хочуть пов'язати свою професійну діяльність (*chcę zostać tłumaczem* (ЛСт.д16)) чи просто *dla siebie* (ТЧх14).

Підтвердженням поданої інформації щодо вивчення (чи вдосконалення) польської мови з метою виїзду до Республіки Польща є відповіді молоді на безпосереднє запитання „Чи хотів / хотіла би ти виїхати до Польщі?” Як результати отримали 76% стверджувальних відповідей, 22% – заперечних, 2% відповіли, що ще не задумувалися над цим. Аргументи анкетованих²⁴, схильних до виїзду до Польщі, зводилися здебільшого до бажання, як зрештою і в попередніх висловлюваннях, здобути освіту в польських вищих навчальних закладах і проживати та працювати в цій державі (24%): *bo chciał bym tam dostać się na studia* (ТССх16); *chce tam uczyć się i żyć* (ЛНРх15); *bo w Polsce moim zdaniem łatwiej jest o pracę i łatwiej studiować (mniej nauki)* (ЛСд16); *dla nauczania, pracowania i mieszkania w tym kraju* (ТЧд16); *zamieszkać na stale* (ІКх16); *żeby pracować* (ІДд17). Висловлювання респондентів свідчать також про те, що Польща приваблює їх як європейська держава з вищим соціально-економічним розвитком, де є більше можливостей для самореалізації (10%): *Polska jest państwem europejskim i tam jest prawdziwa Europa* (ЛНРд15); *będąc w Polsce po raz pierwszy, zauważyłam, jak widocznie różni się życie społeczności* (ЛСт.д16); *to bardzo rozwinięte państwo, wysoka cywilizacja* (ЛДх15); *tam lepsze warunki życia* (ЛСд15); *chciałbym zajmować się nauką a w Polsce nauka jest więc rozwinięta* (ЛДх17); *żeby mieć otwarty świat* (ЛТд17). Інколи молодь аргументує свої відповіді позитивним ставленням до польської держави та її громадян, стверджуючи, що їм подобається Польща і поляки (7%): *dlatego że w Polsce mi się bardzo podoba* (ІКд15); *dlatego, że lubię Polskę* (ЛСт.д14); *ja raz była w Polsce i mi bardzo się spodobało. Tam cudowny kraj i ludzi* (ІКд15). У деяких випадках виїзд до Польщі анкетовані мотивують тим, що в цій державі проживають їхні родичі чи близькі, у двох випадках – їхні батьки (7%): *tam moja rodzina* (ТПд14); *bo tam mieszkają moje rodzice* (ЛНРд14). Декілька осіб покликаються на свою національну належність, польське походження (4%): *jestem polakiem* (ТПх15); *to Ojczyzna moich dziadków* (ЛДд14). У поодиноких випадках спостерігаємо зацікавлення Польщею як привабливою державою з туристичної точки зору, чого,

²⁴ Четверть анкетованих не обґрунтували своїх відповідей.

вважаємо, не варто пов'язувати з імовірною еміграцією до цієї держави, а швидше за все, з бажанням відвідати Польщу в туристичних цілях (2%): *bo chce zobaczyć jak wygląda Polska* (ЛСт.х14); *no bo w Polsce ciekawiej. Jest dużo miejsc do zwiedzania* (ЛСт.х16).

Щодо аргументів проти потенційного виїзду на постійне місце проживання до Польщі, то їх загалом можна підвести під спільний знаменник. Це – родина, друзі та місце народження / Батьківщина (14%): *tu cała moja rodzina, znajomi* (ЛДх15); *nie chce zostawiać swoją rodzinę* (ЛДд15); *tu jest mój dom, moja ojczyzna* (ЛЗх14); *bo urodziłam się w Ukrainie i to jest moja ojczyzna* (ЛНРд14); *chcę mieszkać w swojej ojczyźnie* (ЛЯд15); *bo jestem patriotą swojej ojczyzny* (ТЧд15). Серед інших (поодиноких) (загалом 5%) аргументів трапляються такі, як: відсутність родичів у Польщі (*bo kiedy by miała rodzinę w Polsce to może, ale jej nie tam* (ТЧд14)); бажання виїхати до іншої країни (*ja chce zostać się w Ukrainie a potem do Austrii* (ЛДд16)); подобається виражати свою національну ідентичність (*mieszkam na Ukrainie i podoba mi się kiedy mieszkający tu ludzie spostrzegają we mnie moc tradycji, chęci i polskości. Pokazuję innym duch innego narodu* (ЛТд14)) або ж анкетований з огляду на вік не виявляє бажання виїхати, хоча не виключає, що з часом все може змінитися (*na dany moment niechcę, może jestem jeszcze za młody o takim myśleć, a może z czasem wszystko się zmieni* (ЛСх14)) (Дод. 3, рис. 8).

Що стосується загалом бажання емігрувати (запитання анкети „А до іншої країни ти хотів / хотіла б виїхати на постійно? До якої? Чому?“), то 36% анкетованих відповіло „так“, 62% не виявляє бажання виїжджати, 2% – ще не визначилися. Порівнявши ці результати з даними, отриманими за допомогою попереднього запитання, можна припустити, що 40% молодих білінгвів (різниця у відповідях) схильні до виїзду лише до Польщі (11%): *bo chce do Polski* (ЛЯх14); *bo nie! Chciała bym wyjechać do Polski na stałe* (ЛСд16)²⁵. Причину цього рішення, на нашу думку, слід вбачати також у незнанні мов інших держав (7%): *bo nie wiem dużo języków* (ЛСд15); *nie znam języków innych* (ЛТд16); *bo znam polski język, Polska jest mi*

²⁵ Третина анкетованих не обгрунтувала своїх відповідей на це запитання.

blizsza (ЛСд15) та позитивному емоційному ставленні до Польщі (5%): *dlatego że kocham Polskę* (ТЧд15); *Polska mi się podoba i moge tam rozmawiać wolnie* (ЛНРд15). Як аргумент проти виїзду до будь-якої іншої країни молодь наводить бажання або залишитися в Україні, або ж виїхати до Польщі, що, мабуть, знову ж таки пов'язане з мовним чинником чи трактуванням цих двох держав як своїх батьківщин (3%): *dlatego że chciałabym mieszkać na Ukrainie lub w Polsce* (ЛСт.д16); *bo chcę mieszkać tylko w Polsce albo w Ukrainie* (ТЧд15); *chyba tam dwie ojczyzny: Polskę i Ukrainę* (ЛБх17).

Своє бажання залишитися в Україні анкетовані мотивують тим, що тут їхні рідні, близькі і їхній рідний дім (10%): *bo tut jest całe rodzeństwo i koledzy* (ЛСх15); *bo tam będę sama* (ТЧд14); *bo moja rodzina jest tutaj i mój rodzinny dom* (ЛСд16); *będzie tęsknić po swoim domu* (ЛЯд15), а також тим, що Україна є їхньою Батьківщиною, до якої виявляють теплі почуття (5%): *niechce zapomnąć o Ukrainie* (ЛДд15); *lubi swój kraj* (ЛДд17); *kocham Ukrainę* (ТЧх15).

Що стосується висловлювань учнівської молоді, в яких видно бажання емігрувати, то зацікавлення спостерігаємо передусім такими країнами, як Великобританія, Сполучені Штати Америки, Франція, Німеччина, Італія та Швеція²⁶. Серед чинників, які зумовлюють позитивні відповіді на це запитання, домінантним є прагнення побачити цікаві місця, пізнати життя і культуру інших народів (10%): *bo ten kraj [Англія] jest bardzo ciekawy, tam są dużo wybitnych miejsc* (ЛСт.д15); *dlatego że są wulkany i dużo ryby* [йдеться про Ісландію] (ТССх14); *żeby poznać obce tradycje i kulturę* [Англія] (ЛДд16). Рідше з'являються аргументи соціально-економічного характеру та бажання здобувати вищу освіту в цих країнах (8%): *żeby dostojnie żyć i zarabiać* [Англія] (ЛТд15); *wysoki poziom życia* [Німеччина] (ІДд15); *ludzie dobrze żyją* [США] (ТССд16); *USA jest państwem, które dobrze się rozwija. Poza tym, istnieje możliwość studiów w uczelniach, bardzo znanych na całym świecie* (ЛСт.д16); *chce się tam uczyć* [Австрія] (ЛДд16). В анкетах з'являються й інші аргументи (загалом 6%): подібність мов (*towa podobna do polskiej* [Чехія]

²⁶ У декількох анкетах вказано на Польщу (як варіанти відповідей, зокрема, трапляються такі, як: Варшава і Краків).

(ТССх14)), те, що за кордоном проживають їхні рідні (*teraz mama jest w Italii* (ТЧд14)) і їм подобаються інші країни (*dla tego że mnie podoba się inne kraje* (ІКд14)) (Дод. 3, рис. 9).

Проаналізувавши відповіді молоді на запитання про те, чи хотіли б вони, щоб їхні діти вивчали польську мову, можна загалом оцінити не тільки їхнє ставлення до цієї мови, а й висунути певні припущення щодо перспектив подальшого функціонування та розвитку польської мови на території західноукраїнських областей. Майже всі анкетовані (99%) вважають, що наступне покоління повинно опановувати польську мову. Доцільність володіння польською мовою чверть (25%) респондентів обґрунтовує²⁷ польським походженням та національною належністю: *myślę, że młode pokolenie potrzebuje wiedzy. Tym bardziej ci, którzy mają polskie korzenie, powinni wiedzieć coś o swych przodkach* (ЛСт.д16); *mam polskie korzenie i chcę żeby moje dzieci pamiętali kim jesteśmy i uczyli się języka polskiego* (ІКл.д16); *bo jesteśmy Polakami* (ТССд17); *bo jestem polką i chce żeby moje dzieci byli polakami* (ЛСт.д15); *bo my jesteśmy rodu polskiego* (ЛЖх14); можливістю виїзду до Польщі (з метою проживання, навчання) (13%): *ponieważ znajomość języka polskiego daje szansę studjować w Polsce* (ТЧх17); *żeby można było pojechać do Polski i uczyć się, pracować, mieszkać* (ТЧд16); тим, що польська мова є рідною (9%): *to jest mój rodny język* (ІБд14); *to też będzie ich ojczysty język* (ЛБх14); *język ojczysty – nasz honor, muszą go znać i opiekować się nim* (ЛДх14); можливістю спілкування з носіями мови з Польщі (9%): *dla umienia rozmawiać w środowisku polskim* (ЛБх17); *żeby znali ten język, mogli porozumieć się z Polakami* (ЛДд17); *żeby przy spotkaniu z polakiem mogli wolno jego rozumieć i wolno rozmawiać* (ЛСх16); позитивним емоційним ставленням до польської мови (8%): *bo to jest ładny język* (ЛСх14); *mnie ten język bardzo się podoba i chciałem żeby dzieci też jego znali* (ЛСх15); *to jest taki śpiewny miękki język* (ЛЗд15); *lubię bardzo ten język, sprzyja dobremu rozwojowi w poznawaniu pięknych tradycji, historii tego wspaniałego narodu* (ЛТд17); тим, що самі є носіями цієї мови (7%): *dlatego że rozmawiam w języku Polskim i chciałam by żeby moje dzieci też rozmawiały w*

²⁷ 12% молоді жодним чином не аргументували своєї думки.

języku Polskim (ЛСд14); *bo moje rodzice nauczyli mnie języka Polskiego i ja naucze swoich dzieci języka Polskiego* (ІКд14); *temu że niewyobrażam sobie że ze swoimi dziećmi w domu będę rozmawiać w innym języku* (ЛСд14); необхідністю володіння ще й іншою, крім української, мовою (7%): *że by znali dwie mowy* (ЛСд15); *myśle że lepiej znać dwa języka polski i ukraiński* (ТПх15); *znanie języków bardzo potrzebne w życiu* (ТЧд14); *ile języków wie człowiek tyle razy jest człowiekiem* (ЛНРд16) або ж турботою про перспективи розвитку польської мови поза межами Польщі (5%): *ja myślę że polski język powinien się rozwijać i w przyszłości chce uczyć swoich dzieci* (ІКл.х16). В інших (одиничних) випадках потреба володіння польською мовою обґрунтована (загалом 4%): проживанням недалеко від кордону з Польщею (*bo mieszkamy blisko granicy z Polską* (ЛЯд15)); майбутньою належністю до римо-католицької спільноти (*bo one też będą chodzić do kościoła* (ЛЗд15)), а також тим, що знання мови зумовлює розвиток особистості (*dla rozwoju osobistości* (ЛТд17)).

На думку 1% молоді, наступне покоління не має потреби вивчати польську мову, зокрема й тому, що їм більше подобається українська мова (*bo mnie więcej podoba się język Ukraiński* (ЛСх15)).

Отже, серед чинників, які вплинули на рішення навчатися в позашкільному навчальному закладі, домінантним є вивчення польської мови (47%). Молодь також прагне вдосконалювати знання і вміння з польської мови (11%) або з історії та культури Польщі (12%). Вирішальним фактором у прийнятті цього рішення для 11% респондентів є їхня (польська) національність чи походження. Рідше мотивують це тим, що їм подобається польська мова і Польща, польська культура й традиції (7%) або намірами навчатися у вищих навчальних закладах Польщі (6%). Проте, якщо взяти до уваги мету вивчення / вдосконалення польської мови, то тут простежуємо такий чинник, як виїзд до Польщі (53%), насамперед з освітньою метою. Значно менше анкетованих обґрунтовує мету вивчення / вдосконалення польської мови необхідністю її використання у спілкуванні (11%), своєю належністю до польської національної меншини / польським походженням (7%). У поодиноких випадках (3%) молоді білінгви, вивчаючи (чи вдосконалюючи) польську мову, намагаються підвищити рівень володіння нею, беручи за взірць мову, якою спілкуються поляки

в Польщі. У меті вивчення / вдосконалення польської мови простежуємо міграційний фактор, щодо якого відповіді респондентів можна представити так: 76% підтверджують, а 22% не виявляють бажання виїхати до Польщі, 2% не задумувалися над цим. Що ж до потенційного виїзду до іншої країни, то тут значно менше, а саме 36% анкетованих, дають стверджувальну відповідь, а 62% – заперечну, 2%, як і в попередній ситуації, – не визначилися. Майже всі (99%) респонденти висловлюють переконання, що наступне покоління (їхні нащадки) повинно володіти польською мовою, зважаючи передусім на: польське походження / національну належність (25%), можливість виїзду до Польщі (13%) чи спілкування з поляками з Польщі (9%). Молодь відзначає також те, що польська мова є (буде) їхньою рідною мовою (9%) і позитивне емоційне ставлення до цієї мови (8%). Як аргумент щодо доцільності вивчення польської мови нащадками анкетовані наводять так само потребу володіння ще іншою (крім української) мовою (7%), те, що самі є носіями польської мови (7%) і необхідність розвитку / функціонування польської мови поза межами Польщі (5%). 1% молоді вважає, що наступне покоління не має потреби у вивченні польської мови.

2.5. Оцінка стану польської мови в Україні її молодими носіями

Як свідчить отриманий за допомогою анкетування матеріал, використання польської мови молодими її носіями в щоденних комунікативних ситуаціях обмежене (домінантною в досліджуваних місцевостях є українська), що, своєю чергою, обмежує коло потенційних носіїв мови – „мовних взірців” для молодого покоління білінгвів. Саме такі „взірці” повинні навчати молодь – посередньо або безпосередньо – мови і правил її використання в різноманітних комунікативних ситуаціях, ролях, з різними співрозмовниками, тим самим підвищуючи рівень їхньої комунікативної компетенції. Ми запропонували досліджуваним відповісти на запитання, яке стосується „особи-взірця”, що є носієм правильної польської мови, яку, на їхню думку, варто наслідувати²⁸. Як свідчать отримані результати, взірцем для учнів є передусім учитель (рідше – директор) позашкільного навчального

²⁸ 10% молоді не відповіли на це запитання анкети. Проте частина респондентів перелічує кілька варіантів відповідей (напр. *nauczycieli polskiej szkoły, moja mama* (ЛБх17); *babcia, tata, Polska Sobotnia Szkoła* (ЛБх16) і т. ін.).

закладу (31%). Частою в цій ситуації є конструкція *pan / pani + ім'я* (напр. *pani Irena, pani Stanisława* (ЛСх14, ІКд17, ІКх16)), рідше – *pani nauczycielka* (ЛЗд15, ІКл.д14).

Важливу роль, на думку респондентів, у пропагуванні правильного варіанта польської мови відіграє ксьондз римо-католицької парафії (23%). Саме він доволі часто є взірцем, який треба наслідувати. Що стосується найближчого оточення анкетованих, то прикладом для них є здебільшого (18%) представники найстаршого покоління (бабуся / дідусь або обоє), дещо рідше (14%) – батьки (мама / тато або обоє).

Трапляються й інші варіанти відповідей (12%), які свідчать про те, що досліджувана молодь вважає за доцільне брати приклад з мовно-комунікативної поведінки носіїв польської мови з Польщі, а зокрема: представників польських ЗМІ (*polskie dzinnikarze* (ТЧд16); *dyktor w telewizji* (ТССд16, ІКл.х16); *pani w telewizji* (ЛНРд14)), польських акторів (*polscy aktorzy* (ІКл.д15)), а також відомих поляків (*wiadomi polacy* (ЛЗх14)), зокрема Папи Римського (*Jan Paweł II* (ЛСх15, ЛСх14, ЛТх15)) та польського мовознавця (*prof. Miodek* (ІДд16, ІКл.д15)). Кілька респондентів стверджують, що не шукають або не мають таких взірців: *nie szukam wzoru* (ЛСт.д16); *nie ma takich* (ЛНРд14, ТПх14).

На думку молодих носіїв польської мови, т. зв. правильною польською мовою, яку слід наслідувати, в Україні спілкуються насамперед у позашкільних навчальних закладах і костелі (відповідно, 88% та 78%)²⁹. Вибір навчального закладу та костела як осередків, які пропагують правильний варіант польської мови в Україні, збігається з відповідями анкетованих щодо особи-взірця відповідного варіанта мови. Як бачимо, на першому плані це – вчитель (польська школа) та ксьондз (костел). Важко не погодитися з тим, що неабияке значення у пропагуванні правильного варіанта польської мови поза межами Польщі мають польська преса, радіо та телебачення, адже саме вони забезпечують носіїв польської мови загальнопольськими мовно-комунікативними взірцями, поширюють т. зв. „живу”

²⁹ Респондентам запропоновано перелік таких варіантів: суботня школа, костел, польські організації, польські ЗМІ, рідний дім та інші (які?), даючи можливість вписати власний варіант.

сучасну польську мову. Більшість (75%) молодих білінгвів трактують мовлення польських засобів масової інформації як приклад, вартий наслідування. Трохи більше ніж половина (54%) молоді вважає, що значну роль у цьому випадку відіграють польські культурно-освітні товариства, які функціонують у їхніх місцевостях. У межах своєї діяльності товариства, поряд з позашкільними навчальними закладами, популяризують польську мову, культурну спадщину, історію, традиції та звичаї польського народу. Часто учні позашкільних навчальних закладів беруть участь у заходах, організованих товариствами. Польську мову, винесену з рідних домівок, якою спілкуються рідні і близькі анкетованих, лише 27% учнів вважають правильною, що, можемо припускати, зумовлено усвідомленням певної специфіки цієї мови на тлі, напр., польської мови, яку презентують ЗМІ чи духовна особа (часто – скерована з Польщі). Серед інших інституцій (пропозиція власного варіанта відповіді), де вживається нормативний варіант польської мови, анкетовані називають: інтернет (*Internet* (ТЧд16)), книжки (*książki* (ЛБд14)), польськомовні конкурси (*polskie konkursy* (ЛДд15)) (загалом 2%) (Дод. 3, рис. 10).

З дослідження випливає, що молодь у Західній Україні здебільшого (84%) зауважує (усвідомлює) відмінності між польською мовою, яка функціонує в Польщі, та тією, якою спілкуються представники польської національної меншини в Україні. У деяких анкетах, окрім стверджувальної відповіді, є коментарі щодо відмінності вимови (*inna wymowa słów* (ЛСх15); *istnieje różnica kresowiaków w wymawianiu „ł” („ł” twarde)* (ЛТд15), наголосу (*...mi sie wydaje że tutaj ludzi używają inne akcenty* (ЛСт.д14)). 9% анкетованих вважають, що немає різниці між польською мовою її носіїв в Україні та Польщі. 7% не знають, чи відмінності існують.

Відмінності, на думку молодих білінгвів, стосуються насамперед вимови (73%) та лексики (52%). Ці дані є підтвердженням тези, що фонетичні і лексичні особливості є найбільш помітними, і в ситуації двомовності саме ці мовні підрівні в першу чергу піддаються інтерферентним процесам. Рідше, як свідчать відповіді, відмінності трапляються на рівні словозміни (44%) та синтаксису (40%). Словотвірні відмінності належать, на думку респондентів, до найменш (31%) характерних особливостей польської мови в Україні (Дод. 3, рис. 11). Припускаємо,

що причиною найнижчого відсотка відмінностей на таких підрівнях, як словозміна, синтаксис і словотвір є те, що порівняно, напр., з вимовою, ці особливості зауважити нелегко, оскільки це вимагає від анкетованих відповідного рівня мовної компетенції.

Молодь, яка проживає в Західній Україні, вважає (49%), що мовою спілкування поляків в Україні повинна бути польська³⁰. Серед аргументів, які анкетовані найчастіше наводять, варто виділити такий, як польська національність: *polskiego jeżeli są prawdziwi Polacy* (ЛДд14); *polski, bo to jest właśnie ich język i nie trzeba jego się wstydzić i swojego pochodzenia* (ЛСт.х15); *oni powinni używać języka swojej ojczyzny. Polacy – polskiego i Ukraińcy – ukraińskiego* (ЛСх16). Як свідчення високого рівня мовної свідомості молодих білінгвів можемо трактувати відповіді, в яких вони висловлюють свою думку про те, що поляки повинні розмовляти правильною загальнопольською мовою, „такою, як у Польщі”: *takiego jak w Polsce. Trzeba mówić poprawnie* (ЛСд15); *poprawny dla tego żeby udowodnić że jest polakiem* (ЛСд15); *Polacy na Ukrainie powinni używać język ogólnopolski dlatego że to jest uniwersalny język wszystkich Polaków* (ЛДд17); *rozmawiajmy po polsku tak jak w Polsce. Trzeba spędzać więcej czasu w zupełnym polskim towarzystwie i więcej zwracać uwagę na przegląd polskiej telewizji i prasy* (ЛТд15); *literackim. Dlatego, że prawidłowy język polski jest jedyny wszystko inne to gwara* (ТССх15). Деякі респонденти вважають, що спілкуватися потрібно польською мовою для того, щоб не забути її, щоб старше покоління мало змогу передати цю мову нащадкам: *nie wolno zapomnieć ten język* (ЛНРд15); *żeby nie zapomnieć język i kulturę ojczystą* (ЛТд16); *starsi polacy powinni pszekazać ten język i tradycje swoim dzieciom, wnukom* (ЛДд14); *żeby ten język pszetruwał i młodzi żeby się jego nauczyli* (ЛДх15).

На думку 22% анкетованих, поляки, які проживають в Україні, повинні спілкуватися обома мовами – польською і українською, при цьому вибір мови має залежати насамперед від комунікативної ситуації: *oba. Zależy z kim i gdzie* (ЛДд17); *w szkole, w pracy – używać język ukraiński, w towarzystwie polaków, w kościele – język*

³⁰ 12% анкетованих не відповіли на це запитання анкети.

polski (ЛЖд16); *moim zdaniem Polacy mieszkający na Ukrainie między sobą powinni rozmawiać w języku polskim, z ukraińcami w ukraińskim* (ТПд15). Незначна частина молоді (9%) дотримується думки, що представники польської національної меншини повинні, з огляду на те, що проживають в українській державі, використовувати у спілкуванні українську мову: *Polacy muszą używać język ukraiński, bo oni mieszkają na Ukrainie* (ТЧх15); *bo są na Ukrainie i może ktoś nie zrozumie* (ЛДд15). 5% анкетованих не визначилися з відповіддю. У поодиноких випадках (загалом 3%) учні стверджують, що поляки можуть розмовляти тією мовою, якою хочуть (*jakego chcą* (ЛЗд16)), якою їм легше спілкуватися (*jak będzie dla nich łatwiej* (ЛНРх14)) або місцевою (*miejscowem* (ТЧд15)).

Отже, взірцем правильного варіанта польської мови для молоді є найчастіше учитель (директор) позашкільного навчального закладу (31%), ксьондз (23%), рідше – члени сімей респондентів: бабуся та / або дідусь (18%) чи батьки (14%). В Україні слід наслідувати мовлення поляків з Польщі (12%). Правильною польською мовою в Україні спілкуються у позашкільних навчальних закладах (88%) і костелі (78%). 75% респондентів наголошують важливу роль польських ЗМІ в поширенні нормативного варіанта польської мови поза межами Польщі, 54% схильні вважати, що цю роль виконують також місцеві польські культурно-освітні товариства. Для значно меншої кількості учнів (27%) взірцем для наслідування є „домашня” польська мова. Більшість білінгвів (84%) усвідомлюють відмінності між мовленням поляків з Польщі і польськомовного населення України. Молодь вказує передусім на іншу вимову (73%), розбіжності у лексиці (52%), рідше – словозміні (44%), синтаксисі (40%) і словотворенні (31%). 9% опитуваних жодної різниці між польською мовою, якою спілкуються в Польщі і в Україні, не зауважують і 7% – не знають, чи є якісь відмінності. Половина респондентів (49%) вважає, що, зважаючи на свою національну належність і задля підвищення рівня культури мовлення, збереження польської мови для наступних поколінь, представники польської національної меншини повинні між собою спілкуватися польською мовою. 22% дотримуються думки, що обидві мови – польська і українська, залежно від комунікативної ситуації, мають бути мовами спілкування поляків в Україні. 9%

переконані, що поляки в Україні, з огляду на місце проживання, повинні розмовляти українською мовою.

Висновки до розділу 2

Національний склад, а зокрема належність до польської національної меншини членів сімей анкетованих (загалом 453 особи), представлено так: обоє батьків польської національності – 9% сімей, один з батьків – 37%, хтось із старших членів сім'ї (бабуся або дідусь) – 28%, обоє представників старшого покоління – 6% і найстарше покоління (прабабуся та / або прадідусь) – 20%. Сім'я є найважливішим чинником формування мовно-національної свідомості дитини, а найвагомішу роль відіграють старші члени родини (бабуся та / або дідусь) (польською мовою з бабусяю та / або дідусем спілкуються 39% опитуваних, з батьками – 10%, 18% використовують у спілкуванні як з найстаршими членами сім'ї, так і з батьками дві, інколи три мови). Більшість анкетованих почерпнули знання мови від свого найближчого оточення (бабусі та / або дідуся – 37%, батьків (або одного з них) – 33%) і вважають своїм обов'язком передати її наступним поколінням (99%). В Україні, як зрештою і в інших державах, в яких польська мова функціонує в домінуючому іншомовному оточенні, коло її використання є обмежене. Зміна комунікативної ситуації зумовлює перемикання з одного мовного коду на інший. Щодня молодь спілкується здебільшого українською мовою. Спілкування ж польською мовою відбувається найчастіше в позашкільному навчальному закладі (під час занять – 99%, під час перерв – 54%), костелі (75%) та вдома (49%). Саме школа (88%) і костел (78%), на думку більшості досліджуваних учнів, пропагують нормативну польську мову, яку варто наслідувати. 75% анкетованих вважають, що таким взірцем є також польські ЗМІ. Носієм правильної польської мови для 31% молоді є учитель (директор) позашкільного навчального закладу, для 23% – ксьондз, значно рідше – бабуся та / або дідусь (18%) і батьки (14%). Найчастіше молоді носії польської мови в Україні мають доступ до польського телебачення (11% – систематично, 41,5% – часто), рідше читають польськомовну літературу та пресу (5% – систематично, 37% – часто) і загалом небагато з них слухають польськомовні радіопрограми (2% – систематично, 10% – часто). Більша частина учнів (84%)

усвідомлює відмінності між польською мовою, яка функціонує на території України, і тією, якою спілкуються поляки з Польщі (звертають увагу на відмінності у вимові (73%), лексиці (52%), словозміні (44%), синтаксисі (40%) і словотворенні (31%)) і переконані, що треба підвищувати свій рівень володіння мовою, чим вони, як правило, і мотивували рішення стати учнями позашкільних навчальних закладів. 53% молодих носіїв польської мови обґрунтовують мету вивчення (чи вдосконалення) мови своїх предків бажанням здобувати вищу освіту і проживати в Республіці Польща. Незважаючи на те, що для більшості анкетованих (87%) польська мова є легкою, вони вказують на певні труднощі у формулюванні писемних польськомовних висловлювань і опануванні орфографічних норм. Найвище молодь оцінює свої уміння і навички читання та розуміння на слух, слабше – говоріння. Загалом половина анкетованих (49%) переконана, що поляки, які проживають в Україні, повинні між собою спілкуватися польською мовою, 22% вважає, що польською і українською та 9% – українською мовою. Відповіді на окремі запитання анкети молоді люди неодноразово обґрунтовували своєю (чи своїх батьків) польською національністю, походженням, що загалом дає нам змогу судити про рівень сформованості національної свідомості у молодого покоління носіїв цієї мови.

РОЗДІЛ 3. МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ У ПОЛЬСЬКОМУ МОВЛЕННІ МОЛОДІ

3.1. Відхилення в реалізації іменних граматичних категорій

3.1.1. Проблеми реалізації категорій роду і числа

Категорія роду в українській і польській мовах є класифікаційною для іменників та словозмінною для дієслів, числівників, прикметників і займенників прикметникового типу відмінювання. Відмінності в категорії роду між українською і польською мовами зводяться до критеріїв виділення родів і, відповідно, їхньої кількості³¹.

Особливості досліджуваного мовлення спостерігаємо в реалізації категорії роду й числа **іменників *pluralia tantum***. Ідеться, зокрема, про утворення форми однини від іменників, які в загальнопольській мові виступають лише у множинній формі (19)³²: *Mama zawsze robi powidło* (зам. *powidła*) *z jabłek* (ЛДх15)³³; *Umiem grać na skrzypce* (зам. *skrzypcach*) (ІДх16); *Nie tam apetytu na słodycz* (зам. *słodycze*) (ТССх15); *Chcę wyjechać tam na studię* (зам. *studia*) (ЛСт.д14). Суперечні із загальнопольською нормою родові форми однини іменників *pluralia tantum powidło* та *skrzypka*, припускаємо, утворені на кшталт їхніх українських відповідників (*повидло, скрипка*),

³¹ В українській мові категорію роду визначають переважно як триграмемну (крім цього, існують іменники подвійного чи спільного роду). Належність до певного роду іменників визначається лише у формах однини, а іменники у множині „перебувають поза категорійним протиставленням грамам роду” [15, с. 86]. У польській науковій літературі немає однозначного підходу до виділення кількості родів, як і критеріїв, на основі яких відбувається зарахування лексем до певного роду. У класифікаціях різних авторів маємо три, п’ять, сім або й дев’ять родів. Серед поділів іменників на роди особливого поширення набула класифікація В. Маньчака. З огляду на те, що рід іменників виконує передусім синтаксичну функцію, мовознавець поділив іменники на роди, беручи за основу синтаксичний контекст (сполучуваність з прикметником іменникових форм знахідного відмінка однини і множини). У результаті виділено п’ять родів: середній, жіночий і три чоловічі, а саме чоловічо-речовий, чоловічо-тваринний і чоловічо-особовий [214; 82, с. 148–154; 42, с. 48–56]. Назви чоловічих родів іменників є доволі умовними, оскільки не завжди відносяться до речей чи тварин, як на це вказує назва (напр. іменник *walc* є чоловічо-тваринного роду, оскільки у знахідному відмінку йому притаманне таке ж закінчення, як іменникам-назвам тварин, натомість польський іменник *tenis* належить одночасно до двох родів: чоловічо-речового і чоловічо-тваринного: *lubię oglądać tenis* але *lubię grać w tenisa* [307, т. 2, с. 819, 963; 82, с. 150–154; 42, с. 53–56]). Поза поділом, як і в українській мові, перебувають здебільшого іменники, яким притаманна лише множинна форма. Іменники *plurale tantum* охоплюють у своїх класифікаціях роди 3. Салоні і 3. Зарон, розширивши тим самим межі категорії роду так, що вона охоплює категорію числа [259; 285]. 3. Салоні виділяє три окремі родові класи *plurale tantum*, належність іменників до окремого класу залежить від таких чинників, як уживання *plurale tantum* з чоловічо-особовими чи нечоловічо-особовими формами прикметників, числівників чи лексевою *para* [259; 211, с. 160–163]. Саме таким нетрадиційним підходом до виділення родів з охопленням іменників, що мають лише форму множини, а також тісною взаємодією категорії роду і числа, що простежується, зокрема, в утворенні множинних форм слів, насамперед іменників (і залежних від них прикметників, займенників, числівників і дієслів), мотивуємо поєднання в цьому підпункті опису відхилень від норми в реалізації категорії роду і числа.

³² У дужках подаємо кількість прикладів, у яких зафіксовано певного типу відхилення від загальнопольської норми.

³³ Усі приклади, які походять з писемного мовлення, наводимо в оригінальній формі.

які вживаються в однині. Виникнення прикладів *ślodycz* і *studia* важче пояснити. Можливо, *studia* утворено за аналогією до українського іменника *навчання*, який має форму однини, а *ślodycz* – на взірєць українського *солодке* (напр. *Kupi щось солодке*).

Особливості реалізації категорій роду і числа проявляються також у **числових формах у предикативному синтаксичному зв'язку**. Йдеться про зв'язок узгодження підмета, який окреслює пару осіб різної статі, з присудком **(16)**: *Kiedy państwo przyjedzie*³⁴ (зам. *przyjadą / przyjadziecie*)? (ЛСд16); *Wujostwo też było* (зам. *byli*) *u nas*³⁵ (ЛДх15). Згідно із загальнопольською нормою, таким конструкціям притаманне реально-значеннєве узгодження, а не (домінантне в сучасній польській мові) формально-граматичне [88, с. 330, 332; 141, с. 143–144]. Варто також наголосити, що в польському мовленні молодого покоління, як свідчать спостереження, уживання цього типу конструкцій не є частотним, оскільки в окресленні пар осіб мовці надають перевагу аналітичним формам на кшталт: *pan i pani* (зам. *państwo*), *wujek i ciocia* (зам. *wujostwo*), а також *brat i siostra* (зам. *rodzeństwo*)³⁶. Цей факт, мабуть, є причиною того, що дослідники північно- та південно-східного різновидів польської мови не акцентують уваги на цього типу конструкціях. Припускаємо, що молоді носії польської мови в Україні уникають цих форм через те, що в домінантній на досліджуваній території мові немає синтетичних семантичних відповідників цих польських лексем. Аналогічні аналітичні структури (напр. *dziadek i babcia*, *premier z żoną* замість, відповідно, *dziadkowie i premierostwo*) як наслідок відмінної категоризації дійсності в українській і польській мовах з'являються в польськомовних висловлюваннях українців, які вивчають польську мову [179, с. 178]. На вагання в реалізації категорії роду й числа іменників (напр. *India, czytania*) в польськомовній пресі, яка виходила в Литві, звертає увагу Й. Мендельська [228, с. 80–86]. Конструкції на кшталт *państwo było*, *szanowne państwo*, у яких *państwo* сполучається з дієсловом або прикметником в однині, з'являються в польськомовних висловлюваннях українців [178, с. 487]. Формально-

³⁴ До кінця XVIII ст. слово *państwo* у цьому значенні поєднувалося з дієсловом у формі однини [211, с. 46].

³⁵ У першій половині XX ст. саме такий синтаксичний зв'язок був нормативним [88, с. 332].

³⁶ Іменник *rodzeństwo* входить у синтаксичний зв'язок з дієсловом на основі формально-граматичного узгодження.

граматичне узгодження у наведених прикладах можна, на нашу думку, тлумачити аналогією до синтаксичних конструкцій з іменниками на *-stw(o)*: *królestwo*, *pszczelarstwo*. В українській мові суфікс *-ств(о)* позначає збірність людей (*робітництво*, *професорство*) [15, с. 103] і відповідні іменники поєднуються із дієсловом у формі однини [8, с. 80]. Отже, обидва чинники могли вплинути на появу непритаманних загальнопольській мові конструкцій.

Серед особливостей реалізації категорії роду зафіксовано відмінювання іменників чоловічого роду (і відповідно узгоджуваних з ними прикметників, займенників та числівників) згідно з парадигмою відмінювання іменників жіночого роду на *-a* (56): *U mnie **problema*** (зам. *problem*) (ІДх15); ***Programa*** (зам. *program ... trudny*) *nauczania w szkole jest bardzo **trudna*** (ЛДд14). Жіночі родові форми виступають і в непрямих відмінках, напр.: *Nad morzem można popływać **jachtol*** (зам. *jachtem*) (ТЧд16); *Oni lubili posiedzieć wieczorami w **chłodnej cieni*** (зам. *chłodnym cieniu*) *tego dęba* (ЛБд15); *Mama zakończyła szkołę ze **złotą medalą*** (зам. *złotym medalem*) (ІДд16); *Zapłaciłem **jedną tysiącę*** (зам. *tysiąc*) *hrywni* (ЛСх16). Трапляються приклади вживання нормативних іменникових форм у сполученні із займенником прикметникового типу із закінченням *-a*, що свідчить про те, що головне слово, яке в загальнопольській мові належить до чоловічого роду, мовець трактує як іменник жіночого роду: *Z tąnd pani ma iść prosto, potem skreńcić w lewo i tam pani zobaczy **ratush ktura*** (зам. *ratusz, który...*) *jest w centrum* (ЛБд15); ***Każda detal** jest bardzo **ważna*** (зам. *każdy ... ważny*) (ЛТд14); *...dostać się na studia, znaleźć dobrą pracę – to jest **moja cel*** (зам. *mój cel*) *w życiu* (ІБд17).

Невідповідний граматичний рід іменників в окремих випадках може негативно вплинути на перебіг комунікації, напр., відмінювання іменника чоловічого роду *cel* згідно з парадигмою жіночого роду спричиняє зміну його значення (порівн. польські іменники *cel* і *cela*). Загальнопольському іменнику *cel* відповідає українська лексема жіночого роду *ціль*, *мета*. Уживання у формах родового та місцевого відмінках цього іменника закінчення жіночого роду *-i* замість *-u* спричиняє зміну його значення з „мети” на „камеру у в’язниці” або „келію в монастирі”, що може стати причиною комунікативної невдачі: *Każdy musi iść do swojej **celi*** (ЛБх16), порівн.

також вітання з нагоди дня народження: *życze [...] , żeby Pan zawsze osiągał swojej celi* (ІКл.д15).

Українські відповідники проаналізованих лексем є іменниками жіночого роду (*проблема, програма, яхта, тисяча, ратуша, тінь, медаль, деталь*), що свідчить про інтерферентне походження відповідних відхилень від норми.

В аналізованому мовленні трапляються також випадки вживання **іменників**, які в загальнопольській мові належать до **жіночого роду, в чоловічому**, про що свідчать їхні відмінкові закінчення або форма узгоджуваних слів (28): *Ma być codzienny kontrol³⁷ lekarski* (зам. *codzienna kontrola lekarska*) (ІДд16); *Całym klasem* (зам. *całą klasą*) *chodzili do lasu* (ЛБд14); *On ma kłopoty ze swoim etykietem* (зам. *swoją etykietą*), *nie umię sie zahować* (ЛСт.д15); *Ta olimpiada ma dwa tury* (зам. *dwie tury*) (ЛСВд16). Непритаманні загальнопольській нормі іменникові форми виникають, на нашу думку, внаслідок відмінної родової належності цих іменників у польській та українській мовах. В українській мові іменники *контроль, клас, етикет і тур* – чоловічого роду, і досліджувана молодь „переносить” цей рід на відповідні польські лексеми.

Відмінності в реалізації граматичного роду спостерігаємо в **запозичених іменниках**, які закінчуються на **-um**. В українській мові вони належать до жіночого або чоловічого роду і формально відмінюються за відмінками в однині і в множині. У загальнопольській мові вони належать до середнього роду і формально відмінюються лише в множині. Очевидно, під впливом українських відповідників досліджувані особи відмінюють ці іменники згідно з парадигмами відмінювання іменників чоловічого або жіночого роду. При цьому наявність чи відсутність морфеми **-um** у відмінкових формах цих іменників збігається з її наявністю чи відсутністю в українських відповідниках (напр. *technikum* – *технікум*, але *gimnazja* – *гімназія*) (49): *Spotkamy się jutro w centrze* (зам. *centrum*) (ІДд16); *W gimnazji* (зам. *gimnazjum*) *trzeba więcej się uczyć* (ЛБх15); *Po szkole pewnie ja pójdę do technikum* (зам. *technikum*) (ЛЖх14); *Podobają mi się zajęcia z chemiji jak tamy w hemicznej laboratoriji* (зам.

³⁷ Польські мовознавці звертають увагу на труднощі, які мають носії мови, з іменником *kontrol*. Зокрема, форма *kontrol* жіночого роду трапляється в регіональному (північно-мазовецькому) варіанті польської мови [283, с. 434]. Ця форма, як вважає А. Марковський, є результатом впливу російської мови і поширена насамперед на територіях, які були під російським пануванням [218, с. 320]. У мовленні поляків трапляються також, окрім форм жіночого роду цього іменника без закінчення *-a*, також форми чоловічого роду (*ta kontrol, ten kontrol*) [318, с. 135].

chemicznym laboratorium) (ЛЗх16); *Ja jeszcze nigdy nie była w **planetariju*** (зам. *planetarium*) (ЛСд14).

Молоді носії польської мови в Україні мають неабиякі труднощі з утворенням форм **іменників чоловічо-особового роду**. Більшість чоловічо-особових іменників з основою на твердий приголосний має в називному відмінку множини закінчення *-i* (окрім тих, основа яких закінчується на приголосні *-r, -k, -g*), при цьому відбувається чергування кінцевого приголосного основи [88, с. 192, 199; 141, с. 19; 41, с. 185; 42, с. 87; 44, с. 144–145]. У досліджуваному мовленні форму називного відмінка множини цих іменників часто утворюють за допомогою закінчення *-u* (без чергування приголосного), яке в загальнопольській мові притаманне нечоловічо-особовим іменникам (82): *Mężczyzny* (зам. *mężczyźni*) *muszą wykazać się grzecznością* (ЛБд17); *To studenty* (зам. *studenci*) *z Polski byli z nami* (ІДд15).

Іменники, основа яких закінчується на *-r, -k, -g*, мають закінчення *-u* з чергуванням *r:rz, k:c, g:dz*. У мовленні учнівської молоді ці іменники (на *-k, -g*) приймають закінчення *-i* (без чергування) (52): *Zwykle robotniki* (зам. *zwykli robotnicy*) *mało zarabiają i dużo pracują* (ЛСх15); *Polaki* (зам. *Polacy*) *mają trochę inne tradycje niż my tutaj* (ІКд15); *To psychologi* (зам. *psycholodzy / psychologowie*) *muszą tym się zajmować* (ТЧд17).

Існують семантичні групи іменників чоловічого роду, форма множини яких утворюється за допомогою закінчення *-owie*, незалежно від кінцевого приголосного основи. У мовленні досліджуваної молоді ці іменники часто набувають форм множини із закінченням *-i* або *-u* (49): *Nie wiem co to za **pany*** (зам. *panowie*) (ІДд16); *Nasze **wrogі*** (зам. *nasi wrogowie*) *nie śpią* (ЛСд16); *Czytał [ja], że **bogі*** (зам. *bogowie*) *żyli na szczycie góry Olimp* (ЛБх15); *Jej **syny*** (зам. *synowie*) *chodzili do tej szkoły* (ЛЖд15).

В українській мові закінчення називного відмінка множини іменників чоловічого роду залежить від фонетичного чинника: іменники твердої групи мають закінчення *-u*, а іменники м'якої та мішаної – закінчення *-i* [68, с. 108; 20, с. 82]. Наведені польські приклади з кінцевим *-u* мають українські відповідники із закінченням *-и* (*мужчини, студенти, пани, сини*), що дає підстави робити висновки про вплив української мови на закінчення польських чоловічо-особових іменників.

Утворення форм на кшталт *robotniki*, *wrogi*, як припускаємо, відбувається за аналогією до творення відповідних форм неособових назв, основа яких закінчується на *-k*, *-g*: *ptaki*, *brzegi*.

Форми множини чоловічо-особових іменників утворені на кшталт нечоловічо-особових (часто з нечоловічо-особовими залежними від них словами прикметникового типу відмінювання) пов'язуються з категорією „депреціативності”³⁸. Саме ці особливості множинних форм чоловічо-особових іменників можуть порушувати успішність комунікації з носіями польської мови з Польщі, які сприймають їх як депреціативні, що відображають негативне ставлення адресата висловлювання до осіб, що є предметом розмови. Джерело виникнення таких відхилень від загальнопольських нормативних (нейтральних) форм слід вбачати у відсутності опозиції чоловічо-особовість~нечоловічо-особовість в українській мові або ширше – у східнослов'янських мовах, а не в негативному ставленні до осіб, яких називає іменник.

Системний характер мають відхилення від загальнопольської норми у **формі множини дієслів минулого і рідше – майбутнього (складеного) часу**. Це, як свідчать вітчизняні і зарубіжні дослідницькі праці, доволі поширена риса польського мовлення північно- і південно-східного пограниччя. У досліджуваному матеріалі в дієсловах, поєднаних з іменниками жіночого, середнього, чоловічо-речового та чоловічо-тваринного родів переважає закінчення *-(l)i* замість нормативного *-(l)u* (227): *Dziewczynki bawili* (зам. *bawiły*) *się na podwórku* (ЛБд14); – *A gdzie byli* (зам. *były*) *koleżanki?* (ЛЖд15); [...] *a dziewczyny w tym czasie będą śpiewali* (зам. *śpiewały*) (ІДд15); *Chodziliśmy* (зам. *chodziłyśmy*) *razem z siostrą na dyskoteki i mieliśmy* (зам. *miałyśmy*) *dużo rozrywek* [говорить учениця] (ЛСд16); *Dzieci byli* (зам. *były*) *bardzo grzeczne* (ТЧд16); *Pracowaliśmy od rana do wieczora, tylko byli* (зам. *były*) *przerwy* (ЛТх17); *Tam biegali* (зам. *biegały*) *koty* (ЛЯд15). Причину виникнення цих ненормативних вербальних форм слід, найімовірніше, вбачати у впливі української

³⁸ Депреціативність – це граматична категорія, опозиційні словозмінні форми якої виражають нейтральне або негативне ставлення мовця до осіб, яких називає іменник (напр. *Ci robotnicy przyszli* (нейтр.) – *Te robotniki przyszły* (депр.)) [82, с. 59, 147–148; 141, с. 20; 42, с. 73–75].

мови, у якій немає опозиції чоловічо-особовість~нечоловічо-особовість і, відповідно, відсутні диференційні форми множини дієслів минулого часу.

З неусвідомленням відмінностей між чоловічо-особовим і нечоловічо-особовим родами пов'язані труднощі з утворенням **форм називного відмінка множини прикметників, дієприкметників, займенників, а також числівників, узгоджених з іменниками, які є назвами осіб чоловічої статі**³⁹. Утворюючи чоловічо-особову форму прикметників, дієприкметників, займенників чи числівників, молодь надає перевагу нечоловічо-особовій (простішій, без чергувань) формі узгодженого з іменником слова **(163)**: *To są rodzone* (зам. *rodzeni*) *bracia* (ЛСд14); *To te wysokie* (зам. *ci wysocy*) *chłopacy* (ЛНРд16); *Oni są jakieś takie śpiące* (зам. *jacyś tacy śpiący*) (ЛСт.д16); *Jakie* (зам. *jacy*) *to nauczyciele?*(ІДх15); [...] *żeby mówić jak wszystkie* (зам. *wszyscy*) *Polacy* (ЛБх16); *Dobrze mieć przyjaciół, które* (зам. *którzy*) *mogą nam pomóc w trudnym czasie* (ТЧд17); *Tam byli dwa* (зам. *dwaj*) *lekarze* (ЛДд17); *W klasie mamy dwadzieścia dziewczyn i pięć* (зам. *pięciu*) *chłopców* (ЛЖд15).

Трапляються й випадки поєднання іменника, який не є назвою особи чоловічої статі, з чоловічо-особовою формою залежного слова (прикметника, займенника) **(21)**: *To bardzo niebezpieczni psy* (зам. *niebezpieczne psy*) (ЛЗх15); *Bo wszyscy* (зам. *wszystkie*) *kraji* (*kraje*) *po swemu fajni* (зам. *fajne*) (ЛБд17); *Ci* (зам. *te*) *dzieci już są w szkole* (ЛТд16). Можна припустити, що утворення таких форм є наслідком вживання українського закінчення *-i* (порівн. *небезпечні, файні (гарні)*).

В аналізованому мовленні виділяємо ще одну характерну особливість, пов'язану із вираженням роду іменників, а саме **синкретизм знахідного й родового відмінків множини нечоловічо-особових іменників**⁴⁰. У мовленні учнівської молоді простежуємо вирівнювання форм родового і знахідного відмінків іменників

³⁹ У польській мові у формах називного відмінка множини (та синкретичних з ним формах знахідного) прикметники (та інші слова з прикметниковим типом відмінювання), що вживаються з нечоловічо-особовими іменниками, мають закінчення *-e* (напр. *szerokie ulice*, *twoje zeszyty*). Якщо ж вони узгоджуються з чоловічо-особовими іменниками, то отримують у називному відмінку закінчення *-i* або *-u*, вибір якого залежить від кінцевого приголосного (при цьому майже завжди відбувається чергування приголосних), напр. *nasi studenci*, *wysocy chłopcy*. Співвідносні із чоловічо-особовими іменниками кількісні числівники у польській мові мають особливі форми, напр.: *dwaj*, *dwóch*, *pięciu*.

⁴⁰ Ідеться про форми знахідного відмінка множини іменників жіночого (назв жінок, тварин), середнього (назв дітей та тварин), а також чоловічого (назв тварин) родів. У загальнопольській мові форми знахідного й називного відмінків цих іменників, а також залежних від них прикметників (і займенників прикметникового типу або порядкових числівників) – синкретичні. Що стосується іменників чоловічо-особового роду, то форми знахідного відмінка в них синкретичні з формами родового.

нечоловічо-особового роду – назв істот, що в польській мові притаманне лише чоловічо-особовим іменникам (87): *Po drodze zawsze spotykam koleżanek* (зам. *koleżanki*) (ЛБд14); *Ja tam zobaczył naszych dziewczyn* (зам. *nasze dziewczyny*) (ІКх15); *Przywitam nauczycieliek* (зам. *nauczycielki*) *z dniem nauczycielia* (ТПх16); *Mój brat ma chomików* (зам. *chomiki*) (ЛЗд15); *Lubię ptaków* (зам. *ptaki*), *tam nawet papuzkę* (ЛСд15). Це відбувається під впливом української мови, в якій форма знахідного відмінка множини іменника-назви істоти збігається з формою родового (напр. *бачу хлопців, дівчат, птахів*)⁴¹, а назви неістоти – з формою називного. Аналізуючи граматичні помилки, зокрема пов’язані з реалізацією категорії роду, українців, які вивчають польську мову, А. Кравчук слушно зазначає, що „перемикаючи код з українського на польський, україномовна особа, що спілкується польською мовою, повинна, вживаючи множинні граматичні форми всіх частин мови, водночас “перемкнутися” на іншу, відмінну від звичної для неї категоризацію дійсності: всі об’єкти світу ділити не на основі звичного (притаманного українській мові) критерію “живе (істота) – неживе (неістота)”, а на основі опозиції „чоловіки – решта об’єктів” [39, с. 116]. Молодь польського походження, яка перебуває в домінуючому українськомовному середовищі, калькує українські структури і, як результат, в її польському мовленні з’являються непритаманні загальнопольській мові конструкції на кшталт *widzę dziewczyn, ptaków*.

Відхилення від загальнопольської граматичної норми трапляється у **формі знахідного відмінка множини особового займенника *one***. У загальнопольській мові нечоловічо-особовий займенник *one* у знахідному відмінку має форму *je*, а чоловічо-особовий – *ich*. Ми ж фіксуємо вживання форми *ich* замість нормативної *je* (68): *Zaprosiłam ich [koleżanki] do siebie na urodziny* (ЛБд15); *Już idą nasze nauczycielki. Widzisz ich?* (ЛЯд16); *To dzieci z naszej grupy, spotkałem ich* (ЛДх17); *Można ich [psy] nakarmić* (ІДх15); *Już skończyli ich [opowiadania] czytać* (ЛСх16); *Mam ich [ankiety]*

⁴¹ В українській мові назви істот – відповідники польських іменників на -*ę*, які належать до середнього роду, у знахідному відмінку множини можуть мати також форму, аналогічну до форми називного (напр. *пас ягнят і ягнята*). Перевага, однак, надається формам знахідного відмінка (як і для всіх назв істот), синкретичних з родовим [67, с. 228]. Допускається також уживання паралельних форм іменників-назв деяких свійських тварин та комах інших граматичних родів (напр. *пасу свиней і свині, викури бджіл і бджоли*) [68, с. 92].

(ЛЖд16); – *Gdzie te książki?* – *A już widzę ich* (ЛСт.д16). В українській мові займенник *вони* – відповідник польських *oni* і *one* – у знахідному відмінку має форму *ix*, що, напевно, є причиною вживання займенника *ich* замість польських іменників як чоловічо-особового, так і нечоловічо-особового родів.

Наслідком неоднакової реалізації категорії роду в польській та українській мовах вважаємо вживання в досліджуваному мовленні **особового займенника третьої особи множини у формі називного відмінка *oni* замість *one***. Займенник *oni* вживається на позначення назв осіб чоловічої статі або ж групи людей, у якій є хоча б один чоловік. У інших випадках нормативним є займенник *one*. У досліджуваному мовленні фіксуємо (175): ***Oni*** [panie] *nam pomagali* (ЛБд14); ***Nauczycielki*** *z polskiej szkoły w komisji. Oni oceniają nasze testy* (ЛДд15); ***Oni*** [dziewczyny] *nie znają gdzie trzeba iść* (ІКл.х16); ***Oni*** [dzieci] *nie napisali pracę domową* (ЛСд15); *To te ptaki. Oni bardzo ładnie śpiewają* (ІДд16); ***Oni*** [klucze] *są w drzwiach* (ТЧх16); – *Gdzie moje rzeczy? Oni byli tutaj* (ЛНРд16).

Варто наголосити, що вживання чоловічо-особового займенника *oni* замість нечоловічо-особового *one* і, відповідно, *ich* замість *je* може, за відсутності ширшого контексту, вплинути на успішність комунікації, оскільки для носія польської мови з Польщі *oni* та *ich* ототожнюються з особами чоловічої статі, в той час як мовцеві йдеться про жінок, дітей, тварин чи речі. Наприклад, форма *ich*, ужита замість нормативної *je* у висловлюванні *Widziałem ich [koleżanki] w centrum*, буде вказувати на те, що мовець зустрів двох чи більше осіб, з яких щонайменше одна особа – чоловічої статі. Тут ми погоджуємося з А. Кравчук, що не лише порушення лексико-стилістичних чи прагматичних норм може призвести до непорозуміння – комунікативно небезпечними можуть бути також граматичні помилки, що дослідниця доводить на прикладі пов'язаних з реалізацією категорії роду помилок українців у польськомовному дискурсі з поляками [39].

Отже, в аналізованому матеріалі зафіксовано **1092** висловлювання, які є відхиленнями від норми польської мови в реалізації категорії роду і числа (**97%** і **3%** відповідно). 54% аналізованих особливостей вираження категорії числа – це родові форми однини польських іменників *pluralia tantum* (*powidło* зам. *powidła*).

Дещо менше (46%) фіксуємо синтаксичних конструкцій, у яких підмет, що позначає подружжя чи пару осіб різної статі, узгоджується з дієсловом у формі однини замість множини (*państwo jest* зам. *państwo są / jesteście*). Особливості реалізації категорії роду проявляються у вживанні польських іменників в іншому, ніж у нормативній польській мові, роді (13%): замість чоловічого роду – в жіночому (*programa* зам. *program*) та навпаки (*klas* зам. *klasa*). Польські іменники середнього роду на *-um* досліджувані відмінюють згідно з парадигмою іменників чоловічого або жіночого роду (*w centrze* зам. *centrum*, *w gimnazji* зам. *gimnazjum*). На невідповідність граматичного роду іменників, зокрема чоловічий чи жіночий рід замість середнього (напр. *gimnazja*), чоловічий замість жіночого (напр. *klas*) та жіночий замість чоловічого (напр. *banknota*) в польському мовленні носіїв мови поза межами Польщі звертають увагу З. Курцова [205, с. 106], Н. Поплавська [245, с. 114], І. Цехош [93, с. 121], Б. Круцька [198, с. 343–348, 424–430], Г. Карась [151, с. 176–185; 154, с. 50; 148, с. 130–137], І. Масойць [223, с. 36–40], Й. Мендельська [228, с. 80–86; 229], А. Зелінська [289, с. 96–98], Г. Соколовська [272, с. 149] та ін. Решта зафіксованих особливостей пов'язані з відмінною на тлі нормативної польської мови реалізацією чоловічо-особового роду. Вони проявляються: 17% – у формах називного відмінка множини іменників чоловічо-особового роду з основою на твердий приголосний, утворених на взірць нечоловічо-особових за допомогою закінчення *-i* або *-u* (*Polaki, praktykanty*); 21,5% – в особових формах множини дієслів минулого (рідше – майбутнього) часу, а саме узгодженні дієслівної форми *byli* з іменниками, які не є назвами осіб чоловічої статі (*kobiety byli*); 15,5% – у родових закінченнях слів, узгоджених з чоловічо-особовими іменниками: вживання закінчення *-e* (*te lekarze, dobre uczniowie*) або нечоловічо-особової форми числівника (*cztery chłopcy*). Зрідка (2%), навпаки, трапляється поєднання чоловічо-особової форми прикметника (займенника) та іменника нечоловічо-особового роду (*niebezpieczni psy*); 8% – у формах знахідного відмінка множини, синкретичних з родовим, іменників жіночого, середнього та чоловічого неособового роду (*widzę dziewczyn*); 17% – у вживанні займенника третьої особи множини *oni* на позначення

осіб жіночої статі, тварин чи речей і 6% – у вживанні форми знахідного відмінка множини *ich* замість *je*.

Наведені відхилення від загальнопольської морфологічної норми мають, на нашу думку, інтерферентне походження і є результатом відмінностей у вираженні категорії роду в польській та українській мовах. Цього роду особливості є характерною рисою як північно-, так і південно-східного варіантів польської мови і траплялися в мовленні носіїв польської мови ще кінця XIX ст. та простежуються на сучасному етапі в мовленні осіб різних вікових категорій [242, с. 345–346; 208, с. 194–195; 209, с. 283; 199, с. 333; 205, с. 106; 201, с. 132; 119, с. 57–59; 96, с. 218; 95, с. 291; 98, с. 262–263; 93, с. 122; 118, с. 272; 275, с. 63; 250, с. 40, 46, 49; 278, с. 231; 245, с. 114; 35, с. 95–98; 160, с. 396; 198, с. 351–352, 356, 361–365, 386–387, 396, 402, 405; 202, с. 386–388, 404–405; 228, с. 101–104, 106–107, 121, 147–148; 151, с. 199–201, 232–235; 153, с. 36–37; 154, с. 51; 289, с. 98–100; 223, с. 42–48 та ін.]. Відхилення від загальнопольської мови у сфері категорії роду притаманні також польському мовленню осіб, які вивчають (вивчили) польську мову як іноземну [41, с. 216–218; 178, с. 487–488; 39, с. 117–118; 190, с. 493–495; 177, с. 137–139].

3.1.2. Категорія відмінка

Категорія відмінка є словозмінною категорією іменників, прикметників, займенників і числівників та виконує синтаксичну (відмінкові форми слів вказують на синтаксичні зв'язки у реченні) і, як вважають деякі мовознавці, семантичну функції (кожен з відмінків виражає певне значення, напр. називний окреслює виконавця дії, родовий і знахідний – об'єкт дії і т. ін.) [82, с. 145; 312, с. 189]. Граматична категорія відмінка і в українській, і в польській мові є семиграмемною, кожна з яких має свої характерні засоби вираження, в основному – відмінкові закінчення (окремі відмінкові форми вживаються (можуть уживатися) у супроводі прийменників). Аналізуючи особливості досліджуваного мовлення в аспекті реалізації категорії відмінка, ми не охоплюємо відмінків, відхилення від нормативної польської мови в яких підтверджені тільки поодинокими прикладами. Це переважно відмінки, які з огляду на регулярність притаманних їм закінчень і водночас максимальну наближеність до аналогічно виражених українських не створюють

труднощів. До таких відмінків належить орудний відмінок множини (порівн. пол. зак. *-(a)mi*, укр. *-(a/я)ми*), місцевий відмінок множини (пол. зак. *-ach*⁴², укр. *-ax (-ях)*). Крім цього, не акцентуємо уваги на кличному відмінку однини та множини, реалізація якого в досліджуваному мовленні нечаста.

3.1.2.1. Відмінкові форми особових займенників

Характерною особливістю досліджуваного мовлення є відхилення від загальнопольської норми у формах однини особових займенників у родовому, давальному і знахідному відмінках: спостерігаємо тенденцію до вживання повних форм особових займенників замість енклітичних **(93)**: *Daj mnie* (зам. *mi*) *to* (ЛБх14); *Ja uczyłam jego* (зам. [uczyłam się] *go*) (ЛЖд16); *Spówcuję tobie* (зам. *ci*) *bardzo* (ІБд17); *Witam ciebie* (зам. *cię*) *serdecznie* (ТССд15); *Janek zapraszam ciebie* (зам. *cię*) *w niedzile do kina* (ТПх14)⁴³. Надавання переваги повним формам є, як припускаємо, наслідком перенесення відповідних українських займенникових форм на ґрунт польського мовлення: в українській літературній мові функціонують лише повні форми (порівн. *я – мені, ти – тебе, тобі, він – його, йому*). Впливом російської мови вчені пояснюють випадки вживання наголошуваних відмінкових форм займенників в мовленні поляків з Польщі [88, с. 384]. Використання довших займенникових форм замість нормативних коротких науковці простежують в обох варіантах польської мови пограниччя, які функціонують у східнослов'янському мовному оточенні⁴⁴ [206, с. 255; 127, с. 82–83; 220, с. 201; 151, с. 205–206; 228, с. 116–117; 223, с. 75–77; 154, с. 51; 250, с. 44; 93, с. 123]. Перевага неенклітичних форм над

⁴² Виняток з цього правила становлять три польські іменники-назви країн, яким у місцевому відмінку притаманне закінчення *-ech*: *Niemcy – w Niemczech, Włochy – we Włoszech, Węgry – na Węgrzech* [141, с. 25; 232, с. 236; 82, с. 181; 44, с. 185].

⁴³ Уживання повних займенникових форм, які мають альтернативні короткі форми (напр. *mnie – mi, ciebie – cię, jego – go*), у нормативній польській мові доволі обмежене і зводиться до використання довшої форми займенника тоді, коли на нього падає логічний наголос на початку і в кінці речення, при протиставленні з іншими займенниками, після деяких часток (*tylko, właśnie, nawet, to*), прийменників та якщо займенник виступає самостійним реченням [88, с. 267–268; 82, с. 81; 141, с. 85; 44, с. 205]. В інших випадках повинні виступати короткі форми. Повні і короткі відмінкові форми займенників *ja, ty i on* деякі польські мовознавці [напр. 82, с. 77–81; 312, с. 7, 181] пов'язують із категоріями наголошуваності (*akcentowość*) і післяприйменниковості (*poprzyimkowość*).

⁴⁴ З. Курцова звертає увагу на цілком протилежне від аналізованого явище в мовленні мешканців південно-східного пограниччя початку ХХ століття, а саме тенденцію до вживання коротшої форми займенника *ja* у знахідному відмінку *mi* замість *mnie* (нормативним варіантом неенклітичної форми *mnie* є, застаріла на сьогодні, *mię*). Форма *mi* вживається у давальному відмінку, напр. *Niech mi drzwi przycisnu* [205, с. 109].

енклітичними є також характерною інтерферентною рисою польського мовлення українців [177, с. 140; 178, с. 490].

3.1.2.2. Відмінкові форми іменників в однині

У польськомовних висловлюваннях фіксуємо форми **родового відмінка однини** із закінченням *-a* замість нормативного *-u* або рідше – навпаки. В загальнопольській мові закінчення родового відмінка іменників-назв неістот (т. зв. чоловічо-речових іменників) може залежати від семантичного, морфологічного або етимологічного критеріїв⁴⁵. У польськомовних висловлюваннях учнівської молоді з'являються форми з ненормативним закінченням *-a* (62): *Do tego **konsulata*** (зам. *konsulatu*) *ciężko się dostać* (ІДд16); *Ten obraz nie pasuje do tego **pokoja*** (зам. *pokoju*) (ЛТх14); *Od **poniedziałka*** (зам. *poniedziałku*) *do **piątku*** (зам. *piątku*) *chodzę do ukraińskiej szkoły* (ЛСд16); *Proszę kurczaka z frytkami i szklankę **soka*** (зам. *soku*) (ТЧд16). Рідше трапляються форми родового відмінка із закінченням *-u* замість *-a* (23): *Przepraszam, czy może pani powiedzieć jak dostać się do **akademiku*** (зам. *akademika*) *na ulicy Młynarskiej* (ЛБх15); *Pan ma iść do tego **kościółu*** (зам. *kościół*), *a potem zwrucić na prawo* (ІКх16); *Spotykamy się koło **pomniku*** (зам. *pomnika*) (ТПд14). Окремі з наведених прикладів мають формальні відповідники в українській мові, напр. *понеділка, четверга*. Більшість, однак, не має формальних еквівалентів в українській (чи російській) мові⁴⁶. На поширення закінчення *-a* у формах родового відмінка

⁴⁵ Польські мовознавці зазначають, що цей відмінок належить до найважчих у польській словозміні з огляду на відсутність чітких критеріїв вибору закінчення (*-a* чи *-u*), про що свідчать вагання носіїв загальнопольської мови щодо вибору відповідного закінчення [88, с. 158–172; 82, с. 178–181; 100, с. 236]. Як стверджує Г. Саткевич, „різновидність вирішальних критеріїв, якщо йдеться про їхню [закінчень – М. З.] дистрибуцію, є причиною того, що дуже важко сформулювати прості нормативні правила у випадку форм родового відмінка” [88, с. 158]. Низка польських іменників може мати варіантні закінчення *-a* або *-u* (напр. *przystanka* // *przystanku*), інколи вибір закінчення залежить від їхнього значення (напр. *przypadka* „відмінок (грам.)” і *przypadku* „випадок”, *geniusza* „геній” і *geniuszu* „геніальність” [88, с. 166–167; 233, с. 147; 141, с. 22; 44, с. 109–110; 41, с. 178–179]. В узусі носіїв загальнопольської мови спостерігається тенденція до експансії закінчення *-a* [88, с. 167; 41, с. 179].

⁴⁶ В українській мові, як і в польській, закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду визначається їх належністю до певної семантичної групи. Закінчення *-a* (*-я*) мають назви істот (*брата*), конкретних предметів (*стола*), мір (*грама*), терміни – як українські, так і іншомовні (*відмінка*, але *синтаксису*), назви приміщень, будівель тощо і їхніх частин (*гаража*, але *залу*). Закінчення *-a* (*-я*) переважає в назвах міст, рік (*Львова*, *Дніпра*, але *Дунаю*). В інших назвах виступає закінчення *-у* (*-ю*). У деяких випадках закінчення іменника варіюється залежно від його значення (напр. *телефонного апарата* і *державного апарату*) [67, с. 222; 20, с. 80–81; 13, с. 177–178; 12, с. 54–55]. Вибір закінчення родового відмінка в українській мові, зокрема назв неістот, також оснований на недостатньо чітких критеріях. Усе це, на думку В. О. Горпинича, „свідчить про те, що система вираження граматичного значення Р. в. ще не сформувалася” [20, с. 81].

іменників-назв неістот у південно-східному різновиді польського периферійного діалекту поч. ХХ ст. звертала увагу З. Курцова [201, с. 129; 205, с.107].

У загальнопольській мові майже всім іменникам чоловічого роду **в давальному відмінку однини** притаманне закінчення *-owi* і лише винятково декільком *-u* (*panu, chłopu, chłopcu, ojcu, bratu, Bogu, diabłu, czartu, księdzu, światu, psu, kotu, lwu, łbu*). Кілька іменників можуть мати паралельні закінчення: *orłu // orłowi, osłu // osłowi, kwiatu // kwiatowi, katu // katowi, człekowi // człeku* [44, с. 119; 88, с. 172–173; 82, с. 179; 233, с. 147]. Значна перевага закінчення *-owi* у формах давального відмінка однини є причиною того, що в мовленні поляків з Польщі трапляється його поширення на іменники, які, згідно з нормою, повинні мати закінчення *-u* [88, с. 172–173; 41, с. 180]. Аналогічне явище спостерігалось в мовленні поляків Львова та пограниччя до 1939 року, свідченням чого є зафіксовані З. Курцовою форми *diabłowi, panowi, chłopowi* [205, с. 107]. На сучасному етапі, навпаки, в польському мовленні молоді спостерігаємо тенденцію до вживання закінчення *-u* замість *-owi* **(69): Maksymu** (зам. *Maksymowi*) *się nie podoba* (ІДх14); *Ja to nigdy nie rozpowiadam sekrety przyjacielu* (зам. *przyjacielowi*) (ЛСт.д16); **Chomiku** (зам. *chomikowi*) *też trzeba dawać jakieś warzywa* (ЛЖд14); *Złożyli [my] życzenia naszemu nauczycielu* (зам. *nauczycielowi*) (ЛБд16); *Tak się przyglądał [ja] temu telefonu* (зам. *telefonowi*) [...] (ЛСх17). Г. Карась припускає, що *-u* у формах давального відмінка однини в польській мові північно-східного пограниччя є архаїчним явищем, яке, з одного боку, підтримується східнослов'янським впливом, з другого, можливо, литовськими говірками [151, с. 193]. Ми схилиємося до думки, що закінчення *-u* в польському мовленні молоді виникає під впливом української мови⁴⁷.

Уживання закінчення, непритаманного загальнопольській нормі, трапляється у формах **знахідного відмінка однини** іменників жіночого роду на *-a*, які, згідно з нормою, мають закінчення *-ę* [141, с. 29; 233, с. 149; 82, с. 179–180; 42, с. 101; 44, с. 58, 77]. У досліджуваних польськомовних висловлюваннях маємо іменники жіночого

⁴⁷ В українській мові в давальному відмінку однини іменникам чоловічого роду з основою на твердий приголосний притаманне закінчення *-ові/-у*, якщо ж основа закінчується на м'який або шиплячий приголосний, – закінчення *-еві (-єві)* та *-у (-ю)*. Закінчення *-ові, -еві (-єві)* переважає в іменниках-назвах істот, *-у (-ю)* – неістот [54, с. 38; 67, с. 222–223; 13, с. 176; 12, с. 55].

роду із закінченням *-u* (інколи в супроводі прикметника з аналогічним закінченням) замість системного *-ę* (45): *Mam **siostru*** (зам. *siostrę*) (ІДд14); *Oni już wyszli na **drogu*** (зам. *drogę*) (ЛБх15); *Chce zamywic **taksówku*** (зам. *taksówkę*) (ЛЯд14); *Proszę przyjechać na **ulicu*** (зам. *ulicę*) *Szewczenka* (ЛЗд15); *Czy nie mogę pan dać mi **herbatu*** (зам. *herbatę*) (ІКд16); *Chcem poznać **polsku kulturę*** (зам. *polską kulturę*) (ТЧх17). Наведені ненормативні форми виникають під впливом українських відповідників, яким у знахідному відмінку притаманне закінчення *-у (-ю)*⁴⁸: *сестру, дорогу, (польську) культуру, вулицю*.

На тлі загальнопольської морфологічної норми вирізняється також форма знахідного відмінка іменника *pani*, майже всі форми однини якого (окрім знахідного та орудного відмінків) синкретичні і мають закінчення *-i*. У знахідному відмінку цей іменник має нетипове закінчення *-ą* (*panią*) [141, с. 29; 233, с. 149; 82, с. 180; 42, с. 101; 44, с. 91]. У прикладах, які походять з польськомовних висловлювань молоді, форма знахідного відмінка однини цього іменника має закінчення більшості відмінкових форм *-i* замість нормативного *-ą* (13): *Witam **pani** chce zarezerwować pokój na tydzień* (ТПд15); *Witam serdecznie **pani** z Dniem Nauczyciela* (ІБх17); *Znam tow **pani**, ona pracuje z mojom matom* (ЛТд14); *Musimy jeszcze przywitać **pani** Ludę* (ЛБд15). Форму знахідного відмінка *pani*, припускаємо, може підтримувати український аналог *пані*, який у цій мові функціонує як запозичення з польської і є невідмінюваний [68, с. 86].

У досліджуваному мовленні, як правило, немає відхилень від нормативної польської мови в утворенні форм **орудного відмінка однини** іменників. Ненормативні відмінкові форми з'являються лише у випадку іменників чоловічого та середнього родів з основою на *-k*, *-g*, яка перед закінченням *-em* пом'якшується (*człowiek – człowiekiem, jabłko – jabłkiem*) [233, с. 148; 44, с. 24, 131]. У зафіксованих прикладах цього типу іменники приймають системне відмінкове закінчення, однак без пом'якшення (22): *Co z tym **ptakem*** (зам. *ptakiem*) (ЛСх15); *Z nowym **rokiem*** (зам. *rokiem*)! (ЛБх16); *My spacerowali tak sobie **brzegem*** (зам. *brzegiem*) rzeki (ТЧд16). Ця

⁴⁸ Закінчення іменників жіночого роду у знахідному відмінку (*-у* чи *-ю*) залежить від кінцевого приголосного основи. Іменники твердої та мішаної груп мають закінчення *-у*, м'якої – *-ю* [20, с. 79].

особливість може бути наслідком впливу українських іменників чоловічого та середнього родів з основою на твердий приголосний, зокрема й *-k*, *-g*, в яких відсутнє пом'якшення (порівн. *берегом*, *роком*).

Вибір закінчення **місцевого відмінка однини** польських іменників чоловічого роду залежить від кінцевого приголосного основи. Іменники, основа яких закінчується на твердий приголосний (окрім *-k*, *-g*, *-ch*), мають закінчення *-e* (з пом'якшенням кінцевого приголосного основи). Якщо ж основа закінчується на м'який, зокрема й отверділий приголосний, іменники мають закінчення *-u*. Винятково декілька іменників чоловічого роду з твердою основою мають закінчення *-u*: *(o) rani*, *(o) synu* і *(w) domu*⁴⁹ [88, с. 186; 233, с. 148; 141, с. 25; 42, с. 85]. У мовленні ж молодих білінгвів фіксуємо вживання закінчення *-e* в іменниках з м'якою основою, напр. **(44)**: *Na tym dużym **kamienie*** (зам. *kamieniu*) *jest ładny rysunek* (ЛСт.д15); *Taki obrazek był w **elementarze*** (зам. *elementarzu*) (ЛДд16); *Ona [wieża] jest w **Paryże*** (зам. *Paryżu*) (ТЧд15); *A co to na tym **talerze*** (зам. *talerzu*)? (ІДх14). Крім того, в мовленні молоді з'являються форми із системним закінченням *-e* в іменниках-винятках: *Dziadek dużo opowiadał o swym **synie*** (зам. *synu*) (ЛБд16); *Zawsze w soboty tam dużo roboty w **domie*** (зам. *domu*) (ЛСд15).

У місцевому відмінку однини зафіксовано також особливості відмінювання іменників середнього роду, закінчення яких залежить, як і у випадку іменників чоловічого роду, від основи (тверда чи м'яка). Іменники середнього роду з м'якою основою безвинятково мають закінчення *-u* (*zdrowie* – *(o) zdrowiu*). Іменники, які закінчуються на твердий приголосний (окрім *-k*, *-g*, *-ch*), мають закінчення *-e*, при цьому пом'якшується кінцевий приголосний основи (*niebo* – *na niebie*). У місцевому відмінку в іменниках середнього роду відбуваються чергування кінцевих (твердих) приголосних (*futro* – *(w) futrze*), в окремих випадках можливе чергування голосних *a/e* (*lato* – *w lecie*) [88, с. 222–223; 233, с. 148; 141, с. 31; 42, с. 110–111; 44, с. 24–25]. У зафіксованих прикладах в іменниках з основою на м'який приголосний замість нормативного *-u* з'являється закінчення *-e* **(30)**: *My byli na **wesele*** (зам. *weselu*) *w Łucku*

⁴⁹ М. Банько застерігає від уживання форм на кшталт *w domie*, *o panie Janie*, *przy synie*, які, на думку вченого, виникають унаслідок аналогії до іменників з домінантним для іменників з твердою основою закінченням *-e* [318, с. 66].

(ІДд17); *Jak ja byłam jeszcze w **przedszkole*** (зам. *przedszkolu*) (ЛСд16); *Na **pole*** (зам. *polu*) *to ludzi muszą ciężko pracować* (ТЧх16); *Ja kiedyś czytała o tym **morze*** (зам. *morzu*) (ЛЗд14); *W **powietsze*** (зам. *powietrzu*) *już był zapach wiosny* (ЛБд15).

Молодь має труднощі з утворенням форм місцевого відмінка однини іменників жіночого роду на *-а* з основою на отверділий приголосний. Частою є форма із закінченням *-е* замість *-у* (39): *Niech pan idzie po tej **ulice*** (зам. *ulicy*) *i skęci w lewo* (ЛЯд16); *Mojej mamy siostra mieszka w **Winnice*** (зам. *Winnicy*) (ІДд15); *Wszystkiego najlepszego w zyciu, w **prace*** (зам. *pracy*) *i rodzinie* (ТПх14); *Nie umiem ładnie pisać **na tablice*** (зам. *tablicy*) (ЛЖх15); *W **dusze*** (зам. *duszy*) *on był dobrym człowiekiem* (ЛСд16).

Враховуючи те, що в українській мові іменники чоловічого, середнього і жіночого родів в місцевому відмінку однини не закінчуються на *-е*⁵⁰ (порівн. *в Парижі, на весіллі, на вулиці*), робимо висновок, що виділені приклади не могли з'явитися в результаті інтерференції цієї мови. Однак, наведені форми місцевого відмінка могли виникнути під впливом російських: *в Париже, о сыне, в доме*⁵¹ (чол. р.), *на море, на поле* (с. р.), *на улице, на границе* (ж. р.)⁵². Надання переваги закінченню *-е* замість нормативного *-и* (чол. і с. р.) або *-у* (жін. р.) може бути зумовлене також внутрішньомовними фонетичними чинниками: кінцевий (історично м'який) приголосний отверділої основи носії мови ототожнюють з твердим приголосним (*morze, Paryż, praca, dusza* і т. ін.). Не виключаємо також імовірності, що причиною виникнення цих форм у жіночому роді є відносна артикуляційна

⁵⁰ Вибір закінчення місцевого відмінка однини українських іменників чоловічого роду на *-о* та з нульовим закінченням і середнього роду на *-о, -е, -я* залежить від кінцевого приголосного основи: *-ові/-і/-у* (твердий приголосний), *-еві (-єві)/-і/-і/-ю* (м'який приголосний) та *-еві/-і/-у* (якщо основа закінчується на *-ж, -ч, -ш*) [54, с. 38]. Розподіл закінчень у межах цих груп відбувається так: *-ові, еві (-єві)* переважають у назвах істот (як у давальному відмінку), *-у (-ю)* – в іменниках із суфіксом *-к-* та в поєднанні з прийменником *по*. В деяких випадках вибір *-у (-ю)* чи *-і (-ї)* визначається семантичним чинником (напр. *на льоду*, але *на дивані*) [67, с. 223]. Іменники жіночого роду, які в називному відмінку однини закінчуються на *-а/-я* (*душа, вулиця, Вінниця*), в місцевому відмінку (синкретичному з давальним) мають закінчення *-і(-ї)* (*душі, вулиці, Вінниці*) [54, с. 36; 67, с. 218; 68, с. 86–87; 20, с. 79].

⁵¹ Російський іменник *дом* має в місцевому відмінку однини варіантні закінчення *е* або *у*: *в доме, на доме* але (*работа*) *на дому* [16, с. 27].

⁵² У російській мові іменники, які належать до першої відміни (іменники чоловічого роду з нульовим закінченням, напр. *стол, конь*, та іменники чоловічого і середнього родів на *-о* (орфогр. *-о, -ё, -е*), напр. *окно, ружьё, поле*, та *-е*, напр. *бытие* [59, с. 483]), у місцевому відмінку однини мають закінчення *-е* або *-у*, напр. *о пляже, о лице, на плече* (але напр. *жизние – о жизни*), *на берегу* (окрім іменників, які закінчуються на *-ий*, напр. *санаторий – о санатори-и*), вибір якого залежить, як правило, від значення іменника [59, с. 484–485, 488–489]. Усі іменники жіночого роду, які закінчуються на *-а, -я*, у місцевому відмінку однини мають закінчення *-е*. Виняток становлять іменники на *-ия*, які в місцевому та давальному відмінках мають закінчення *-и* (напр. *линия – о линии*) [16, с. 14–15; 59, с. 489–491].

„легкість” середнього голосного *-e* порівняно з *-u* в кінці слова у поєднанні з отверділим приголосним.

Отже, в польськомовних висловлюваннях учнівської молоді зафіксовано **347** прикладів реалізації відмінкових форм однини іменників чоловічого, жіночого і середнього родів, які вирізняються на тлі загальнопольської норми. Значні труднощі учні мають з утворенням форм родового відмінка однини (закінчення *-a* замість нормативного *-u* і значно рідше – навпаки, напр. *konsulata; kościołu*) (загалом **24%**). Дещо менше, а саме **20%** становлять відхилення від загальнопольської норми в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду (*-u* замість *-owi*, напр. *nauczycielu*). **17%** особливих відмінкових форм іменників жіночого роду виділено в знахідному відмінку однини. Це форми з українською словозмінною морфемою *-u*, напр. *siostru* (78%) чи *pani* (22%). Закінчення *-u* у формах знахідного відмінка однини належить до поширених мовних явищ, на яке звертають увагу дослідники польської мови південно-східного пограниччя [250, с. 83, 203; 97, с. 26; 240, с. 164–165; 93, с. 122; 278, с. 231]. Незначну кількість (**6%**) суперечних із загальнопольською морфологічною нормою форм виявлено в орудному відмінку однини в іменниках чоловічого і середнього родів з основою на *-k, -g* (*kajakem*). У третині (**33%**) прикладів зафіксовано особливості реалізації відмінкових форм місцевого відмінка однини (з них більшість – 39% становлять іменники чоловічого роду, 34% – жіночого і 27% середнього родів). У місцевому відмінку спостерігаємо тенденцію до вживання ненормативного закінчення *-e* замість *-u* (чоловічий і середній роди, напр. *w garaże; na pole*) або *-u* (жіночий рід, напр. *na granice*).

Проведення паралелей з відповідними східнослов'янськими відмінковими формами дає підстави вбачати можливу причину виникнення зафіксованих форм в інтерферентних процесах (напр. *poniedziałka* – *понеділка*; *Adamu* – *Адаму*; *książku* – *книжку*). Відхилення від загальнопольської мови у відмінкових закінченнях польських іменників в однині спостерігаються в польському мовленні учнів загальноосвітніх шкіл з польською мовою навчання [159, с. 200], представників старшого покоління носіїв польської мови в Україні (напр. [250, с. 42–43; 245, с. 114; 93, с. 121 та ін.]) та мовленні українців, які навчаються польської мови як іноземної

[83, с. 749; 41, с. 219; 177, с. 139–140]. Такі ж відмінності від нормативної польської мови в реалізації відмінкових форм іменників під впливом російської мови з'являються в польському мовленні російськомовних поляків з колишнього Радянського Союзу, які навчаються в Польщі [198, с. 373–436]. Окремі виділені нами в досліджуваному мовленні відхилення є також характерною рисою польської мови, яка функціонує на території Литви в умовах контакту з російською та литовською мовами [127, с. 65–77; 151, с. 191–204; 156, с. 85–102; 154, с. 50–51; 228, с. 88–98; 202, с. 384–386; 289, с. 93–94; 85, с. 179, 183; 150, с. 191, 194; 220, с. 201; 223 та ін.].

3.1.2.3. Відмінкові форми іменників у множині

3.1.2.3.1. Іменники з повною числовою парадигмою

Відхилення від загальнопольської норми проявляються також у виборі закінчень іменників чоловічого роду у формах множини. У загальнопольській мові закінчення **називного відмінка множини** залежить переважно від кінцевого приголосного (твердого чи м'якого) основи та від значення іменника⁵³.

Іменники з м'якою основою, незалежно від значення, мають у називному відмінку множини закінчення *-e* (крім чоловічо-особових на *-es* та *-sa*, яким притаманне закінчення *-u*, напр. *ulubieniec – ulubieńcy, wykładowca – wykładowcy*). У досліджуваному мовленні ці іменники з'являються із закінченнями *-i* або *-u* (49): *To nie są moje przyjacieli* (зам. *przyjaciele*) (ІДд15); *Czasami ludzi* (зам. *ludzie*) *nie mogą zrozumieć, że [...]* (ЛНРд17); *Gości* (зам. *goście*) *do mnie przychodzą na święta, już nie idą, kiedy tam urodziny* (ІКд15); *Teraz na wizę trzeba czekać 2 tygodni* (зам. *tygodnie*) (ЛСх16); *Rodzicy* (зам. *rodzice*) *mówił żeby ja szła do Polski na naukę* (ТССд15); *Korytarzy* (зам. *korytarze*) *w naszej szkole są bardzo wąskie, nie można nawet biegać* (ЛСВх15); *Kliuczy* (зам. *klucze*) *byli na stole, a ja nie zobaczyła* (ЛБд14). Закінчення *-i* або *-u* у формах називного відмінка множини іменників чоловічого і жіночого родів замість нормативного *-e* має, на думку деяких дослідників, своє підґрунтя у фонетичних процесах і є результатом „морфологізації” процесу редукції

⁵³ Загалом множинні форми можуть утворюватися за допомогою словозмінних морфем *-u*, *-i*, *-e*, *-owie* та значно рідше *-a* [88, с. 188–200; 141, с. 18–21; 233, с. 150–151; 42, с. 87–91; 41, с. 184–189; 44, с. 144–149].

ненаголошеного голосного *-e > -i/-y*” після м’яких та отверділих приголосних [151, с. 194; 154, с. 51; 148, с. 94; 226, с. 150; 250, с. 44]. З іншого боку, наведені вище форми знаходять своє підтвердження в українських відповідниках із закінченням *-i* або *-u*⁵⁴: *гості, тижні, коктейлі, місяці, ключі, люди, коридори*. Для українських іменників чоловічого роду у називному відмінку множини загалом нехарактерне закінчення *-e*, що, вважаємо, також може сприяти поширенню форм польських іменників із закінченням *-i* або *-u* замість *-e*.

У формах множини відхилення від загальнопольської норми проявляються у **називному та знахідному відмінках** іменників жіночого роду з м’якою основою на *-i* та *-a*. Вибір закінчення іменників жіночого роду базується на фонетичному критерії, згідно з яким іменникам з м’якою основою, які у формах однини мають закінчення *-i* або *-a*, у називному (та синкретичному з ним знахідному) відмінку множини притаманне закінчення *-e* [88, с. 212; 141, с. 27; 42, с. 103; 44, с. 84, 92]. У польськомовних висловлюваннях молоді фіксуємо множинні форми із закінченням *-i* **(28)**: *Przychodzili jakieś dwie **pani*** (зам. *panie*) (ЛДд17); *Nasze **babci*** (зам. *babcie*) *dobrze gadają po polsku* (ЛСх16); *te **ziemi*** (зам. *ziemie*) *należali dawno do innego państwa* (ЛБд15); *Zawsze mamy dwie **lekcji** matematyki* (зам. *lekcje*) (ЛТд14).

Іменники жіночого роду, які закінчуються на приголосний, згідно із загальнопольською морфологічною нормою, у називному (і знахідному) відмінку множини можуть мати закінчення *-i*, *-u* або *-e*, проте немає чітких критеріїв їх вибору. Здебільшого лексеми з кінцевим *s* або *ż* (*rz*) мають закінчення *-e* [88, с. 212–214; 141, с. 27; 42, с. 103; 44, с. 96–97; 41, с. 189]. У досліджуваному мовленні фіксуємо приклади вживання суперечного із загальнопольською нормою закінчення *-u* **(14)**: *Chcę wynająć pokój na trzy **nocy*** (зам. *noce*) (ЛСд14); *To takie ładne **twarzy*** (зам. *twarze*) *dzieci* (ЛБд14); *Ja lubie dalekie **podróży*** (зам. *podróże*) (ТССд16). Закінчення *-i* та *-u* замість *-e* може виникати внаслідок звуження кінцевого *-e > -i/-y* (порівн. вище). Така вимова, на думку литовської дослідниці І. Масойць, „знайшла податний ґрунт” у

⁵⁴ В українській мові закінчення називного відмінка множини іменників чоловічого роду залежить від кінцевого приголосного основи: іменники, які закінчуються на твердий приголосний, мають закінчення *-u*, а іменники на м’який та шиплячий приголосний – *-i* (*-i*) [67, с. 224; 20, с. 82].

формах називного відмінка множини іменників з огляду на нечітку в загальнопольській мові дистрибуцію закінчень *-e* та *-i/-u* в парадигмі відмінювання іменників жіночого роду в минулому і на сучасному етапі [226, с. 153]. Ми схилиємося до думки, що сприяти утворенню польських іменникових форм з непритаманним їм закінченням *-i* (*pani, babci, ziemi, tabeli*) можуть українські відповідники: *пані, бабці, землі, таблиці*, які у називному відмінку множини закінчуються на *-i*⁵⁵.

Відхилення від загальнопольської норми на рівні словозміни ми виділили у **родовому відмінку множини** іменників чоловічого роду, закінчення яких залежить передусім від кінцевого приголосного основи⁵⁶. У мовленні носіїв польської мови поза межами Польщі, які мають обмежений доступ до загальнопольської мови, спостерігаємо труднощі у виборі відповідного закінчення. Зафіксовані приклади – форми генетива іменників, основа яких закінчується на отверділий приголосний, свідчать про поширення закінчення *-ów* на іменники, яким нормативно притаманне виключно системне закінчення *-u* (42): *Trudno teraz znaleźć dobrych lekarzów* (зам. *lekarzy*) (ІКл.д14); *Mam chyba pięć kluczów* (зам. *kluczy*) (ЛСт.д16); *Bardzo mnie się spodobał sklep, gdzie było dużo kapeluszków* (зам. *kapeluszy*) *różnych* (ТЧд17); *Ja nie tam dużo pieniędzy* (зам. *pieniędzy*) (ЛТх15). З огляду на те, що ці польські іменники мають здебільшого (окрім *pieniędzy*) свої відповідники в українській мові із закінченням родового відмінка *-ів* (*лікарів, ключів, прищів* тощо) та й загалом не притаманне українським іменникам у формах родового відмінка множини

⁵⁵ Закінчення *-i* у називному відмінку множини мають іменники жіночого роду м'якої та мішаної груп. Іменникам з основою на твердий приголосний притаманне закінчення *-u* [54, с. 36; 67, с. 219; 68, с. 89].

⁵⁶ Іменники з м'якою основою мають здебільшого закінчення *-i* (*liści, gości*), а іменники з кінцевим отверділим приголосним – *-u* (*kluczy, miesięcy*), натомість *-ów* притаманне іменникам з твердою основою (*długopisów, psów*), іменникам, які закінчуються на *-ec, -ca* (*chłopców, wykładowców*), а також тим, які у формі називного відмінка множини мають закінчення *-owie* (*ojców, wrogów*). Однак, існує значна кількість іменників чоловічого роду, які в родовому відмінку мають паралельні закінчення. Йдеться, зокрема, про іменники з м'якою (зокрема й отверділою) основою, в яких поруч із закінченням *-i* та *-u* може виступати закінчення *-ów* (*symboli // symbolów* (рідше), *skurczy // skurczów, noży // nożów* (рідше)) [88, с. 200–203; 141, с. 22; 41, с. 190–191; 42, с. 91–93; 44, с. 159–161]. Г. Саткевич звертає увагу на експансію закінчення *-ów* у формах родового відмінка іменників з м'яким кінцевим приголосним основи і зазначає, що така нечіткість критеріїв є причиною вагань у виборі відповідного закінчення родового відмінка іменників з м'якою (отверділою) основою [88, с. 200]. У новіших працях, однак, цього типу форми родового відмінка із закінченням *-ów* мовознавці трактують як рецесивні варіанти, які поступаються місцем нейтральним варіантам з кінцевим *-u* (напр. *pisarzów // pisarzy*, з яких перший варіант є на сьогодні застарілим) [219, с. 38; 322, с. 773].

закінчення *-u*⁵⁷, ми схильні вважати, що причину виникнення форм на *-ów* слід вбачати у впливі домінантної на теренах західноукраїнських областей мови. На закінчення *-ów* у формах родового відмінка іменників з м'якою основою (*gospodarzów, wikariuszów*) в „Щоденнику” О. Козерадського (*Pamiętnik Aleksandra Kozieradzkiego*) звертає увагу З. Курцова [206, с. 149].

Варто згадати про ще одне типове відхилення від загальнопольської норми, підтверджене значною кількістю прикладів (134), яке спостерігаємо в **давальному відмінку множини іменників усіх трьох родів** – закінчення *-am* замість нормативного *-om*: *Ja już oddała wszystko naszym nauczycielkam* (зам. *nauczycielkom*) (ІБд14); *Oddam zeszyty dziewczynom* (зам. *dziewczynom*) (ЛСх15); *Uczniom* (зам. *uczniom*) *zależało na tym żeby dobrze zdać egzaminy* (ТЧх16); *Chłopcom* (зам. *chłopcóm*) *nie wolno wierzyć* (ЛБд16); *Wszystkim uczestnikom* (зам. *uczestnikom*) *dali nagrody* (ІДх14); *Malym dzieciom* (зам. *dzieciom*) *nie wolno iść samym przez drogę* (ЛНРд14). Ця особливість мовлення носіїв польської мови-мешканців північно- та південно-східного пограниччя широко представлена в працях дослідників обох різновидів польської мови. Дослідниця польської мови північного пограниччя І. Грек-Пабісова закінчення *-am* розглядає як результат фонетичного явища – акання [127, с. 36]. Однак, зважаючи на те, що українським (та російським) іменникам у формі давального відмінка множини притаманне закінчення *-ам (-ям)*, більшість дослідників схиляються до думки, що це явище є результатом впливу східнослов'янських мов [205, с. 422; 201, с. 132, 143; 245, с. 115; 208, с. 195; 242, с. 345; 98, с. 263; 119, с. 59; 198, с. 377, 381, 397, 398, 413, 419 та ін.]. Ми також вважаємо за доцільне трактувати морфему *-am* як інтерферентне явище, яке в досліджуваному мовленні з'являється під впливом аналогічного українського відмінкового закінчення.

У підсумку в досліджуваному мовленні ми виділили **267** прикладів відмінкових форм іменників у множині, які становлять відхилення від загальнопольської морфологічної норми. Половина з них – це форми давального відмінка множини

⁵⁷ В українських іменниках чоловічого роду у формах родового відмінка множини найчастіше виступає саме закінчення *-ів*, рідше з'являються форми на *-ей* або нульовим закінченням [67, с. 225].

іменників усіх родів, в яких замість нормативного закінчення *-om* фіксуємо *-am* (*kotam, koleżankam, dzieciom*). Налічуємо **26%** відхилень від загальнопольської норми у формах називного відмінка множини іменників з м'якою основою чоловічого і жіночого родів із закінченням *-i* або *-u* замість *-e* (*ludzi, lekcji, nosy*). Порівняно менше (**8%**) фіксуємо іменників жіночого роду на кшталт *pani, twarzy*, в яких нормативне закінчення знахідного відмінка (синкретичного з називним) *-e* замінено *-i* або *-u*. У **16%** прикладів трапляється вживання невідповідного закінчення у формі родового відмінка іменників чоловічого роду, основа яких закінчується на отверділий приголосний (*lekarzów* замість *lekarzy*).

3.1.2.3.2. Іменники *pluralia tantum*

Польські іменники *pluralia tantum* відмінюються за зразком множини іменників, що вживаються в обох числах і у родовому відмінку можуть мати нульове закінчення (*nożyc*), *-i* (*drzwi*), *-u* (*słodyczy*) або *-ów* (*realiów*), інколи можливі також паралельні відмінкові форми (*szczypiec // szczypców*), немає при цьому чітких критеріїв їх вибору [84, с. 304–305; 44, с. 184–185]. Зафіксовані форми **родового відмінка** свідчать про надання переваги закінченню *-ów* замість нормативного *-u* чи *-i* **(29)**: *Nie lubę słodyczów* (зам. *słodyczy*) (ТПх15); *Ja jeszcze nie widziała takich spodniów* (зам. *spodni*) (ІКд15) або нульового закінчення: *Ty nie masz nożyczków* (зам. *nożyczek*)? (ЛСд17); *To zapach jakichś takich drogich perfumów* (зам. *perfum*) (ЛДд17); *Nie otwieraj tych wrotów* (зам. *wrót*) (ЛБд16); *Najpierw my jedziemy do Katowiców* (зам. *Katowic*) (ТЧх14). В українській мові іменникам, які мають лише множинну форму, у родовому відмінку притаманне закінчення *-ів*, *-ей* або нульове закінчення (напр. *окулярів, саней, ножиць*) [67, с. 228; 20, с. 85]. Окремі, зафіксовані у польському мовленні молоді форми іменників *pluralia tantum* мають українські аналоги із закінченням *-ів* (*солодоциів, штаниів, парфумів*), що, очевидно, сприяло утворенню польських форм на *-ów*. З іншого боку, вибір невідповідного закінчення можна тлумачити схильністю до вживання більш „звичного” *-ów*⁵⁸ замість *-u* / *-i* чи нульового закінчення.

⁵⁸ Поширення закінчення *-ów* фіксуємо також у формах родового відмінка іменників чоловічого роду (порівн. вище п. 3.1.2.3.1.).

Утворюючи форму **знахідного відмінка** іменників *pluralia tantum* з м'якою основою, молодь замість системного закінчення *-e* (такого самого, як у формі називного) вживає *-i* **(24)**: *Na wakacji* (зам. *wakacje*) *pojadę do Polski* (ЛСд15); *Miałam latem dużo wyjazdów na kolonii* (зам. *kolonie*) (ЛБд14); *Składam tobie kondolencji* (зам. *kondolencji*) *z powodu śmierci diadka* (ІБх17); *Przyjmijcie moje gratulacji* (зам. *gratulacje*) (ТПд16). Форму *na wakacji* фіксує в писемних польськомовних висловлюваннях львівських учнів на поч. ХХ ст. Я. Янув. На думку дослідника, вона виникає внаслідок підвищення артикуляції ненаголошеного *-e* до *-i* [142, с. 335]. Важко однозначно стверджувати, чи наведені приклади із закінченням *-i* слід розглядати як наслідок звуження *-e > -i* (аналогічно до іменників жіночого та чоловічого родів з основою на м'який приголосний порівн. п. 3.1.2.3.1.), чи молодь утворює їх під впливом української морфології – іменників жіночого роду на *-(i)я* (напр. *авіація, компетенція*), які у називному та знахідному відмінках множини мають закінчення *-i*. Припускаємо, що ці два чинники можуть взаємно доповнюватися, хоча в сучасних умовах, на нашу думку, домінантним є другий – вплив української мови.

Отже, загалом ми зафіксували **53** приклади суперечної із загальнопольською нормою реалізації іменників *pluralia tantum*. **55%** виділених відмінкових форм зводяться до вживання у родовому відмінку закінчення *-ów* замість нормативного *-u* / *-i* (*słodyczów, spodniów*) чи нульового закінчення (*Katowiców*). **45%** прикладів полягають у вживанні закінчення знахідного відмінка *-i* замість *-e* (*wakacji*).

У підсумку у множинних формах іменників ми виділили **320** прикладів, закінчення яких суперечить правилам польської іменної словозміни. Переважна більшість (**83%**) форм – це іменники з повною числовою парадигмою, **17%** – іменники, які вживаються лише у множині. В більшості наведених ненормативних формах іменників простежується вплив українських відповідників, як напр. форми називного відмінка: *gości* (укр. *гості*); *pani* (укр. *пані*), родового відмінка *kluczów* (укр. *ключі*), *słodyczów* (укр. *солодоцї*), давального – *nauczycielam* (укр. *вчительам*) та знахідного – *babci* (укр. *бабці, бабусі*) тощо. Не виключаємо також ймовірності, що ненормативні відмінкові форми із закінченнями *-i* або *-u* на кшталт *ludzi, nosu* чи

wakacji можуть з'являтися в польському мовленні молодих білінгвів у результаті звуження кінцевого голосного *-e*. Відхилення від загальнопольської норми у вживанні відмінкових закінчень іменників у формі множини (як напр. закінчення називного відмінка *-i / -у* замість нормативного *-e*; родового – *-ów* замість *-у*; давального – *-at* замість *-om*) є характерною рисою мовлення носіїв польської мови, які проживають в україномовному (чи російськомовному) оточенні [250, с. 44–43; 93, с. 122; 96, с. 219; 278, с. 231; 97, с. 26; 198, с. 373–436; 83, с. 748; 41, с. 219; 177, с. 140]. Окремі, аналізовані нами особливі відмінкові форми польських іменників притаманні також польській мові північно-східного пограниччя [228, с. 62, 100; 127, с. 67–69, 76–77; 289, с. 90–92; 202, с. 339, 388–390, 400–401; 153, с. 32; 254, с. 28; 151, с. 193–196; 154, с. 51; 223, с. 56–57; 226, с. 150–154; 156, с. 98–102 та ін.].

3.1.2.4. Відмінкові форми іменників середнього роду на *-ę*

Як свідчать наші дослідження, особливості вживання закінчень іменників середнього роду загалом належать до рідкісних, що, мабуть, пов'язане з мінімальною варіантністю відмінкових закінчень іменників цього роду. Відхилення від загальнопольської мови спорадично трапляються в основі **іменників середнього роду на *-ę* у формах однини і множини**. Словозміна цих іменників не вирізняється характерними закінченнями, їм притаманні такі ж закінчення, як і решті іменників цього роду. Їхня особливість полягає у тому, що в непрямих відмінках відбувається розширення основи, що спричиняє труднощі й носіям польської мови з Польщі⁵⁹.

У загальнопольській мові у формах однини (окрім знахідного і кличного відмінків, які є синкретичні з називним) іменників типу *imię* є суфікс *-eni-* (*imienia*, *imieniu*), а у формах множини – суфікс *-on-* (*imion*, *imionom*) [88, с. 225; 141, с. 32, 34; 42, с. 109–114; 44, с. 45–47]. До цієї групи належать семантично неоднорідні іменники-назви неістот. У прикладах, які походять з польськомовних висловлювань учнівської молоді, формант *-eni-* з'являється у формах множини **(16):** *Ona ma dwa*

⁵⁹ Утворення неправильних форм на кшталт *ramieniami*, на думку Г. Саткевич, слід трактувати як наслідок процесу вирівнювання, причиною чого є складність парадигми відмінювання іменників на *-ę* і невелика кількість іменників, які відмінюються згідно з цим взірцем [88, с. 225–226]. Цей тип відмінювання, як пише А. Нагурко, явно зникає (за винятком деяких іменників, як напр. *imię*). І це явище має значно глибшу причину, ніж архаїчний, складний тип відмінювання з двома основами. Йдеться, зокрема, про назви *dziecię*, *prosię*, *szczenię*, які витісняються іменниками типу *dzieciak*, *prosiak*, *szczeniak*, що деякі мовознавці пов'язують з тенденцією до уникнення назв-іменників середнього роду на позначення живих істот [232, с. 235–236].

imienia (зам. *imiona*) (ЛСд15); *To był film o indyjskich plemieniach* (зам. *plemionach*), *które walczyli przez ziemie* (ЛБх16); *Trzymał ją mocno w ramieniach* (зам. *ramionach*) (ІДд16). Утворення множинних форм польських іменників із суфіксом *-en-*: *imienia*, *plemieniach*, *ramieniach* слід, на нашу думку, вбачати у впливі українських відповідників *імена*, *племена* / *племенах*⁶⁰.

Інша група включає здебільшого іменники-назви істот (недорослих), напр. *prosię, kocię, szczenię*⁶¹. Характерною рисою іменників цієї групи є розширення основи за допомогою суфікса *-ęci-* (однина) та *-ęt-* (множина). Виключно у родовому відмінку множини, як результат чергування голосних з'являється суфікс *-qt-* [88, с. 225; 141, с. 32, 34; 42, с. 109–114; 44, с. 45–47]. У мовленні охопленої дослідженням молоді ненормативні форми родового відмінка на кшталт **(13)**: [...] *nie było nijakich kocięt* (зам. *kociąt*) (ЛЗх15); *To skliep z rzeczami dla niemowlięt* (зам. *niemowląt*) (ТЧд16); *Tam było dużo małych prosięt* (зам. *prosiąt*) (ІДд15) можуть з'являтися у результаті аналогії до більшості відмінкових форм з *ę* у суфіксі. Не виключаємо також, що вживання суфікса *-ęt-* замість *-qt-* може мати своє підґрунтя у відсутності чергування голосних в українських іменниках.

У досліджуваному мовленні трапляються також форми іменників середнього роду на *-ę* (обидвох груп) без розширення основи **(10)**: *A gdzie pisać nazwisko, pod imiem* (зам. *imieniem*)? (ЛЖд15); *To są takie ładne szczenia* (зам. *szczenięta*) (ІКл.х15); *On był podobny do jakegoś dzikego zwierza* (зам. *zwierzęcia*) (ЛБд17). Утворення форм однини і множини на кшталт *imiem*, *szczenia* чи *zwierza* лише за допомогою відмінкового закінчення, без додавання суфікса, можна розглядати як наслідок їх відмінювання згідно із взірцем більшості іменників середнього роду, уникнення особливих складніших форм. Крім того, форма *imiem* може виникати в результаті аналогії до українського *ім'я*, який в орудному відмінку однини має дві варіантивні форми: *іменем* та *ім'ям*. Польський мовознавець А. Марковський застерігає від

⁶⁰ В українській мові іменники середнього роду на *-а* (*-я*), які є відповідниками польських із закінченням *-ę*, належать до IV відміни. У цих іменниках при відмінюванні у формах однини і множини також відбувається розширення основи: іменники, які є назвами істот молодого віку, мають суфікси *-at-* (*-ят-*) (напр. *курча* – *курчати*, *курчати*; *курчата*, *курчат*), решта іменників – суфікс *-en-* (напр. *ім'я* – *імені* / *ім'я*, *імена*, *імен*) [54, с. 44; 20, с. 83–84].

⁶¹ До цієї групи належать також іменники *zwierzę, bydło*, які не називають молодих істот, та пестливі назви *oszcęta, pożęta, rączęta* [44, с. 45].

таких безсуфіксальних форм як *znamia, siemia, ramia* і трактує їх як грубі помилки [157, с. 92].

Особливість словозміни іменників середнього роду на *-ę* (загалом **39**) фіксуємо в основі слова: **74%** з них припадає на вживання невідповідного суфікса (*dwa imienia, kocię*), значно менше, а саме **26%** – утворення безсуфіксальних відмінкових форм (*szczenia, zwierza*). Ці особливості, з одного боку, знаходять свою підтримку в українських аналогах, з іншого, зважаючи на те, що окремі форми (*ramieniami, ramia*) учені фіксують у мовленні поляків з Польщі, де неможливий є вплив української мови, вони можуть свідчити про тенденцію до спрощення парадигми відмінювання виняткових і загалом рідкісних форм. Ненормативні відмінкові форми іменників середнього роду на *-ę* в однині (напр. *imieni, plemieni*) з'являються під впливом російської мови у мовленні студентів польського походження-вихідців з колишнього Радянського Союзу [198, с. 420]. Відхилення від загальнопольської мови у відмінюванні іменників середнього роду в мовленні молодого покоління мешканців Литви аналізує Г. Карась. Дослідниця звертає увагу на особливість форм родового відмінка іменника *ciele*: *ciela* (однина), *cieleci* (множина), які трактує як регіонально-діалектні мовні явища [156, с. 109].

Підсумовуючи представлені особливості реалізації категорії відмінка (загалом **799**), зазначимо, що в кількісному плані **43%** становлять іменники, які вирізняються на тлі загальнопольської норми відмінковими закінченнями у формах однини. Диференційні множинні форми іменників виділено у **40%** зафіксованих прикладів. Менше – **12%** – трапляється відхилень від нормативної польської мови у відмінкових формах займенників *ja, ty, on*. **5%** – це іменники середнього роду на *-ę*, відхилення від загальнопольської мови в яких виділяємо не у відмінкових закінченнях, а в основі слів у формах однини і множини. Зафіксовані мовні особливості з'являються в досліджуваному мовленні, на нашу думку, як наслідок впливу двох основних чинників: інтерферентного і фонетичного.

Отже, загалом у польському мовленні учнівської молоді ми зафіксували **1891** приклад-відхилення від загальнопольської мови в реалізації іменних граматичних категорій, а саме категорії роду і числа (**58%**) та категорії відмінка (**42%**). Однак,

якщо особливості реалізації категорії відмінка і числа не впливають на зрозумілість висловлювання та не створюють, як правило, перешкод в комунікації, то окремі відмінності та тлі загальнопольської норми в категорії роду, зокрема пов'язані з реалізацією чоловічо-особового роду, можуть суттєво послабити успішність комунікації з носіями мови з Польщі: поширеним у досліджуваному мовленні стилістично нейтральним нечоловічо-особовим формам польських чоловічо-особових іменників (і залежних від них слів) на ґрунті загальнопольської мови характерне депреціативне забарвлення.

3.2. Відхилення в реалізації вербальних граматичних категорій

3.2.1. Категорія особи

Категорія особи є словозмінною категорією для дієслів, які, узгоджуючись із підметом, приймають форму першої, другої чи третьої особи. В українській і польській мовах категорія особи може бути виражена особовим закінченням (напр. перша ос. одн. укр. *читаю*, пол. *czytam*; друга ос. одн. укр. *читаєш*, пол. *czytasz*) і за допомогою займенника та дієслова (напр. перша ос. одн. укр. *я пишу*, пол. *ja piszę*; перша ос. мн. укр. *ми писали*, пол. *my pisaliśmy / pisałyśmy*). Якщо реалізація способу вираження значення особи в теперішньому і майбутньому часі в обидвох мовах суттєво не відрізняється⁶², то в минулому часі (та умовному способі дієслів) наявні певні розбіжності в дистрибуції двох способів вираження категорії особи⁶³.

Особливістю на рівні словозміни в досліджуваному мовленні характеризуються особові дієслівні форми минулого часу. У польському мовленні молоді доволі поширеним явищем є утворення аналітичних форм минулого часу, виражених особовим займенником та дієсловом без особових закінчень⁶⁴. У загальнопольській мові саме особові закінчення, які є рухомі (порівн. *Wczoraj zrobiliśmy wszystkie zakupy* / *Wczoraj myśmy zrobili wszystkie zakupy*), виконують

⁶² Відмінність полягає у вживанні особових займенників першої і другої особи обох чисел: в польській мові на відміну від української, вони використовуються рідше [44, с. 200].

⁶³ В українській мові особові значення виражають виключно займенники, оскільки „дієслова минулого часу та умовного способу не мають граматичних (морфологічних) засобів вираження особи” [12, с. 119], а в польській мові, навпаки, – домінують синтетичні дієслівні форми – „індикатором” особи є особові закінчення (порівн. укр. *я / ти / вона написала*, *написала б*, пол. *[ja] napisałam, napisałabyś, [ty] napisałaś, napisałabyś, [ona] napisała, napisałaby*).

⁶⁴ Польська дослідниця Г. Ядацька трактує заміну особового закінчення займенником як грубу помилку і застерігає від конструkcій на кшталт: *Ty by mógł mi pomóc*; *My długo rozmawiali o dopingu w sporcie* [141, с. 92].

функцію визначників категорії особи, при цьому займенник у реченні може, а інколи й повинен, бути опущений⁶⁵ (напр. *byłam / byłem [ja], byłaś / byłeś [ty]*). На відміну від польської, у східнослов'янських мовах, зокрема в українській, цю функцію виконують особові займенники (напр. *я / ти / вона була, я / ти / він був*). Зафіксовані в польськомовних висловлюваннях молоді приклади свідчать про те, що в утворенні форм минулого часу (і умовного способу) дієслів мовці надають перевагу особовим займенникам, а не закінченням, у результаті чого з'являються форми на кшталт (292): *Ja nie był* (зам. *byłem*) *tam z nimi* (ІДх15); *Ja wczoraj przeglądała* (зам. *przeglądałam*) і *przeczytała* (зам. *przeczytałam*) *tą książkę* (ЛСд16); *Gdzie ty chodziła* (зам. *chodziłaś*) (ТЧд16)? *Ty już wszystko zrobiła* (зам. *zrobiłaś*) (ІКл.д17)? *My już wszystko zrobili* (зам. *zrobiliśmy*) (ЛЗд14); *Czy ja mógł by* (зам. *mógłbym*) *wynająć pokój na jeden dzień?* (ЛСт.х14); *Ja chciałaby* (зам. *chciałabym*) *zamówić ciastko i sok* (ЛЖд15). Показником категорії особи в цих прикладах є особовий займенник. На цю особливість особових форм дієслів минулого часу (які функціонували поруч із синтетичними формами) звертали увагу дослідники південно-східного варіанта польського периферійного діалекту початку ХХ століття [208, с. 195; 209, с. 283; 199, с. 333; 142, с. 338; 201, с. 132, 153; 205, с. 112, 379, 423]. В монографії, присвяченій особливостям польської мови на цих теренах, З. Курцова пише, що дієслівні форми без закінчень були насамперед характерною рисою польського мовлення білінгвів, неосвічених людей та міської говірки [205, с. 112]. Поширення цього типу дієслівних форм у мовленні сучасної молоді може бути пов'язане з підтриманням давньої мовної традиції або ж впливом української мови. Проте, якщо ця особливість дієслівних форм зазвичай не створює жодних суттєвих комунікативних перешкод, оскільки особовий займенник вказує на особу-виконавця дії, то минулий час, виражений лише дієсловом без особового закінчення та займенника, може певною мірою утруднити процес перебігу комунікації.

⁶⁵ У загальнопольській мові в першій і другій особах однини та множини особові займенники вживаються у випадку, коли на них падає наголос, при протиставленні тощо (напр. *To wy nie macie czasu. Ja to zrobiłem, nie on.*). Частіше ненаголошені займенники з'являються в розмовному варіанті польської мови [82, с. 167; 44, с. 201].

Так, у досліджуваному мовленні трапляється утворення дієслівних форм минулого часу першої та другої особи однини та множини, а також умовного способу дієслів без визначників категорії особи: закінчень та особового займенника, що може ускладнити розуміння, хто був фактичним виконавцем дії, про яку мова, напр.: *Liatem **jeździł** do Polski* (ЛБх15). Розповідаючи про себе, мовець, замість форми *jeździłem*, уживає *jeździł*. Ужита форма дієслова свідчить про те, що підметом речення виступає займенник *він*, а не *я*, як це хотів виразити адресант. Аналогічні відхилення від загальнопольських нормативних форм засвідчують приклади (63): ***Był*** (зам. *byłem*) *chory* (ЛТх14); ***Zostawiła*** (зам. *zostałam*) *ich w innej torebce* (ЛСд16); *Skąd **przyjechał*** (зам. *przyjechałeś*) (ТССх15)? *Cześć, jak masz na imię? **Przyjechał*** (зам. *przyjechałeś*) *na wycieczkę* (ІБд16)? ***Jezdili*** (зам. *jeździliśmy*) *do Lwowa* (ЛЖд14); ***Nauczyli*** (зам. *nauczyliśmy*) *się rozmawiać po polsku* (ЛСВд15); ***Chodzili*** (зам. *chodziliście*) *do kina* (ІДх15)? *Czy są wolne pokoje? **Chciała by*** (зам. *chciałabym*) *pokoj jednoosobowy* (ТЧд14). Підтвердженням потенційної комунікативної небезпеки наведених форм можуть бути почуті нами фрагменти розмов. Підлітки з Польщі, які проживали у сім'ях своїх українських ровесників (в рамках молодіжного обміну), повернулися зі Львова з екскурсії. Зустрівши їх, один із підлітків запитав: *Byli w operze?* (ЛБх16), що викликало короткочасне збентеження у його польських ровесників і запитання: *Kto miał być?* На що їхній ровесник з України зі здивуванням відповів: *Jak to kto? Wy!* Уживання особового займенника прояснило ситуацію. Ще одна комунікативна ситуація з неочікуваним перлокутивним ефектом трапилася в літньому таборі в Польщі, де відпочивала молодь з Польщі та України. Наводимо фрагмент розмови між двома підлітками-поляками і їхнім ровесником з України. Підліток з України до одного з поляків: - *Był kiedyś na Ukrainie?* (ІКл.х15). Підліток з Польщі: *Kto? Paweł?* [так звали його товариша] *Skąd tam wiedzieć? Paweł, byłeś na Ukrainie?* Підліток з України: - *Nie, nie Paweł, a ty!* Підліток з Польщі: - *Ja nie byłem.*

Як видно з поданих прикладів, мовець, уживаючи невідповідні граматичні форми, може зіткнутися з непорозумінням. Слухач вимушений ставити додаткові уточнювальні запитання, оскільки форма третьої особи однини чи множини замість другої в цих ситуаціях не співвідноситься зі слухачем як виконавцем дії і є

причиною того, що він „шукає” цю третю особу – виконавця дії. Опущення особового займенника, можна припустити, є наслідкуванням загальнопольських нормативних, здебільшого беззайменникових, форм.

Отже, загалом зафіксовано 355 прикладів, які вирізняються на тлі загальнопольської норми в реалізації категорії особи. У переважній більшості (82%) аналізованих особових дієслівних форм минулого часу і умовного способу визначником категорії особи є лише особовий займенник (*ja czytał, my chodzili*), рідше (18%) трапляються комунікативно небезпечні форми без особових закінчень та займенника (*napisał, byli*). Припускаємо, що функціонування у досліджуваному мовленні форм минулого часу дієслів без особових закінчень підтримують українські аналоги. Ця особливість вираження категорії особи поширена в польському мовленні мешканців Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької та Київської областей [159, с. 201–202; 250, с. 49; 119, с. 53; 93, с. 124; 98, с. 263; 95, с. 291; 96, с. 220; 240, с. 165] та в мовленні носіїв польської мови в Литві [206, с. 256; 254, с. 29; 127, с. 94–95; 223, с. 88; 154, с. 52].

3.2.2. Категорія часу

Граматична категорія часу є словозмінною категорією дієслів, семантичною функцією якої є „**темпоралізація** події, на яку вказує дієслово [...]” [82, с. 163]. Грамеми теперішнього, майбутнього і минулого часів вказують, як правило, на час певних подій / дій відносно моменту мовлення⁶⁶. Ці три часові форми характерні для дієслів недоконаного виду. Дієсловам доконаного виду притаманні два часові вираження: минулий і майбутній (простий) час. Кожна з часових форм має свої характерні засоби вираження, до яких належать особові закінчення, суфікси і чергування звуків в основі дієслів, що в сумі створює неабиякі труднощі, насамперед

⁶⁶ В українській та польській мовах минулі дії можуть виражатися також формами давноминулого (чи передминулого) часу (пол. *czas zaprzeszły*), який не співвідноситься з часом, коли відбувається мовленнєвий акт, а вказує на хронологію подій / дій, а саме на дію, яка передує іншій минулій дії. В сучасній польській мові цей час належить до архаїчних мовних явищ [232, с. 145; 141, с. 92; 146, с. 119], в українській мові він характерний для розмовного та художнього стилів [12, с. 115–116].

носіям польської мови з-поза Польщі, в утворенні нормативних словозмінних часових форм теперішнього, майбутнього та минулого часів⁶⁷.

3.2.2.1. Форми теперішнього і майбутнього простого часів

У польському мовознавстві є декілька підходів до поділу дієслів на дієвідміни та, відповідно, кількості дієвідмін: виділяють три, чотири або ж одну (з подальшим поділом на групи) дієвідміни⁶⁸. Аналіз особливостей польського мовлення молоді на рівні вербальної словозміни певною мірою підтверджує те, що зазвичай саме зміни в основі дієслів створюють труднощі у їх відмінюванні в теперішньому та майбутньому простому часі⁶⁹.

У загальнопольській мові в основі дієслів, які відмінюються згідно з парадигмою відмінювання дієслів на *-ę*, *-esz* (як напр. *brać*, *prac*, *wieźć* та їхні похідні), може відбуватися чергування голосних *o* : *e*. Голосний *o* виступає в основі дієслова першої особи однини та третьої особи множини, а в інших особових формах виступає *e* (напр. *ja biorę*, *oni / one biorą*, утворені від кореня *bior-*, але *ty bierzesz*, *my bierzemy*, в основі яких є морфема *bierz-*). У формах теперішнього та майбутнього часу цих дієслів, зафіксованих у мовленні молоді, спостерігаємо

⁶⁷ Складність відмінювання польських дієслів Г. Саткевич пояснює великою кількістю дієслівних форм, тим, що окремі з них мають словозмінний характер, інші ж знаходяться на межі словозміни і словотвору, а також взаємозв'язками між цими формами [88, с. 271]. Доцільність поєднання в одному підрозділі аналізу особливостей дієслівних форм двох часів: теперішнього і майбутнього простого мотивуємо тим, що зафіксованим особовим формам обох часів притаманні такі самі закінчення та чергування звуків в основі слова (напр. *niose* – *odniose*). Загалом форми дієслів майбутнього простого і теперішнього часів (ці часові форми пов'язані з видом дієслів) можуть різнитися префіксами, суфіксами, чергуванням звуків в основі слова або й особовими закінченнями (напр. *pisze* – *napisze*; *dotykam* – *dotknę*; *wysyłam* – *wysłę*). Крім цього, окремі видові пари дієслів мають в основах різні корені (напр. *brać* – *wziąć*; *oglądać* – *obejrzeć*). З огляду на винятковий характер відхилень від нормативної польської мови в аналітичних формах майбутнього часу (вживання форми третьої особи однини допоміжного дієслова *być* в першій особі: *będzie* замість *będzie*) в досліджуваному мовленні, в роботі не зосереджуємо уваги на цього типу ненормативних дієслівних формах.

⁶⁸ У перших двох випадках зарахування дієслів до відповідної дієвідміни відбувається на основі закінчень першої та другої особи однини теперішнього часу. Найбільш поширеним у шкільних граматиках та підручниках з польської мови, призначених для іноземців, є поділ дієслів на чотири дієвідміни (I *-ę*, *-esz*; II *-ę*, *-isz/-ysz*; III *-am*, *-asz*; IV *-em*, *-esz*), якого дотримувалися С. Шобер та В. Дорошевський. Прихильником подібного поділу є А. М. Шенкер, який залишає перші три дієвідміни, а нечисельну групу дієслів, які належать до IV дієвідміни, трактує як винятки. Класифікацію дієслів на три дієвідміни застосовують й інші мовознавці, зокрема П. Бонк і Р. Ляковський дієслова традиційної IV дієвідміни поєднують з III, у результаті чого ця група охоплює дієслова на *-m*, *-sz* (попередні голосні *-a*, *-e* у цьому випадку належать до основи слова, а не до закінчення). Кардинально відрізняється від попередніх підходів до поділу дієслів на дієвідміни Я. Токарського. Беручи до уваги факт, що причиною складності відмінювання дієслів у польській мові є суфікси, а не особові закінчення, учений у межах однієї дієвідміни виділяє, з огляду на зміни суфіксів, 11 класів [232, с. 221–226; 233, с. 129–133].

⁶⁹ У польській мові, як і українській, форма (проста чи складена) майбутнього часу дієслова залежить від його виду. Проста (синтетична) форма утворюється від дієслів доконаного виду (напр. *przeczytać*: *przeczytam*, *przeczytasz*), складена (аналітична) – від дієслів недоконаного виду (напр. *czytać*: *będę czytać* / *czytała*). Відмінність між польськими та українськими формами майбутнього часу полягає у тому, що в українській мові дієслова недоконаного виду мають дві форми: складну (напр. *читатиму*) та складену (напр. *буду читати*), у польській мові – лише складену (напр. *będę czytać*).

вирівнювання особових форм, яке полягає в заміщенні форм з голосним *o* формами з *e* (49): *Najpierw **biere*** (зам. *biorę*) *prysznic* (ЛБх14); *Oni **bierą*** (зам. *biorą*) *udział we wszystkich konkursach* (ТЧд16); *Ja chyba **wieze*** (зам. *wiozę*) *najwięcej rzeczy* (ІДд15); *Niech **niesą*** (зам. *niosą*) *nazad* (ІКх15); *Ja **pierę*** (зам. *piorę*) *w rękach* (ЛТд14); *No to ja **odniese*** (зам. *odniosę*) (ІДд15); *Jak nas tam **przywiezą*** (зам. *przywiozą*) (ЛСх14). Рідше у корені дієслів першої особи однини та третьої особи множини, окрім згаданих особливостей, замість приголосного *r* виступає *rz*⁷⁰(28): *Ja **ubierze*** (зам. *ubiorę*) *sweter* (ЛЯд15); *Można ja **zabierze*** (зам. *zabiorę*) *to ze sobą* (ІКл.д14); *Niech same sobie **wybijerzą*** (зам. *wybiorą*) (ТЧх16). У всіх особових формах теперішнього і майбутнього часу українських відповідників цих дієслів в основі є голосний *e* (порівн. *я (ви/за)беру / (при)везу / (при)несу / (ви)перу*, *вони (ви/за)беруть / (при)везуть / (при)несуть / (ви)перуть*), що дає підстави припускати, що наведені форми можуть мати інтерферентне походження. Однак, ненормативні форми на кшталт *gnietę, niesę, bierę* трапляються і в мовленні поляків з Польщі й виникають, як вважає Г. Саткевич, унаслідок тенденції до вирівнювання форм [88, с. 278]. З огляду на це, не можемо відкидати також ймовірності аналогічної причини утворення невідповідних форм з *e* замість *o* в досліджуваному мовленні.

Відхилення від загальнопольської норми трапляється у відмінюванні дієслова *móc* у теперішньому часі, форма першої особи однини та третьої особи множини якого нормативно утворюється від основи *mog-*: *ja mogę, oni / one mogą*, натомість, в інших особах є основа *moż-*: *ty możesz, my możemy*. У досліджуваному мовленні основа *moż-* поширюється також на форму першої особи однини (68): *Ja **może** to zrobić* (ІДд15); *Ja **może** mówić i po polsku i po ukraińsku* (ТПд16); *Ja nie **może** już przychodzić w czwartek, bo jest szkoła muzyczna* (ЛБд16).

На відміну від низки наведених прикладів з приголосним *ż* в основі слова, в яких займенник окреслює особу-виконавця дії, уживання беззайменникових форм може суттєво ускладнити процес перебігу комунікації, оскільки у цій ситуації лише

⁷⁰ Нормативно приголосний *r* виступає в основі дієслів першої особи однини і третьої особи множини, в інших особових формах є *rz* (напр. *ja biorę, oni / one biorą* але *ty bierzesz, on / ona / ono bierze, my bierzemy, wy bierzecie*) (порівн. далі чергування приголосних в особових формах дієслів *piec, tłuc*).

дієслово (його особова форма) вказує на потенційного агенса (30): – *Możesz mi pomóc?* – **Może** (ЛСт.х15); **Może** *juz iść?* (ЛЗд14); *Dzień dobry. Jak **morze** się dostać do akademiku na ul. Młynarska* (ТССд16); *Dzień dobry! **Może** zarezerwować pokój?* (ІБх15); *Dzień dobry czy **może** wynająć pokój jednoosobowy* (ІКл.д17). Причиною вживання форми *może* в першій особі однини може бути перевага у парадигмі відмінювання дієслова *tóc* основи *moż-*. З іншого боку, в українській мові всі форми теперішнього часу дієслова *mogти* утворюються від основи *мож-*: *я **можу**, він / вона / воно **може**, вони **можуть***. Не виключаємо, що утворення форми *ja **może*** відбувається саме під впливом українських відповідників.

І навпаки, спостерігаємо уживання форми *mogę (moge)* замість *może* у третій особі однини, що може стати причиною розгубленості адресата такого висловлювання, оскільки форма *mogę* окреслює особу мовця як потенційного виконавця дії (53): *przepraszam! Czy **mogę pani** powtórzyć?* (ТПх15); *Przepraszam pani Krystyno, czy **moge pani** powiedzieć jeszcze raz?* (ЛСд16); *Czy **moge pani** otworzyć okno, bo jest bardzo gorąco* (ЛБд14); *Dzień dobry, **moge pani** przynieść mnie menu* (ІБд15); *Pszepraszam, czy **moge pan** powiedzieć co mówił chwile temu* (ТЧд17). Варто наголосити, що вживання дієслова *tóc* у формі першої особи однини у поєднанні з гонорифікативними займенниками *pan / pani* може бути причиною суттєвих труднощів у розумінні висловлюваного, особливо у випадку зі словом *pani*, більшість відмінкових форм якого синкретичні.

Відхилення від загальнопольської норми, які полягають у чергуванні приголосних, фіксуємо в особових формах дієслів **piec, tłuc**. У коренях цих лексем відбувається чергування приголосних *k* : *cz* (*piek-* : *piecz-*, *thuk-* : *tlucz-*). У нормативних формах першої особи однини та третьої особи множини є приголосний *k* (напр. *ja **piekę, tłukę, oni / one **pieką, tłuką*****), натомість у решті форм – *cz* (напр. *ty **pieczesz, tłuczesz, on / ona / ono **piecze, tłucze, my **pieczemy, tłuczemy*******). У зафіксованих прикладах утворення форм першої особи однини та третьої особи множини дієслів **piec** і **tluc** відбувається від основи *piecz-*, *tlucz-* замість *piek-*, *thuk-* (18): *Ja **pieczę** (зам. **piekę**) tylko ciasto z serem* (ЛДд17); *Na święta to babcia z mamow **pieczow** (зам. **pieką**) różne ciasta, ja nie* (ЛСд15); *Tam **pieczą** (зам. **pieką**) smaczne torty* (ІДд15); *Te zabawki*

się **potłuczq** (зам. *potłukq*) (ЛБх14). Уніфікація коренів усіх особових форм дієслів *piec*, *tluc* може бути наслідком вирівнювання форм першої особи однини та третьої особи множини до більшості особових форм з основою *piecz-*, *tlucz*, або ж інтерференції української мови, у якій форми теперішнього часу мають основу *печ-*, *товч-*: *я печу, товчу, ти печеш, товчеш, вони печуть, товчуть*.

Згідно з парадигмою відмінювання дієслів на *-am*, *-asz*, як свідчать зафіксовані приклади, молодь відмінює дієслово *karać*, яке в загальнопольській мові відмінюється за зразком дієслів на *-ę*, *-esz* (8): *Zawsze tylko **karasz*** (зам. *karzesz*) (ЛСд16); *Mama mnie nie **kara*** (зам. *karze*) *za niedobre oceny* (ЛБх15). Характерною особливістю відмінювання цього дієслова є альтернація приголосних *r* : *rz*. Аналогічно молодь відмінює дієслова *kopać* та *oszukiwać* (13): *Zobaczcie, jak ja **kopam*** (зам. *kopię*) *piłkę* (ІДх14); *Po co on to **kopa*** (зам. *kopie*)? (ТЧх17); *Czasami **oszukiwam*** (зам. *oszukuję*) *alio nie czesto* (ЛДх17). Як видно з наведених прикладів, відбувається підпорядкування дієслів *karać*, *kopać* та *oszukiwać* простішому зразку-дієвідміні (як *czytać*: *czytam, czytasz*), що, припускаємо, може мати також інтерферентне підґрунтя, оскільки в українській мові дієслова *карати*, *копати* і напр. *читати* належать до однієї дієвідміни (напр. *караю / копаю, караєш / копаєш, карає / копає* як *читаю, читаєш, читає*).

Особливості на рівні вербальної словозміни притаманні також дієсловам, які нормативно відмінюються згідно з парадигмою відмінювання дієслів на *-ę*, *-isz/-ysz*. Морфеми *-ysz* (другої особи однини), *-у* (третьої особи однини) виступають після отверділого приголосного (напр. *marzysz, marzy*), натомість після м'якого приголосного – відповідно, *-isz, -i* (напр. *nosisz, nosi*). В особових формах дієслів, які походять з польського мовлення учнівської молоді, трапляється вживання морфеми *-e* замість *-у* в третій особі однини після отверділого приголосного (57): *Ona bardzo głośno **krzycze*** (зам. *krzyczy*) (ЛСт.д16); *Dobry stół najpierw siedem raz **mierze*** (зам. *mierzy*), *a potem obcina* (ЛБд17); *Babcia bardzo się **ciesze**, jak wszyscy pszyjeżdżamy na święta* (зам. *cieszy*) (ТЧд16); *Alie on mnie nie **uślysze*** (зам. *uśliszy*) (ЛЗд14); *Niech **naucze*** (зам. *nauczy*) *się najperw mówic po polsku* (ІБд15).

І навпаки, трапляється також, хоча рідше, вживання закінчення третьої особи однини -у у формах першої особи після отверділого приголосного **(38)**: *Ja **uczy się*** (зам. *uczę się*) *języka polskiego w Polskiej Sobotniej Szkole pięć lat* (ЛСВд14); *Chcę **zamówić taksówkę. Bardzo się **spiesz***** (зам. *spieszę się*) (ЛНРд14); *W ten radosny dzień **życzy*** (зам. *życzę*) *dużo zdrowia* (ТПд16). Відсутність особового займенника в останньому прикладі може спричинити помилкове розуміння адресатом, хто є виконавцем дії: форма дієслова вказує на третю особу, тоді як насправді ним є адресант висловлювання.

Окрім цього, фіксуємо уживання невідповідного кінцевого голосного у формах третьої особи однини дієслів з м'якою основою – мовці замість нормативного голосного *i* вживають *e* **(34)**: *Nasz awtobus już **stoje*** (зам. *stoi*) *i czeka* (ІДх14); *Bo jak tutaj ktoś **mówie*** (зам. *mówi*) *po polsku to **robie*** (зам. *robi*) *blendy* (ТЧд16); *Moja siostra **lubie*** (зам. *lubi*) *chodząc po sklepach* (ЛЯд15); *Ona **zrobie*** (зам. *zrobi*) *swoje zadania, a potem i mi pomoże* (ЛСх17).

Наведені відхилення від загальнопольської норми у відмінюванні дієслів на -*e*, -*isz/-ysz* можна розглядати як фонетичні, так і граматичні явища. На факт синкретизму форм першої і третьої особи однини дієслів теперішнього часу, зокрема традиційної II дієвідміни, в польській мові, яка функціонувала на території сучасних західно-українських областей на початку XX ст., звертає увагу З. Курцова (напр.: *ja / on stoi*; *ja / on słyszy*). Причиною омонімії цих особових форм є звуження кінцевого голосного першої особи однини *[e]* до *[i]* (*[y]*), при цьому єдиним визначником категорії особи є в цій ситуації особовий займенник. Як стверджує дослідниця, „явище синкретизму 1 і 3 ос. одн. теперішнього часу, яке виникає [...] з фонетичних причин, призводить до синкретизму на морфологічному фоні, тобто аналогічного вирівнювання форм 1 ос. одн. до 3 ос. цього числа [...]” [205, с. 114–115]. Тут ми цілком погоджуємося із З. Курцовою щодо фонетичного джерела наведених вище форм першої та третьої особи однини дієслів. Окремі особові форми, зокрема із закінченням -у замість -*e* у першій особі однини (напр. *ja uczę się / życzę*) могли зберегтися в південно-східному різновиді польської мови і бути передані досліджуваній молоді старшим поколінням.

Особливістю на тлі загальнопольської норми вирізняються особові форми дієслів дієвідміни на *-em*, *-esz*. В основі форм теперішнього часу цих дієслів у третій особі множини відбувається розширення за допомогою *-j-* або *-dz-* (*umieją*, *wiedzą*). У мовленні молоді фіксуємо відмінювання цих дієслів згідно з дієвідміною на *-ę*, *-esz*⁷¹, свідченням чого є приклади (37): *Ja to rozumię* (зам. *rozumiem*) (ЛДд16); *Ja muszę uczyć język polski bo nie umieję* (зам. *umiem*) *jeszcze dobrze mówić* (ТПд15); *Ludzi czasami nie rozumię* (зам. *rozumieją*) *po polsku* (ІКд16); *Może kiedyś zrozumię* (зам. *zrozumieją*) *co zrobili* (ЛЖд15). Форми на кшталт *rozumię*, *umię* та *rozumią*, *umią* трапляються в узусі загальнопольської мови і свідчать про тенденцію до усунення рідкісних форм [141, с. 94; 232, с. 221; 41, с. 211; 231, с. 242]⁷². Причину виникнення наведених ненормативних форм на ґрунті досліджуваного мовлення можна вбачати у тому, що дієслова *rozumieć*, *umieć* належать до нечисленної групи, відповідно, відбувається їх підпорядковування більш поширеному взірцеві-дієвідміні на *-ę*, *-esz*.

Отже, в досліджуваному мовленні ми зафіксували 433 приклади особових форм дієслів теперішнього та майбутнього (простого) часу, які становлять відхилення від загальнопольської мови. Їхня відмінність від нормативних форм полягає, зокрема, у чергуванні звуків (голосних або приголосних) в основі дієслова (57%): *e* замість *o* (*niesę* зам. *niosę*); *rz* замість *r* (*wybierzę* зам. *wybiorę*); *ż* замість *g* та навпаки (*może* зам. *mogę*); *cz* замість *k* (*pieczę* зам. *pieką*). Відмінювання дієслів згідно з невласливою їм парадигмою, вживання невідповідного закінчення в особових формах фіксуємо в 43% прикладів. Це дієслова нормативної відміни на *-ę*, *-esz*; *-ę*, *-isz/-ysz* та *-em*, *-esz* (*kopam* зам. *kopię*; *robie* зам. *robi*; *słysze* зам. *słyszysz*; *umię* зам. *umiem*). Не трапляється, натомість, відхилень від норми у відмінюванні дієслів на *-am*, *-asz*. У більшості особових форм простежується вплив української мови. Проаналізовані особливості не є інноваційними явищами польського мовлення мешканців південно-східного пограниччя, підтвердженням чого є дослідницькі

⁷¹ Дієслова на *-em*, *-esz* відмінювалися колись на взірць парадигми відмінювання дієслів на *-ę*, *-esz*. Відповідно, функціонували форми на кшталт *śmieję*, *śmiejesz*, *śmiejemy*. Від цього типу відмінювання залишилася форма третьої особи множини, напр. *śmieją*, *umieją* [84, с. 330].

⁷² Сучасні нормативні джерела, як напр. „Великий словник правильної польської мови” за ред. А. Марковського, застерігають від уживання згаданих форм. Натомість як варіантні можуть вживатися лише форми третьої особи множини дієслова *śmieć*: *śmieją* і *śmią* [322, с. 1153].

праці, присвячені описові мовлення носіїв польської мови на цих теренах станом на початок XX ст. (напр. [142, с. 338; 199, с. 333; 205, с. 110, 113–115]. Окремі особливі форми (напр. *żyjem, ěese, bère, [ja] pjeczy, piszý*) трапляються також на сучасному етапі в польському мовленні мешканців сільських місцевостей в Україні [250, с. 48; 118, с. 272, 275–276; 119, с. 54]. Дослідниця польського мовлення мешканців, зокрема й молодих, Литви Г. Карась фіксує низку аналогічних, особливих на тлі загальнопольської норми, форм дієслів теперішнього часу (напр. *xset, lub'em, skakam, szarpa*), які, як припускає вчена, можуть бути результатом їх підпорядкування традиційним III і IV дієвідмінам або ж можуть виникати внаслідок фонетичних процесів [154, с. 50, 52; 152, с. 88; 151, с. 213–214, 225; 148, с. 102].

3.2.2.2. Форми минулого часу

Відхилення від загальнопольської норми у творенні форм дієслів минулого часу часто зумовлені альтернаціями голосних звуків, які відбуваються в основі слова. Складність польської словозміни полягає у тому, що не завжди інфінітив (його кінцеві морфеми) визначає парадигму словозміни дієслова⁷³. Носії польської мови поза межами Польщі мають, як свідчать зафіксовані дієслівні форми, труднощі з вибором відповідної основи дієслів минулого часу. А. Нагурко зазначає, що „у словозміні, а особливо у вербальній (дієслівній) словозміні, неодноразово маємо справу з явищами, місце яких є скоріше в словнику, а не граматиці” [233, с. 137].

В особових формах дієслова *móc* у корені слова переважає голосний *o*. Лише в одному випадку – у третій особі однини у формі чоловічого роду виступає *ó* (напр.: *ja mogłam / mogłem, ty mogłaś / mogłeś, ona mogła, ono mogło, my mogliśmy / mogliśmy* і т. д., але *on mógl*). В особових формах дієслова *nieść* голосний *o* нормативно з'являється у більшості форм однини (напр. *ja niosłam / niosłem, ty niosłaś / niosłeś, ona niosła, ono niosło*) та нечоловічо-особових формах множини (напр. *my niosłyśmy, wy niosłyście, one niosły*). В інших формах виступає *ó* (*on niósł*) або *e* (чоловічо-особові форми множини: *nieśliśmy* і т. д.). В аналізованому мовленні у формах третьої особи однини чоловічого роду дієслів *móc* і *nieść* замість голосного *ó*

⁷³ Труднощі у словозміні польських дієслів з „української перспективи” аналізує А. Кравчук [41, с. 209–216].

фіксуємо о, напр. (36): *On **mogł*** (зам. *mógł*) *wszystko robic sam* (ЛСд14); *Maksym to specjalnie **niosl*** (зам. *niósł*) *do szkoły* (ЛНРх16). Ці форми, найімовірніше, виникають унаслідок аналогії до більшості особових форм цих дієслів, у корені яких виступає о. Не відкидаємо також впливу російської мови, в якій у формах минулого часу дієслів *мочь* і *нести* є голосний о: *мог, нёс* ([н'ос]).

Відхилення від загальнопольської норми зафіксовано в чергуванні голосних е : о дієслова *wieźć* (і похідних), напр. (24): *Ja **wiezła*** (зам. *wiozłam*) *dużo rzeczy* (ІБд16); *To moja mama mi **przywiezła*** (зам. *przywiozła*) *z Polski* (ЛБд15). У нормативному відмінюванні дієслова *(przy)wieźć* голосний е з'являється в чоловічо-особових формах множини (напр.: *my (przy)wieźliśmy*, *wy (przy)wieźliście*, *oni (przy)wieźli*), в інших формах однини і множини повинно бути о (напр. *ja wiozłam / wiozłem*, *ty wiozłaś / wiozłeś*, *ona wiozła*, *ono wiozło*, *my wiozłyśmy* і т. д.) або ó (лише третя особа однини чоловічого роду: *on wióźł*) (порівн. вище *nieść*). Форми на кшталт *(przy)wieszła* можуть мати інтерферентне походження і з'являтися в результаті впливу української мови, у якій особові форми дієслова *везти* (окрім чоловічого роду однини: *я / ти / він віз*) у минулому часі мають у корені е (напр. *я / ти / вона (при)везла*).

У поодиноких висловлюваннях у третій особі однини чоловічого роду дієслова *(przy)biec* з'являються форми *(przy)biógl*, де виступає ó замість е (нормативна основа минулого часу вихідного дієслова є *bieg-*) (10): *On **biógl** za mną i upadł* (ЛСт.х14); *On jeszcze nie **przybiógl*** (зам. *(przy)biegl*) (ТЧх17). Припускаємо, що форма *(przy)biógl* з голосним ó може бути утворена на зразок дієслів *wieźć*: *wióźł*, *nieść*: *nióśł*.

В основі дієслів, які закінчуються на -eć, відбувається альтернація голосних е : а. Голосний а виступає в усіх формах однини та нечоловічо-особових формах множини (напр. *ja chciałam / chciałem*, *ty chciałaś / chciałeś*, *my chciałyśmy* і т. д.), а голосний е – в чоловічо-особових формах множини (напр. *my chcieliśmy* і т. д.). У зафіксованих прикладах спостерігаємо вживання голосного а в чоловічо-особових формах дієслів *powiedzieć*, *musieć*, *mieć*, *chcieć* (44): *To oni mnie **powiedziali*** (зам. *powiedzieli*) (ЛДд16); *Oni **musiali*** (зам. *musieli*) *pójść z nami* (ІДд15); *Wszystki **miali***

(зам. *mieli*) *nagrody* (ЛБх14); *My **chciali*** (зам. *chcieliśmy*) *najpierw pójść* (ЛЖх15). Ці особливості, ймовірно, виникають як наслідок вирівнювання до більшості особових форм згаданих дієслів, у парадигмі яких виступає голосний *a*.

Особові форми минулого часу дієслова *znaleźć* утворюються від основи *znalaz-*: *znaleź-* (напр. *ja znalazłam / znalazłem, my znaleźliśmy*). У прикладах, які походять з польськомовних висловлювань досліджуваної молоді, основою для утворення цих форм є *znaszed-*: *znasz-* (12): *Juz **znaszedł*** [ja] (зам. *znalazłem*) *swój telefon* (ЛБх14); *To Oksana **znaszła*** (зам. *znalazła*) (ІКд16); *My wszystko **znaszliśmy*** (зам. *znaleźliśmy*) *sami* (ЛСд17). Наведені форми можуть виникати під впливом українських відповідників, в основі форм минулого часу яких виступає *-и-* (*-sz-*) (напр. *я знайила, ти знайишов, ми / ви / вони знайили*).

У польському мовленні молодих білінгвів фіксуємо дієслівні форми минулого часу, які не зазнали стягнення (8): *Diadek bardzo **się bojał*** (зам. *bał*) *za rodzinę* (ІДд17); *To ten chłopiec, który **stojał*** (зам. *stał*) *na korytarzu* (ЛЗх15). Поодинокі приклади свідчать, навпаки, про скорочення основи дієслів (3): *Oni **podpowieli*** (зам. *podpowiedzieli*), *co tamy robić dalej* (ЛЯд16). Ці особові форми, на нашу думку, утворено від невідповідних форм інфінітива: *podpowieć* зам. *podpowiedzieć*; *bojać się* зам. *bać się*; *stojąć* зам. *stać*. Форми двох останніх дієслів могли виникнути під впливом українських: *боятися*: він боявся, *стояти*: він стояв.

У досліджуваному мовленні вирізняється словозміна дієслів *zapomnieć* і *przypomnieć*. Особливість полягає в утворенні форм минулого часу цих дієслів на кшталт дієслів на *-(n)ąć* (напр. *ciągnąć*: *ciągnąłem, ciągnęłam*), у результаті чого з'являються форми (19): *On raptem sobie wszystko **przypomnął*** (зам. *przypomniał*) (ЛБд14); *[...] żeby tato nie **zapomnął*** (зам. *zapomniał*) *zadzwoń* (ЛТх15); *Oni **pszypomnęli*** (зам. *przypomnieli*) *o swoich korzeniach* (ТПд15).

Загалом зафіксовано 156 прикладів особливих на тлі загальнопольської норми форм дієслів минулого часу, у 73% з яких відбувається неприцільне польській вербальній словозміні чергування голосних: *o* замість *ó* (*mogł* зам. *mógl*), *e* замість *o* (*przywiezła* зам. *przywiozła*), *ó* замість *e* (*przybiógł* зам. *przybiegł*) та *a* замість *e* (*musiali* зам. *musieli*). Значно менше (27%) трапляється відхилень від нормативної

польської мови в утворенні форм минулого часу дієслів на кшталт *znaszedł, stał, przypomniał*. Окремі дієслівні форми могли виникнути в результаті інтерференції. Уживання голосного *e* замість *o* (напр. *zniesła, zwiezła*) в основі дієслів минулого часу траплялося в польському мовленні мешканців південно-східного пограниччя початку ХХ ст. [205, с. 82–83]. Аналогічні ненормативні форми на кшталт *stoił'i / stoiły* та *pl'etła* в польських говірках Хмельницької області фіксують І. Цехош та Е. Дзенгель [97, с. 26; 119, с. 54]. З. Курцова звертає увагу на вживання голосного *[o]* замість *[u]* (*ó*) та навпаки (напр. *mogł, doniosł, mógłem*) у північно-східному різновиді польської мови [202, с. 329–332].

У досліджуваному мовленні зафіксовано **589** прикладів, які становлять відхилення від нормативної польської мови в утворенні словозмінних часових форм: **26%** форм дієслів минулого часу та **74%** – теперішнього і майбутнього простого часів. Особливість проаналізованих особових форм проявляється насамперед в альтернації звуків у корені дієслів і відмінюванні дієслів згідно з нехарактерною їм парадигмою.

3.2.3. Категорія способу

Спосіб є морфологічною словозмінною категорією дієслів, яка виражає модальність, тобто ставлення мовця до змісту висловлюваного (дій, фактів, станів, явищ тощо) [82, с. 159; 311, с. 279; 232, с. 146; 244, с. 220], або, згідно з визначенням, яке побутує в українській мовознавчій літературі, категорія способу відображає „відношення дії, процесу чи стану до дійсності з погляду мовця, що визначається як реальність / ірреальність дії, процесу або стану” [15, с. 256]. В українській і польській мовах традиційно виділяють три способи: дійсний (пол. *oznajmujący / orzekający*), умовний (пол. *przypuszczający / warunkowy*) та наказовий (пол. *rozkazujący*)⁷⁴. Кожен із способів виконує у висловлюванні певну визначену (первинну) функцію за допомогою характерних йому граматичних форм дієслів. Інколи у відповідних

⁷⁴ Деякі українські мовознавці, окрім цих трьох способів дієслів, вважають за доцільне розрізняти додатково спонукальний спосіб (напр. «– Пізно, парубче, їдеш. *Підвіз би мене*, – обминає підводу з пошивкою на плечах тітка Дарка» (М. Стельмах)) і бажальний спосіб (напр. «А Єремія, останній ваш пророк, співець руїни, *нехай би жив* у сих преславних струнах» (Леся Українка)) [8, с. 232–233]. Інколи категорію способу розглядають як чотирикомпонентну категорію (з якої вилучено дійсний спосіб) і в межах якої виділяють умовний, наказовий, спонукальний і бажальний способи [15, с. 257–262].

контекстах можливе „переймання” одним із способів значення іншого (вторинна функція) (напр. умовний спосіб, ужитий у функції наказового: *Славна гроза, **нішов би глянув*** (Гуц.) чи дійсний у значенні наказового *Pan podpisze tutaj, panie dyrektorze*) [12, с. 112–113; 15, с. 263; 82, с. 160–162]. В аналізованому мовленні особливостями на тлі загальнопольської мови характеризуються, крім дійсного способу, форми вираження умовного та наказового способів дієслів.

3.2.3.1. Форми умовного способу

Умовний спосіб служить для вираження бажаних або можливих за певних умов дій чи станів і утворюється за допомогою рухомої частки *-by* (порівн. *czekałaby* і *by czekała*), розміщення якої „в певній позиції обумовлене насамперед синтаксично-фонетичними (ритмічними) чинниками” [88, с. 297]. У польській мові виділяють два різнофункційні типи умовного способу: потенційний (*modus potentialis*) та нереальний (*modus irrealis*). Потенційний, як вказує сама назва, стосується ймовірних ситуацій, а нереальний окреслює минулі дії чи стани, які, як мовцеві відомо, так і не були реалізовані. Відповідно, різними є морфологічні засоби вираження цих типів умовного способу: потенційний утворюється за допомогою частки *-by* (напр. *czytałabym* або *byłbym czytał*), нереальний додатково має відповідну родову і числову форму дієслова *być* (напр. *byłabym czytała* або рідше – *czytałabym była*) [82, с. 95–96, 161; 233, с. 104; 232, с. 150; 244, с. 222–223, 236].

Відхилення від загальнопольської норми у формах умовного способу дієслів стосуються передусім позиції особового закінчення та морфеми *-by* (у першій і другій особах однини та множини). Згідно з нормою, особове закінчення повинно міститися після морфеми *-by*, а не перед нею, як у зафіксованих прикладах (57): ***Moglam by*** (зам. *mogłabym*) *zamówić taksówkę?* (ЛБд14); ***Chciałam by*** (зам. *chciałabym*) *kupić jeden bilet do Warszawy* (ЛНРд14); ***A ty co zrobilaśby*** *na mojim miejscu?* (ЛБд17); ***Chodziliśmyby*** (зам. *chodzilibyśmy*) *na różne spacery* (ЛСд17); ***Pojechaliścieby*** (зам. *pojechalibyście*), *jeśli będzie możliwość?* (ІДх15). Уважаємо, що розміщення частки *-by* в абсолютному кінці особової форми дієслова відбувається за аналогією до форм умовного способу дієслів в українській мові (напр. *я / ти читав би, ми / ви читали б*).

Інша особливість творення форм умовного способу полягає в непританному загальнопольській мові дублюванні особового закінчення, а саме додаванні закінчення і до вербальної форми, і до морфеми *-by* (28): *Chciałam bym* (зам. *chciałabym*) *uczyć się w Polsce* (ТПд15); *Gdybym chodziłam* (зам. *gdybym chodziła*) *do szkoły muzycznej, to bym mogłam* (зам. *bym mogła / mogłabym*) *grać w zespole* (ЛСт.д16). На помилки етнічних поляків, спричинені невідповідним розміщенням особового закінчення (*pisalemby* або *ja by pisałem*) та його подвоєнням (*pisalembym*), звертає увагу Г. Саткевич. Ці форми, як стверджує вчена, трапляються зазвичай у мовленні дітей, проте можуть також з'явитися і в мовленні дорослих [88, с. 297].

Зрідка в аналізованих висловлюваннях трапляється редукція кінцевого у в морфемі *-by* (16): *Ja b tu powiedziała że ma iść prosto* (ІКл.д15); *Siostra też chciałab pojechać z nami* (ЛДд16); *Czy moglib wy powiedzieć [...]* (ТПх14). Ненормативна частка *-b* у наведених прикладах з'являється, на нашу думку, під впливом української мови, у якій умовний спосіб утворюється додаванням частки *би* після приголосного або *б* – після голосного (напр. *ходив би, казала б*) [18, с. 134].

Підсумовуючи аналіз відхилень (101) від нормативної польської мови у формах умовного способу дієслів, зазначимо, що в більшості випадків (56%) вони полягають у нетиповому для загальнопольської мови розміщенні особового закінчення (*chciałam by* зам. *chciałabym*), рідше (28%) – у його подвоєнні (*gdybyście czekaliście* зам. *gdybyście czekali*). У незначній кількості зафіксованих прикладів (16%) в умовному способі замість нормативної частки *-by* вжито *-b* (*moglib* зам. *mogliby*). Ідентичні ненормативні форми умовного способу дієслів трапляються в польському мовленні учнів загальноосвітніх шкіл з польською мовою навчання в Україні [160, с. 401]. Виділені нами форми умовного способу дієслів часті також у польському мовленні мешканців Литви [154, с. 52; 151, с. 224; 228, с. 133–134]. Зіставлення зафіксованих форм з українськими відповідниками дає підстави робити висновки про інтерферентне походження більшості з них.

3.2.3.2. Форми наказового способу

Форми наказового способу виражають наказ, пораду, прохання, заклик (до певної дії) тощо. У стверджувальних конструкціях у наказовому способі слід

переважно вживати дієслова доконаного виду (напр. *Napisz ten list!*). У заперечних наказовий спосіб треба здебільшого утворювати від дієслів недоконаного виду (напр. *Nie mów o nim źle, proszę*). Дієслова доконаного виду, вжиті в наказовому способі, як пише Г. Ядацька, служать для вираження одиничного застереження (напр. *Tylko nie zapomnij wziąć kostiumu kąpielowego*) [141, с. 90]. М. Банько вважає, що дієслова доконаного виду в заперечних конструкціях уживаються в ситуації, коли мовець хоче наголосити не на самій дії, а на її результаті [82, с. 160].

Загалом виділяють синтетичні (друга особа однини і множини та перша особа множини) та аналітичні (третя особа однини та множини) форми наказового способу. Властивістю синтетичних форм є те, що адресат висловлювань, у яких наказовий спосіб виражений цими формами, є, як правило, одночасно адресатом наказу / прохання⁷⁵ [244, с. 237]. Досліджувана група молоді, як ілюструє зібраний матеріал, має чималі труднощі з утворенням нормативних синтетичних форм наказового способу. Форма дієслова в наказовому способі (виражена самою лише основою або з кінцевим *-ij(-yj)*) значною мірою залежить від його належності до певної дієвідміни⁷⁶.

У зафіксованих формах спостерігаємо тенденцію до додавання елемента *-ij* до дієслів, які в загальнопольській мові мають форми наказового способу у вигляді „чистої” основи **(46): Pszyjdzij** (зам. *przyjdź*) *po lekcji* (ІКд15); *Najperw przejdzij* (зам. *przejdź*) *przez droge, a potem zawróć w lewo* (ТССд16); **Wstapij** (зам. *wstąp*) *najpierw do tego uniwersytetu* (ЛСх16); *No to nakarmij* (зам. *nakarm*) *tego psa* (ЛБд17); **Weźmij** (зам. *weź*) *mnie ze sobą* (ІДд15)⁷⁷. Відповідно, розширення основи за допомогою

⁷⁵ Аналітичні форми наказового способу з часткою *niech* можуть стосуватися як адресата висловлювання, у цьому випадку вони лише формально є третьоособові (напр. *Niech pan / pani zaczeka; niech państwo / panie / panowie zaczekają*), так і іншої особи (напр. *Niech (on / ona / ono) zaczeka; niech (oni / one) zaczekają*). Форми першої особи однини наказового способу вживаються рідко і мають переважно іншу семантику, ніж наказ (напр. *Niech skonam. Niech cię przywitam. Niech się tobą nacieszę*) [232, с. 149; 233, с. 103; 146, с. 121].

⁷⁶ Форми наказового способу дієслів дієвідмін *-ę, -(e)sz* та *-ę, -(i/y)sz* утворюються від основи другої особи однини теперішнього часу. Імператив дієслів цих дієвідмін може утворюватися із додаванням морфеми *-ij(-yj)*, що залежить від фонетичного чинника (збіг приголосних, який ускладнює вимову), а також мовної традиції (напр. **biegniesz: biegnij, biegnijcie, biegnijmy**). Дієслова дієвідмін *-(a)m, -(a)sz* та *-(e)m, -(e)sz* форму наказового способу утворюють від основи дієслова третьої особи множини [88, с. 290–297; 84, с. 353–358; 146, с. 122].

⁷⁷ Г. Саткевич подає дві варіантні форми наказового способу дієслова *wziąć* – *weź / weźmij*, які аналогічно до форм *przyjm* (рідше вживана) / *przyjmij (przyjść)* є винятком із правила, згідно з яким дієслова-похідні від *jąć* (*zając, podjąc* і т. ін.) мають елемент *-ij*. Однак, своєю чергою, дієслова, утворені префіксальним способом від дієслова *wziąć*, мають єдино можливу форму наказового способу з морфемою *-ij* (напр. *powziąć – poweźmij*) [88, с. 291]. Сучасні нормативні

морфеми *-ij* відбувається також у формах другої особи множини (28): *Nie chwalijcie* (зам. *chwalcie*) *się już tak* (ЛДд16); *Pomyślijcie* (зам. *pomyślcie*), *jakie jeszcze piosenki znacie* (ЛСт.х15); *Myślijcie* (зам. *myślcie*) *sobie, co chcecie* (ІДх16); *A wy znajdźcie* (зам. *znajdźcie*), *spróbujcie* (ІБд14); *Nie martwijcie* (зам. *martwcie*) *się za nas* (ТЧд17).

Причиною поширення морфеми *-ij*, як припускаємо, є насамперед фонологічний чинник – полегшення вимови форм, у яких є збіг приголосних (порівн. *nakarmij* зам. *nakarm*; *myślijcie* зам. *myślcie*).

У досліджуваному мовленні трапляється також форма наказового способу дієслова *jeść*, яка формально збігається з формою другої особи однини теперішнього часу (*ja jem, ty jesz*) цього дієслова (11): *Siadaj i jesz!* (ЛБд17); *Nie jesteście tak dużo chipsów* (ІКл.х15). Нормативним варіантом є форма *jedz*, утворена від основи дієслова третьої особи множини (*jedzą* → *jedz*). На нашу думку, форма *jesz* виникає під впливом українського імператива дієслова *їсти* → *їж*.

Отже, в досліджуваному польському мовленні загалом зафіксовано 85 прикладів утворення наказового способу дієслів, які суперечать морфологічним нормам загальнопольської мови. Це здебільшого (87%) форми з невластивою їм морфемою *-ij* замість нормативної – вираженої самою основою (*przyjdź, znajdźcie*). Форми на кшталт *łataj, wypłukaj* траплялися в першій половині ХХ ст. в польському мовленні мешканців сучасної Західної України [205, с. 110]. Розширення основи наказового способу дієслів за допомогою *-ij, -aj* або *-i* (напр. *modl'ij się, czerpaj, pojdź*) притаманне північно-східному різновиду польської мови [154, с. 52; 151, с. 222; 202, с. 418, 424; 289, с. 101]. Ненормативні форми імператива польського дієслова *jeść* становлять 13% усіх зафіксованих прикладів.

Загалом виділено 186 прикладів відхилень від нормативної польської мови в реалізації категорії способу, з них 54% – форми умовного способу дієслів та 46% – наказового.

джерела, зокрема „Великий словник правильної польської мови” за ред. А. Марковського застерігає від уживання форми *weźmij* [322, с. 1397]. В інших лексикографічних джерелах ця форма не зафіксована.

Підсумовуючи, зазначимо, що з-поміж усіх особливостей реалізації вербальних граматичних категорій (загалом **1130**) половина (**52%**) стосується словозмінних часових форм дійсного способу, дещо менше (**31,5%**) – категорії особи та порівняно незначна кількість (**16,5%**) пов'язана з утворенням форм умовного та наказового способів. Варто наголосити, що окремі, проаналізовані в межах категорії особи та словозмінних часових форм (передусім теперішнього часу), особливості можуть певною мірою утруднювати перебіг комунікації.

3.3. Синтаксичні відхилення

3.3.1. Зв'язок керування

3.3.1.1. Прямий додаток

Серед синтаксичних конструкцій, які вирізняються на тлі загальнопольської норми, є словосполучення (прийменникові та безприйменникові), члени яких поєднуються на основі синтаксичного зв'язку керування. Цей тип зв'язку порівнюють зі сталими фразеологічними сполуками, які мовці опановують як цілісні структури [88, с. 302; 141, с. 150; 41, с. 228]. Обидва типи структур, незважаючи на відмінності, мають багато спільного. На думку Д. Буттлер, „можна [...] говорити про ідіоматичність не лише фразеологізмів, а й зв'язків керування” [88, с. 302]. Відхилення від загальнопольської норми у сфері зв'язків керування доволі поширене в польській мові, яка функціонує поза межами Польщі. Особливо великою є ймовірність інтерференції іншомовних синтаксичних структур тоді, коли мовець спілкується близькоспорідненими мовами, як у випадку наших досліджуваних – польською і українською (зрідка – російською).

У польській мові прямий додаток найчастіше виражений формами знахідного і родового відмінків, рідше – орудного⁷⁸. Частішою, однак, є форма знахідного відмінка, що, на думку польських мовознавців, і є причиною поширення цих відмінкових форм замість нормативних конструкцій з родовим відмінком прямого додатка. Це явище дає підстави говорити „про процес поступового усунення

⁷⁸ Група дієслів, які вимагають орудного відмінка, є загалом семантично однорідною і охоплює лексеми, які мають значення „управляти / керувати”, т. зв. *verba regendi*, як напр. *administrować, władać, rządzić* [141, с. 154; 233, с. 290; 146, с. 158; 84, с. 419–420].

родового відмінка в ролі прямого додатка [...] [88, с. 318; 41, с. 230]. Уживання родового відмінка після дієслів залежить від лексичного, семантичного, синтаксичного, а також словотворчого чинників⁷⁹.

У мовленні досліджуваної молоді спостерігаємо вживання іменника або займенника у знахідному відмінку у сполученні з дієсловами, які, згідно з нормами польського синтаксису, вимагають родового (61): *Wiem, że on **nienawidził ją*** (зам. *jej*) (ЛЗх15); *Ja wtedy muszę **pilnować młodszą siostrę*** (зам. *młodszej siostry*) (ІДд14); *Ja czasami **slucham wiadomości*** (зам. *wiadomości*) (ІБд15); *My już **szukali te kartki*** (зам. *tych kartek*), *ale nie ma* (ЛСх14); ***Potrzebuję czas*** (зам. *czasu*), *żeby to wszystko zrobić* (ЛБх17); *Polacy mają **używać język polski*** (зам. *języka polskiego*) (ТІД15); *Ja **zapomniała swój plecak*** (зам. *swojego plecaka*)⁸⁰ (ТЧд16).

Наведені ненормативні синтаксичні структури із залежним словом у знахідному відмінку виникли, на нашу думку, внаслідок калькування українських структур (*ненавидіти* / *пильнувати* / *слухати* / *шукати*⁸¹ / *вживати* / *забути що*).

Зафіксовані синтаксичні особливості пов'язані також із **формами прямого додатка у сполученні з дієсловом з часткою *nie***⁸². У досліджуваному мовленні

⁷⁹ У загальнопольській мові традиційно вимагають додатка у родовому відмінку дієслова: значення яких має в собі елемент заперечення (*nienawidzić* тобто „не любити / кохати”, *zabraniać, zakazać* тобто „не дозволяти” та ін.); які мають значення „доглядати, опікуватися” (*pilnować, bronić*); які позначають багатоетапні / повторювані дії (*dostarczać*); які вживаються у значенні „бажати, вимагати, прагнути” (*życzyć, wymagać*); які не утворюють однорідної семантичної групи (*szukać, słuchać, uczyć się* і т. ін.) [157, с. 172–174; 141, с. 151; 41, с. 229–230]. Іменник у функції прямого додатка може бути вжитий у родовому відмінку (т. зв. частковий родовий відмінок), якщо дією охоплений не цілий предмет, а його частина (*Marysia wzięła ze stołu chleba*) [260, с. 161–162; 141, с. 151–152; 232, с. 294; 88, с. 304–305, 310–311, 315–318; 157, с. 174; 149, с. 252; 41, с. 228–230]. В окремих випадках дієслова можуть мати варіантне керування, і відмінкова форма прямого додатка, вираженого іменником / займенником, залежить насамперед від семантичного критерію, як напр. *dostać* + 3. в. означає „отримати”: *dostać nagrodę*, натомість *dostać* + Р. в. – „набратися”: *dostać zapalenia płuc* [141, с. 160–161].

⁸⁰ Особливість польського дієслова *zapomnieć* полягає в тому, що форма залежного слова (родовий чи знахідний відмінок) залежить від значення дієслова. У сполученні з додатком у родовому відмінку *zapomnieć* означає „залишати щось, не взяти щось через неухважність”, як напр.: *zapomnieć parasola*. У значенні „переставати пам'ятати” чи „втрачати з часом якісь уміння” *zapomnieć* керує як формою знахідного, так і (рідше) родового відмінків, як напр.: *Bardzo szybko zapominał wszystko*, рідше *wszystkiego, czego się nauczył* [322, с. 1442; 307, т. 2, с. 1258; 316, т. 3, с. 884].

⁸¹ Українське дієслово *шукати* може вимагати залежного слова у формі знахідного або родового відмінка. Вжите у значенні „намагатися знайти, виявити що-небудь (сховане, загублене, прикрите, невідоме і т. ін.)” *шукати* може сполучатися з іменником в обидвох відмінках, натомість у значенні „домагатися, прагнути чого-небудь” воно керує родовим відмінком [295, с. 1409].

⁸² У загальнопольській мові після заперечних присудків іменник, займенник чи числівник у функції прямого додатка змінюють форму знахідного відмінка на родовий незалежно від порядку слів (препозиції чи постпозиції додатка відносно дієслова). Це єдино можливе і безвиняткове керування в заперечних конструкціях (напр. *Lubię to miasto. Nie lubię tego miasta*). Свідченням міцної позиції родового відмінка прямого додатка після заперечення в загальнопольській мові є його вживання в **присудкових конструкціях, які складаються з модального дієслова з елементом негації та інфінітива**. Однак, незважаючи на чіткість і однозначність цього правила, на ґрунті загальнопольської мови простежується тенденція до поширення в заперечних конструкціях форм знахідного відмінка

фіксуємо вживання в заперечних реченнях прямого додатка у формі знахідного відмінка, що суперечить синтаксичним нормам загальнопольської мови (95): *Nie rozumiem to pytanie* (зам. *tego pytania*) (ІДх15); *Ja nie lubiem taką muzykę* (зам. *takiej muzyki*) (ЛДд14); *Nie znam tą piosenkę* (зам. *tej piosenki*) (ЛСт.д16); [...] *kiedy nie znam jakieś słowa* (зам. *jakichś słów*) (ТССд16); [...] *żeby nie zapomnąć język polski* (зам. *języka polskiego*) (ТПх14); [...] *kiedy nie mogę zrozumieć jakąś regułę* (зам. *jakiejś reguły*) (ІКд17).

У польськомовних висловлюваннях досліджуваної групи осіб трапляються також ненормативні синтаксичні структури на кшталт *nie + wolno / trzeba / można / chcieć / musieć / móc / umieć + безособова форма дієслова + іменник (або займенник)* у формі знахідного відмінка замість родового (43): *Nie wolno mi dziś jeść słodycze* (зам. *słodyczy*) (ЛСВд16); *Nie trzeba uczyć ten wiersz* (зам. *uczyć się tego wiersza*) *na pamięć* (ЛЗх16); *Nie można zapominać swój język* (зам. *swego języka*) (ІБд16); *Ja nie chce jeść take ciastko* (зам. *takiego ciastka*) (ТПд14); *Ale my nie musimy pisać swoje nazwisko* (зам. *swego nazwiska*) (ТЧд16); *Tam my nie mogli oglądać telewizję* (зам. *telewizji*) (ЛТх16); *Nie mogę ją* (зам. *jej*) *znaleźć* (ЛБх17); *Ja nie umiem jeszcze pisać takie ciężkie słowa* (зам. *takich trudnych słów*) (ІДд15).

Тенденція до поширення форм знахідного відмінка прямого додатка замість нормативного родового (напр. *bronić / słuchać / szukać / zapomnieć / użyć co*⁸³), зокрема й після дієслів із заперечною часткою *nie*, спостерігається також в узусі загальнопольської мови [141, с. 150–153; 219, с. 43; 131, с. 255, 279; 41, с. 230–232]. Отже, не можемо відкидати, що зафіксовані ненормативні синтаксичні структури можуть виникати під впливом загальнопольського узусу. Однак, більшою здається

прямого додатка. Ймовірність уживання форми знахідного відмінка замість родового значно зростає у випадках, коли додаток міститься в препозиції до заперечного дієслова (напр. *Tego filmu jeszcze nie oglądaliśmy*) або йому передуює заперечне модальне дієслово в поєднанні з інфінітивом (напр. *Nie muszę pisać tego listu*) [88, с. 306–307; 141, с. 153–154]. Причиною вживання іменника у формі знахідного відмінка в останньому типі синтаксичних конструкцій є, на думку мовознавців, помилкове достосування його форми до схеми керування безособової форми дієслова, а не до заперечного слова [141, с. 153; 41, с. 232].

⁸³ Д. Буттлер зазначає, що конструкція *użyć co* поширюється в узусі лише у випадку вживання дієслова в прямому значенні, натомість у переносному зберігається керування родовим відмінком (напр. *użyć gróźb, perswazji*) [88, с. 442].

ймовірність впливу синтаксису української мови на утворення зафіксованих нами заперечних синтаксичних конструкцій зі знахідним відмінком⁸⁴.

Отже, в польськомовних висловлюваннях учнівської молоді зафіксовано **199** прикладів уживання прямого додатка у формі знахідного відмінка замість родового. Більшість суперечних із загальнопольською синтаксичною нормою форм (**69%**) виступають у заперечних конструкціях: 48% з них – це форми залежного слова, вжитого безпосередньо після дієслова з часткою *nie* (*Nie znam ten wiersz*), і 21% становлять складні конструкції на кшталт *Nie mogę przeczytać tą książkę*. **31%** особливих на тлі загальнопольської мови форм фіксуємо у стверджувальних конструкціях, у яких дієслово, згідно з нормою, вимагає родового відмінка (*Czasami słucham muzykę*). Вживання знахідного відмінка прямого додатка у заперечних конструкціях спостерігалось в польському мовленні мешканців цих теренів ще на початку ХХ ст. [199, с. 333; 142, с. 338; 205, с. 122–123, 366; 201, с. 132, 140; 206, с. 34]. Цього типу синтаксичні особливості вчені фіксують і на сучасному етапі в обидвох різновидах польської мови поза межами Польщі: південно- [250, с. 42; 53; 160, с. 396–397; 162, с. 565–569] та північно-східному [228, с. 155–157; 151, с. 258; 289, с. 104; 223]. Унаслідок впливу українських синтаксичних схем аналогічні помилки, пов'язані з реалізацією прямого додатка, з'являються в польському мовленні українців [41, с. 231–232; 177, с. 141].

3.3.1.2. Непрямий додаток

3.3.1.2.1. Відповідники загальнопольських прийменникових конструкцій

Непрямий додаток може бути виражений відмінковою або прийменниково-відмінковою формою. Нерідко труднощі носіям мови може створювати саме вибір відповідного типу синтаксичної структури: аналітичний чи синтетичний зв'язок залежного слова із головним (порівн. *cieszyć się czym / z czego / na co*) [141, с. 156; 149, с. 255].

⁸⁴ У сучасній українській мові прямий додаток може, як і в польській, бути виражений родовим відмінком після дієслова з часткою *не*, напр. *Андрій не прочитав книги*, та у випадку, коли дією охоплено не цілий об'єкт, а лише його певна частина (т. зв. партитивний родовий відмінок), напр. *Налий мені, будь ласка, води* [18, с. 186; 14, с. 85; 76, с. 91–92; 27, с. 40, 74–75]. Можливість паралельного вживання родового і знахідного відмінків залежного слова після заперечних дієслів „пояснюється в основному розподілом смислової ваги між присудком і додатком” [69, с. 185].

У досліджуваному мовленні фіксуємо приклади відмінної від нормативної реалізації прийменникових конструкцій. Виділяємо конструкції з невідповідним прийменником (зі зміною відмінка залежного слова і без його зміни) та безприйменникові конструкції.

У межах першої групи виділяємо **синтаксичні конструкції, в яких уживання ненормативного прийменника зумовлює зміну відмінкової форми залежного слова** (іменника або займенника). У польській мові конструкції „дієслово руху + прийменник *do* + родовий відмінок” вказують на напрямок руху, місце спрямування дії, натомість функцією прийменника *w* у поєднанні з іменником у знахідному відмінку є вказівка на місцезнаходження когось / чогось (напр. *do przedszkola* але *w przedszkolu*). У випадку, коли на позначення розміщення когось / чогось уживається прийменникова конструкція *na* + іменник у формі місцевого відмінка, то на напрямок руху вказує також прийменник *na* + знахідний відмінок іменника (напр. *na pocztę* і *na pocście*) [322, с. 178]. Молоді білінгви надають перевагу прийменнику *w* замість *do*, зокрема й у поєднанні з іменниками-назвами держав, міст (58): *Chodimy w szkole* (зам. *do szkoły*) *numer 1* (ЛБд14); [...] *kiedy wchodzi w polską szkołę i kościół* (зам. *do polskiej szkoły i kościoła*) (ТЧд15); *Cześć idziemy razem w kino* (зам. *do kina*) (ІБд16); *W niediele my idziemy w park* (зам. *do parku*) (ЛСд15); *Możemy iść w ten sklep* (зам. *do tego sklepu*) (ІДх15); *Może idziemy w kawiarnie* (зам. *do kawiarni*) (ТССх16); *Jak jechał [ja] w Polskę* (зам. *do Polski*), *to [...]* (ЛСТ.х16); *Z mamą i tatą my jeździli w Odese* (зам. *do Odessy*) (ЛТх16). Поширення синтаксичних конструкцій з прийменником *w* відбувається, на нашу думку, за аналогією до відповідних українських прийменникових структур: *(при)їхати* / *(при)йти* / *входити в* / *у що*⁸⁵.

Відхилення від загальнопольської синтаксичної норми в мовленні молоді трапляється в прийменникових дієслівних конструкціях, у яких (нормативний) прийменник *na* сполучається з іменником, вираженим формою знахідного відмінка

⁸⁵ В українській мові прийменник *у* (в) може поєднуватися з іменником у місцевому та знахідному відмінках. Іменник у місцевому відмінку вказує на місце (внутрішня частина предмета, який називає іменник) перебування якогось предмета (особи) або місце проходження певного процесу (*сидіти в кімнаті, купатися в річці*), а в знахідному відмінку позначає кінцеву мету (етап) пересування у просторі (*зайти в кімнату, стрибнути в річку*) [69, с. 94–95].

замість місцевого. У загальнопольській мові прийменник *na* поєднується із залежним словом у двох відмінкових формах: знахідному або місцевому відмінках залежно від значення. Прийменник *na* у сполученні з формою знахідного відмінка іменника (чи займенника) позначає зазвичай напрямок дії (напр. *na stół*). З дієсловами руху, які вказують на кінцеве місце / пункт спрямованої дії, як і на місцезнаходження об'єкта, вживається місцевий відмінок (напр. *na stole*) [149, с. 293; 84, с. 183–184]. Досліджувана група носіїв польської мови в прийменникових конструкціях, ужитих в останній функції, надає перевагу знахідному відмінку (24): *Usiondź sobie na krzesło* (зам. *na krześle*) (ЛСд15); *My możemy położyć to na ławkę* (зам. *na ławce*) (ІДд16); *Może powiesimy ten plakat na tą ścianę* (зам. *na tej ścianie*) (ЛБх17). На нашу думку, поєднання в наведених конструкціях прийменника *na* з формою знахідного відмінка відбувається внаслідок впливу українських відповідників: *сідати / покласти / повісити на (що?)*⁸⁶.

У досліджуваному мовленні відхилення від загальнопольської синтаксичної норми в уживанні прийменників, які спричиняють зміну відмінкової форми непрямого додатка, є також у таких конструкціях: *ożenić się na kimś* (М. в.) замість *ożenić się z kimś* (О. в.) (8): *On ożenił się na niej* (зам. *z nią*) (ТЧд17); *Pradiadek ożenił się na mojej babci już po wojnie* (зам. *z moją babcią*) (ЛТх16) (укр. *женитися на кому* (рідко *з ким*); *polegać na kogo / co* замість *polegać na kimś / czymś* (5): *Nie można na niego* (зам. *na nim*) *polegać* (ЛДд17); *Zawsze trzeba polegać tylko na sobie, na swoje sily* (зам. *na sobie, na swoich siłach*) (ЛСт.д16) (укр. *покладатися на кого, що*); *przyznać się w czymś* замість *przyznać się do czegoś* (6): *Nikt nie przyznaje się w tym* (зам. *do tego*) (ЛСх17); *Roman pszyznał się w swojej winie* (зам. *do swojej winy*) (ЛБд15) (укр. *признаватися у чому, діал. до чого*); *schować się od kogoś* замість *schować się przed kimś* (7): *Niechaj sobie od nas* (зам. *przed nami*) *schowają się* (ЛЗх14); *Oni musieli uciekać, żeby gdzieś schować się od wroga* (зам. *przed wrogiem*)

⁸⁶ В українській мові основні просторові значення прийменника *na* визначаються двома відмінками: знахідним та місцевим. Конструкція „*на + місцевий відмінок іменника*” позначає предмет, на поверхні якого перебуває інший об'єкт (особа) або окреслює місце, де відбувається якийсь процес (*сідати на стільці, висіти на стіні*). Прийменникова конструкція „*на + знахідний відмінок іменника*” вказує на предмет, поверхню якого служить кінцевою метою (етапом) переміщення чогось / когось (*сідати на стілець, вішати на стіну*) [69, с. 91].

(ТЧд16) (укр. *сховатися від когось*); **sprzątać za kimś** замість **sprzątać po kimś** (11): *To mama zawsze tylko spszontaje za nimi* (зам. *po nich*) (ЛБд15); *Niech sami za sobą* (зам. *po sobie*) **sprzątają** (ІКл.х16) (укр. *прибирати за кимось*); **uciekać od kogoś** замість **uciekać przed kimś** (9): *Ona uciekala od niego* (зам. *przed nim*) (ІДд14); *A teraz [...] wy uciekajcie od nas* (зам. *przed nami*)⁸⁷ (ЛТх16); **wziąć / brać do uwagi** замість **wziąć / brać pod uwagę** (6): *Trzeba zawsze brać to sobie do uwagi* (зам. *pod uwagę*) (ЛСт.х17); *On nie wziął do uwagi* (зам. *pod uwagę*) *to, że [...]* (ТЧд16) (укр. *брати до уваги*); **zapomnieć za coś / kogoś** замість **zapomnieć o czymś / kimś** (10): *Całkiem zapomniałam za tę ankietę* (зам. *o tej ankiecie*) (ЛБд15); *Ja nie chce zapominać za swój kraj i rodzinę* (зам. *o swoim kraju i rodzinie*) (ТССд16). Враховуючи те, що в українській мові дієслово *забути* (*забувати*) поєднується з прийменником *про*, конструкція *zapomnieć za* не могла утворитися у результаті калькування нормативної української конструкції. Проте ця структура функціонує в україномовному узусі, що й, припускаємо, є причиною її появи в досліджуваному мовленні. Вживання прийменника *za* замість *o* (+ *місцевий відмінок*) (*Nu, Szczepan ... mów mi za ten gaz*) фіксували П. Париляк і З. Курцова. На думку дослідників, розширення функції цього прийменника відбувалося під впливом української мови [242, с. 346; 205, с. 124].

Серед синтаксичних особливостей, які трапляються в досліджуваних польськомовних висловлюваннях, виділяємо конструкції, в яких **ужитий (невідповідний) прийменник не спричиняє зміни відмінка залежного слова**: **bić się za coś** замість **bić się o coś** (7): *Oni będą bić się za to miejsce* (зам. *o to miejsce*) (ЛНРх16); *Jak kiedyś ludzi bili się za niego* [chleb] (зам. *o niego*)⁸⁸ (ЛСд17) (укр. *битися за щось*); **brać / wziąć coś w / u kogoś** замість **brać / wziąć coś od kogoś** (8): *Mogę brać ubrania u swojej siostry* (зам. *od swojej siostry*) (ЛБд15); *Ja wezmę długopis w Oksany* (зам. *od Oksany*) (ЛЗд16) (укр. *брати щось у когось*); **dbać za kogoś / coś**

⁸⁷ У загальнопольській мові дієслово *uciekać* уживається з прийменником *od* у значенні „виходити, виїжджати; покидати когось; уникати зустрічі з кимось, уникати чогось” і т. ін.: *Ucieka od rodziców do ukochanego; Nie uciekaj od zabaw* [322, с. 1221], а не „віддалятися від когось, хто переслідує, біжучи” (укр. *(у)тікати від кого*).

⁸⁸ У загальнопольській мові вживання прийменника *za* в поєднанні з дієсловом *bić się* можливе лише у значенні „воювати; брати участь у битвах”. Однак, у значенні „бити один одного, завдавати один одному ударів” це дієслово вимагає прийменника *o* [322, с. 70; 316, т. 1, с. 149].

замість **dbać o kogoś / coś** (7): *Musimy dbać za swój język ojczysty* (зам. o swój język ojczysty) (ТПД15); *Oni bardzo za nas* (зам. o nas) **dbają** (ЛСВД17) (укр. *дбати про кого / що, за кого / що*); **głosować za kogoś / coś** замість **głosować na kogoś / coś** (7): *Za kogo* (зам. na kogo) **będziecie głosować?** (ЛБх15); *Moja mama za niego* (зам. na niego) **nie głosowała** (ТЧх17) (укр. *голосувати за кого- / що-небудь*); **martwić się za kogoś / coś** замість **martwić się o kogoś / coś** (12): *Ja bende martwić się za moich bliskich* (зам. o swoich bliskich) (ІКД14); *Nie trzeba tak za nas się martwić* (зам. o nas) (ЛДх16) (укр. *турбуватися за кого / що, про кого / що, ким / чим*); **pożyczać coś w / u kogoś** замість **pożyczać coś od kogoś** (15): *No ja pożyczę w ciebie* (зам. od ciebie) (ЛЖД15); *Można u was* (зам. od was) **pożyczyć [...]** (ІДх16) (укр. *позичати щось у когось*). Конструкції *pożyczyć u kogo* і *zapytać u kogo* (порівн. далі) функціонують також на ґрунті загальнопольської мови і є, на думку Д. Буттлер, наслідком впливу російського синтаксису [88, с. 428]; **przekonać się w czymś** замість **przekonać się o czymś** (5): *Bardzo szybko Ola się w tym* (зам. o tym) **przekonała** (ЛБД16); *On później sam przekona się w tym* (зам. o tym) (ЛСх17) (укр. *переконуватися у чому*); **walczyć za coś** замість **walczyć o coś** (5): *W jedenastym klasie każdy chce mieć dobre oceny i często musi walczyć za nich* (зам. o nie [oceny]) (ЛНРД16); *Trzeba było walczyć za swój język* (зам. o swój język)⁸⁹ (ЛДх17) (укр. *боротися за що*).

У польськомовних висловлюваннях молоді поширене вживання прийменника *w* замість загальнопольського нормативного *u* в поєднанні з особовим іменником. Синтаксична конструкція *u* + *особовий іменник* позначає особу (чи осіб), у якої хтось / щось є, знаходиться або яка надає певні послуги (44): *Nowy Rok my świętowali w koleżanki* (зам. u koleżanki) (ЛТД16); *My mieszkamy teraz w babci* (зам. u babci), *bo jest remont w naszym mieszkaniu* (ЛБх15); *Ja była w dyrektora* (зам. u dyrektora) (ЛНРД17); *Nasze dokumenty w nauczycielki* (зам. u nauczycielki) (ЛСВД15); *My byliśmy tylko raz w Polsce, w cioci* (зам. u cioci) (ІКЛ.х16); *Ja był w lekarza* (зам. u lekarza) (ІДх14); *W babci i dziadka* (зам. u babci i dziadka) *my tylko po polsku mówimy*

⁸⁹ Дієслово *walczyć* з прийменником *za* (coś) кодифікаційні джерела фіксують у значенні „брати участь у битві, у війні; битися”, „захищати когось / щось” (*Walczył za ojczyznę*) [322, с. 1274; 316, т. 3, с. 606]. Натомість у значенні „борючись, прагнути досягнути щось, домагатися чогось” уживається синтаксична конструкція *walczyć o* (coś).

(ТССд16). Прийменник *w* у загальнопольській мові вживається у сполученні з неособовим іменником (напр. *w szkole, w poniedziałek, w Krakowie*). В українській мові вибір прийменника (*в* чи *у*) залежить не від значення слова, з яким він сполучається, а від „звукового оточення”, тобто від кінцевого звука попереднього слова та початкового наступного. Відхилення від загальнопольської норми у функціонуванні прийменників *w* і *u* в південно-східному різновиді польського периферійного діалекту поч. ХХ ст. дослідники вбачали у впливі української фонетики. На їхню думку, артикуляційна близькість звуків *w*, *u* та *u* призвела в українській мові до злиття прийменників *w* і *u* в один, вимова якого залежить від початкових звуків слова, з яким він сполучається. Цей факт, своєю чергою, спричинив вагання в реалізації прийменників *w* і *u* в польському мовленні неосвіченого прошарку населення (напр. *u kościele* та *w Stefana*) [208, с. 193; 209, с. 283; 205, с. 92; 201, с. 130, 143]. Ми також схилиємося до думки, що системне вживання прийменника *w* з особовим іменником в досліджуваному мовленні відбувається під впливом української мови.

На позначення певного проміжку часу, після якого відбудеться якась дія, в загальнопольській мові служить конструкція „*za* + *знахідний відмінок*”. У польському мовленні молодих білінгвів час майбутніх дій / подій виражається за допомогою прийменника *przez* (14): ***Przez dwa dni*** (зам. *za dwa dni*) *przyjedzie mój brat* (ЛБх14); *Dawaj spotkamy się **przez 2 godziny*** (зам. *za 2 godziny*) (ТПд15); – *Kiedy będzie odpowiedź?* – ***Przez jeden tydzień*** (зам. *za jeden tydzień*) (ЛДд17); *Cześć, czekam Ciebie **przez pół godziny*** (зам. *za pół godziny*) *koło stadionu* (ЛЯд15). Поєднання дієслова у формі теперішнього часу з прийменником *przez* + *проміжок часу* в останньому прикладі може бути неправильно „прочитане” адресатом, оскільки може позначати дію, яка розпочалася в минулому і триває досі⁹⁰. Вживання прийменника *przez* у наведених прикладах, найімовірніше, спричинене цілковитим ототожненням його функцій з українським *через*. Окрім низки спільних значень (у порівнюваних мовах вони вживаються на позначення просторових, причинових та часових

⁹⁰ На думку А. Кравчук, деякі прийменники, а зокрема *przez*, вжиті у невідповідних контекстах, „мають характер девіативних явищ” [39, с. 124].

відношень), наявні певні відмінності: східнослов'янський прийменник *через* позначає (темпоральний аспект) певний термін, проміжок часу, після якого щось відбувається (напр. *через два дні, місяць*). Польський прийменник *przez* уживається в конструкціях, які позначають проміжок часу, протягом якого тривала дія (напр. *przez dwa dni, miesiąc*).

В аналізованому матеріалі значно менше трапляється **дієслівних безприйменникових словосполучень**, в яких, згідно із загальнопольською нормою, наявність прийменника обов'язкова. Опущення прийменника фіксуємо в конструкціях: ***czekać kogoś / coś* замість *czekać na kogoś / coś* (16): *Czekam ciebie* (зам. *na ciebie*) *w korytarzu* (ЛБх16); *Czekaj mnie* (зам. *czekaj na mnie*) (ТЧх16) (укр. *чекати кого / чого, що, на кого / що*); ***(za)dzwonić komuś* замість *dzwonić do kogoś* (13): *Zadzwoń mi* (зам. *zadzwoń do mnie*) (ЛСх15); *Ja dzwoniłam wczora mamie* (зам. *dzwoniłam do mamy*) (ІДд14) (укр. *дзвонити кому, до кого*); ***rozmawiać językiem***⁹¹ замість ***rozmawiać w języku*** (5): [...] *żeby rozmawiać polskim językiem* (зам. *w języku polskim* або *po polsku*) (ІБд14); *Oni muszą rozmawiać ukraińskim i polskim językiem* (зам. *w języku ukraińskim i polskim*) (ТПх16) (укр. *розмовляти ... мовою*).****

Отже, в досліджуваному мовленні зафіксовано **331** приклад відмінної від нормативної реалізації загальнопольських прийменникових конструкцій. У **88%** аналізованих словосполучень виступає інший, ніж у відповідній загальнопольській структурі, прийменник. Заміна прийменника в 51% (з 88%) випадків зумовлює заміну відмінкової форми залежного слова (*Ona uciekała od niego* замість *przed nim*). У 37% конструкцій ужитий ненормативний прийменник не впливає на керування залежного елемента (*Za kogo* замість *na kogo będziecie głosować*). Варто наголосити, що системністю в досліджуваних польськомовних висловлюваннях вирізняється прийменник *w*, який „витісняє” нормативний *do* на позначення напрямку руху чи місця спрямування дії (*Idziemy razem w kino* замість *do kina*) або загальнопольський прийменник *u*, який вказує особу, в якій хтось / щось перебуває (*Ja był w lekarza*

⁹¹ У польському мовленні мешканців Києва І. Цехош фіксує сполучення дієслова *rozmawiać* з прийменником *na*, напр.: *rozmawiam na rosyjskim języku*, яке дослідниця трактує як синтаксичне запозичення [93, с. 125].

замість *u lekarza*). Відповідники 12% проаналізованих безприйменникових конструкцій на ґрунті загальнопольської мови мають прийменникове керування (*Czekaj mnie* замість *czekaj na mnie*).

3.3.1.2.2. Відповідники загальнопольських безприйменникових конструкцій

До цієї групи відносимо відхилення від загальнопольської норми, які полягають у вживанні прийменника після дієслів, які в нормативній польській мові мають безприйменникове керування. До них належать синтаксичні конструкції: **odbierać coś od kogoś** замість **odbierać coś komuś** (7): *Nie wolno nic od nikogo* (зам. *nikomu*) **odberać** (ТССд16); *To nie jego. To on odebrał od dziewczyn* (зам. *dziewczynom*) (ЛСд15)⁹² (укр. *відбирати щось у когось*); **przyglądać się do kogoś / czegoś** замість **przyglądać się komuś / czemuś** (5): *Po co on tak długo przyglądał się do nas* (зам. *przyglądał się nam*)? (ТЧх17); *Ja tak już kiedyś przyglądała się do tego uniwersytetu* (зам. *przyglądała się temu uniwersytetowi*) (ЛДд17) (укр. *приглядатися до кого / чого, кому / чому; придивлятися до кого / чого, на кого, що*); **pytać u kogoś** замість **pytać kogoś** (15): *Jezeli nie znam jak cos powiedziecz po polsku, pytam u cioci* (зам. *pytam ciocię*) (ЛБх14); *My pytamy u nauczycielki* (зам. *pytamy nauczycielkę*) (ІДд15) (укр. *питати кого / чого, в кого*). У польській мові дієслово *pytać* керує знахідним відмінком, рідше – родовим (напр. *Pytali o radę matkę*, рідше – *matki*). Прийменникову конструкцію *pytać u kogoś* джерела норми трактують як неправильну [322, с. 939; 316, т. 2, с. 1033; 317, с. 618]; **radzić się z kimś** замість **radzić się kogoś** (7): *Ja zawsze radzę się z siostrą* (зам. *radzę się siostry*) (ІКл.д15); *Jak pszyjmujesz ważną decyzję, to warto radzić się z swojimi rodzicami* (зам. *radzić się swoich rodziców*) (ЛНРх16) (укр. *радитися з ким*); **śledzić za kimś / czymś** замість **śledzić kogoś / coś** (5): *My będziemy za nimi śledzić* (зам. *ich śledzić*) (ЛЯд15); [...] *jak kiedyś za ludźmi śliedzili* (зам. *ludzi śliedzili*) (ЛСт.д16) (укр. *слідкувати за ким / чим, заст. кого / що*); **ukraść coś u kogoś** замість **ukraść coś komuś** (10): *U mnie kiedyś*

⁹² Прийменникова конструкція *odbierać coś od kogoś* функціонує в загальнопольській мові у значенні „брати щось, що належить, призначене особі-виконавцю дії; приймати щось від когось, щоб йому допомогти або передати це далі і т. ін.” (напр. *W poniedziałek odbieram od adwokata (nie: adwokatowi) dokumenty. Portier odbierał od gości walizki*) [322, с. 664]. Натомість у значенні „позбавляти когось його власності, можливості розпоряджатися чимось або кимось” уживається безприйменникова структура *odbierać komuś coś*.

ukradli telefon (зам. *ukradli mi*) (ІДх14); [...] **żeby ktoś u was nie ukradł** [...] (зам. *wam nie ukradł*) (ЛТД17) (укр. *украсти / вкрасти щось у когось*); **zabierać coś u kogoś** замість **zabierać coś komuś** (13): **U kogo oni to zabrali** (зам. *komu [...] zabrali*)? (ЛСВд15); **To ja u siostry zabrała** (зам. *siostrze zabrałam*) (ЛЗд16) (укр. *забурати щось у когось*).

У мовленні досліджуваних носіїв польської мови доволі поширеною є прийменникова конструкція з дієсловами руху „*jechać / podróżować na + іменник-окреслення транспортного засобу у місцевому відмінку*”, напр. (24): **Ja lubie podróżować na samochodzie** (зам. *samochodem*) (ТПх16); **Na czym** (зам. *czym*) **wy pojedziecie?** (ЛЖд14); **Do szkoły jeździmy na autobusie** (зам. *autobusem*) (ЛБх14); **My jedziemy albo na awtobusie albo na pociongu** (зам. *autobusem albo pociągiem*) (ІДд15). Дієслово **jechać** та його похідні (напр. *przyjechać, odjechać*) в загальнопольській мові поєднуються з іменником, який позначає транспортний засіб, в орудному відмінку (*Jechać samochodem, czołgiem*)⁹³. В українській мові на позначення механізмів і допоміжних предметів, за допомогою яких відбувається дія, служить орудний відмінок (т. зв. орудний засобу) (*Ми везли вантаж машиною; Діти приїхали до столиці поїздом*) [14, с. 263]. Отже, аналогічно до загальнопольської схеми (*przy*)*jechać samochodem / autobusem / pociągiem* функціонує в сучасній українській мові словосполучення (*при*)*їхати машиною / автобусом / поїздом*. У російській мові засіб пересування може бути виражений прийменниково-відмінковою або відмінковою формою (*ехать на поезде, на теплоходе // поезде, теплоходом*) [301, с. 191], що дає підстави трактувати конструкції *jechać na samochodzie / autobuse* як росіянізми, які в досліджуваному мовленні з'являються або як безпосередні запозичення з російської мови або – ймовірніше – посередні („посередником” у цьому випадку є узус української мови із ненормативними російськими запозиченнями).

⁹³ Прийменникове керування виступає у випадку, коли залежне слово виражене іменником-назвою тварини (*Dzieciak jechał na osiołku, a ojciec na kobyłe*). Якщо ж хтось пересувається за допомогою велосипеда чи самоката, то можливі варіантні конструкції (*Jechać rowerem / na rowerze*) [322, с. 362].

Загалом у польськомовних висловлюваннях молодих білінгвів виступило **86** дієслівних прийменникових конструкцій, які в нормативній польській мові мають безприйменниковий відповідник. У **44%** прикладів фіксуємо вживання конструкції „дієслово + *u* + іменник / займенник у формі родового відмінка” (*ukraść / zabierać coś u kogoś; pytać u kogoś*), якій у загальнопольській мові відповідає дієслово із керуванням давальним чи знахідним відмінком (*ukraść / zabierać coś komuś; pytać kogoś*). **28%** прикладів – це конструкції з дієсловом (*(przy)jechać / podróżować* та прийменником *na* + місцевий відмінок іменника (*Ja lubie podróżować na samochodzie*). У інших (одиничних) випадках нормативні безприйменникові конструкції „витісняються” словосполученнями із прийменником *od, do, z* та *za* (*odbierać coś od kogoś, przyglądać się do kogoś / czegoś, radzić się z kimś, śledzić za kimś / czymś*).

У підсумку, у функції непрямого додатка ми зафіксували **417** особливих, які вирізняються на тлі загальнопольської мови, конструкцій: **79%** – це відповідники загальнопольських прийменникових конструкцій та **21%** мають на ґрунті нормативної польської мови свої безприйменникові аналоги. Молоді носії польської мови в Україні уживають невідповідні прийменники, які, своєю чергою, можуть спричиняти зміну відмінка залежного слова (*Dziadek ożenił się na babci*) або ж зберігають нормативне керування (*Oni bardzo za nas dbają*). У випадку словосполучень з дієсловами *czekać, dzwonić, rozmawiać* відбувається опущення прийменника. І навпаки, характерною рисою дієслів, які в загальнопольській мові мають безприйменникове керування, є їх поєднання із залежним словом за допомогою прийменника (*Nie zabieraj u mnie*). Проаналізовані відхилення від загальнопольської синтаксичної норми слід, на нашу думку, розглядати як інтерферентні явища. Ґрунтовий аналіз відповідників загальнопольських прийменникових та безприйменникових конструкцій, які функціонують у мовленні сучасних полоноцентричних спільнот України (у польськомовній пресі), знаходимо в дисертації О. Огорілко [53]. Відмінності в реалізації цього типу конструкцій притаманне також т. зв. „литовській” польській мові, і на ґрунті цього різновиду польської мови значною мірою їх „підтримують” російські відповідники [202,

с. 459–462; 228, с. 158–166, 225–234; 153, с. 39–41; 85, с. 180, 184; 150, с. 192; 220, с. 203; 206, с. 256; 289, с. 106–107; 151, с. 239–251].

Отже, загалом виділено **616** прикладів, які становлять відхилення від сучасної нормативної польської мови у зв'язку керування. **68%** словосполучень виконують у реченні функцію непрямого додатка, вираженого прийменниковими або безприйменниковими конструкціями. Третина (**32%**) всіх прикладів виступає в ролі прямого додатка.

3.3.2. Синтаксичні зв'язки числівників

В аналізованому мовленні можна виділити кілька типових відхилень від загальнопольської норми у сфері синтаксичних зв'язків числівників. Вони проявляються у формі присудка, який узгоджується зі складеним підметом, вираженим словосполученням: **кількісний числівник від двох до чотирьох** та нечоловічо-особовий іменник. Ці кількісні числівники вступають з іменником та дієсловом у зв'язок узгодження: поєднуються з іменником у називному відмінку множини та дієсловом у формі третьої особи множини (*Trzy dziewczyny śpiewają*). За цим принципом будуються синтаксичні конструкції із складеними числівниками з останнім елементом від двох до чотирьох (*Dwadzieścia cztery osoby przyjechały na spotkanie*). У мовленні досліджуваної групи молоді в конструкціях з числівником від двох до чотирьох трапляється форма дієслова в однині, що суперечить нормам польської граматики (**43**): *Na dole **jest*** (зам. *są*) ***dwie klasy*** (ЛНРх16); *Tym latem **było*** (зам. *były*) ***cztery wyjazdy do Polski*** (ЛБд15); *Na początku chyba 23 **studentki zdało*** (зам. *zdały*) (ТЧд17); *Tutaj **trzydzieści dwie ankiety jest*** (зам. *są*) (ЛСт.х16). Варто звернути увагу на аналогічне явище в узусі загальнопольської мови, а саме поширення синтаксичних зв'язків, характерних для числівників від *pięć* і вище, на кількісні *dwa*, *trzy*, *cztery*, особливо коли ці числівники є кінцевими елементами багатокомпонентних структур. Причину поширення дієслів у формі однини слід, на думку мовознавців, вбачати в тому, що вони частотніші порівняно з присудком у формі множини, в результаті чого з'являються конструкції на кшталт *Cztery tygodnie*

*minęło*⁹⁴ [88, с. 342]. Г. Ядацька вважає, що „вона [кількісна перевага присудків у формі третьої особи однини – М. 3.] стає для (великої) частини носіїв польської мови джерелом помилкового переконання, що це єдина форма, яку слід уживати” [141, с. 197–198]. Своєю чергою, Д. Буттлер пропонує вважати за допустиме на розмовному рівні вживати присудок у формі однини у випадках, коли він міститься в препозиції відносно підмета (*Przybyło tam dwadzieścia cztery osoby*) [88, с. 343].

У загальнопольській мові **кількісні числівники від п’яти і вище** поєднуються з іменником зв’язком керування⁹⁵: іменник уживається у родовому відмінку множини, а дієслово – в третій особі однини (в минулому часі – у формі середнього роду): *Sześć uczestniczek przyjechało*. У польськомовних висловлюваннях молоді трапляються числівникові конструкції (з простим чи складеним числівником), у яких дієслово-присудок виступає у формі множини (23): *W tamtym roku z naszej szkoły siedem osób postąpili* (зам. *dostało się na studia*) *do Polski* (ІКл.д16); *Tam są* (зам. *jest*) *tylko dwanaście krzeseł* (ЛДх14); *Może gdzieś trzydzieści stron zostały się* (зам. *zostało*) (ЛСх16); *Na stole leżą* (зам. *leży*) *sześć długopisów* (ЛЖд15); *Tam gdzieś piendziesiont zawodników biegali* (зам. *biegało*) (ЛТх17). У загальнопольській мові такого типу ненормативні конструкції трапляються дуже рідко [141, с. 198].

Неозначені числівники мають такі самі синтаксичні зв’язки, як числівники від п’яти і вище, тобто вимагають іменника в родовому відмінку множини і дієслова в третій особі однини (*Kilka książek leży na stole*), а не множини, як у наведених прикладах (17): *Zaraz jeszcze kilka dziewczyn przyjdą* (зам. *przyjdzie*) (ІДд16); *Dużo naszych znajomych tam byli* (зам. *było*) (ЛДх16); *Ile dzieci mają* (зам. *ma*) *być* (ЛЯд16); *Część moich kolegów poszli* (зам. *poszła / poszło*⁹⁶) *do Lwowa* (ЛЗх16). На випадки

⁹⁴ У спонтанному мовленні носіїв польської мови в Польщі Я. Мьодек фіксує конструкції, в яких числівники *dwa – cztery* поєднуються з іменником у родовому відмінку та дієсловом в однині, напр.: *Padło cztery bramek* замість *Padły cztery bramki*. Причину виникнення таких ненормативних конструкцій учений пояснює перевагою в синтаксичному сполученні числівників зв’язку керування [230, с. 115–116].

⁹⁵ Числівники від п’яти і вище у формах називного, родового або знахідного відмінків входять з іменниками у синтаксичні зв’язки керування (*pięć pianistek (wystąpiło)*), натомість у давальному, орудному та місцевому відмінках вступають з іменниками у зв’язки узгодження (*sześciu zawodniczkom (wręczono)*) [141, с. 197].

⁹⁶ Неоднозначність у виборі форми присудка, який поєднується з такими лексемами, як *większość, część* (напр.: *Część studentów przystąpiło // przystąpiła*), свідчить, на думку Г. Ядацької, про їх невизначений статус на рівні синтаксису, про процес переймання ними функції неозначеного числівника [141, с. 205]. А. Марковський вважає, що ці лексеми треба розглядати як іменники і, відповідно, дієслова, які з ними сполучаються, повинні узгоджуватися з їхнім

вживання носіями мови у Польщі дієслова у формі множини у поєднанні з неозначеним числівником звертає увагу Д. Буттлер [88, с. 350].

Ми схилиємося до думки, що зафіксовані ненормативні форми дієслів (однина замість множини та навпаки) в аналізованих числівникових конструкціях виникають унаслідок аналогії до синтаксичних зв'язків в українській мові, в якій, як пише І. К. Білодід, „узгодження присудка із складеним підметом, вираженим сполученням іменників з кількісними словами, відзначається великою строкатістю” [69, с. 179]. Вибір форми дієслова залежить насамперед від того, що саме хоче наголосити адресант: якщо кількість осіб / предметів, то дієслово вживається у формі однини, але якщо увага зосереджена на назві осіб / предметів, вираженій іменником, то присудок виступає в множині [69, с. 179].

Отже, в досліджуваному мовленні зафіксовано **83** випадки непритаманної нормативній польській мові реалізації синтаксичного зв'язку присудка і складеного підмета, вираженого кількісно-іменниковою сполукою. Вживання дієслова у формі однини в поєднанні з числівниками *dwa, trzy, cztery* засвідчуємо в **52%** конструкціях (*Cztery samochody przyjechało*), **48%** прикладів – це структури, в яких дієслова вжиті у формі множини замість однини: 28% з них сполучається з числівниками *pięć* і вище (*Pięć książek leżeli na stole*) та 20% – з неозначеними числівниками (*Tylko kilka osób chcą się uczyć*). Відхилення від загальнопольської мови в синтаксичних зв'язках числівників трапляються також у текстах української польськомовної преси [53]. Цього типу помилки, під впливом відповідних українських (чи російських) структур, роблять українці, які вивчають польську мову [41, с. 268–269; 177, с. 145]. Дослідники польської мови, яка функціонує в Литві, також фіксують суперечні із загальнопольською нормою дієслівні форми у числівникових конструкціях [228, с. 146–147; 85, с. 180, 183; 151, с. 236, 258].

3.3.3. Іменний складений присудок

До складу іменного складеного присудка входить іменна частина (найчастіше виражена іменником, прикметником або прикметниково-іменниковим сполученням,

граматичним родом. Єдино правильною учений вважає структуру: *Część gości wyszła przed północą. Większość widzów była rozczarowana filmem* [149, с. 177–178].

рідше – займенником, числівником чи дієприкметником) та дієслово-зв'язка, яка сполучає іменну частину присудка з підметом. Іменна частина аналітичного присудка може приймати форму називного або орудного відмінка, вибір якого залежить насамперед від того, до якої частини мови вона належить. Згідно з синтаксичними нормами польської мови, якщо функцію іменної частини складеного присудка виконує іменник чи іменник із залежним від нього прикметником, то він виступає у формі орудного відмінка⁹⁷ (*Jego brat jest dyrektorem. Oni są dobrymi uczniami*). Уживання іменної частини присудка, вираженої іменником, загалом не створює труднощів молодим носіям польської мови в Україні. Відхилення від загальнопольської синтаксичної норми проявляються у творенні форм іменного складеного присудка, до складу якого входить дієслово-зв'язка та прикметник. Коли іменна частина присудка виражена прикметником, займенником чи числівником прикметникового типу або дієприкметником, то вона повинна приймати форму називного відмінка (*Ona jest jeszcze mała*). Виняток становлять структури, в яких у функції дієслово-зв'язки виступає дієприслівник / дієприкметник (*Będąc / będący szczęśliwym*), віддієслівний іменник (*bycie szczęśliwym*). В орудному відмінку прикметник уживається з неозначеною формою дієслова (*Zrobiłby wszystko, żeby być szczęśliwym*), в безособових структурах (*Kiedy się jest szczęśliwym*) та в конструкціях з опущеним іменником (*Zachodnioniemiecka armia jest największą [тобто – armią] w Europie zachodniej*) [88, с. 327–328; 141, с. 165; 322, с. 1639; 41, с. 253–254]. Відмінкову форму іменної частини іменного складеного присудка, окрім синтаксичного, семантичного та стилістичного чинників, може визначати лексичний критерій: форми називного та орудного відмінків прикметників можуть функціонувати як варіантні з дієсловами *stawać się*, *zdawać się*, *okazać się* (*Podczas ostatniej wizyty zdawała się wyraźnie spokojniejsza // spokojniejszą*) [141, с. 165; 149,

⁹⁷ В окремих випадках у складеному присудку іменник уживається в називному відмінку, що може бути зумовлене синтаксичними, семантичними чи стилістичними чинниками. Це, зокрема, в присудкових конструкціях зі словами *to*, *oto* (з дієсловом-зв'язкою або без нього) (напр. *Pyralgina jest to lek przeciwbólowy. Adwokaci i architekci to przedstawiciele wolnych zawodów*), порівняльних конструкціях (напр. *Pierwsza miłość jest jak letnia burza*). У формі називного відмінка виступають іменники-власні назви людей у ситуації представлення (*Jestem Ewa Nowakowska*) і емоційно забарвлені (часто негативно) іменники (*Jesteś lajdak, łobuz*) [141, с. 165; 88, с. 326–327; 41, с. 251]. Іменна частина складеного присудка, виражена іменником у називному відмінку, характерна для розмовного варіанта загальнопольської мови, напр: *Ewa jest kucharka; Jesteś przedstawicielką tej firmy?* [207, с. 49].

с. 246; 88, с. 328]. В інших випадках прикметник у формі орудного відмінка сучасні мовознавці оцінюють як „старосвітську”, стилістично забарвлену форму [88, с. 327] або застарілу [322, с. 1639]. У досліджуваному мовленні прикметник у функції іменної частини складеного присудка часто виступає у формі орудного відмінка замість називного (96): *Język polski **jest łatwym*** (зам. *łatwy*) *do opanowania* (ІКд14); *Ja **nie jestem głodną*** (зам. *głodna*) (ТПд15); *On był **biednym*** (зам. *biedny*), *nie miał pieniędzy* (ЛБх14); *Ja trochę **jestem zmęczoną*** (зам. *zmęczona*) (ЛСВд15); *Ona wczoraj też **była smutną*** (зам. *smutna*) (ЛСт.д16). Прикметники у формі орудного відмінка замість називного в аналізованих конструкціях можуть, на нашу думку, відображати синтаксичні схеми української мови, в якій відмінкову форму іменної частини складеного присудка визначає низка чинників⁹⁸.

Загалом в аналізованому матеріалі виявлено 96 відхилень від нормативної польської мови у формі іменної частини складеного присудка, вираженої прикметником (*Woda morska jest słoną*). Тенденція до вживання прикметника у формі орудного відмінка простежувалася в мовленні носіїв південно-східного варіанта польського периферійного діалекту ще на початку минулого століття [206, с. 159]. Ця синтаксична особливість, однак, не втратила своєї „популярності”, і на сучасному етапі є характерною рисою польської мови, яка функціонує поза межами Польщі, зокрема в сучасній Україні [53; 160, с. 396] та Литві [273, с. 130; 228, с. 149–151; 223]. Формам орудного відмінка прикметника в цього типу складених присудках надають перевагу українці, для яких польська мова є іноземною [41, с. 249–250; 177, с. 143–144], що підтверджує наше припущення про інтерферентне походження аналізованих форм.

3.3.4. Порядок слів у реченні

⁹⁸ Згідно з синтаксичною нормою української мови, вирішальною у виборі форми іменної частини складеного присудка є семантика окремих відмінкових форм, дієслова-зв'язки та іменної частини присудка, часове і способове оформлення дієслова-зв'язки, лексико-морфологічний тип предикативного імені, а також наявність у реченні інших компонентів, що впливають на вживання однієї з форм. Паралельні відмінкові форми (орудного та називного) присудкових прикметників допускаються, зокрема, після дієслів *ставати, залишатися, робитися, вважатися, здаватися* і т. ін., у поєднанні з майбутнім часом та наказовим способом дієслова-зв'язки *бути*, напр.: „А яким буде його перший погляд?” (О. Гончар); „Тільки за цих умов ми будемо *страшні* для ворога” (О. Довженко), у випадку препозиції іменної частини складеного присудка відносно дієслова-зв'язки *бути* в минулому та теперішньому часі, напр.: „Недовго Київ *нашим був*” (В. Сосюра) тощо [69, с. 162–168]. Загалом, на думку мовознавців, „прикметники в іменному складеному присудкові виявляють набагато більшу порівняно з іменниками інертність щодо закономірностей розподілу відмінкових форм” [14, с. 80].

Відхилення від загальнопольської норми в досліджуваному мовленні стосуються також порядку слів у реченні, а саме локалізації прикметника, який у реченні виконує функцію означення. Незважаючи на те, що в польській мові порядок слів у реченні характеризують як вільний, є певні нормативні обмеження щодо розміщення окремих складових речення, зокрема прикметників в іменникових словосполученнях⁹⁹. У досліджуваному мовленні спостерігаємо надавання переваги препозиційній локалізації прикметника-класифікуючого означення відносно іменника, напр. (128): *To było na **domowe zadanie*** (зам. *zadanie domowe*)? (ЛДх15); *W szkole ja uczę **angielski język*** (зам. [uczę się] *języka angielskiego*) (ЛСд14); *Proszę o pizzę z kielbasą i szklankę **mineralnej wody*** (ІДд15); *To chyba coś związane z **informacyjnymi technologiami*** (зам. *technologiami informacyjnymi*) (ТЧх17). У польському мовознавстві розміщення класифікуючого означення перед означуваним іменником учені іноді трактують як наслідок впливу російського синтаксису, особливо якщо йдеться про географічні назви, як напр. **Kaspijskie Morze* замість *Morze Kaspijskie* [322, с. 1697; 88, с. 395]. Проте в деяких випадках неможливо уникнути розміщення цього типу означення перед іменником. Йдеться про ситуації, коли постпозиція (нормативна) прикметника може спричинити неправильне розуміння змісту висловлювання¹⁰⁰. Розміщення класифікуючого означення перед іменником може інколи бути цільовою стилізацією висловлювання, завдяки якій воно набуває розмовного характеру [88, с. 395]. На нашу думку, у досліджуваному мовленні локалізація класифікуючого означення в препозиції відносно іменника

⁹⁹ Загальнопольська норма вимагає, щоб прикметник, який виражає найважливішу рису рису предмета (чи особи), якою він відрізняється від інших, подібних до нього предметів, був у постпозиції щодо іменника (т. зв. класифікуюче означення) (*język polski*). Перед іменником міститься прикметник, який означає нестабільну, тимчасову, одну з численних ознак предмета (чи особи), вираженого іменником (т. зв. характеризуюче означення) (*zielona sukienka*). У загальнопольській мові існують словосполучення, розміщення означення в яких більшою мірою визначає традиція (напр.: *Polskie Radio*, медичні терміни: *cesarskie cięcie*, *kurza ślepota*, але *ospa wietrzna*, фразеологізми, основані на історичних подіях і міфології: *bajońskie sumy*, *syzyfowa praca*, але *koń trojański*). Низка прикметників, залежно від їхнього значення, можуть розташовуватися в позиції або перед іменником, або після нього (напр. *fantastyczna literatura* – „захоплююча, чудова” (література) та *literatura fantastyczna* – жанр літератури) [141, с. 170–171]. Якщо іменник супроводжується двома класифікуючими означеннями, то в постпозиції розташований „значеннєво важливіший” прикметник (*Narodowy Uniwersytet Lwowski*). У випадку більшої кількості різних означень, їх слід розмішувати в послідовності від того, що має найзагальніше значення, до того, що характеризує об’єкт детальніше (*Nasz pierwszy najlepszy polski biegacz olimpijski*) [41, с. 270].

¹⁰⁰ Г. Ядацька ілюструє це на прикладі *Odmiana podwójnych nazwisk kobiet*, у якому, згідно із синтаксичною нормою, прикметник *podwójnych* повинен бути розташований після іменника *nazwisk*, який окреслює (**Odmiana nazwisk podwójnych kobiet*). Однак, така позиція прикметника суттєво вплине на зрозумілість висловлювання, оскільки в цьому випадку *podwójnych* може стосуватися як прізвищ, так і жінок [141, с. 173–174].

спричинена не значеннєвими чи стилістичними чинниками, а інтерференцією, оскільки в українській мові послідовність *прикметник + іменник* домінує.

Серед інших відхилень від нормативної польської мови в послідовності слів у реченні виділяємо розміщення прізвища перед іменем у ситуації представлення (*Ja jestem [prizwiscze] Marta*). Цю характерну для аналізованого мовлення особливість аналізуємо в розділі, присвяченому відхиленням у сфері мовленнєвого етикету (п. 4.2.2.).

Проаналізовані особливості порядку слів у реченні (всього **128** випадків) відповідають українським синтаксичним схемам, що дає підстави вважати їх інтерферентними за походженням. На суперечну із загальнопольською синтаксичною нормою локалізацію означення в польському мовленні українців звертає увагу А. Кравчук [41, с. 271; 177, с. 146; 39, с. 122–123]. Препозиція класифікуючого означення є поширеною характерною рисою мовлення носіїв польської мови, які проживають в Україні [53; 160, с. 399–400] та Литві [228, с. 157; 273, с. 130; 85, с. 180, 183; 151, с. 258–259; 223, с. 142–146].

3.3.5. Інші синтаксичні кальки

У досліджуваному мовленні простежуємо й інші, окрім проаналізованих досі, структурні кальки. У загальнопольській мові на позначення наявності кого-, чого-небудь у когось чи належності кого-, чого-небудь до когось уживається синтаксична структура з дієсловом *mieć*: *ktoś ma coś* (напр. *Ania ma książkę*). Досліджувана група молоді надає перевагу посесивній конструкції з прийменником *u* та дієсловом *być*: *u kogoś jest coś*, яка, на нашу думку, є відображенням аналогічної української структури *у когось є щось* (напр. *У Ані є книжка*). Як результат, фіксуємо висловлювання на кшталт **(54): U mnie jest karta polaka** (зам. *Mam Kartę Polaka*) (ТССд15); **A czy jest u was wolny pokój?** (зам. *Czy mają / macie Państwo wolny pokój*) (ЛСВд15); **Tam jest u nas rodzina** (зам. *Tam mamy rodzinę*) (ІКд16). Синтаксичною калькою є також конструкція ***komuś potrzebne coś* (25): Mnie potrzebny bilet do Warszawy** (ЛСд15); ***Potrzebna mi pomoc*** (ЛНРх16), якій у загальнопольській мові відповідає схема *ktoś potrzebuje czegoś* (напр. *Potrzebuję książki*). У досліджуваному мовленні наведена конструкція виникає, на нашу думку, у результаті калькування

української синтаксичної структури, в якій *potrzebний*, *-a*, *-e* виступає у значенні присудкового слова: *комусь потрібне щось (potrzebний хтось)*. Вплив українського синтаксису вбачаємо також в утворенні конструкції *komuś trzeba (robić) coś* (27): *Mi trzeba bilet do Warszawy* (ТЧд15); *Wam trzeba idź prosto, a potem nalewo* (ЛСВд15); *Im trzeba zarejestrować się w Internecie* (ЛДд17), яка в нормативній польській мові має відповідники *ktoś potrzebuje czegoś (Potrzebuję biletu do Warszawy)* і *ktoś musi / ma robić coś (Pan / Pani musi iść prosto [...])*. Припускаємо, що взірцем для цих ненормативних конструкцій стали українські структури з лексемою *треба*, яка сполучається з іменником або особовим займенником у давальному відмінку та інфінітивом: *Нам треба купити квитки*.

До синтаксичних кальок зараховуємо конструкції з порядковим числівником, які найчастіше окреслюють певний навчальний заклад – школу, напр. (50): – *Do której szkoły chodzisz? – Do drugiej* (зам. *szkoły numer dwa* або в розмовному варіанті – *dwójki*) (ЛДд14); *Ja chodziła do siódmej szkoły* (зам. *szkoły numer siedem*) (ТЧд17); *Mój brat chodził do szóstej szkoły* (зам. *szkoły numer sześć*), *a ja do czwartej* (зам. *szkoły numer cztery*) (ЛБх15). У нормативній польській мові в назвах різного типу установ вживається виключно кількісний числівник у сполученні з іменником *numer* (напр. *Szkoła Podstawowa nr 1*). Назви інституцій з порядковим числівником (у препозиції відносно іменника) поширюються в мовленні носіїв польської мови в Україні, на нашу думку, в результаті калькування українських конструкцій на кшталт *перша школа*, які характерні для усного (розмовного) мовлення. Структура українських офіційних назв установ аналогічна до загальнопольської, напр.: *Львівська загальноосвітня школа №2 (номер два) – Lwowska Szkoła Ogólnokształcąca nr 2 (numer dwa)*.

У досліджуваному мовленні виступило 156 прикладів вживань синтаксичних конструкцій, які вирізняються на тлі нормативної польської мови. Зіставлення зафіксованих структур з їхніми українськими аналогами дає підстави розглядати їх як інтерферентні одиниці, утворені внаслідок калькування: 33% – це конструкції *komuś potrzebne / trzeba coś* та *komuś trzeba robić coś* і 35% – присвійні прийменникові конструкції на кшталт *u nas jest*. Нетипові для загальнопольської

мови конструкції типу *Chodzę do piątej szkoły* фіксуємо у **32%** прикладів. Низка наведених відхилень (напр. *u mnie jest; trzeba + Д. в.; 10 szkoła*) притаманні польському мовленню ширшого кола носіїв цієї мови в Україні, також і тих, для кого польська мова є іноземною [53; 160, с. 400; 177, с. 150–153; 41, с. 285; 241, с. 172], що підтверджує наші припущення про інтерферентне походження цих синтаксичних структур. Аналогічні конструкції існують у північно-східному варіанті польської мови і розглядаються, переважно, як наслідок впливу східнослов'янських мов [228, с. 157–158, 220; 151, с. 254–256; 202, с. 462–463; 289, с. 105–106; 85, с. 180; 272, с. 144–146; 223, с. 134–136].

Загалом на ґрунті досліджуваного мовлення зафіксовано **1079** синтаксичних структур, які відрізняються від загальнопольських відповідників. З них понад половина (**57%**) проявляється у відмінній від нормативної польської мови реалізації дієслівного зв'язку керування, **8%** – синтаксичного зв'язку числівників. Ненормативні форми іменної частини складеного присудка виступили у **9%** конструкцій, натомість нетиповий для загальнопольської мови порядок слів у реченні притаманний **12%** висловлювань. Синтаксичні кальки вжито в **14%** прикладів. Припускаємо, що проаналізовані відхилення від загальнопольської синтаксичної норми у більшості випадків суттєво не порушують процесу перебігу комунікації і не впливають на зрозумілість висловлювань. Однак, якщо напр. ненормативне вживання прийменників з іменниками (займенниками) у функції непрямого додатка чи розміщення прикметника відносно іменника можуть бути для носія польської мови з Польщі дещо незвичними, проте комунікативними, то окремі синтаксичні особливості (як напр. вживання польського прийменника *przez* на позначення проміжку часу, після якого відбудеться певна дія / подія) можуть певною мірою сповільнити зрозуміння висловлювання або навіть, за відсутності ширшого контексту, спричинити непорозуміння між комунікантами.

Висновки до розділу 3

Аналіз відхилень від загальнопольської норми в польськомовних висловлюваннях учнівської молоді дає можливість зробити висновки про рівень сформованості їхньої комунікативної компетенції. Загалом виявлено **4100** випадків

мовно-комунікативних особливостей граматичного (словозмінного і синтаксичного) характеру на тлі загальнопольської норми.

У **46%** матеріалу фіксуємо відхилення від загальнопольської мови в **реалізації іменних граматичних категорій**. У 58% цього типу прикладів виділено диференційні на тлі нормативної польської мови способи реалізації **категорії роду і числа**. Переважна більшість аналізованих особливостей реалізації категорії роду пов'язана з характерним для загальнопольської мови (і нетиповим для східнослов'янських) протиставленням чоловічо-особового роду нечоловічо-особовому. Відхилення простежуємо у формах чоловічо-особових іменників і залежних від них слів: *te nasze studenty* зам. *ci nasi studenci*; формах дієслів, узгоджених з нечоловічо-особовими іменниками: *samochody byli* зам. *były*; у формах знахідного відмінка множини нечоловічо-особових іменників: *tam koleżanek* зам. *koleżanki* і займенників: *znam ich [dziewczyny]* зам. *je* та у формі займенника третьої особи множини: *oni [zeszyty]* зам. *one*. Під впливом родової належності українських відповідників відбувається зміна роду польських іменників чоловічого роду на жіночий рід і навпаки: *problema* зам. *problem*; *klas* зам. *klasa* та нормативного середнього роду на чоловічий або жіночий: *ten technikum* зам. *to technikum*; *gimnazja* зам. *gimnazjum*. Особливості реалізації категорії числа полягають у вживанні форм однини польських іменників *pluralia tantum*: *powidło* зам. *powidła* і формально-граматичному узгодженні підмета, який окреслює пару осіб, з присудком: *państwo jest* зам. *są*. Особливості реалізації **категорії відмінка** (42%) зафіксовано в закінченнях іменників в однині у: родовому: *pokoja* зам. *pokoju*; *akademiku* зам. *akademika*, давальному: *nauczycielu* зам. *nauczycielowi*, знахідному: *koleżanku* зам. *koleżankę*; *pani* зам. *panią*, орудному: *ptakem* зам. *ptakiem* та місцевому: *(na) pole* зам. *polu*; *(na) tablice* зам. *tablicy* відмінках. У формах множини суперечне із загальнопольською морфологічною нормою закінчення трапляється у таких відмінках: називний: *ludzi* зам. *ludzie*; *rodzicy* зам. *rodzice*; *ziemi* зам. *ziemie*, родовий: *lekarzów* зам. *lekarzy*, давальний: *kelneram* зам. *kelnerom* і знахідний: *lekcji* зам. *lekcje*; *podróży* зам. *podróże*. В іменниках *pluralia tantum* вживання ненормативного закінчення фіксуємо у родовому: *perfumów* зам. *perfum* і знахідному: *gratulacji* зам.

gratulacje відмінках. Відхилення від загальнопольської мови простежуємо в основі відмінкових форм іменників середнього роду на *-ę*. Їхня особливість полягає у вживанні невідповідного суфікса: *imienia* зам. *imiona*; *prosięt* зам. *prosiqt* або ж його відсутності: *szczenia* зам. *szczenięta*. На тлі нормативної польської мови вирізняються також форми особових займенників *ja*, *ty* і *on* у родовому, давальному чи знахідному відмінках однини. З-поміж двох варіантів їхніх відмінкових форм: неенклітичних і енклітичних у досліджуваному мовленні набувають поширення неенклітичні (наголошувані) форми: *jego* зам. *go*.

Особливості реалізації **вербальних граматичних категорій** притаманні **28%** відхилень від загальнопольської граматичної норми. З них 31,5% проявляється у способі вираження **категорії особи**: *My nie czytali tej książki* зам. *czytaliśmy*; *Byli w szkole* зам. *byliście*. Нехарактерні для загальнопольської мови **словозмінні часові форми** виділено у 52% дієслів минулого: *To on niosł* зам. *niósł wszystko*; *Oni też chcieli* зам. *chcieli jechać do Warszawy*, теперішнього і майбутнього простого часу: *To ona sobie tylko tak marze* зам. *marzy*; *Ja zaraz sama odniosę* зам. *odniosę naszej nauczycielce*. 16,5% становлять особливості вираження **категорії способу**: умовного: *Ja musiałam by* зам. *musiałabym porozmawiać z mamą*; *Byłem bym* зам. *byłbym informatykiem*; *Oni chcieliby* зам. *chcieliby iść o pierwszej*, наказового: *No to weźmij* зам. *weź jeszcze dla nas*.

У досліджуваному мовленні фіксуємо низку **синтаксичних відхилень** від нормативної польської мови – **26%**. У зв'язку **керування** (57%) особливості проявляються у формах прямого і непрямого додатка. Іменник (або займенник) у функції **прямого додатка** приймає форму знахідного відмінка після дієслів, які в нормі керують родовим, напр. *nienawidzić*, *pilnować*, *śluchać* тощо: *Ja słucham polską muzykę* зам. *polskiej muzyki*. Знахідний відмінок поширюється також на прямий додаток, який виступає після заперечних присудків: *Ja nie otrzymała prezent* зам. *prezentu* і синтаксичних конструкцій *nie* + *wolno* / *trzeba* / *można* / *chcieć* / *musieć* / *móc* / *umieć* + безособова форма дієслова: *Nie mogę pić mineralną wodę* зам. *wody mineralnej*. У формах **непрямого додатка** виділяємо відмінні від нормативних відповідники загальнопольських прийменникових і безприйменникових

конструкцій. На ґрунті досліджуваного мовлення спостерігаємо вживання нехарактерного для загальнопольської мови прийменника, який може спричиняти появу ненормативної відмінкової форми залежного слова: *Można w kogoś* зам. *od kogoś pożyczyć*; *My zaraz idziemy w sklep* зам. *do sklepu*. У деяких конструкціях прийменникове керування замінено безприйменниковим: *Zadzwoń tobie* зам. *do ciebie*. Низка дієслів, які нормативно поєднуються із залежним словом синтетично, в аналізованому варіанті польської мови сполучаються аналітично: *Dobrze, że nie ukradli u niego* зам. *nie ukradli mu wszystkie pieniądze*; *Ja pojadę na autobusie* зам. *autobusem*. У сфері **синтаксичних зв'язків числівників** відхилення від загальнопольської мови (8%) виділяємо у формах дієслів, які поєднуються: 1) з кількісним числівником від двох до чотирьох і зі складеним числівником з останнім елементом *dwa, trzy* або *cztery* (не чоловічо-особова форма): *Jeszcze trzy dziewczynki pisze* зам. *piszą*; *Dwadzieści dwie kserokopii tam chyba było* зам. *były*; 2) з кількісним числівником від п'яти і вище, а також зі складеним числівником з аналогічним кінцевим компонентом, який вимагає дієслова у формі третьої особи однини: *W uniwersytecie nie jest już tak dużo nauki, może siedem czy osiem przedmiotów są* зам. *jest*; *[...] ale może gdzieś 50 osób byli* зам. *było*; 3) з неозначеним числівником: *Dużo ludzi przyjechali* зам. *przyjechało*. Нормативній польській мові (9%) суперечить прикметникова відмінкова форма **іменної частини іменного складеного присудка**: *Ale ona jest ładną* зам. *ładna*. Характерною особливістю **порядку слів у структурі речення** (12%) в досліджуваному мовленні є тенденція до локалізації означення в препозиції відносно іменника: *Chce wyuczyć doskonale polski język* зам. *język polski*. Серед особливих, притаманних аналізованому варіантові польської мови, рис виділяємо **структурні кальки** (14%), які відображають синтаксичні взірці української мови, напр. *u kogoś jest coś*: *U mnie jest taka książka* зам. *Mam taką książkę, komuś potrzebne coś i komuś trzeba (robić) coś*: *Mnie potrzebny czas, żeby [...]* зам. *Potrzebuję czasu [...]*; *Nam jeszcze coś trzeba kupić* зам. *Musimy jeszcze coś kupić*. На тлі нормативної польської мови вирізняються також назви інституцій, передусім навчальних закладів (шкіл), до складу яких входить порядковий числівник: *Ja chodzę do czwartej szkoły* зам. *szkoły numer cztery*.

РОЗДІЛ 4. МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ Й МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ В ПОЛЬСЬКОМУ МОВЛЕННІ МОЛОДІ

4.1. Лексичні відхилення

4.1.1. Формально-семантичні запозичення

У польському мовленні учнівської молоді натрапляємо на українські або російські лексеми за походженням, адаптовані до фонетичних та морфологічних норм польської мови. З огляду на обширний лексичний матеріал, у праці не подаємо всіх прикладів лексичних одиниць, які вирізняються на тлі нормативної польської мови, однак ураховуємо їх при кількісних підрахунках відповідних типів лексичних відхилень.

Формально-семантичними запозиченнями вважаємо іменники: **dowiara** (зам. *zaufanie*) (4): *Trzeba mieć dowiare do innych* (ЛЗд16); *On już stracił dowiare do kolegi* (ЛНРд15) (укр. *довіра*); **fleszka / fleszka** (зам. *pendrive*) (19): *Mam wszystko na fleszcze* (ЛБд16); *Trzeba podłączyć fleszkę* (ЛСТх17) (укр. *флешка*); **fon** (зам. *tłó*) (5): *Bardzo piękny fon* (ЛЯд16); *My chcemy tu zrobić fotografię na tym fonie* (ЛТд15) (укр. *фон, тло*); **korobka** (зам. *pudełko*) (8): *To postawimy w korobkę* (ЛТд14); *Tam jest jakaś korobka* (ІДх15) (укр. *коробка*); **lustra** (зам. *żyrandol*) (6): *Powiesimy jeszcze balony na lustrę* (ЛБд16); *Ta lustra jest ładna* (ЛЗд15) (укр. *люстра*); **parta** (зам. *ławka*) (11): *On postawił na partę* (ЛСТх16); *Ja nie lubię siedzieć na pierwszej parcie* (ІДд15) (укр. *нарма*); **strachowka** (зам. *ubezpieczenie*) (15): *Czy ja też mam mieć strachówkę?* (ТЧд17); *Jak ty jedziesz za granicę, to obowiązkowo musisz mieć strachówkę* (ЛБх16) (рос. *страховка*); **wietrzanka** (зам. *ospa wietrzna*) (6): *Siostra miała wietrzankę* (ІКл.д15); *To taka choroba [...] wietrzanka nazywa się* (ЛДд14) (укр. *вімпрянка*); **zajawa** (зам. *podanie*) (14): *Kiedy trzeba napisać zajawę?* (ЛДд17); *Ja przyniosła zajawę* (ТЧд17) (укр. *заява*). Іменник **buchalter** (зам. *księgowy/a*) (9): *Ona jest buchalterem* (ТЧх16); *W tym koledżu uczą się na buchaltera* (ЛСд17) „Словник польської мови” за ред. В. Дорошевського фіксує, відсилаючи до лексеми *księgowy* [315, т. I, с. 700]. У

сучасних лексикографічних джерелах цю лексичну одиницю подано з кваліфікатором застаріле (напр. *Buchalterzy w zaręawkach liczyli pilnie, stukając liczydłami*) [307, т. I, с. 133; 321, т. I, с. 339]. У досліджуваному мовленні іменник *buchalter* з'являється, на нашу думку, під впливом аналогічної української лексеми – *бухгалтер*. Іменник ***kinoteatr*** давніше функціонував у польській мові як назва приміщення для показу кінофільмів і на сьогодні також належить до застарілої лексики [316, т. I, с. 863; 321, т. II, с. 310], в сучасній польській мові у цьому значенні вживається іменник *kino*. В. Дорошевський оцінює цю лексему як *рідко вживану* і таку, що є неслов'янського словотвірного типу [315, т. III, с. 688]. У мовленні молоді *kinoteatr* функціонує у значенні *kino* (11): *W niedzielę ja była w kinoteatrze* (ІБд16); *Niedaleko jest kinoteatr* (ТПд15) (укр. *кінотеатр*).

Лексему ***wychodny*** (зам. *dzień wolny*) (8): *Jutro tam wychodny* (ЛБх15); *Na polskie święta nie mamy wychodnego, idziemy w szkołę* (ЛСд16) (укр. *вихідний (день)*) „Словник польської мови” за ред. В. Дорошевського фіксує в значенні „який пов'язаний з виходом звідкись; вихідний” з кваліфікатором застаріле, ілюструючи прикладом: *Ruszył do drzwi wychodnych*. Словники фіксують також форму *wychodne*, яка притаманна розмовному варіанту мови як „право проведення часу поза домом, яке надається працедавцем домашній прислузі, водієві” (напр. *Pokojówka (...) tego dnia miała wychodne*) або у значенні „перебування поза домом” (напр. *Każdy chłop bogatszy czy chudobniejszy powinien mieć na święto i na wychodne czysto chłopski strój*) з кваліфікатором *застаріле* [315, т. IX, с. 1417; 321, т. V, с. 237]. Лексема *wychodne* має також значення із жартівливим забарвленням „вільний від щоденних домашніх обов'язків час, призначений на розваги, приємності” [321, т. V, с. 237].

Серед дієслівних формально-семантичних запозичень виділяємо: ***głosować*** (зам. *głosować*) (3): *Za rok ja też będę głosować* (ЛДд17); ***Gołosujemy*** за ... (ІКЛ.х15) (укр. *голосувати*); ***kidać*** (зам. *rzucić*) (4): *Kidasz najpierw do koszyka* (ЛТх14); *Nie kidaj na podlogę* (ЛЗх15) (укр. *кидати*); ***nrawić się*** (зам. *podobać się*) (3): *mi nrawi się język polski* (ТССх16); *Ono mnie nie nrawi się* (ЛЖд15) (рос. *нравиться*); ***tosznić*** (зам. *robić się niedobrze, mieć mdłości, nudzić*) (3): *coś mnie tosznić* (ЛБд14); *Ja jak była mała, to nie mogła jechać na autobusie, bo mnie toszniło* (ЛСд15) (рос. *тошнить*).

Загалом у польськомовних висловлюваннях молоді виявлено **496** прикладів уживання лексичних одиниць, непрапанованих сучасній польській мові. Більшість з них походить з української, рідше – російської мови. Інколи важко однозначно стверджувати, з якої мови (української чи російської) була запозичена лексична одиниця (напр. *pult* – *пульт* (укр.) – *пульт* (рос.)). У таких випадках, враховуючи те, що на теренах Західної України переважає українськомовне населення, такі одиниці розглядаємо як запозичення з української мови. Не відкидаємо однак, що джерелом їхнього запозичення може бути російська мова або російські лексеми в польському мовленні учнівської молоді з'являються за посередництвом української. На ґрунті досліджуваного мовлення іншомовні лексичні одиниці пройшли процес адаптації до фонологічно-граматичних норм загальнопольської мови і відмінюються згідно з парадигмою польських лексем. Низка лексичних одиниць (9%), які на ґрунті сучасної загальнопольської мови належать до застарілої лексики, в польському мовленні молодих білінгвів активно функціонують, як припускаємо, значною мірою внаслідок впливу українських відповідників (напр. *buchalter*, *kinoteatr*). Уживання іншомовних (східнослов'янських) лексичних одиниць було притаманне польському мовленню мешканців південно-східного пограниччя на початку ХХ ст. [205, с. 133–265; 206, с. 170–186]. На сучасному етапі розвитку польської мови поза межами Польщі східнослов'янські формально-семантичні запозичення є в обох різновидах польської мови: південно-східному [52; 235; 241, с. 173–176; 165, с. 249–253; 194, с. 111–113; 87, с. 49–50] і північно-східному [151, с. 278–321; 272, с. 134–135; 289, с. 114–125; 258; 121; 123].

4.1.2. Словотвірні запозичення

Словотвірними запозиченнями вважаємо лексеми, утворені згідно із східнослов'янським словотвірним взірцем. Важливо наголосити, що межа між формально-семантичними і словотвірними запозиченнями, з огляду на механізм запозичення зафіксованих лексем, в окремих випадках нечітка. Інколи важко однозначно стверджувати, чи на ґрунт аналізованого мовлення лексема була перенесена і адаптована як „цілісність”, чи за допомогою польського морфемного матеріалу були передані її окремі частини. У межах цієї групи запозичень

розглядаємо лексичні одиниці, особливість яких зводиться до вживання ненормативних словотвірних афіксів: суфіксів або префіксів (як у випадку дієслова *podzwonić*) та лексеми, компоненти яких повністю відображають словотвірну будову українських одиниць (напр. *przedać*).

Серед словотвірних запозичень виділяємо низку іменників-назв рис (т. зв. *nomina essendi*), які в загальнопольській мові утворюються найчастіше від прикметникової основи (якісні прикметники) за допомогою форманта *-ość* (*starość*, *aktywność*), від іменникової (рідше – прикметникової) основи додаванням *-stwo* (*bohaterstwo*, *lenstwo*) або іменникової чи прикметникової основи за допомогою *-izm* (*fanatyzm*, *infantylizm*). Низку *nomina essendi* утворено внаслідок парадигматичної деривації¹⁰¹, напр.: *czerni*, *potęga*, *piękno* [130, с. 34–38]. Особливість зафіксованих іменників полягає в тому, що в нормативній польській мові вони не виступають із суфіксом *-ość*¹⁰² (18): *Oni żyli w **biedności*** (зам. *biedzie*) (ТЧх17); *Przez swoją **głupotę*** (зам. *głupotę*) *bendzie teraz pokarany* (ЛТД17); *Tak mi się wydaje, że to trzeba mieć dużą **odważność*** (зам. *odwagę*) (ЛСД15); *To przez jego **upartość*** (зам. *upór*) (ЛБх16). Іменник *upartość* з кваліфікатором застаріле реєструє „Універсальний словник польської мови” [321, т. IV, с. 1001]. Окремим зафіксованим дериватам відповідають українські іменникові форми із суфіксом *-ість* (напр. *бідність*, *дурість*, *упертість*). А. Кравчук звертає увагу на помилки в польському мовленні українців, які утворюють деривати за допомогою форманта *-ość*, напр.: *tępość*, *poważność* замість нормативних *tępota*, *powaga*. Ми погоджуємося з дослідницею, що причини цього типу помилок слід вбачати у внутрішньомовному (наслідування загальнопольських назв рис на *-ość*) і зовнішньомовному чинниках. Останній полягає у впливі українських відповідників з формантом *-ість* на утворення ненормативних польських дериватів на *-ość* [41, с. 305–306]. Іменники на кшталт *nudność*,

¹⁰¹ У польському мовознавстві парадигматичну деривацію розуміють, зокрема, як перехід лексеми з однієї частини мови до іншої.

¹⁰² А. Нагурко аналізує доцільність утворення неологізмів на кшталт *chorość*, *beżowość*, *gorącość* і можливість зарахування їх до потенційних дериватів, тобто конструкцій, які можна передбачити, „опираючись на знання правила словотвору”. На думку дослідниці, відсутність потреби в неологізмах *chorość* і *beżowość* виникає з того, що їхнє місце у словнику займають, відповідно, лексеми *choroba* і *beż*. Лише *gorącość* можна було б трактувати як потенційний дериват з огляду на номінативну необхідність „як нейтральне окреслення фізичного параметру температури” подібно до іменників *wysokość*, *długość* [233, с. 174–175].

ogromność, pokorność фіксує в польському мовленні російськомовних студентів, які навчаються у Польщі, Б. Круцька. Утворення наведених ненормативних дериватів, на думку ученої, відбувається під впливом їхніх російських відповідників (напр. *odważność* – рос. *отважность* (у рос. мові є також іменник *отвага*), *głupność* – рос. *глупость*) [198, с. 63–64].

У загальнопольській мові форманти *-(a/e)ni(e)* та *-ci(e)* служать утворенню віддієслівних іменників-назв дій, процесів і станів (т. зв. *nomina actionis*), напр.: *czytanie, szycie*¹⁰³. У досліджуваному мовленні спостерігаємо утворення системних дериватів від дієслівної основи за допомогою морфем *-(a/e)ni(e)*, яким, однак, у загальнопольській мові відповідають іменники з формантом *-ość*, утворені, крім цього, від іншої словотвірної (прикметникової) основи, як напр. (22): **Znanie** (зам. *znajomość*) *języków bardzo potrzebne w życiu* (ТЧд14); *Dla doskonałego **znania** języka polskiego* (ЛЖд17); *Bo niemożliwe **nieznanie** swoich tradycji, kultury i języka* (ТПд15); *Dla **umienia** rozmawiać w środowisku polskim* (ЛБх17); *Niech pokaże swoje **umienie*** (ЛСх15). Іменники *(nie)znanie, umienie* можуть, на нашу думку, виникати під впливом українських аналогів із формантом *-nn(я)*: *(не)знання, уміння*. Окремі зафіксовані в досліджуваному мовленні приклади дериватів на *-enie* мають у нормативній польській мові безсуфіксальні відповідники, напр. (9): *Mnie się nie podoba ich **śpiewanie*** (зам. *śpiew*) (ІДх15); *To [ocena] za **bieganie*** (зам. *bieg*) *na sto metrów w szkole* (ЛБд16). Причину виникнення цих віддієслівних іменників на ґрунті досліджуваного мовлення слід, мабуть, убачати в системному чиннику – як наслідування словотвірної моделі *дієслово + -(a/e)ni(e)*¹⁰⁴.

Серед словотвірних запозичень виділяємо лексему **Polaczka**, яку молодь неодноразово (31) вписувала в рубриці анкети „національність мами / бабусі”. Цей іменник з’являється також і в усних висловлюваннях респондентів. В українській

¹⁰³ Г. Саткевич наголошує, що питання нормативності цих лексичних одиниць у загальнопольській мові зводиться не до способу утворення форм віддієслівних іменників, „а їхнього контекстного вживання у випадках, коли вони мають семантичні відповідники з нерегулярною будовою, які вже давно функціонують у мові”, як напр.: *walczenie* і *walka*. До першого з них немає застережень з огляду на будову, проте лише другий традиційно вживається в польській мові [89, с. 283].

¹⁰⁴ Б. Круцька описує тенденцію до вживання, під впливом аналогічних російських лексем, іменників з формантом *-ka* або безсуфіксальних іменників замість нормативних віддієслівних на *-(a/e)ni(e)* / *-ci(e)* в польському мовленні студентів-вихідців з колишнього Радянського Союзу, напр. *dojka* замість *dojenie*, *suszka* замість *suszenie*, *wszywka* замість *wszyście* чи *karm* замість *karmienie* [198, с. 36–38].

мові існують дві форми жіночого відповідника національної належності *поляк*: *полька* і *полячка* [295, с. 853]. Жодна з цих форм не вирізняється негативними конотаціями. У загальнопольській мові належність до польського народу окреслює єдиний іменник жіночого роду – *Polka*. Лексему *Polaczka* носії польської мови з Польщі трактують як таку, що виражає негативне ставлення до особи, яку називає (що стверджуємо на підставі її оцінки носіями польської мови з Польщі)¹⁰⁵. Як підтвердження цього, наводимо приклад комунікативної ситуації, свідками якої ми були. Під час спільної молодіжної українсько-польської екскурсії до Львова дівчина-підліток з Польщі забула свій рюкзак на лавці. На запитання керівника групи, чий це рюкзак, її український одноліток відповів: *To chyba Ani. – Jakiej Ani? – Polaczki* (ЛБх16). Власниця рюкзака, почувши цю розмову, поглянула невдоволено на адресанта висловлювання і звернулася до своєї подруги: *Co ja tu złego zrobiłam? Czego on tak powiedział?* Як видно з наведеного прикладу, недостатня мовна компетенція мовця викликала негативні емоції в особи, стосовно якої вжито іменник *Polaczka*, спричинивши тим самим комунікативну невдачу.

В аналізованому матеріалі натрапляємо на приклади прикметників, утворених за допомогою суфікса *-n(y)*, яким у загальнопольській мові відповідають лексеми з формантом *-ow(y)*¹⁰⁶. У польському мовленні молоді фіксуємо прикметники з формантом *-n(y)*, які на ґрунті загальнопольської мови „вимагають” суфікса *-ow(y)*, напр. (32): *Pszepraszam gdzie jest **biletna*** (зам. *biletowa*) *kasa* (ІБх15); *To nasze **narodne*** (зам. *narodowe*) *tradycje* (ТССд16); *Dzieciom nie sprzedają **alkoholne*** (зам. *alkoholowe*) *napoje* (ЛСд16); *To **komputerna*** (зам. *komputerowa*) *myszka* (ЛТх14). Наведені ненормативні прикметники мають українські відповідники з суфіксом *-н(ий)*: *білетний, народний, алкогольний, комп’ютерний*, що дає підстави розглядати їх як інтерферентні за походженням.

¹⁰⁵ „Універсальний словник польської мови” фіксує іменник чоловічого роду *Polaczek* з кваліфікатором розмовне зневажливе [321, т. III, с. 623].

¹⁰⁶ У польській мові прикметниковий формант *-ow(y)* дуже продуктивний, що пояснюють, зокрема, його „фонетичною привабливістю” [41, с. 301]. Семантичну функцію та сфери вживання прикметникових структур на *-ow(y)* та *-n(y)*, утворених від тієї самої словотвірної основи і які можуть функціонувати в мові як варіантні (*jableczny* // *jablkowy*) або відрізнятися певним значеннєвим відтінком (*godzinny* // *godzinowy*), аналізує Г. Саткевич [89, с. 340–359]. Така варіантність прикметників інколи може створювати труднощі носіям польської мови з Польщі у виборі відповідної лексеми.

Низка специфічних словотвірних явищ стосується прислівників¹⁰⁷. Часто в них виступає формант -о замість нормативного -'е (27): **Możliwo** (зам. *możliwie*) *pojade do Polski* (ТЧх14); *Ja chce doskonalo* (зам. *doskonale*) *znać język polski* (ІКд15); *Bardzo mi przyjemno* (зам. *przyjemnie*) (ЛСВд14); **Pilno**¹⁰⁸ (зам. *pilnie*) *muszę już iść* (ЛСх16). Усі наведені прислівники із суфіксом -о мають українські відповідники (буквальні або перекладні) з аналогічним формантом: *можливо, досконало, приємно, терміново*.

У мовленні учнівської молоді з'являються приклади вживання займенників і прислівників у сполученні з елементом *niebądz*, напр. (19): *kto niebądz, co niebądz* та *jak niebądz, gdzie niebądz, kiedy niebądz*: *To kto niebądz może podpisać* (ТЧд17); *A jak ja nie wiem, to można co niebądz napisać?* (ЛЖх15); *Zawsze wszystko robisz jak niebądz* (ЛБд14); *Jak gdzieniebądz człowiek pojedzie [...]* (ЛНРд16); *Może kiedyniebądz będą też chcieć pojechać do Polski* (ІКл.д16). У розмовній польській мові в поєднанні із цими одиницями вживається *bądz*, а не *niebądz*, напр.: *kto bądz, co bądz, jak bądz, dokąd bądz* [322, с. 60; 316, т. I, с. 126]. На нашу думку, утворення наведених одиниць за допомогою *niebądz* відбувається за зразком українських займенників *хто-небудь, що-небудь* і прислівників *як-небудь, де-небудь, коли-небудь*: *хто / що / як / де / коли* → *kto / co / jak / gdzie / kiedy*, *не* → *nie* і *будь* → *bądz*. Загалом, як свідчать усні та писемні висловлювання досліджуваних, приклади вживання займенників чи прислівників з польською морфемою *-kolwiek* (напр. *ktokolwiek, cokolwiek, gdziekolwiek*) мають винятковий характер, що, припускаємо, зумовлено відсутністю її формального відповідника в українській мові.

У загальнопольській мові більшість дієслівних префіксів є багатофункційними (напр. префікс *roz-* у дієсловах типу *rozrzucać, rozsunąć* вказує на рух, спрямований у різних напрямках, у дієслові *rozplakać się* – на початок дії. Важче окреслити його

¹⁰⁷ У загальнопольській мові якісні прислівники утворюються додаванням суфіксів -о або -'е (*ciemno, radośnie*) до прикметникової основи, при цьому чіткі критерії вибору одного з формантів відсутні. Вибір залежить значною мірою від словотвірної будови прикметника, від якого утворений прислівник, і кінцевого приголосного основи [130, с. 88–89; 126, с. 528–529; 84, с. 263–264]. Існує також низка прислівників, які мають тотожні за значенням, варіантні форми на -о та -'е (напр. *rochturmo // rochturnie*) або ж різні за значенням (напр. *wysoko* „вгорі”, *wysoce* „дуже”) [322, с. 1656].

¹⁰⁸ У польських лексикографічних джерелах існує лексема *pilno* з кваліфікатором застаріле, яка на сьогодні збереглася у фразеологізмі *pilno komuś do kogoś / do czegoś*, напр. *Pilno mi do domu* [321, т. III, с. 458; 316, т. II, с. 640; 315, т. VI, с. 384]. В „Іншому словнику польської мови” слово *pilno* потрактовано як книжне [307, т. II, с. 71].

функцію в дієсловах *rozmyślić się, rozczarować się*)¹⁰⁹. Досліджувані учні мають значні труднощі, пов'язані з уживанням відповідної словотвірної морфемі, насамперед префікса, напр.: **podzwonić** замість *zadzwoń* (19): *Ja podzwoniłam do ciebie bo [...] (ТПд15); To podzwoniła mnie koleżanka (ЛЗд16) (укр. подзвонити); rozdrukować* замість *wydrukować* (9): *To trzeba rozdrukować referat (ЛТх16); Koło konsulatu można rozdrukować ankiety (ТЧд17) (укр. роздрукувати)*. Окремі виділені нами словотвірні запозичення подані в польських лексикографічних джерелах з кваліфікаторами книжне, застаріле чи давнє. До них належать дієслова: **dozwolić**¹¹⁰ замість *pozwolić* (9): *Nam nie dozwolają telefonów na lekcjach (ЛНРд16); Możecie mnie dozwolić wyjść? (ЛЖх15) (укр. дозволити); naczynać¹¹¹ (*się*) замість *zaczynać (się)* (17): *To już można naczynać pisać? (ЛЯд15); Święta już się naczynają (ЛСт.х14) (рос. начинають); narodzić się¹¹² замість *urodzić się* (26): *Narodziłem się (зам. urodziłem się) w Drohobyczu (ЛДх15); Narodziłam się na Ukrainie (ТЧд16) (укр. народитися); pokarać¹¹³ замість *ukarać* (8): *Za to, że nie słuchał, pokarali go (ІДд15); Niech ich pani pokara (ЛСх16) (укр. покарати); pomyć się¹¹⁴ замість *umyć się* (6): *Ja jeszcze nie pomyła się (ЛТд15); Niechaj pomyje się (ЛНРд16) (укр. помитися)*.****

Словотвірними кальками, утвореними на кшталт українських дієслів, є лексеми: **podskazać / podskazywać** (зам. *podpowiedzieć / podpowiadać*) (10): *Mogi mnie pan podskazać ulice Młynarską? (ЛНРд14); Ja jemu nie podskazuję (ЛЖд15) (рос. подсказать); sprzedać* замість *przekazać* (5): *My musimy sprzedać nasz język dzieciom (ІБд15); Ja jej sprzedam [йдеться про інформацію] (ЛЖд14) (укр. передати)*. Унаслідок аналогії до українського дієслова доконаного виду *перевзутися* (або

¹⁰⁹ Такі чинники, як значна кількість префіксів, які функціонують у польській мові, а також відсутність чітких правил уживання деяких з них, створюють труднощі мовцям у творенні та вживанні префіксальних дієслівних дериватів [89, с. 407].

¹¹⁰ Дієслово *dozwolić (dozwalać)* словники сучасної польської мови характеризують як книжне [322, с. 202; 316, т. I, с. 416]. У старших лексикографічних джерелах воно має кваліфікатор застаріле [317, с. 128] або подане без кваліфікаторів [319, с. 140].

¹¹¹ „Словник польської мови” за ред. В. Дорошевського фіксує *naczynać* з кваліфікатором давнє [315, т. IV, с. 985].

¹¹² Дієслово *narodzić się* подане в лексикографічних джерелах з кваліфікатором застаріле, яке збереглося у фразеологічних зворотах, напр. *Jakby się (na nowo) na świat narodził* [322, с. 594; 317, с. 373; 316, т. II, с. 269]. Як книжне слово воно може вживатися у значенні „виникнути, з'явитися” або „народитися” у піднесеному стилі, напр. *Z malarstwa impresjonistycznego narodziły się jej obrazy przesyczone światłem* [322, с. 594; 321, т. II, с. 1039].

¹¹³ Значення, в якому дієслово *pokarać* уживається в досліджуваному мовленні, є на сьогодні застаріле [321, т. III, с. 609; 316, т. II, с. 735].

¹¹⁴ У загальнопольській мові дієслово *pomyć* функціонує без зворотного займенника у значенні „помити багато осіб або багато речей” [316, т. II, с. 763].

перезути́ся): *pere-→prze-* та *-зутися→-zuć się*, на нашу думку, з'являється в досліджуваному мовленні дієслово *przezuć się* замість *zmienić obuwie* (7): *Kiedys u nas w szkole trzeba było przezuwać się* (ІДд16); *Ja muszę przezuć się* (ЛБх15). Сучасні польські лексикографічні джерела не фіксують дієслова *przezuć się*, але його подає „Словник правильної польської мови” С. Шобера, однак без зворотного займенника *się*: *przezuć co* та *przezuć kogo – z czego* [319, с. 497]. В аналізованому матеріалі трапляються дієслова доконаного виду від іменників *сніданок* (*śniadanie*) і *обід* (*obiad*) на кшталт українських *поснідати*, *пообідати* (11): *Dziękuję, ale tylko poobiadał* [ja] (ІКх15); *Ja pośniadałam*¹¹⁵ (ЛДд17). У „Словнику польської мови” за ред. В. Дорошевського дієслово *pośniadać* подане з кваліфікатором давнє [315, т. VI, с. 1174–1175], а *poobiadować* має позначки застаріле та діалектне [315, т. VI, с. 983]. На сьогодні в загальнопольській мові цим дієсловам відповідають аналітичні конструкції: *(z)jeść śniadanie / obiad*.

У польському писемному та усному мовленні молоді трапляються відхилення від нормативної польської мови у вживанні дієслів з елементом *się*¹¹⁶. Зафіксовані приклади ілюструють уживання *się* з дієсловами, які в загальнопольській мові його не вимагають, як напр. (17): *Może kiedyś będę tam studiować się* (зам. *studiować*) (ІКл.д15); *Powrócimy się*¹¹⁷ (зам. *powrócimy*) *za pięć minut* (ЛСт.х15); *Zostałam się*¹¹⁸ (зам. *zostałam*) *uczenicą polskiej Sobotniej szkoły bo chciała bym mieszkać i uczyć się w Polsce* (ТЧд16). На нашу думку, ненормативні лексеми *studiować się*, *powrócić się*, *zostać się* виникають унаслідок наслідування відповідних українських зворотних дієслів з морфемою *-ся*: *вчитися*, *повернутися* і *залишитися*.

¹¹⁵ У польських діалектах, що функціонують в Україні, К. Чарнецька, окрім дієслів *pośniadać*, *poobiadać*, фіксує *powieczerzać* [102, с. 48]. У нашому матеріалі це дієслово не з'явилося.

¹¹⁶ Елемент *się* може виступати зворотним займенником (*Jan się myje*), неозначеним займенником (*Tu się nie pali*) або дієслівною морфемою (*Postaraj się dobrze się wyspać*) [82, с. 75–77].

¹¹⁷ У „Словнику польської мови” за ред. В. Дорошевського форми з *się*: *powracać się – powrócić się* подані з кваліфікатором давнє як рівнозначні дієслову *powracać* у значенні „знову прибувати до місця, де вже хтось був, обіймати колишню посаду” [315, т. VI, с. 1272].

¹¹⁸ У розмовному варіанті польської мови допускається вживання дієслова *zostawać* (*zostać*) з елементом *się*, проте не в значенні „стати кимось” [307, т. 2, с. 1381].

Активно функціонує на ґрунті досліджуваного мовлення у значенні „необхідно, слід (робити, виконувати що-небудь)” [305, т. 7, с. 425] лексема **potrzebno**¹¹⁹ (зам. *trzeba*), аналогічно до українського присудкового слова *потрібно* (34): **Potrzebno doskonalić sprawność języka polskiego** (ЛСт.д15); *Ja mówiła, że **potrzebno** zapłacić i wysłać przez Internet* (ЛДд17); **Potrzebno iść prosto, potem zwrucić na prawo** (ТПд15).

На ґрунті досліджуваного мовлення зафіксовано 357 прикладів уживання словотвірних запозичень, джерелом яких є, переважно, українська мова. У 5% випадків – це іменники-назви рис із суфіксом *-ość* (напр. *biedność*), 9% – віддієслівні іменники-назви дій, процесів, утворені додаванням морфеми *-(a/e)ni(e)* (напр. *znanie*). У 9% висловлювань виступає іменник *Polaczka*. Прикметники із суфіксом *-n(y)* (напр. *biletny*) замість нормативного *-ow(y)* також з’являються у 9% прикладів, натомість прислівники, які в загальнопольській мові вживаються з формантом *-’e*, в аналізованому мовленні виступають (8%) з *-o* (напр. *przyjemno*). 5,5% становлять лексичні одиниці з ненормативним елементом *niebądz* (напр. *kto niebądz*). Понад половина (загалом 54,5%) зафіксованих словотвірних запозичень – це дієслова, які вирізняються від загальнопольських відповідників, зокрема, іншою дистрибуцією префіксів (напр. *podzwonić*) або ж компоненти яких віддзеркалюють словотвірну структуру українських одиниць (напр. укр. *пере-дати* → *przedać*). Частина з них (23%) у сучасній загальнопольській мові є застарілими, давніми або характеризуються як книжні (напр. *narodzić się*). У 5% матеріалу з’являються дієслова з елементом *się* (напр. *studiować się*), який на ґрунті нормативної польської мови в цих лексемах зайвий. Словотвірні запозичення спостерігалися в польському мовленні мешканців південно-східного пограниччя на початку ХХ століття [205, с. 116–121, 367–373, 380–383; 201, с. 131–132]. 3. Курцова зазначає, що морфологічно-словотвірні явища носіїв польської мови на цих теренах полягали у вживанні регіональних афіксів та невідповідній сполучуваності афіксів із словотвірною основою. На думку вченої, „це немовби порушення

¹¹⁹ У загальнопольській мові лексема *potrzeba* виступає іменником як еквівалент українського *потреба*, а також виконує функцію дієслова. Щодо останньої функції, то з огляду на притаманні лексемі *potrzeba* морфологічні категорії (час і спосіб), в граматиці сучасної польської мови її трактують як предикатив (напр. [82, с. 101–103; 307, т. 2, с. 217]) чи невластиве дієслово [260, с. 97–98, 102–103].

загальнопольського узусу в дистрибуції афіксів і основ” [205, с. 116]. Утворення лексичних одиниць за іншомовним словотвірним зразком часте в мовленні носіїв польської мови в Україні й на сьогодні [52; 102; 103; 166; 241, с. 173]. Помилки на рівні словотвору, спричинені інтерференцією української мови, поширені й у мовленні українців, які вивчають польську мову [41, с. 316–318; 83, с. 750]. Варто звернути увагу на те, що в досліджуваному мовленні не виявлено вживання окремих словотвірних афіксів в демінутивній функції, що часто траплялося носіям цієї мови понад століття тому (напр. *tatunia*, *tatuńcio*, *Zosiuńcia*). На продуктивність словотвірних процесів, а зокрема на утворення демінутивів (напр. *budyneczek*, *kureczka*), звертають також увагу дослідники т. зв. „литовської” польської мови [151, с. 260–276; 154, с. 52; 220, с. 204 та ін.].

4.1.3. Семантичні кальки

Серед лексичних одиниць, непритаманних загальнопольській мові, виділяємо семантичні кальки. Їхня особливість полягає в тому, що під впливом формальних східнослов'янських відповідників на ґрунті досліджуваного мовлення польські лексеми набувають нових, нетипових для них значень, що інколи може суттєво впливати на перебіг комунікації молоді з носіями польської мови з Польщі. Семантичним запозиченням є іменник **czek** (зам. *paragon*), що в польській та українській мовах уживається насамперед на позначення документа з розпорядженням банкові видати пред'явникові певну суму з рахунку особи (організації), яка видала чек [321, т. I, с. 513; 316, т. I, с. 311; 305, т. 11, с. 289; 295, с. 1372]. У досліджуваному мовленні цей іменник уживається у значенні „документ, який отримує покупець як свідчення оплаченої покупки” [305, т. 11, с. 289; 295, с. 1373] (укр. *чек*) **(7)**: *Czy masz czek z sklepu?* (ЛБх15); *Na czeku jest cena* (ЛЗд17). У мовленні учнів іменник **kierownik** / **kierowniczka** (*klasy*) уживається замість нормативного *wychowawca* / *wychowawczyni*. У загальнопольській мові іменник **kierownik** / **kierowniczka** має значення: „хтось, хто керує групою людей і відповідальний за виконання поставлених перед ними завдань” [307, т. I, с. 615], однак він не позначає вчителя-вихователя класу в середній школі, як в українській мові [305, т. 4, с. 142; 295, с. 425] (укр. (*класний*) *керівник*) **(17)**: *Moja taty taką*

kierowniczkę klasy (ІДд15); *My byli w Kijowie z **kerownikiem** naszej klasy* (ЛТд16). Висловлювання молоді на кшталт (5): [...] *jak człowiek ma dobre **namiary*** (ЛЖд16); *Ja nie mam jeszcze konkretnych **namiarów*** [йдеться про намір вступити до вищого навчального закладу] (ІДд17) свідчать про вживання іменника *namiary* в неpritаманному йому в загальнопольській мові значенні „задум, бажання зробити що-небудь” (укр. *намір*) [305, т. 5, с. 128; 295, с. 570], тоді як носії польської мови з Польщі розуміють його (у формі множини) як адресу, телефон якоїсь особи / установи або іншу інформацію, завдяки яким можна її знайти чи сконтактуватися з нею. Це слово притаманне розмовній польській мові [307, т. I, с. 937]. Іменник *nowość* у загальнопольській мові уживається на позначення „риси, властивості чогось нового; чогось, що є нове, нововведеної, модної нової речі; щойно виданої літературної, наукової роботи і т. ін., ново поставленого сценічного твору; нового повідомлення, новини” [321, т. II, с. 1233–1234; 316, т. II, с. 378], а в значенні „актуальна політична, економічна і т. ін. інформація, подана в засобах масової інформації” вживається іменник у формі множини *wiadomości* [307, т. II, с. 992]. У досліджуваному мовленні замість нормативного *wiadomości* фіксуємо *nowości*, що, мабуть, слід розглядати як наслідок впливу російського *новости* (12): *Lubię wieczorami oglądać **nowości*** (ЛБх16); – *Jakie programy oglądasz?* – ***Nowości*** (ТПд14). Курйозну ситуацію, причиною якої є перенесення значення близьких за звучанням слів з російської мови до польської, спричиняють висловлювання з іменником *sutka* / *sutki* (5): *Muszę brać te leki dwa razy w **sutki*** (ЛБд15); – *Jak długo jechaliście?* – *Długo, chyba całą **sutkę*** (ІДх16). У загальнопольській мові іменник *sutek* (підк. *sutka*), в множині *sutki* позначає „парну молочну залозу, яка міститься на черевній поверхні тіла ссавців (у жінок по обидві сторони грудної клітки) і має форму виступу – сосок” [321, т. IV, с. 598; 316, т. III, с. 348], а не „добу” (рос. *сутка* / *сутки*), як помилково вважають деякі досліджувані мовці.

У досліджуваному мовленні фіксуємо також польські лексичні одиниці, вжиті у значенні, яке на сьогодні в загальнопольській мові застаріле. Іменник *deputat*, який позначає негрошовий додаток до виплати, що часто видавався в часи Польської народної республіки [307, т. I, с. 259], вживається у значенні „член органу державної

влади, обраний виборцями” [305, т. 2, с. 245; 295, с. 215], яке в загальнопольській мові притаманне лексемі *radny* (*deputowany*) (11): *On jest teraz **deputatem*** (ТЧх16); *W niedzielę ludzi będą wybierać mera i **deputatów*** (ЛСт.д17) (укр. *denymam*). Польські словники подають значення іменника *deputat* „член депутації; депутат; делегат” з кваліфікатором застаріле [315, т. II, с. 92; 321, т. I, с. 590; 316, т. I, с. 358]. В аналізованих висловлюваннях лексема *kurs* виступає у значенні „рік, ступінь навчання (у вищому і середньому спеціальному навчальному закладі)” [305, т. 4, с. 412; 295, с. 474] (зам. *rok*) (19): *Moja siostra jest na pierwszym **kursie** uniwersytetu* (ЛСд15); *Mój kolega uczy się w Warszawie na turystyce, już na drugim **kursie*** (ІКх17). Новіші словники польської мови засвідчують значення лексеми *kurs* „рік навчання, зокрема у вищій школі; програма річного навчання; студенти чи учні одного року навчання” з кваліфікатором застаріле [321, т. II, с. 573]. У старших лексикографічних джерелах, напр. „Словнику польської мови” за ред. В. Дорошевського це значення іменника *kurs* наведене без кваліфікатора [315, т. III, с. 1313]. Семантичним запозиченням, яке може дещо утруднити перебіг комунікації, вважаємо іменник *numer*, ужитий у значенні українського відповідника „номер” [305, т. 5, с. 441; 295, с. 625] замість *pokój* (26): *Czy są wolne miejsca w hotelu? Chcę wynająć jednoosobowy **numer** na 2 dni* (ТССх16); *Chciałbym zamówić **nómer*** (ІБх15); *Czy jest u was wolny **nómer**. Ja by chciała zamówić **nómer** luks* (ЛСВд15). У загальнопольській мові іменнику *numer* притаманні насамперед числові значення. Щоправда, в минулому він уживався в значенні „готельна кімната”, що на сьогодні кваліфікується як застаріле [322, с. 632; 307, т. 1, с. 1050; 316, т. 2, с. 382].

У польській мові прикметник *nijaki*, *-a*, *-e* позначає річ чи особу, „яка немає жодних характерних рис, нічим не вирізняється” [321, т. II, с. 1204–1205; 316, т. II, с. 360]. Окрім цього, це граматичний термін, який вказує на належність слова до середнього роду. У мовленні молоді трапляється вживання прикметника *nijaki* у значенні „жоден” (зам. *żaden*), напр. (11): *Nie ma **nijakich** trudności* (ЛЗд17); *Ja nie oglondam **nijakie** programu* (ТПх15) (укр. *ніякі*). Це значення на сьогодні вважається застарілим і діалектним [321, т. II, с. 1204–1205; 315, т. V, с. 313]. У досліджуваних висловлюваннях натрапляємо на приклади вживання прикметника *rodny* замість

нормативного *ojczysty* або *rodzony*. На сьогодні загальнопольський прикметник *rodny* обмежується значенням „дітородні органи у жінок” [307, т. II, с. 452]. У результаті асоціацій зі словом *pidnyj* (чи рос. *rodnoj*) трапляються такі контексти **(16)**: *To jest mój rodny język* (ІБд14); *Moja mama i jego mama są rodne siostry* (ЛСд16). Як засвідчує „Словник польської мови” за ред. В. Дорошевського, давніше прикметник *rodny* вживався у значенні „рідний, родинний” [315, т. VII, с. 1008].

Припускаємо, що під впливом російського дієслова *отменять* (*отменить*) або українського *відмінити* (*відмінити*), молодь уживає польську лексему *odmieniac* у нехарактерному їй значенні „оголошувати що-небудь недійсним, скасовувати” **(14)**: *Wczoraj odmienili dwie ostatnie lekcje* (ЛСТ.х16); *W szkole odmienili zajęcia, bo jest karantyn* (ЛДд15). Загальнопольському дієслову *odmienić / odmieniac* притаманне, зокрема, значення „зробити когось або щось інакшим; змінити” [321, т. III, с. 116; 316, т. II, с. 442]. У значенні „скасовувати” у нормативній польській мові вживається дієслово *odwoływać*. У польському мовленні молоді трапляється вживання дієслова *odpuszczać* у ситуації висловлення прохання звільнити з уроку (чи якогось заходу) або ствердження цього факту **(21)**: *A możecie [до вчителя] nas już odpuścić?* (ІДд15); *Ja poproszę, żeby nauczycielka mnie odpuściła* (ЛЗд14). В українській мові дієслово *відпускати* функціонує, як зрештою й загальнопольське *odpuszczać*, у значенні „прощати (провини, гріхи)” [307, т. I, с. 1122; 316, т. II, с. 451]. Окрім інших значень, українське дієслово *відпускати* має ще значення „дозволяти кому-небудь піти, залишити когось або щось” [305, т. 1, с. 625; 295, с. 137] (напр. *відпускати з уроків*), неприцяманне польському *odpuszczać*. Очевидно, саме під впливом цього значення українського дієслова польське *odpuszczać* у досліджуваному мовленні „заміняє” нормативне *zwalniać*. „Словник правильної польської мови” за ред. В. Дорошевського і Г. Курковської застерігає від уживання дієслова *odpuszczać* у значенні „звільнити”, кваліфікуючи його як неправильне [317, с. 443]. У значенні „вступити до навчального закладу” (укр. *поступати*) [305, т. 7, с. 384; 295, с. 900] молодь уживає дієслово *postąpić*¹²⁰, часто в поєднанні з іменником *studia, uniwersytet*

¹²⁰ В. Дорошевський дієслово *postąpić* (напр. на службу чи до школи), вжите замість *wstąpić*, трактує як неправильне [317, с. 552].

(зам. *dostać się (na studia)*) **(26):** *Chce **postompić** do Polski* (ТПд16); *Może będę **postępować** na ekonomikę* (ЛСВд17). У загальнопольській мові лексема *postąpić* означає „ступуючи, крокуючи, посуватися вперед, іти за кимось”, „чинити щось у певних ситуаціях; поводитися з кимось певним чином” тощо [316, т. II, с. 806]. У значенні „перериваючи, не давати висловитись” (укр. *перебивати*) [305, т. 6, с. 123; 295, с. 715] у зафіксованих контекстах уживається дієслово *przebijać* (зам. *przerywać*) **(7):** *Niechaj nam nie **przebija*** (ЛНРд16); *To przez niego, on zawsze **przebija*** [як хтось говорить] (ЛСд15). Загальнопольське дієслово *przebić* означає „проколоти щось чимось гострим, загостреним; продірявити” або „прокласти дорогу, зробити у чомусь прохід, отвір, копаючи, куючи і т. ін.” [321, т. III, с. 931; 316, т. II, с. 909]. Причиною виникнення курйозних ситуацій у комунікації з носіями польської мови з Польщі може бути надавання польському дієслову *rozbierać się* значень його українського омоніма *розбиратися*. У загальнопольській мові дієслово *rozebrać się / rozbierać się*, як і українське *розбиратися*, має значення „зняти з себе одяг (частково або цілком)” [316, т. III, с. 81; 321, т. IV, с. 131]. У польськомовних висловлюваннях молоді ми зафіксували вживання цього дієслова в таких, неприйнятних нормативній польській мові, однак характерних для українського дієслова *розбиратися*, значеннях: 1) „вникаючи в подробиці чого-небудь, розглядаючи щось детально, з'ясовувати істину, виносити певне рішення” [305, т. 8, с. 608; 295, с. 1040]. Як приклад уживання дієслова *rozbierać się* в цьому значенні наводимо таку ситуацію: під час перерви дійшло до непорозуміння між двома підлітками. Почувши дзвінок на урок, один з них говорить **(14):** *Zaczekaj! Po lekcji **się rozbierzemy!*** (ЛБх16). Фіксуємо також низку інших прикладів уживання цієї лексеми в аналогічному значенні: *Niech sami **się rozbiorą*** (ІДх16); *Chwileczkę! Zaraz **rozbierzemy się** i wymyślimy, co mamy robić* (ЛСд17); 2) „вникаючи в суть, деталі чого-небудь, доходити до розуміння чогось” **(6):** *Z drugim pytaniem ja sama **rozbierze się*** (ЛЗд15); *Ja tam dużo informacji o studiach, tylko tam jeszcze z tym **rozebrać się*** (ТЧх17). У цьому значенні дієслово *rozebrać* (без елемента *się*) старші словники трактують як застаріле (*Rozbierać coś myślą a. w myśli*) [317, с. 645; 315, т. VII, с. 1070]; 3) „мати певні знання в якій-небудь галузі, бути добре обізнаним у чомусь” **(8):** *Ja w tym **się***

nie rozbieram (ІДд14); *Mój brat dobrze rozbiera się w grzybach* (ЛДд16). Отже, як видно з наведених прикладів, комунікативно небезпечним є перенесення значень українського дієслова *розбиратися* на його формальний загальнопольський відповідник у комунікації з поляками з Польщі.

У польськомовних висловлюваннях молоді трапляється дієслово *skazać* у значенні, яке не фіксують польські лексикографічні джерела. Учні використовують формальний еквівалент українського дієслова *сказати*, не усвідомлюючи, що *skazać* у загальнопольській мові не означає „передати словами думки, почуття тощо; висловитися, повідомити усно що-небудь; промовити”, як в українській [305, т. 9, с. 240; 295, с. 1131], а вживається у значенні „видати вирок, який передбачає обвинуваченому міру покарання за вчинені злочини” тощо [316, т. III, с. 212; 321, т. IV, с. 363]. Як наслідок, трапляються такі приклади вживання дієслова *skazać* замість нормативного *powiedzieć* (12): [...] *czy morzecie wy mnie skazać gdzie znajduje się ul. Młynarska* (ЛСВд14); *On skazał nam przyjść tutaj* (ЛЗх15). У мовленні учнівської молоді функціонує дієслово *wiązać* (зам. *robić na drutach*) у значенні „плести що-небудь спицями, гачком і т. ін.”, що притаманне українському дієслову *в'язати* [305, т. 1, с. 796; 295, с. 168], напр. (8): *Umiem wiązać. Związałam sobie sweter* (ЛБд16); *To [шарф] moja babcia związała dla mnie* (ЛСт.д14). Польське дієслово *wiązać* загалом означає „скріплювати (тканину, стрічку і т. ін.), утворюючи вузол, кокарду; поєднувати два кінці (тканини, стрічки, мотузки і т. ін.), утворюючи петлю, переплітаючи їх у вузол, кокарду; поєднувати окремі предмети (зазвичай однакові) за допомогою шнура, стрічки і т. ін., утворюючи цілісність” тощо [321, т. V, с. 83; 316, т. III, с. 644]. У загальнопольській мові дієслово *zakazać* має значення „видати заборону, заборонити щось” [321, т. V, с. 472; 316, т. III, с. 853], але не „замовляти”, як у зафіксованих прикладах (зам. *zamawiać*) (19): *Przepraszam, ja chce coś zakazać* [у кав'ярні] (ЛНРх14); *Chce zakazać taksówkę* (ТЧд17). Уживання лексеми *zakazać* у неpritаманному їй у нормативній польській мові значенні відбувається, на нашу думку, під впливом формального російського відповідника *заказать*.

Як приклад комунікативної невдачі, спричиненої фонічною тотожністю польського прислівника *na pewno* і українського *напевно*, можемо представити

ситуацію, коли учень позашкільного навчального закладу, спілкуючись з вихователем з Польщі, пообіцяв до наступного дня прочитати книжку: *Na jutro przeczytam tą książkę*. Вихователь, бажаючи переконатись, чи учень дійсно це зробить, перепитав: *Na pewno?*, що в загальнопольській мові означає „без сумніву, з упевненістю” [316, т. II, с. 614; 321, т. III, с. 420]. Адресат (учень), керуючись тим, що в українській мові відповідник польського *na pewno*, окрім аналогічного значення „точно, безперечно, безсумнівно; з упевненістю, не боячись помилитися”, виражає „ймовірність чого-небудь” (як вставне слово) [305, т. 5, с. 140; 295, с. 572], заперечив, після чого запевнив адресанта в тому, що дійсно виконає це: *Ale nie, przeczytam ją na 100 procentów* (ЛБх16). Зафіксовано й інші приклади висловлювань, у яких прислівник *na pewno* виражає ймовірність (14): *Ja nie wiem jeszcze, czy będzie czas, ale na pewno przyjadę. Zobaczę* (ТЧх17); *To na pewno Marty albo Natali. Albo może ktoś inny zostawił [...]* (ЛСт.д16). Таким чином, перенесення значення українського прислівника *напевно* „можливо, мабуть” на його загальнопольський формальний відповідник може суттєво вплинути на зрозумілість висловлювання.

Отже, в польському мовленні молодих білінгвів виступило 487 контекстів з лексичними одиницями, семантична структура яких відрізняється від їхніх відповідників у загальнопольській мові. У результаті семантичного калькування на ґрунті досліджуваного мовлення з’являються лексеми із значенням близьких або аналогічних за звучанням українських (*namiały* – *наміри*, *skazać* – *сказати*), рідше – російських одиниць (*nowości* – *новости*, *zakażać* – *заказати*). Значення, у яких вжито 20% лексичних одиниць, у сучасній польській мові є застарілими (*kurs*, *numer*). Польські лексичні одиниці з іншомовним семантичним наповненням є характерною рисою мовлення носіїв польської мови, яка функціонує в постійній взаємодії з українською і російською мовами [205, с. 133–265; 52; 235; 241, с. 173–176; 165, с. 249–250; 87, с. 50] та литовською, російською і білоруською [151, с. 278–321; 289, с. 117–125; 272, с. 136–141; 121, с. 49–59; 123].

4.1.4. Особливості лексико-семантичної сполучуваності слів

У польськомовних висловлюваннях молоді натрапляємо на відхилення від загальнопольської мови в сполучуваності певних лексичних одиниць. Замість

загальнопольського *oglądać telewizję* у досліджуваному мовленні вживається словосполучення *oglądać* або *patrzeć telewizor* (31): *Ja rzadko oglądam telewizor* (ІДх15); *My razem patrzymy telewizor, polske kanały* (ЛЗд14) що, мабуть, є наслідуванням українського узуального *дивитися телевізор*. У розмовному варіанті загальнопольської мови іменник *telewizor* може вживатися у значенні „телебачення – телевізійна програма” і виступати у функції непрямого додатка з дієсловом *oglądać*, напр. *Oglądać coś w telewizorze* [321, т. IV, с. 792]. Однак словосполучення *oglądać telewizor* адресат може хибно зрозуміти як оглядати, уважно дивитися на телевізор. Невідповідне дієслово, вжите у контексті *przyjmować (przyjąć) udział* замість нормативного *brać (wziąć) udział*, як напр. (16): *Oni nie chcieli przyjmować udział w tym koncercie* (ТЧд17); *Ja lubię przyjmować udział w różnych konkursach, śpiewać* (ЛСт.д15). У цьому випадку простежується вплив конструкції *приймати участь*. У поодиноких прикладах трапляється дієслово *przyjmować* у непритаманному йому контекстуальному сполученні з іменником *decyzja*: *przyjmować decyzję* (5): *Ja muszę do lata przyjąć decyzję, co robić* (ЛСд15); *Niech sami przyjmują decyzje* (ЛТх16), що, ймовірно, є результатом калькування української конструкції *приймати рішення*. У польськомовних висловлюваннях учнів натрапляємо на нетипову для нормативної польської мови лексико-семантичну сполучуваність дієслова *spotykać*: *spotykać nowy rok* (26): *My bardzo wesoło spotykali Nowy Rok* (ЛДд15); *Tam [w górach] my spotykali z kolegami nowy rok* (ЛНРх16). У загальнопольській мові на позначення новорічної вечірки / ночі вживається іменник *sylwester* і, відповідно, у згаданих контекстах функціонує конструкція *spędzać sylwestra, być / iść (pójść) na sylwestra*. Зіставлення конструкції *spotykać nowy rok* з українським відповідником *зустрічати новий рік* дає підстави розглядати її як результат інтерференції. У досліджуваному мовленні фіксуємо також приклади вживання дієслова *odkrywać (odkryć)* у невідповідному контексті, напр.: *odkrywać drzwi (okno)* (зам. *otwierać drzwi (okno)*) (26): *Nie odkrywajcie okno!* (ЛСд16); *Trzeba odkryć drzwi* (ІДд15); *odkrywać szkołę / konsulat* (зам. *zakładać / otwierać szkołę*) (5): *Teraz dużo prywatnych szkół odkrywają, gdzie uczą język polski* (ІКЛ.д17); *Muszą odkryć pewnie nowy konsulat* (ЛДх16); *odkrywać wizę* (зам. *otrzymać / dostać wizę; złożyć*

dokumenty na wizę) (24): *Mnie odkryli wizę na rok* (ЛСт.х16); *Mama pojechała do Lwowa, żeby odkryć sobie wizę* (ЛБх17). Усі наведені словосполучення утворено, на нашу думку, внаслідок калькування схем української лексико-семантичної сполучуваності: *відкривати двері (вікно)*; *відкривати школу і*, відповідно, *відкривати візу*.

Особливістю на тлі загальнопольської норми характеризується вживання дієслова *zdyć* (*zdejmować*) в контекстах *zdyć pokój* (17): *Chcę zdyć pokój w tym hotelu* (ЛЯд15); *Można u was zdjoneć pokój na dwa dni* (ТПд15) та *zdyć film* (7): *Gdzie zdejmowali ten film?* (ЛНРх15); *Będą o nich zdejmować film* (ЛСд16), що, без сумніву, віддзеркалює відповідні українські *знімати кімнату і знімати фільм*. У загальнопольській мові наведеним ненормативним словосполученням відповідають *wypaść* (*wypajmować*) *pokój* та *kręcić* (*nakręcić*) *film*.

У підсумку в аналізованому польському мовленні виділено 215 прикладів нетипової для нормативної польської мови лексико-семантичної сполучуваності слів (*przyjmować udział, zdyć pokój*). Цього типу особливості (напр. *przyjmować udział, brać wywiad, stworzyć biznes, zdejmować film*) притаманні також північно-східному різновидові польського периферійного діалекту [85, с. 185; 272, с. 145].

Підсумовуючи: зафіксовано 1555 прикладів висловлювань, у яких виділено відхилення від загальнопольської мови на рівні лексики. Формально-семантичні запозичення становлять 32% матеріалу, словотвірні запозичення і семантичні кальки, відповідно, – 23% та 31%. У 14% прикладів з'являються конструкції з ненормативною лексико-семантичною сполучуваністю. Уживання непридатних нормативній польській мові лексичних одиниць або „надавання” загальнопольським лексемам іншомовних (східнослов'янських) значень може мати суттєвий вплив на перебіг комунікації з носіями польської мови з Польщі. Потенційну комунікативну небезпеку, вважаємо, несе насамперед уживання формально-семантичних запозичень (напр. *kidać*) і семантичних кальок (напр. *sutki, rozbierać się*), що може сповільнити розуміння висловлюваного. Менш небезпечними є, як припускаємо, словосполучення з відмінною на тлі загальнопольської мови лексико-семантичною сполучуваністю та словотвірні запозичення, які переважно не призводять до

суттєвих непорозумінь, хоча в окремих випадках (напр. *Polaczka*) можуть утруднювати перебіг комунікації.

4.2. Відхилення у сфері мовленнєвого етикету

4.2.1. Звертання до адресата

В інтерперсональній комунікації реалізуються два типи контактів: на *ти* (неофіційна комунікативна ситуація) і на *ви* (офіційна), у польській мові, відповідно, на – *ty* і *pan / pani / panowie / panie / państwo*. Вибір форми звертання залежить насамперед від особи адресата, його віку, позиції в суспільній ієрархії, взаємовідносин з мовцем тощо. Молоді носії польської мови в Україні, як свідчать результати дослідження, не мають труднощів з формулюванням звертання в неофіційних комунікативних ситуаціях. Низку відхилень від норм загальнопольського мовленнєвого етикету спостерігаємо у випадках, коли адресатом є особа старша – представник локальної польськомовної спільноти (вчитель, директор позашкільного навчального закладу, голова польського товариства, ксьондз римо-католицької парафії тощо) або носій польської мови з Польщі.

Найпоширенішим способом, який є відхиленням від загальнопольського мовно-комунікативного звичаю, є формулювання звертання (запитання, прохання і т. ін.) до незнайомої чи старшої особи за допомогою дієслова (або займенника і дієслова) у другій особі множини¹²¹, замість займенників *pan / pani* в поєднанні з дієсловом у формі третьої особи однини (напр. *Czy może pan / pani pomóc mi*), напр. **(94):** *Czy możecie zwolnić mnie z zajęć?* [до вчителя] (ЛТд15); *Przepraszam, możecie jeszcze raz powiedzieć to słowo?* [до вчителя] (ТПд15); *Wy mówili, że ty też pojedziemy* [до вчителя] (ЛСт.д16); *Macie bilety do Warszawy?* [у залізничній касі] (ІДд14); *Proszę pana czy wy wiecie gdzie ul. Młynarska?* [до перехожого на вулиці] (ІКл.д16). Трапляється також вираження прохання за допомогою наказового способу дієслова

¹²¹ У звертанні до одиничного адресата застосування дієслова в другій особі множини обмежується діалектним мовленням (напр. залишки таких форм збереглися в деяких діалектах на території Польщі, де досі вживають займенник *wy*, звертаючись до другої особи [265, с. 43–123; 266; 41, с. 440]). У інших випадках такий спосіб звертання є неввічливий і часто асоціюється полякам „з офіційними формулами, які застосовувалися в комуністичній партії (*wy – towarzyszu*)” [218, с. 59]. Й. Мендельська, аналізуючи особливості польського мовлення періодичних видань журналу „*Kobieta Radziecka*” (за 90-ті роки минулого століття), який виходив у Литовській Республіці, трактує форми звертання в другій особі множини як порушення стилістичної норми [228, с. 273].

у формі другої особи множини, напр. (39): *Napiszcie, jak to ma być* (ЛЗх14); *Przeczytajcie jeszcze raz* (ІДд15); *Proszę bardzo, dajcie mi bilet do Warszawy* (ЛСд16); *Proszę powtórzcie to pytanie* (ТССх15). Ця форма директиви в загальнопольській мові вживається у звертанні до двох чи більше осіб, з якими мовець на *ти*, оскільки наказовий спосіб (навіть у сполученні з *proszę*) за своєю суттю не сприяє вираженню ввічливого прохання¹²². Найбільш прийнятним, на нашу думку, етикетним способом вираження прохання до одиничного адресата є формула з дієсловом *móc* в першій або третій особі однини (краще – з часткою *by*), напр. *Czy mogłabym prosić ...? Czy mogłaby Pani [...]?* Частка *czy* загалом додає ввічливості висловлюванню [309, с. 182, 300].

Аналогічні форми звертання (дієслово або займенник і дієслово у другій особі множини) молоді носії польської мови в Україні застосовують також до двох чи більше осіб в офіційних комунікативних ситуаціях. У загальнопольській мові в цього типу контактах, у звертанні до множинного адресата, вживаються гонорифікативні займенники *panowie* / *panie* / *państwo*, які поєднуються з дієсловом у третій або другій особі множини (напр. *Czy mogą / możecie panowie / panie / państwo powiedzieć mi ...?*). У досліджуваному мовленні у звертанні до двох чи більше адресатів, з якими адресант висловлювання не є на *ти*, функціонують схеми, притаманні неофіційному контакту, напр. (46): *Wy jedziecie z nami?* [до двох жінок] (ЛСх16); *Proszę siadajcie!* [до чоловіків і жінок] (ЛДд17); *Czym Wy przyjechali?* [до чоловіка і жінки] (ЛЖд15); *Wy będziecie tutaj czekać?* [до двох жінок] (ІДд15). У загальнопольській мові *wy* використовується у звертанні до двох чи більше осіб лише у випадку, коли до кожної особи мовець звертається на *ти* (*ty*). Займенник *wy* та дієслово у формі другої особи множини у звертанні до однієї чи кількох осіб, з якими мовець не є на *ти*, в польськомовних висловлюваннях молоді з'являються, на нашу думку, під впливом українських способів звертання на *ви*, які, на відміну від

¹²² Висловлювання з *proszę* лише на перший погляд виконують функцію прохання, а насправді часто вимагають від адресата виконання певного завдання. Йдеться про конструкції *proszę* + *безособова форма дієслова* (в офіційній ситуації, напр. *Proszę zrobić to podsumowanie na wtorek*) або *proszę* + *наказова форма дієслова* (в приватних контактах, напр. *Proszę, przyjdź do mnie*) [218, с. 78]. М. Лазінський порівнює два способи вираження імперативу: з *niech* (напр. *Niech pan to zrobić*) і *proszę* + *інфінітив* (напр. *Proszę to zrobić*), з яких саме останній, на думку вченого, „асоціюється з офіційними наказами” [211, с. 128–130].

польських, „обслуговують” усі типи офіційних контактів¹²³. Уживаючи цього типу адресативні схеми у своїх польськомовних висловлюваннях, молодь ризикує зіштовхнутися з незрозумінням з боку адресата-носія мови з Польщі.

У польському мовленні молодих білінгвів спостерігаємо й інші порушення норм польського мовленнєвого етикету, які можуть суттєво вплинути на успішність комунікації. У звертанні до вчителя суботньої (недільної) школи надзвичайно активною в досліджуваному мовленні є адресативна форма *pan / pani + ім'я*, що суперечить загальноприйнятним у польській мовно-комунікативній спільноті правилам етикету, напр. (224): *Pani Lilia, proszę powtórzyć* (ЛЯx16); *Szanowna Pani Wiktoria! Serdecznie witam Panię w tym Dniu i życzę zdrowia, szczęścia pogody ducha* (ТССд16); *Dzień dobry pani Marysia*¹²⁴. *Z okazji święta Dnia Nauczyciela. Życzę pani zdrowia, szczęścia, dobrej pracy, grzecznych uczniów i wszystkiego najlepszego* (ЛБд15); *Dzień dobry, pani Oksana* (ІДд16). У висловлюваннях, адресатом яких є старша особа (найчастіше це вчитель чи хтось з представників локальної польськомовної спільноти, інколи носій мови з Польщі), трапляється також поєднання адресативного звороту *pan / pani + ім'я* і займенника *wy* у непрямих відмінках або дієслова у другій особі множини (105): *Drogi pan Witalij! Witam was tego dnia, życze wszystkiego najlepszego: zdrowia, szczęścia, radości i sukcesów zawodowych!* (ТЧд17); *Pan Wasyl, to wam oddawać?* (ЛНРх16); *Przepraszam, pani Marja, możecie powtulić zdanie?* (ЛСд14). Дослідниця польського мовленнєвого етикету М. Марц'янік вважає, що адресативна форма типу *pani Ewo*, яка притаманна неофіційному типу контактів, міститься десь „на півшляху” між *proszę pani* і *Ewo (Ewa)* [217, с. 231]. Молоді білінгви „переносять” адресативну конструкцію *pan / pani + ім'я*¹²⁵ на

¹²³ В українській мові „вживання ввічливої форми ”Ви” маркує стосунки між малознайомими співрозмовниками або свідчить про дистанцію між ними у віці, соціальному становищі, статусі тощо” [75, с. 401]. Займенник другої особи множини у звертанні до множинного адресата, з яким мовець не є близько знайомий, трапляється також у мовленні носіїв польської мови, які проживають у Польщі. На ґрунті загальнопольської мови, як пише М. Марц'янік, займенники *wy (wasz)* є „на сьогодні модні, оскільки служать скороченню дистанції між адресантом і адресатами. Скорочення дистанції тягне за собою зменшення поваги, що не в кожній ситуації бажане” [309, с. 157].

¹²⁴ Неприйнятним у цій ситуації є вживання зменшувально-пестливого варіанту імені, що надто радикально скорочує дистанцію між комунікантами [216, с. 49].

¹²⁵ А. Марковський наголошує, що „вживання імені у звертанні до особи, з якою ми не на ти, завжди спричиняє „порушення офіційності” контакту [...]” [218, с. 57]. Звертання на *pan / pani + ім'я* у польському етикеті має доволі обмежену сферу застосування і зводиться до використання в ситуації, в якій адресатом є особа молодша (а то й набагато молодша) від адресанта; особа нижча в службовій ієрархії від адресанта, тобто йому підвладна або коли між

комунікативні ситуації, в яких має вживатися схема *proszę pana / pani*. Найімовірніше, у свідомості молоді існує переконання в універсальності згаданого вище польського адресативного звороту, що підсилюється поширеною в деяких регіонах України протягом останніх років схемою звертання *pan / pani + ім'я*. А. Кравчук¹²⁶, досліджуючи особливості мовленнєвого етикету носіїв польської мови в Україні, зазначає, що ця адресативна форма популярна і серед українців, які вивчають польську мову як іноземну, і серед осіб польського походження [184; 188; 192]. Однак, якщо вживання адресативного звороту *pan / pani + ім'я* в комунікації в межах локальної польськомовної спільноти загалом не має обмежень з огляду на вік, позицію в суспільній ієрархії і т. ін., то звертаючись таким чином до носіїв польської мови з Польщі, молодь з України ризикує викликати в адресата (особливо, якщо ним є представник старшого покоління) негативні емоції, що, безперечно, матиме вплив на перебіг комунікації [178, с. 483–484]. В польській мовно-комунікативній спільноті представники середнього і старшого покоління в більшості випадків сприймають уживання цього звороту „як порушення їхньої приватності, на яке вони не дали згоди” [216, с. 49].

Іншою формою звертання до старшої від мовця особи (найчастіше це вчитель), яка трапляється в польськомовних висловлюваннях досліджуваних осіб, є формула звертання на кшталт (18): *A pani Krystyna powie kiedy ...* (ЛСх14); *Czy pani Marysia może powtórzyć?* (ЛБд15); *A pani Natalia będzie z nami?* (ІДд16). Цей зворот у мовленні молодих білінгвів виконує функцію безпосереднього звертання до адресата. Однак уживання у функції адресативних зворотів структур *pani + ім'я +*

мовцями приблизно того самого віку близькі приятні стосунки, але з якихось причин вони не переходять на *ty* [219, с. 100–101; 41, с. 444; 45, с. 46]. Варто наголосити, що в сучасній польській мові спостерігаються істотні зміни у вживанні адресативної конструкції *pan / pani + ім'я*, що проявляються в їхньому функціонуванні в інших, зокрема більш формальних, комунікативних ситуаціях. М. Лазінський звертає увагу на „прагматичну неоднозначність” цього звороту, який може з часом „узяти на себе” функцію універсальної адресативної форми. Для цього носії мови повинні перестати асоціювати його з асиметричними відносинами. Мовознавець висловлює припущення, що „ми є свідками цікавої, поступової зміни мовної свідомості поляків у цьому відношенні” [211, с. 98, 107]. Уживання адресативних форм на кшталт *pan / pani + ім'я* щодо старших осіб або осіб, з якими мовець не знайомий особисто, свідчить про скорочення дистанції, що набуло особливого поширення після 1989 року [216, с. 29].

¹²⁶ Дослідниця аналізує ненормативні адресативні звороти, які з'являються внаслідок українсько-польської інтерференції в польському мовленні українців і поляків чи осіб польського походження, які проживають в Україні [порівн. напр. 45; 178; 183; 186; 187].

дієслово в третій особі однини може бути причиною незрозуміння адресатом, про яку саме третю особу йдеться мовцеві і до кого скерований мовленнєвий акт¹²⁷.

Згідно із загальнопольським мовно-комунікативним звичаєм прийнятною формою звертання до особи, яка займає керівну посаду в різного роду установах, організаціях (напр.: директор, ректор, голова тощо) чи має науковий ступінь або звання, є вживання гонорифікативного займенника *pan / pani* + *титул*¹²⁸ (напр. *іменник-назва посади*). З огляду на те, що молодь в Україні польську мову вживає в обмежених в кількісному плані комунікативних ситуаціях, відповідно обмежене є коло „офіційних” осіб, з якими спілкуються молоді носії польської мови. Найчастіше це директор / заступник директора позашкільного навчального закладу, голова польського товариства, інколи – особи, які займають схожі посади в освітніх чи громадських установах на території Польщі (деякі позашкільні навчальні заклади мають підписані угоди про співпрацю, в межах яких відбувається, наприклад, обмін молоді). Згідно з правилами мовленнєвого етикету, до директора освітнього навчального закладу і його заступника слід звертатися, вживаючи конструкцію *panie dyrektorze / pani dyrektor*¹²⁹, до голови чи заступника голови товариства відповідно – *panie prezesie / pani prezes*. У досліджуваному мовленні доволі частою, а інколи і єдиною, є форма звертання до осіб, які займають керівні посади, і не лише в закладах освіти, на кшталт *pan / pani* + *ім'я*, що, безперечно, свідчить про необізнаність із соціолінгвістичною різновидністю польських адресативних зворотів, напр. (97): ***Pani Krystyno, a będzie jeszcze lekcja?*** [до директора школи] (ЛСх15); ***Pani Adamie, ja przyniosła dokumenty*** [до директора школи] (ЛДд17); ***Pani Ela, kiedy mamy repetycję?*** [до голови товариства] (ЛБд14); ***Pani Stanisławo, życzę***

¹²⁷ Як стверджує Р. Гуца, „власне ім'я має, як правило, у польському реченні значення третьої особи” [цит. за 143, с. 143]. Формулювання звертань у третій особі однини характерне для комунікації в межах родини, у зверненні до старших членів сім'ї (напр. *Czy może mi tatuś podać książkę?*) [218, с. 55]. Можливо, наслідуючи прийняті в родинній комунікації адресативні схеми, мовці вживають їх у звертанні до старших осіб з-поза кола сім'ї. Аналогічні конструкції (напр. *A Zosia to zrobi? Czy u pani Janus będziemy mieć jutro zajęcia?*), вжиті у безпосередньому звертанні до адресата, характерні також для мовлення носіїв польської мови в Литві. Припускається, що цього типу конструкції мають діалектне походження [144, с. 48–50].

¹²⁸ Система польських титулів (т. зв. титулятура) є надзвичайно розбудована і соціолінгвістично диференційована (порівн. напр. [276, с. 39–41; 211, с. 70–75]).

¹²⁹ В адресативних формах, скерованих до заступника керівника, не допускається вживання елемента *wice-* (*wicedyrektor*), *pro-* (*prodziekan*), який вказує на його „на сходину нижчу” позицію в службовій ієрархії. Звертання *panie wicedyrektorze* свідчить загалом про низький рівень сформованості комунікативної компетенції мовця [309, с. 153].

dużo zdrowia! [до директора школи і одночасно голови товариства] (ІКд16); **Pani Mario**, *kiedy tamy przyjść?* [до директора школи] (ТЧд17). Уживання конструкції *pan / pani + ім'я* у звертанні до особи з Польщі, яка займає певну посаду чи має науковий ступінь¹³⁰, може викликати в адресата висловлювання небажану реакцію і поставити під загрозу успішність комунікативного акту¹³¹.

Незначна частина респондентів запропонованої анкети (78) вважає, що до керівника позашкільного навчального закладу слід звертатися за допомогою адресативного звороту *proszę pani / pana*¹³². У загальнопольській мові *proszę pani / pana* функціонує в ситуаціях звертання до адресата, який не займає посади, яка „вимагає” від мовця вживання відповідної адресативної форми; адресат не має наукового ступеня або ж адресант не володіє інформацією про соціальний статус адресата; у звертанні до незнайомої людини (напр. на вулиці) [41, с. 447–448]. Однак неприйнятною є така форма у випадку, якщо мовець знає про професійний статус адресата, що може свідчити про позбавлення його „належного” йому титулу.

Аналіз анкетних даних і власні спостереження мовно-комунікативної поведінки молоді свідчать про те, що частина осіб переконана в нормативності форми *panie nauczycielu / pani nauczycielko*, що є порушенням загальнопольського мовно-комунікативного звичаю (86): *Witam pani nauczycielko! Wshyskiego najlepszego!* (ЛСВд15); *Szanowna Pani nauczycielka. Z okazji imienin życzę wszystkiego najlepszego, zdrowia, szczęścia, byś te zawsze cieszyły się pełnią życia* (ЛНРд16); *Życzę pani nauczycielce wszystkiego najlepszego* (ТЧд17); *Pani nauczycielko, prosze powturzyć* (ТПд15). Варто наголосити, що в польській мові назва професії далеко не завжди може використовуватися в адресативному звороті. Саме до таких належить іменник *nauczyciel*¹³³. У польських освітніх закладах (беремо до уваги початкову і

¹³⁰ У польських вищих навчальних закладах вибір форми звертання залежить від наукового ступеня чи звання викладача (напр. *panie magistrze / doktorze / profesorze, pani magister / doktor / profesor*). Беручи до уваги дані соціолінгвістичного опитування, результати якого свідчать про намір значної кількості респондентів навчатися в освітніх закладах Польщі, можемо припустити, що є велика ймовірність того, що респонденти потраплять у комунікативну ситуацію, адресатом висловлювання в яких виступатиме викладач.

¹³¹ М. Марц'янік звертає увагу на те, що на сьогодні, коли спостерігається значний вплив американської культури на польську, молоде покоління поляків має труднощі з уживанням відповідних титулів [309, с. 145].

¹³² Дані, отримані за допомогою напівзакритих запитань анкети, подаємо без прикладів.

¹³³ У переліку т. зв. „титульних” іменників М. Лазінський наводить іменник *nauczyciel*, проте з кваліфікатором архаїчне [211, с. 136].

молодшу середню школу – гімназію) прийнятною формою звертання до вчителя є *proszę pana / proszę pani* [215, с. 295] (напр.: *Proszę pana, można wyjść? Proszę pani, czy mogłaby pani powtórzyć ostatnie zdanie?*). Важко однозначно стверджувати про причину існування в досліджуваному мовленні схеми звертання *pan / pani* + іменник *nauczyciel*. Можливо, цей спосіб звертання до вчителя слід розглядати як архаїзм, який продовжує функціонувати в мовленні носіїв польської мови поза межами Польщі. З іншого боку, утворення схем *panie nauczycielu / pani nauczycielko* може відбуватися на зразок інших звертань, у яких після займенників *pan / pani* слідує професійний титул (напр. *panie konsulu / pani konsul*). Звертання на кшталт *pani nauczycielka / lekarz / bibliotekarka* трапляються в польському мовленні литовської молоді і є, на думку І. Масойць, результатом впливу литовської мови, в якій значно більший перелік іменників-назв функцій і професій, які вживаються в адресативних зворотах [224, с. 208].

У деяких висловлюваннях досліджуваної групи мовців у звертанні до офіціанта вжито назву професії **kelner**, що також суперечить правилам польського мовленнєвого етикету, оскільки назва цієї професії належить до тих, які не виконують титулярної функції і не виступають в адресативних зворотах (41): **Panie kelnerze**, *prosze salatke i herbatę* (ІДд16); **Proszę kelnerza!** *Czy by mógł pan przynieść kawy?* (ЛДх15); **Prosze kelner!** *Mogę zamówić frytki* (ЛНРд14); **Proszę kelner**, *chcę zamówić ciastko i sok*¹³⁴ (ТЧд15). У польській мовній спільноті до офіціанта прийнято звертатися за допомогою *proszę pana* або розмовних форм *panie kierowniku, panie szefie* [45, с. 48]. Зафіксовані ненормативні адресативні форми виникають, очевидно, внаслідок неусвідомлення, що не всі польські назви професій можуть уживатися у звертанні (порівн. теж вище *pani nauczycielko*).

У духовних спільнотах функціонують свої способи звертання, і вибір адресативної форми залежить від позиції адресата-особи духовного стану в ієрархії певної конфесії (порівн. напр. [215, с. 300–304]). До римо-католицького

¹³⁴ В окремих прикладах звертання *proszę kelner* супроводжується іншим відхиленням від нормативної польської мови – на рівні граматики: іменник після *proszę* виступає у формі називного замість родового відмінка (порівн. *proszę pana, proszę księdza*).

священнослужителя в польській традиції прийнято звертатися *proszę księdza* або *księżę* з додатковим окресленням (напр. *księżę proboszczu*). Згідно з результатами анкетування, частина **(79)** респондентів переконана, що відповідною формою звертання до адресата-ксьондза є форма ***ojcze***. Ця адресативна форма загалом функціонує у звертаннях до монахів (напр. *ojcze* чи *proszę ojca*), які, проте, також можуть бути священиками в католицьких парафіях латинського обряду. Схильність молоді до вживання звертання *ojcze* до ксьондза, на нашу думку, підтримується адресативним звичаєм, прийнятим в україномовній духовній спільноті, де функціонує форма звертання до священнослужителя *отче* або *отче* + ім'я (напр. *отче Василю*).

Якщо адресативна форма *ojcze* є допустимою у звертанні до духовної особи-священнослужителя, то вживання конструкцій *proszę pana* **(56)** і *panie księżę* **(52)** слід розглядати як грубе порушення загальнопольського релігійного етикетного звичаю, згідно з яким абсолютно неприйнятною є формула звертання до ксьондза із займенником *pan*. Мовець у цій ситуації, безсумнівно, наражається на комунікативну невдачу, оскільки, як стверджує М. Лазінський¹³⁵, ужитий стосовно духовних осіб, займенник *pan* (*pan ksiądz*) поляки в Польщі ототожнюють з ворожим ставленням до костела¹³⁶. Адресативну форму *proszę pana* замість нормативної *proszę księdza* вживали, зокрема працівники Служби безпеки з метою приниження представників духовенства [309, с. 157]. Припускаємо, що в досліджуваному мовленні форми звертання *proszę pana* та *panie księżę* з'являються внаслідок переконання молоді в універсальності адресативної функції займенника *pan*, зокрема й у випадку, коли адресатом є духовна особа, що, безперечно, є свідченням необізнаності досліджуваних осіб із загальнопольською системою адресативних форм.

Підсумовуючи: способи звертання, які суперечать притаманному польській мовно-комунікативній спільноті звичаю, ми виділили в **1015** прикладах.

¹³⁵ Дослідник наводить приклад невдалого звертання рабина до Папи Римського Іоанна Павла II *panie papieżu*, що спричинило неабияке обурення серед вірян [211, с. 84–85].

¹³⁶ На сьогодні цього типу звертання (яке не виражає жодного негативного емоційного стосунку мовця) трапляється в польському мовленні іноземців і представників етнічних та культурних меншин [211, с. 85–86].

Проаналізовані особливості у формах звертання у більшості випадків (окрім звертань на кшталт *pani Natalia będzie, pani nauczycielko, proszę kelner i proszę pana* (до священика), *panie księżu*) підтримуються східнослов'янською етикетною традицією. В польськомовних висловлюваннях учнівської молоді до поширених належить звертання *pan / pani + ім'я* (42%), яке вживається замість нормативного *proszę pana / pani* або *pan / pani + титул*. Іноді в досліджуваному мовленні з'являється конструкція *panie nauczycielu / pani nauczycielko* (8%), *proszę pani* замість напр. *pani dyrektor* (8%) і *pani + ім'я + дієслово у третій особі однини* в адресативній функції (2%). Вживання дієслова у другій особі множини або особового займенника *wy* з відповідною формою дієслова у зверненні як до одиничного, так і множинного адресата в офіційних комунікативних ситуаціях, в яких, згідно з правилами польського мовленнєвого етикету, використовуються пошанні *pan / pani* чи *panowie / panie / państwo*, фіксуємо в 18% висловлювань, з них переважна більшість – це звернення до однієї особи. Використання у звертанні до офіціанта назви професії *kelner* трапляється у 4% випадків. Адресативну форму *ojcie* замість *proszę księdza* фіксуємо в 8% прикладів, *proszę pana* і *panie księżu* становлять по 5%. Окремі з наведених способів звертання можуть спричинити комунікативну невдачу і призвести в результаті до недосягнення мовцем поставленої комунікативної мети. Деякі з виділених нами особливих форм звертання (напр. *pan / pani + ім'я* у звертанні до вчителя, директора школи, працівниці консульства; *pani + ім'я* (*ім'я і прізвище чи лише прізвище*) + дієслово у третій особі однини та займенник *wy* і / або дієслово у формі другої особи множини) функціонують у північно-східному варіанті польської мови [143; 144; 221; 222; 224].

4.2.2. Представлення

Вибір мовцем способу представлення під час знайомства залежить насамперед від ступеня офіційності комунікативної ситуації¹³⁷. У загальнопольській мові після дієслова *nazywać się* слідує прізвище (або ім'я та прізвище) мовця. Своєю чергою,

¹³⁷ В офіційному типі контакту особа, яка представляється, називає переважно своє прізвище або (повне) ім'я і прізвище (вживаючи інколи конструкцію на кшталт *Pan / pani pozwoli, że się przedstawię ...*, яка, як пише М. Марц'янік, на сьогодні функціонує насамперед у мовленні представників середнього і старшого покоління [309, с. 123]). Представляючись у неофіційній ситуації, мовці називають своє ім'я і прізвище або часто – лише ім'я [218, с. 64–65].

якщо дієслово *nazywać się* вжите в запитанні, то вимагає від адресата насамперед інформації щодо його прізвища (напр. *Jak się pan nazywa? Nazywam się (Piotr) Makowski*). Молоді носії польської мови співвідносять польське дієслово *nazywać się* з його формальним українським відповідником *називатися* і наслідують український взірець *називатися* + ім'я, свідченням чого є зафіксовані приклади: (117): *Cześć! Nazywam się Marianna* (ЛНРд14); *Serdecznie witam przyjaciela z Polski. Chcę zawiązać znajomość z kolegą. Nazywam się Janek* (TCCx15); *Nazywam się Mikołaj* (ЛЯx14); *Cześć! Nazywam się Vika! A ty jak się nazywasz?* (ТЧд17); *Cześć. Jak się nazywasz?* (ІБx15). Згідно з загальнопольським мовно-комунікативним звичаєм, у ситуації представлення, коли мовець подає лише своє ім'я, вживається конструкція *tam na imię / jestem*, а не *nazywam się*¹³⁸. У досліджуваному мовленні дієслово *nazywać się* з'являється, як видно з наведених висловлювань, також у запитаннях, адресатом яких є підліток з Польщі, що, припускаємо, в ситуації першого контакту, знайомства може спричинити непорозуміння. У комунікативній ситуації неофіційного характеру, а зокрема, коли комунікантами є ровесники, в польській і в українській мовних спільнотах прийнято, що мовці обмежуються зазвичай лише іменем. Запитання про прізвище однолітка може викликати неочікуваний ефект, можливо навіть змусити адресата певним чином ухилитися від відповіді і, безперечно, не справляє доброго враження про мовця.

У польському мовленнєвому етикеті після слів *nazywam się* чи *jestem* прийнятною є послідовність: ім'я, а після нього прізвище. Молоді носії польської мови в Україні, представляючись, на першому місці розміщують прізвище, а згодом – ім'я¹³⁹, згідно із усталеною не лише українською, а ширше – східнослов'янською

¹³⁸ Доцільно, на нашу думку, звернути увагу на те, що в польській науковій літературі погляди мовознавців щодо інформації, яка повинна „супроводжувати” дієслово *nazywać się*, є доволі суперечливі, напр. у лексикографічних джерелах значення дієслова *nazwać się / nazywać się* „мати, носити якесь ім'я, прізвище; мати на ім'я, на прізвище” зілюстроване прикладом: *Nazywa się Teodor* [321, т. II, с. 1080; 316, т. II, с. 292] чи *Nazywam się Zosia – powiedziała* [307, т. I, с. 968]. Своєю чергою, А. Марковський застерігає від вживання самого лише імені після *nazywać się* і вживання формули на кшталт *Nazywam się Barbara* дослідник вважає невідповідним до польських норм етикету [219, с. 102; 322, с. 605]. На ґрунті загальнопольського узуального мовлення спостерігається тенденція до вживання цього типу конструкцій [41, с. 454], яка, як бачимо, не має однозначної нормативної оцінки, однак носії польської мови з Польщі можуть розглядати її як порушення мовно-комунікативного етикетного звичаю.

¹³⁹ Загалом така послідовність у загальнопольській мові прийнятна лише у випадку, коли маємо справу з алфавітним переліком певної групи людей, напр. бібліографія, склад комісії тощо, в інших ситуаціях розміщення імені в постпозиції відносно прізвища є грубою помилкою [140, с. 103]. Як зазначає А. Марковський, людина, яка таким

традицією (99): *Ja jestem [K...]*¹⁴⁰ *Wiktoria* (ТССд15); *Ja [B...] Taras* (ЛЗх16); *Ja nazywam się [M...] Maksym* (ЛНРх14); – *Proszę się przedstawić. – [O...] Irena* (ЛСд17).

На ґрунті аналізованого мовлення спостерігаємо також зайве вживання слів *pan* / *pani* у ситуації представлення. Частина молодих білінгвів (64) переконана, що відповідними у випадку, коли мовець представляється, є конструкції: *Jestem pani Anna Kowalska*; *Nazywam się pani Anna*¹⁴¹, що суперечить мовно-комунікативному звичаю поляків, оскільки неприйнятною є ситуація, в якій мовець стосовно власної особи вживає показники гонорифікативності *pan* / *pani*. Надмірність у вживанні *pan* / *pani*, очевидно, пов'язана з трактуванням цих слів як невід'ємних елементів увічливості, які в кожній ситуації повинні передувати імені (та прізвищу) особи.

Підсумовуючи, зазначимо, що 42% виявлених відмінностей від нормативної польської мови полягають у вживанні імені після дієслова *nazywać się* (*Nazywam się Marta*), 35% – це схеми *prizwiscze + ім'я* (*Jestem [prizwiscze] Roman*). Обидві, відмінні на тлі нормативної польської мови, характерні для аналізованого мовлення особливості виникають, на нашу думку, у результаті впливу української мови. Аналогічні помилки трапляються в польському мовленні українців, які вивчають польську мову як іноземну [41, с. 454–455; 177, с. 148; 39, с. 123], що підтверджує інтерферентне походження зафіксованих явищ. 23% респондентів вважає нормативним висловлювання на кшталт *Jestem pani Anna Kowalska*, у якому ім'я / ім'я і прізвище адресанта супроводжує показник гонорифікативності *pan* / *pani*.

4.2.3. Привітання і побажання

Особливості польського мовлення молоді на рівні мовленнєвого етикету проявляються у способах вітання співрозмовника з якоїсь нагоди, свята, події, вдалої реалізації якихось намірів, планів тощо. Доволі поширеними у вітальних

чином представляється, „ототожнює себе [...] з позицією в алфавітному списку” [218, с. 64]. Причину поширення схеми „прізвище – ім'я” на ґрунті загальнопольської мови Д. Буттлер убачає у впливі офіційно-ділового стилю мови, особливо його писемного варіанта. Таку послідовність учена рекомендує звести до мінімуму (до алфавітних списків) і категорично уникати її в інших ситуаціях [88, с. 405]. На традиційній послідовності у списках, на думку А. Кравчук, основана препозиція прізвища стосовно імені (особливо в студентському середовищі) в польському мовленні українців [41, с. 454–455]. Цей спосіб представлення також може бути причиною неправильної „ідентифікації” особи в ситуації, коли прізвище тотожне з іменем (напр. *Marek Ostap*).

¹⁴⁰ З огляду на те, що проведені дослідження анонімні, у тексті подаємо лише першу літеру прізвищ досліджуваних осіб.

¹⁴¹ Висловлювання походять із запропонованих респондентам варіантів відповідей на запитання анкети.

конструкціях з нагоди професійного свята вчителя, початку і закінчення навчального року, релігійного свята (Різдва чи Великодня) або дня народження / іменин однолітка є дієслова *witać*, *pozdrawiać*. У кількісному плані в дослідницькому матеріалі переважають висловлювання з дієсловом *witać* (204): *Szanowna Pani Halino! Serdecznie **witam** Panie z Dniem Nauczyciela. Życzę zdrowia* (ТССх16); ***Witam** pana serdecznie z dniem Nauczyciela. Wszystkiego najlepszego* (ТЧх14); ***Witam** was z Dniem Nauczyciela! Wszystkiego Najlepszego!* (ЛСВд14); *Ja **witam** cię z urodzinami* (ЛЗх15); ***Witamy** Pani z zakończeniem roku szkolnego* (ЛСд16). Особливо комунікативно небезпечними є, на нашу думку, висловлювання на кшталт: ***Witam** naszym pani od matematyki* (ЛБд14); ***Witam** pana nauczyciela* (ТССх14); ***Witamy** Tarasa* (ЛСТх15). Неоднозначність цих, нерозбудованих словами-побажаннями, прикладів полягає передусім у тому, що не відомо, як розуміти ці висловлювання: вжиті в цих прикладах дієслово *witać* на ґрунті загальнопольської мови вказує на акт вітання на початку контакту / зустрічі і саме так буде „прочитане” адресатом-носієм польської мови з Польщі, однак їхня іллокутивна мета зводиться до привітання адресата з певної нагоди.

Значно менше в цього типу комунікативних ситуаціях фіксуємо висловлювань з особовою формою дієслова *pozdrawiać* (62): ***Pozdrawiam** Panią z dniem nauczyciela i życzę wszystkiego najlepszego* (ТЧх17); ***Pozdrawiamy** Was z dniem nauczyciela!* (ІДд15); *Serdecznie **pozdrawiam** z okazji Dnia Nauczyciela, wszystkiego najlepszego* (ЛНРд15); ***Pozdrawiamy** ciebie z dniem urodzin* (ЛДд14); *Ja nie chcę ich **pozdrawiać*** [з нагоди дня народження] (ЛЖх14).

Крім того, досліджувані особи вживають дієслова *witać* і *pozdrawiać* у висловлюваннях, які виражають радість, задоволення мовця з приводу успіху, певних здобутків адресата (складений іспит, вступ до навчального закладу, перемога у конкурсі / змаганнях та ін.), напр. *witać* (145): *No, to **witam** cię* [складений іспит] (ЛТх17); ***Witam!*** [вступ до вищого навчального закладу] (ТПд15); *pozdrawiać* (85): ***Pozdrawiam** was* [призові місця на конкурсі] (ЛБх15); *Ja **pozdrawiła** brata przez telefon* [отримання Карти поляка] (ТЧд17).

У загальнопольській мові дієслова *witać* і *pozdrawiać* функціонують в іншому значенні і не виступають у наведених вище комунікативних ситуаціях¹⁴². Зафіксовані приклади свідчать про процес перенесення з української мови до польської значень (семантичне калькування) на основі фонетичної подібності лексем *вітати* – *witać*, *поздоровляти* – *pozdrawiać*. Крім того, невластиве загальнопольській мові контекстуальне вживання дієслів *witać*, *pozdrawiać* супроводжується в окремих випадках іншим відхиленням – уживанням форм особового займенника *wy* замість його нормативних польських відповідників *pan* / *pani* у звертанні до однієї (старшої) особи. У загальнопольській мові побажання (напр. з днем народження, іменинами) виражається за допомогою вітальної формули *wszystkiego najlepszego z okazji (urodzin / imienin / zakończenia roku szkolnego)* або *z okazji ... życzę (-у) ...*, натомість вітання з нагоди успіху в певних справах – *(moje) gratulacje*, особових форм дієслова *gratulować* (напр. *gratuluje (-emy)*), але недоречними і незрозумілими для носія польської мови з Польщі у цих комунікативних ситуаціях є дієслова *witać* чи *pozdrawiać*.

Серед виявлених вітальних формул, які вирізняються на тлі загальнопольської мовно-комунікативної норми, слід згадати привітання з нагоди Нового року. В аналізованому мовленні у цій комунікативній ситуації з'являються привітальні звороти ***Z Nowym Rokiem (92)*** і ***Z następującym Nowym Rokiem (48)***, які, на нашу думку, виникають у результаті калькування вітальних схем *З Новим роком* і *З наступаючим Новим Роком* (остання трапляється в узусі і є калькою з російського *С наступающим Новым Годом!*). У загальнопольській мові прийнятною привітальною формулою з цієї нагоди є *Szczęśliwego Nowego Roku* або *Wszystkiego dobrego / najlepszego w Nowym Roku*.

¹⁴² Лексема *witać* виконує функцію акту вітання (як вітальна формула) при зустрічі (офіційній чи неофіційній) і є проміжною формулою між *dzień dobry* і *cześć* [309, с. 32]. У нормативних джерелах читаємо: *ktoś wita kogoś* або *wita się z kimś* за допомогою вербальних (напр. доброго дня) та невербальних (напр. подавання руки) засобів. Ця етикетна формула привітання вживається (повинна бути вжита) комунікантами в ситуації, коли між ними симетричні відносини або особою, яка займає вищу позицію стосовно тієї, що є на нижчому щаблі суспільної ієрархії чи старшою до молодшої, але не навпаки [309, с. 32; 215, с. 266; 216, с. 52–53; 218, с. 61]. Щодо дієслова *pozdrawiać*, то воно служить для передавання комусь вітань (привіту) за чийсь посередництвом (напр.: *Pozdrów ode mnie matkę*) чи як етикетна формула (в неофіційній ситуації) завершення листа (напр.: *Pozdrawiam Anna*). На сучасному етапі *pozdrawiać* розширює сфери свого використання і в мовленні поляків виконує функцію прощання (напр. в комунікації в інтернеті, безпосередніх контактах, телефонних розмовах) [309, с. 320].

Особливістю на тлі загальнопольської мовно-комунікативної норми у формулюванні побажань вирізняється вербальна реакція респондентів на чхання іншої особи. Частина з них **(126)** переконана, що відповідним у цій ситуації є зворот *bądź zdrow*, у той час як поляки з Польщі використовують формули *na zdrowie* або *pomyślności*¹⁴³. Натомість вислів *bądź zdrow* / *bądźcie zdrowi* в загальнопольській мові вживається як елемент, який супроводжує акт прощання. Проте навіть у такій функції вживається доволі рідко і є соціолінгвістично обмеженим: здебільшого його використовують представники старшого покоління [309, с. 284–285]. Уживання в аналізованому мовленні *bądź zdrow* в нетиповій для загальнопольської мови комунікативній ситуації можна пояснити впливом українського етикетного звичаю, згідно з яким побажання здоров'я *будь здоровий* є реакцією на чхання іншої особи.

Загалом ми зафіксували **761** особливу на тлі польського мовленнєвого етикету формулу привітання і побажання, характерну для мовлення досліджуваної групи білінгвів. Зіставлення виділених особливостей з відповідними українськими ввічливими зворотами схиляє до думки, що ці етикетні одиниці на ґрунті аналізованого мовлення є інтерферентними за походженням і виникають у результаті семантичного (*witać, pozdrawiać*) або структурного (*Z Nowym Rokiem, Z następującym Nowym Rokiem*) калькування українських відповідників. Дослідники польської мови північно-східного пограниччя вітальні звороти на кшталт *pozdrawiać, Z Nowym Rokiem* розглядають як кальки з російської мови [220, с. 206; 227, с. 222; 122, с. 24, 76]. У підсумку найбільшу кількість (**46%**) становлять висловлювання з дієсловом *witać*, значно менше (**19%**) – з *pozdrawiać*. Нетипові для нормативної польської мови вітальні новорічні формули виділено у **18%** прикладів і в **17%** випадків виступили варіанти відповідей *bądź zdrow*. Формулювання актів вітань з певної нагоди за допомогою дієслів *witać, pozdrawiać* поширене також у польському мовленні українців і в мовленні представників польської національної меншини в Україні [41, с. 470; 178, с. 486; 186, с. 232–233; 187, с. 226–227].

¹⁴³ Правила мовленнєвого етикету, однак, рекомендують у цій ситуації особі, яка чхнула, перепросити інших присутніх, які, своєю чергою, жодним чином не повинні на вербальному рівні реагувати на цю „подію” чи коментувати її [309, с. 287–288].

4.2.4. Співчуття

У випадку якоїсь трагічної події, нещастя (як напр. смерть когось з близьких, рідних) у житті людини правила мовленнєвого етикету вимагають від мовця відповідної вербальної або невербальної реакції, за допомогою якої він виразив би підтримку людини, яку спіткало горе, співпереживання з нею, солідарність почуттів з емоційним станом адресата¹⁴⁴. Особливістю на тлі загальнопольської мови вирізняються висловлені респондентами слова співчуття, адресатом яких є їхній друг (подруга). У нормативній польській мові іменник *współczucie* поєднується зі словом *wyraży*, натомість у висловлюваннях молоді *współczucie* супроводжується присвійним займенником *moje* (без *wyraży*) та дієсловом *przyjąć* (118): **Moje współczucie** (ТПд15); **O, moje współczucie** (ІКд15); **Przyjmi moje współczucie. Nie mart się wszystko będzie dobrze!** (ЛБд16), що, на нашу думку, є результатом калькування української конструкції (*прийми / -ить*) *мої співчуття* (проте зі збереженням нормативної форми однини іменника *współczucie*). Впливом російського звороту *выражать / выразить соболезнование* можна пояснити виникнення на ґрунті аналізованого мовлення непритаманного нормативній польській мові словосполучення *wyrażać (w)spółczucie* (34): **Droga Iryno! Wyrażam swoje współczucie** (ІКх15); **Wyrażam współczucie!** (ЛСТд16). Варто наголосити, що польський іменник *współczucie* майже в усіх зафіксованих випадках (88%) виступає у варіанті *spółczucie*, без початкового *w-*, що, мабуть, поширюється під впливом українського відповідника *співчуття*.

Зрідка респонденти формулюють висловлювання, адресатом яких є їхній ровесник, уживаючи іменник *kondolencje* (31): **Proszę przyjąć moje szczere kondolencje** (ЛЯд16); **Kochana Magdo. Składam ci kondolencję z powodu utraty twego kochanego dziadka** (ЛСВд16); **Proszę przyjąć głębokie kondolencji** (ТЧд17).

¹⁴⁴ Згідно із загальнопольським мовно-комунікативним звичаєм для висловлення співчуття в офіційному типі контакту вживається лексема *kondolencje* у сполученні з присвійним займенником (напр. *moje kondolencje*), дієсловами *złożyć, przyjąć* (напр. *Chciałabym złożyć kondolencje; Proszę przyjąć moje / szczere kondolencje*) або словосполучення *wyraży współczucia* (напр. *Proszę przyjąć wyraży współczucia*) чи конструкція *Łączę się w bólu*. Якщо між комунікантами близькі стосунки, то переважає форма першої особи однини чи множини дієслова *współczuć* (*współczuję / współczujemy ci*), можлива є також конструкція: *złożyć / przyjąć wyraży współczucia* (напр. *Składam ci wyraży współczucia; Przyjmij (ode mnie) wyraży współczucia*) чи *przykro mi* (напр. *Bardzo mi przykro z powodu śmierci dziadka*). Формули на кшталт *wyraży współczucia, współczuję i przykro mi* вживаються також в інших, не настільки трагічних ситуаціях, напр. пов'язаних з неприємностями в особистому, сімейному житті чи професійній сфері [309, с. 177–178; 218, с. 137–138].

Використання цієї лексичної одиниці є характерне для офіційного типу контакту і в неофіційній ситуації надасть висловлюванню небажаної формальності та стриманості.

Отже, ми виділили **183** особливі порівняно з нормативною польською мовою способи висловлювання співчуття. У більшості випадків (**64%**) слова емпатії виражено за допомогою іменника *(w)spółczucie*, вжитого без лексеми *wyraży*. Конструкція *wyrażam współczucie* з'являється в **19%** прикладів. Про перенесення формальних способів висловлювання співчуття (*moje kondolencje*) на неофіційні комунікативні ситуації свідчить **17%** прикладів.

4.2.5. Прохання

У польському мовленні білінгвів виділяємо відмінні порівняно із загальнопольськими способи вираження прохання. Ми зосереджуємося на висловлюваннях, які не виключають відмови адресатом виконання скерованого до нього прохання, а також так звані „ніби прохання”, які лише формально є проханнями, а фактично – ввічливими наказами, невиконання яких загрожує адресатові санкціями (напр. прохання покупця до продавця) [309, с. 182]. Адресатом аналізованих висловлювань є старша від адресанта особа, здебільшого вчитель, продавець, офіціант, касир квиткової каси (на залізничному вокзалі), адміністратор готелю, диспетчер служби таксі чи незнайомий перехожий на вулиці.

Часто в проханнях, сформульованих досліджуваними особами, з'являється структура ***proszę mi dać* (174)**: ***Prosze dać mi sok i frytki*** (ТССд15); ***Prosze dać mi pokój na dwie osoby*** (ІКх16); ***Prosze dać mnie sok i coś słodkiego*** (ЛСд15); ***Proszę mi dać bilet do Warszawy*** (ЛНРд16); ***Proszę dać mi jeszcze ankietę*** (ЛЖд15). Аналізована синтаксична конструкція в польському мовленні молоді, мабуть, підтримується польським *proszę* + неозначена форма дієслова або аналогічним українським взірцем, який має офіційний характер. Іншим прикладом є схема (***proszę*) mi podać** (98): ***Prosze mi podać bilet do Warszawy*** (ТПд15); ***Proszę mi podać sałatkę grecką i herbatę*** (ЛСВх16); ***Prosze podać mi taksówkę. Mój adres ...*** (ЛСх14); ***Prosze mi podać pizze i herbate*** (ІДх15); ***Przepraszam, proszę Pani, czy mogła by mi podać mi informację jak dostać się do akademiku*** (ІКх16). Як бачимо, дієслово *podać* ужите в доволі

незвичному ситуативному контексті. З огляду на те, що ані в українській, ані російській мові відповідники цього дієслова не вживаються в ситуації, коли мовець формулює прохання з метою щось придбати (чи то в кав'ярні, чи залізничній касі), отримати інформацію, а тим більше замовити таксі, виключаємо інтерферентне походження цієї синтаксичної конструкції. Найімовірніше, конструкція *proszę mi podać* з'являється в результаті аналогії до попередньої *proszę mi dać*.

У поодиноких випадках в аналізованому матеріалі в ситуації, коли мовець замовляє послуги таксі, виступає синтаксична конструкція ***proszę mi przesłać / posłać*** (*taksówkę*) (18): ***Prosze przesłać mi taksówkę na ulicę Młynarska*** (ІКд15); [...] ***proszę mi posłać taksy ...ulica Szewczenki*** [...] (ЛНРх14), що, вважаємо, є наслідком впливу російського *прислать такси* (напр. *Пришлите такси по адресу ...; Не могли бы вы / Можете прислать такси по адресу... ?*).

Уживання конструкцій ***proszę mi dać / podać / przesłać / posłać*** у наведених контекстах суперечить загальнопольському мовно-комунікативному звичаю. Конструкція *proszę* + *неозначена форма дієслова* належить у польській мові до офіційного ввічливого способу вираження наказу або офіційного прохання [218, с. 78–79; 309, с. 185, 277].

У деяких висловлюваннях-проханнях фіксуємо вживання конструкції ***proszę pana / pani + неозначена форма дієслова*** (136): ***Proszę pani powtórzyć*** (ТПд16); ***Prosze pani dać mnie bilet do Warszawy na najbliższy pociąg*** (ТЧд17); ***Prosze pana powiedzieć, jak dostać się do ulicy Młynarska*** (ІКл.х15); ***Proszę pani pomóc mi*** (ЛЖд15); ***Proszę pani otworzyć okno*** (ЛБх16). Нетиповість наведених прохань полягає у відсутності гонорифікативного займенника *pan / pani* у другій частині висловлювання, тобто після адресативного звороту *proszę pana / pani*, що тим самим спричиняє „злиття” звертання із змістом самого прохання. Повторення лексеми *pan / pani* необхідне в цього типу синтаксичних конструкціях (напр. *Proszę pana, czy może / (nie) mógłby*¹⁴⁵ ***pan otworzyć okno?***). Аналізовані конструкції можуть у досліджуваному мовленні виникати внаслідок скорочення нормативної

¹⁴⁵ Прохання, виражене формою умовного способу дієслова ((*czy*) *mógłby pan* ...), є більш увічливе порівняно, наприклад, з (*czy*) *może pan* ... [309, с. 274; 218, с. 79].

синтаксичної моделі. Не виключаємо також імовірності наслідування українського взірця, напр. *Proszu was допомогти мені*, де займенник *ви* замінено польською лексемою *pan / pani*.

Загалом у загальнопольській мові більш природним у звертанні до когось у щоденних комунікативних ситуаціях, зокрема у сфері торгівлі, громадського харчування, послуг з проханням подати, продати і т. ін. що-небудь є варіант *(po)proszę + іменник* (у формі знахідного чи родового відмінка) (напр. *Poproszę bilet*) або *poproszę o* (напр. *Poproszę o kilo jabłek*).

До поширених належить вираження прохання за допомогою форм дійсного (рідше умовного) способу дієслова *móc*, що не суперечить правилам польського мовленнєвого етикету. В межах цих висловлювань виділяємо приклади, особливості яких має виключно граматичний характер і полягає у вживанні форм третьої особи однини *może* замість першої *mogę*, рідше – навпаки (ці відхилення від загальнопольської норми розглядаємо і подаємо загальну кількість прикладів у п. 3.2.2.1.), що в окремих випадках може спричинити непорозуміння між комунікантами: *Przepraszam bardzo. Czy **może** (зам. *mogę*) się zapytać pana / pani jak mi się dostać do akademiku na ulice Młynarskiej?* (ЛДх15); *Czy **moge** (зам. *może*) pani powtórzyć?* (ІБд16).

Іншим характерним для досліджуваного мовлення відхиленням на рівні граматики, яке фіксуємо у сформульованих респондентами проханнях, є відсутність показників категорії особи – особових закінчень умовного способу дієслів (цю особливість польського мовлення молоді аналізуємо і подаємо загальну кількість виділених прикладів у п. 3.2.1.), напр.: *Dzień dobry, **chciałaby** (зам. *chciałabym*) zamówić sok pomarańczowy i ciasteczko* (ЛТд16); *Ja **by chciała** (зам. *chciałabym / bym chciała*) kupić bilet do Warszawy* (ТПд15); *Dzień dobry. Czy **ja mogłaby** (зам. *mogłabym*) wynająć pokój* (ІДд14); *Halo! Czy **mógł by** (зам. *mógłbym*) zamówić taksówkę na dworzec autobusowy* (ЛДх15). Утруднювати процес перебігу комунікації можуть висловлювання, в яких немає ані особового закінчення, ані займенника (як в останньому прикладі).

У поодиноких прикладах досліджувані особи виражають прохання за допомогою конструкцій (*mnie / mi*) *potrzebny* + іменник або (*mnie / mi*) *trzeba* + іменник: ***Mnie potrzebny pokój na dwa dni*** (ІДх16); ***Dzień dobry, mni trzeba taksówkę*** (ЛСд15) (аналіз цих синтаксичних схем і загальна кількість прикладів – у п. 3.3.5.), які, однак, не належать до ввічливих способів висловлювання прохання і служать насамперед представленню потреб мовця.

Особливість окремих виділених нами прохань, скерованих до одиничного адресата, полягає у виборі форми звертання. Звертаючись з проханням до вчителя або незнайомої людини, продавця, офіціанта, касира тощо, молодь уживає дієслово (або займенник і дієслово) у формі другої особи множини, тим самим порушуючи правила польського мовленнєвого етикету: *Proszę pana czy **wiecie** jak dojść do akademika ul. Młynarska?* (ЛНРд14); *Przepraszam, **wy możecie** powturzyć ostatnie zdanie* (ІДд15) (цього типу форми звертання аналізуємо, зазначаючи загальну кількість відхилень, у п. 4.2.1.).

Загалом серед ужитих у функції прохання конструкцій з неозначеною формою дієслова **41%** становлять синтаксичні схеми *proszę mi dać*, **23%** – (*proszę*) *mi podać* і значно менше, а саме **4%** – *proszę mi przesłać / posłać*. Прохання, у яких після адресативного звороту *proszę pana / pani* слідує неозначена форма дієслова, з'являється у **32%** прикладів. Фіксуємо також словозмінні (*Czy może [ja] wynająć pokój; chciałby [ja] zamówić ...*), синтаксичні (*mnie potrzebny / trzeba ...*) відхилення від нормативної польської мови та особливі форми звертання (*dajcie, wy wiecie*) до однієї особи. Потенційну комунікативну небезпеку, вважаємо, несуть форми на кшталт *może [ja]* і *powtórzcie*.

4.2.6. Пропозиція та відмова від пропозиції

У загальнопольській мові в неофіційній ситуації пропозиція може бути виражена за допомогою різних граматичних конструкцій. Висловленню пропозиції служать, зокрема, форми першої особи множини, напр.: *Idziemy do kina? Może pójdziemy na spacer?*, наказового способу дієслова, напр.: *Spotkajmy się dziś wieczorem*, особові форми дієслова з часткою *by*, напр.: *Może poszlibyśmy do kina? Moglibyśmy się wybrać razem na zakupy* або конструкції з дієсловом *chcieć*, напр.:

(*Nie*) *chcesz pójść na kawę?* тощо [309, с. 314–317]. Загалом, як свідчать усні та писемні висловлювання респондентів, вони не мають труднощів з формулюванням прийнятих у польській мовній спільноті пропозицій. Тим не менш, в аналізованому матеріалі трапляються висловлювання, які вирізняються на тлі загальнопольської мовно-комунікативної норми. Це, наприклад, висловлювання пропозиції за допомогою конструкції, яка складається з дієслова *dawać* у наказовому способі у формі другої особи однини або множини *dawaj / dawajcie* та дієслова у першій особі множини майбутнього часу. Таке формулювання пропозиції хоча і не утруднює процесу комунікації, проте з перспективи носіїв польської мови з Польщі є незвичним (87): ***Dawaj pójdziemy w kino*** (ТЧх14); ***Dawaj spotkamy sie koło kina*** (ІБх15); ***Dawaj spotkajemy się o godzinie dwunastej*** (ЛСх14); ***Dawaj jutro pójdzimy do kina!*** (ЛНРд15); ***Dawajcie namalujemy*** (ЛБд16). Беручи до уваги те, що в українському узусі висловленню пропозиції служать аналогічні конструкції, скальковані, як припускаємо, з російських схем, напр.: *давай(те) зустрінемося*, вважаємо, що на ґрунті досліджуваного мовлення згадана синтаксична структура виникла в результаті інтерферентних процесів. Під впливом російської мови конструкції з *dawaj / dawajcie* та інфінітивом (напр.: ***Dawajcie śpiewać Sokoły!***) або дієсловом у першій особі множини (напр.: ***Dawaj napiszemy to podanie!***) з'являються в мовленні молодих осіб, які походять з теренів колишнього Радянського Союзу і навчаються в Польщі [198, с. 488–490].

В окремих випадках у пропозиціях, адресатом яких є однолітки респондентів, фіксуємо конструкцію *proszę* + *безособова форма дієслова*, характерну для більш офіційного типу контакту (19): ***Prosze schodzić się z mną do kina*** (ЛСд16); ***Cześć! Proszę pójść ze mną do kina*** (ІДх15). Надто офіційні, а тому й дещо нетипові для комунікації між підлітками, є, на нашу думку, пропозиції з іменником *spotkanie* (spotkanie) (12): ***Cześć! Chciałbym zaprosit ciebie na spotkanie*** (ЛДд15); ***Chce z tobą umówić się na spotkanie*** (ЛБх14); ***Hey, Nadia. A czy chcesz pójdz ze mną na spotkanie?*** (ЛСВд15). Формулюючи цього типу пропозиції, респонденти, мабуть, не усвідомлюють їхню невідповідність до неофіційної комунікативної ситуації.

У загальнопольському мовно-комунікативному звичаї в ситуації, коли адресат пропозиції з певних причин не може її прийняти, подякувавши, він зобов'язаний назвати причину відмови¹⁴⁶. Висловлювання, сформульовані молодими носіями польської мови в комунікативній ситуації відмови від пропозиції (йдеться передусім про пригощання, адресантом якого є мама знайомого підлітка), свідчать про знання більшістю молоді загальнопольських етикетних правил, які, загалом, збігаються із звичаєм, притаманним східнослов'янській мовній спільноті. Проте, незважаючи на подібність етикетних стратегій, в аналізованому мовленні трапляються відмови від пригощання, які можуть бути сприйняті адресатом як нетактовні. Це, наприклад, висловлювання, в яких причину своєї відмови мовець насамперед мотивує тим, що не любить такої випічки **(164):** *Przepraszam. **Ja nie lubię takie ciasta*** (ЛСд16); *Przepraszam, ale **ja nie lubię takiego ciasta**, ale ja bardzo lubię taki herbatę* (ЛСВд15); *Dziękuję pani Ireno! Ale **ja nie lubie takiego ciasta*** (ТЧд17). Така безпосередність може викликати негативні емоції в адресата і навіть образити його. Наведені приклади з'являються, на нашу думку, внаслідок недостатнього опанування правил мовленнєвого етикету.

Отже, ми виділили **282** приклади пропозиції і відмови від неї, які вирізняються певними особливостями на тлі загальнопольської мовно-комунікативної норми. Серед зафіксованих висловлювань **42%** становлять пропозиції (зустрітися, піти в кіно), з них переважна більшість (31%) сформульована за допомогою конструкції *dawaj / dawajcie* + дієслово в першій особі множини майбутнього часу (*Dawaj spotkamy się!*), решта (11%) – це пропозиції на кшталт *Proszę pójść ze mną do kina* або *Chcę zaprosić cię na spotkanie* вжиті в неофіційній комунікативній ситуації. Відмову від пропозиції пригощання (загалом **58%**) респонденти аргументують тим, що не люблять запропонованої випічки (*Dziękuję. Nie lubię takiego ciasta*).

¹⁴⁶ Як пише М. Марц'янік, у польському звичаї після відмови почастиватися, що трактується як елемент увічливої гри, переважно знову слідує заохочення до пригощання. Ця послідовність може, залежно від ситуації, повторюватися і в кінцевому результаті майже завжди закінчується прийняттям пропозиції. Відмова переважно спричиняє дискомфорт у комунікантів [309, с. 142], тому особа, яка відмовляється, повинна переконливо мотивувати свою відмову (можливо, не завжди подаючи правдиві аргументи), щоб насамперед залагодити незручну для обох сторін ситуацію і не зробити враження неввічливого співрозмовника (напр.: – *Zjesz może kawalek sernika?* – *Dziękuję, ale nie lubię słodkiego.*). Прийнятною у цій ситуації є також відмова, виражена лише часткою *nie* і подякою (напр.: – *Napijesz się herbaty?* – *Dziękuję, nie*).

Підсумовуючи: в польськомовних висловлюваннях молоді, охопленої нашими дослідженнями, виділено **2947** прикладів, які становлять відхилення від загальнопольської мови на рівні мовленнєвого етикету. В третині аналізованих (**34%**) висловлювань зафіксовано вживання особливих, порівняно з їхніми нормативними польськими відповідниками, форм звертання до адресата. Нетипові на тлі загальнопольської мови привітання і побажання становлять **26%**, прохання – **14%**. Менше трапляється відхилень у формулюванні пропозиції і відмови від пропозиції (**10%**), в представленні (**10%**) та висловлюванні співчуття (**6%**). В автентичних комунікативних ситуаціях, поза межами локальної польськомовної спільноти, коли адресатом висловлювання є носії польської мови з Польщі, окремі аналізовані етикетні формули (насамперед способи звертання до співрозмовника, привітання і побажання) можуть спричинити в адресата небажаний емоційний ефект, вимагати від нього зусиль, щоб правильно „прочитати” іллокутивні наміри мовця, тим самим суттєво вплинути на успішність комунікації. Решта виділених висловлювань назагал не гальмують процесу сприйняття, але свідчать про адресанта як некомпетентного носія мови чи „поляка не з Польщі”.

Висновки до розділу 4

Загалом проаналізовано **4502** приклади – лексичних та мовленнєвоетикетних відхилень від нормативної польської мови. Особливості на **рівні лексики** притаманні **34,5%** одиниць. **Формально-семантичні запозичення**, тобто лексичні одиниці, перенесені з української (чи російської) мови, які на ґрунті досліджуваного мовлення пройшли процес фонетичної і морфологічної адаптації до норм польської мови, становлять 32%, напр.: *Mi też potrzebna strachowka* зам. *ubezpieczenie*; *Ja lubię katać się* зам. *jeździć na sankach*. 23% матеріалу – це **словотвірні запозичення** – лексеми, утворені за допомогою польських морфем, але за іншомовним словотвірним взірцем: *Przyjemno* зам. *przyjemnie jest poznać nowych ciekawych ludzi*; *To sprzedaj* зам. *przeznaczaj*, *że [...]*. У 31% випадків фіксуємо **семантичні кальки** – лексичні одиниці, які належать до словникового складу загальнопольської мови, але в польському мовленні молоді вжиті в значеннях, притаманним їхнім формальним східнослов'янським відповідникам: *Nas już odpuścili* зам. *zwolnili*; *Niech same*

rozbiegają się zam. *dochodzą do porozumienia, dogadują się*. Для 14% виділених контекстів характерні відхилення в **лексико-семантичній сполучуваності слів**, що виникають унаслідок наслідування відповідних українських словосполучень: *Ja jak był mały w pierwszym klasie, to przyjmował udział* зам. *brałem udział we wszystkich koncertach w szkole*; *To nasza nauczycielka wozila dokumenty, żeby nam odkryć wizy* зам. *[...] złożyć dokumenty na wizy*.

Серед відхилень **мовно-етикетного характеру (65,5%)** виділяємо нетипові для нормативної польської мови способи звертання до адресата (34%), представлення (10%), привітання і побажання (26%), співчуття (6%), висловлення прохання (14%), а також пропозиції та відмови від пропозиції (10%).

У **звертанні** до одиничного адресата (коли між комунікантами несиметричні відносини) в аналізованому мовленні активно функціонує конструкція *pan / pani + ім'я*: *Pani Oksano, można już iść?* і дієслова у формі другої особи множини (із займенником *wy*): *Czy wy możecie dać nam książkę?* або *Pani Krystyno, wy też pojedziecie z nami?* зам. *Proszę pana / pani, czy pan / pani może / pojedzie [...]*. Форма другої особи множини домінує також у звертанні до множинного адресата, з яким мовець не є на *ти* зам. *panowie / panie / państwo + дієслово у формі третьої (другої) особи множини*: *Wy możecie poczekać tu* [до двох учителів]. Адресативний зворот *pan / pani + ім'я, proszę pani / pana* або займенник *wy* у сполученні з відповідною формою дієслова фіксуємо, зокрема, у випадку, коли адресатом є особа на керівній посаді (напр. директор позашкільного навчального закладу, голова польського товариства тощо): *Pani Krystyno, a czy w następną sobotę będą lekcji?* зам. *Pani dyrektor [...]*. У поодиноких випадках функцію звертання виконує конструкція на кшталт *Czy pani Wiktoria wie, że [...]*? Загальнопольському мовно-комунікативному звичаю суперечить уживання в адресативному звороті неіснуючих професійних титулів *pani nauczycielko* і *panie kelnerze (panie kelner)*: *Pani nauczycielko, ja już napisał*; *Panie kelner, proszę mi dać sałatkę i sok pomarańczowy* зам. *Proszę pani / pana*. У досліджуваному мовленні у звертанні до священнослужителя засвідчуємо форми *proszę pana* і *panie księżu* зам. *proszę księdza*, які суттєво порушують прийнятні в духовній спільноті етикетні норми.

Поширеним у польськомовних висловлюваннях молоді і водночас характерним для загальнопольського узусу, але ненормативним способом **представлення** є вживання після дієслова *nazywać się* лише імені (без прізвища): *Nazywam się Ania* зам. *Mać na imię / jestem Ania* або *Nazywam się Ania + prізвище*. Іншою типовою для досліджуваного мовлення ознакою є послідовність *prізвище + ім'я* після дієслова *nazywam się* чи *jestem*: *Nazywam się Kowalski Artur* зам. *Nazywam się Artur Kowalski* та вживання перед іменем або іменем і прізвищем особи, яка представляється, займенників *pan / pani*: *Jestem pani Anna (Kowalska)* зам. *Jestem Anna (Kowalska)*.

У **вітальних конструкціях** з нагоди свята і т. ін. молодь надає перевагу дієслову *witać*: *Witam pani z Dniem Nauczyciela*, рідше – *pozdrawiać*: *Pozdrawiam z urodzinami* зам. *Wszystkiego najlepszego z okazji [...]* або *Z okazji [...] życzę (-уmy) [...]*. Ці ж дієслова слугують для вираження радості з нагоди досягнень співрозмовника: *Witam ciebie!* [складений іспит] зам. *(Moje) gratulacje!*; *Gratuluje (-emy)*. Поширені й кальки вітальних новорічних привітань *Z Nowym Rokiem*; *Z następującym Nowym Rokiem* зам. *Szczęśliwego Nowego Roku* або *Wszystkiego dobrego / najlepszego w Nowym Roku*. Нетиповою для загальнопольської мови є реакція на чхання іншої особи – *bądź zdrow* зам. *na zdrowie* або *pomyślności*.

У висловлюваннях **співчуття** поширена конструкція з іменником *współczucie* у сполученні із займенником *moje (swoje)* і дієсловом *przyjąć*, а іноді – *wyrażać*: *Moje współczucie*; *Przyjmij moje współczucie*; *Wyrażam swoje współczucie* зам. напр. *współczuję / współczujemy (ci)* або *Składam (ci) / przyjmij wyrazy współczucia*. У поодиноких випадках фіксуємо вживання іменника *kondolencje*, характерного для офіційного типу контакту: *Przyjmij moje kondolencji*.

Звертаючись до співрозмовника з певним **проханням**, досліджувані вживають здебільшого конструкцію *proszę mi + неозначена форма дієслова*: *proszę mi dać / podać*: *Proszę mi dać bilet do Warszawy*; *Proszę mi podać sałatkę grecką i herbatę* зам. *(po)proszę + іменник* чи *poproszę o [...]* або ж іншу – *proszę pana / pani + неозначена форма дієслова*: *Proszę pani dać mnie bilet do Warszawy* зам. *Proszę pana / pani, czy może / mógłby (mogłaby) pan / pani + неозначена форма дієслова*.

У досліджуваному мовленні натрапляємо на вираження **пропозиції** за допомогою наказової форми дієслова *dawać*: *dawaj / dawajcie* + дієслово в першій особі множини майбутнього часу: *Dawaj pójdziemy razem na spacer*, а також на конструкції *proszę* + безособова форма дієслова: *Proszę pójść ze mną do kina* зам. напр. *Idziemy / chodźmy / może pójdziemy / może poszlibyśmy / moglibyśmy się wybrać / (nie) chcesz pójść do kina?* **Відмову від пропозиції** молоді люди часто мотивують безпосередньо – їм не до вподоби частування: *Przepraszam. Ja nie lubię takie ciasto* зам. напр. *Dziękuję, ale nie mogę / wolno mi jeść słodkiego*.

Відсутність сформульованих висловлювань у деяких запропонованих в анкетах комунікативних ситуаціях може бути зумовлена, як припускаємо, невмінням респондентів належно на них відреагувати. Найбільше комунікативних труднощів виникло в ситуації з висловленням співчуття другові (10% відсутніх варіантів висловлювань) і замовленням послуги таксі (8%). Дещо менше респондентів не вписали жодного варіанта пропозиції зустрітися / піти в кіно (6%) та замовлення кімнати в готелі (4%). Із сформульованням висловлювання-запитання, адресатом якого є перехожий, про дорогу до вказаного об'єкта не впоралися 3% опитуваних і 2% не запропонували жодного способу відмови від пропозиції та налагодження першого контакту з ровесником з Польщі. У поодиноких випадках (по 1% анкетованих) немає висловлювань у ситуаціях: привітання вчителя з нагоди його професійного свята; прохання до вчителя повторити сказане; зробити в кав'ярні замовлення; купити квиток у залізничній касі. Напевно, труднощі з'являються передусім у тих комунікативних ситуаціях, у яких досліджувані досі не опинялися.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено поняття комунікативної компетенції і виявлено, наскільки відхилення від загальнопольської норми в польському мовленні молоді західних областей України та соціолінгвістичні параметри його функціонування позначаються на комунікативній компетенції носіїв.

Комунікативна компетенція досліджуваних осіб формується передусім у процесі соціалізації, під час їхньої взаємодії з представниками польської мовно-культурної спільноти (в Україні та Польщі), з польськомовної літератури, ЗМІ, а також у позашкільному навчальному закладі. Недостатній рівень комунікативної компетенції може, як свідчать дослідження, ставати причиною комунікативних невдач. В аналізі виділених відхилень від нормативної польської мови на різних рівнях увагу акцентовано на явищах, які можуть впливати на успішність перебігу комунікації. Окремі з них несуттєво утруднюють (сповільнюють) порозуміння і можуть бути відкориговані за допомогою додаткових запитань, деякі ж здатні призвести до припинення комунікації. Аналізуючи найтипівіші відхилення від загальнопольської норми на граматичному, лексичному рівнях, а також відхилення у сфері мовленнєвого етикету, з'ясовано, що найчисленніші (74% на тлі всіх виявлених) – особливості польського мовлення молоді, які не впливають на успішність комунікації. Зазвичай не створюють труднощів у розумінні висловлюваного виділені в праці диференційні елементи граматичного рівня, а також окремі етикетні конструкції, вжиті в ситуації, коли мовець представляється, висловлює співчуття, прохання, пропозицію і відмову від неї. Поширеними в досліджуваному мовленні і водночас комунікативно небезпечними відхиленнями від загальнопольської норми є особливості реалізації категорії роду, передусім пов'язані з опозицією чоловічо-особовий~нечоловічо-особовий рід, а також диференційні явища на рівні лексики та мовленнєвого етикету, напр. у ситуації звертання до адресата, привітання і побажання. Комунікативну загрозу в певних ситуаціях можуть нести нетипові для нормативної польської мови елементи реалізації категорії особи й окремі типи синтаксичних структур, напр.

прийменникові конструкції. Загалом відхилення від загальнопольської норми, які можуть призвести до курйозних непорозумінь, послабити успішність комунікації, сповільнити порозуміння чи вимагати постановки додаткових запитань з метою уточнення інформації, становлять в аналізованому матеріалі 26%. В окремих випадках виявлені особливості можуть лише незначною мірою сповільнити процес комунікації, інколи ж – загалом унеможливлюють її успішність.

Зіставлення всіх диференційних елементів досліджуваного мовлення з їхніми українськими (російськими) відповідниками дає підстави стверджувати інтерферентне походження переважної більшості виявлених відхилень. Інтерферентні явища, джерелом яких є (може бути) українська мова, в аналізованому матеріалі простежуємо в 74% випадків, напр. закінчення *-и* у знахідному відмінку однини іменників жіночого роду; закінчення *-at* у давальному відмінку множини іменників трьох родів; неособові форми іменників і залежних від них слів; синкретизм знахідного і родового відмінків множини нечоловічо-особових іменників-назв істот; аналітичні форми минулого часу, виражені особовим займенником і дієсловом без особових закінчень; лексичні особливості; звертання на кшталт *pan / pani + ім'я* і т. ін. Підтвердженням висновків про інтерферентне походження значної частини виявлених відхилень є присутність тих самих типів помилок у мовленні українців, які вивчають польську мову як іноземну.

Низку тих самих, що й в аналізованому мовленні, відхилень від ужиткової і зразкової загальнопольської норми (8% матеріалу) простежуємо в узусі носіїв польської мови з Польщі, напр. форми знахідного відмінка у функції прямого додатка після дієслів, зокрема й ужитих із заперечною часткою *nie*, які вимагають родового, синтаксичні зв'язки числівників та ін.

Інші диференційні риси, які не мають інтерферентної основи і не трапляються в мовленні носіїв загальнопольської мови, становлять 15% матеріалу, напр. звертання до адресата за допомогою конструкції *pan / pani + ім'я + дієслово у третій особі однини* або адресативних форм *pani nauczycielko*, *panie kelnerze* чи *panie księżu* до священнослужителя. В окремих випадках (3%) в мовленні поляків, що проживають на території Польщі, простежуються неінтерферентні за походженням особливості,

напр. особові форми *rozumieć, umieć* // *rozumiać, umiać*; дублювання особового закінчення умовного способу дієслів.

Факт, що на деякі з-поміж тих самих, що виявлено в дисертації, граматичних і лексичних особливостей звертали увагу дослідники польської мови південно-східного пограниччя кінця XIX ст. – початку XX ст., дає підстави припускати, що окремі, диференційні на тлі загальнопольської мови, елементи свого мовлення молоді люди могли успадкувати від старшого покоління. Водночас на сьогодні такі мовні явища часто підтримує вплив української мови. Ідеться, зокрема, про особливості в іменній і вербальній словозміні – граматичний рід (чоловічий або жіночий) іменників на *-it*; нечоловічо-особові форми іменних частин мови замість нормативних чоловічо-особових; закінчення *-at* у давальному відмінку множини іменників; аналітичні форми минулого часу. Серед синтаксичних відхилень від норми – прямий додаток у формі знахідного відмінка в заперечних конструкціях і прийменник *w* у поєднанні з іменником-особовою назвою. Характерною рисою лексичного складу досліджуваного варіанта польської мови кінця XIX – початку XX, як і XXI ст., є значний вплив української мови, що виявляється в формально-семантичних і словотвірних запозиченнях, семантичних кальках та лексико-семантичній сполучуваності слів.

На основі зіставлення зафіксованих особливостей з диференційними мовними явищами, описаними в працях сучасних дослідників польської мови інших регіонів України та північно-східного пограниччя, можемо стверджувати, що переважна більшість виявлених граматичних (морфологічних і синтаксичних), лексичних та етикетних відмінних рис є характерною загалом для носіїв південно-східного, а також північно-східного різновидів польської мови.

Мовно-комунікативні особливості польського мовлення молоді є здебільшого результатом польсько-українського мовного контакту, функціонування польської мови як мови національної меншини в домінантному іншомовному (україномовному) середовищі. Відхилення від нормативної польської мови виявляються в усіх різновидах компетенцій, розмежування яких доволі умовне, оскільки в кожному сформульованому мовцем висловлюванні виділені компетенції „перетинаються”.

Особливості польського мовлення молоді, а отже, недостатній рівень сформованості відповідної компетенції, простежуємо передусім на рівні базової – мовної (граматичної, лексичної) компетенції, що певною мірою відображається й на інших компетенціях: соціолінгвістичній, соціокультурній, дискурсивній та прагматичній.

Перспективу подальших студій убачаємо в розширенні ареалу дослідження, створенні електронного корпусу відхилень від норми, характерних для мовлення носіїв польської мови різного віку. Виділені досі окремі типи відхилень від нормативної польської мови можуть бути предметом подальшого глибшого лінгвістичного аналізу. Запропоновану методологію дослідження комунікативної компетенції учнівської молоді можна поширити і на вивчення специфіки мовлення тих осіб, які опановують польську мову як іноземну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

І. Спеціальна література

1. Ананьева Н. Е. Об изменении k' g' в t' d' в польском говоре двух сел Хмельницкого района Хмельницкой области УССР / Н. Е. Ананьева // *Studia nad polszczyzną kresową* / Pod red. J. Riegera, W. Werenicza. – Wrocław : Ossolineum, 1984. – Т. 3. – С. 127–131.
2. Бастрикова Е. М. Коммуникативная компетенция как лингводидактический феномен / Е. М. Бастрикова // *Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект*. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2004. – С. 43–48.
3. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології: навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ Академія, 2006. – 248 с.
4. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ Академія, 2011. – 304 с.
5. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 282 с.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології / Ф. С. Бацевич. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 236 с.
7. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ Академія, 2004. – 344 с.
8. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
9. Белл Роджер Т. Социолінгвістика / Роджер Т. Белл / Под ред. А. Д. Швейцера. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 320 с.
10. Богданов В. В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство / В. В. Богданов // *Язык, дискурс и личность : меж вуз. сб. науч. трудов* / Редкол.: И. П. Суслов и др. – Тверь : Тверской государственный университет, 1990. – С. 26–31.

11. Богуш А. М. Теоретичні й методологічні засади формування мовленнєвої компетенції дошкільника / А. М. Богуш // Педагогіка і психологія. – 2000. – №1. – С. 5–10.
12. Бойко В. М. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб. / В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко. – К. : Академвидав, 2014. – 248 с.
13. Венжинович Н. Ф. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. / Н. Ф. Венжинович. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2008. – 304 с.
14. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
15. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська / За ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
16. Волохина Г. А. Морфологическая парадигматика русского языка: образцы склонения и спряжения / Г. А. Волохина, З. Д. Попова. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1991. – 224 с.
17. Вятютнев М. Н. Понятие языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков / М. Н. Вятютнев // Иностранные языки в школе. – №6/75. – С. 55–64.
18. Гнатюк Л. П. Українська мова. Особливості практичного застосування / Л. П. Гнатюк, О. В. Бас-Кононенко. – К. : Знання-Прес, 2006. – 259 с.
19. Городецкий Б. Ю. К типологии коммуникативных неудач / Б. Ю. Городецкий, И. М. Кобозева, И. Г. Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний: сб. науч. трудов / Под. ред. А. С. Нариньяни. – Новосибирск, 1985. – С. 64–78.
20. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підруч. для студ. вищих навч. закл. / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ Академія, 2004. – 336 с.
21. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
22. Гудзик І. П. Компетентісно орієнтоване навчання російської мови у початкових класах (у школах з українською мовою навчання) : автореф. дис.

- на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія та методика навчання (російська мова)” / І. П. Гудзик. – К., 2008. – 39 с.
23. Данилюк С. С. Дискурсивна, стратегічна, соціальна та соціокультурна компетенції як складники комунікативної компетенції в межах моделі формування професійної компетентності майбутніх філологів засобами інтернет-технологій / С. С. Данилюк // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 30(83). – С. 137–143.
 24. Джунусалієва Г. Д. Комунікативні девіації в контексті теорії мовної комунікації / Г. Д. Джунусалієва, Н. А. Ковальська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2011. – Вип. 6. – С. 68–71.
 25. Добрунова О. В. Условия достижения успешности коммуникации в диалоге / О. В. Добрунова // Актуальні проблеми вивчення мови та мовлення, міжособової та міжкультурної комунікації : міжвуз. зб. наук. праць. – Харків : Константа, 1996. – С. 65–68.
 26. Драгунова А. А. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции у студентов факультета иностранных языков через использование учебных интернет-ресурсов на основе технологий веб 2.0. : автореф. дис. на соис. уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки)” / А. А. Драгунова. – Ярославль, 2014. – 26 с.
 27. Дудик П. С. Синтаксис української мови: підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ Академія, 2010. – 384 с.
 28. Дягілева Л. Сутність і структура іншомовної комунікативної компетенції майбутніх дільничних інспекторів / Людмила Дягілева // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди”. Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2013. – Вип. 28(2). – С. 106–111.

29. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
30. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов / Д. И. Изаренков // Рус. яз. за рубежом. – 1990. – №4. – С. 54–60.
31. Інформаційний вісник. Головне управління освіти і науки Львівської облдержадміністрації. – Львів, 2005. – №7.
32. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992. – №23.
33. Коваль В. Комунікативна компетенція як одне з ключових понять лінгводидактики / Валентина Коваль // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. – 2012. – №5. – Ч. 2. – С. 168–173.
34. Король Л. Зв'язок керування у мовленні учнів польських шкіл Львова / Леся Король // Польська мова та полоністика у Східній Європі: минуле і сучасність: зб. праць з нагоди десятиліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка / За ред. І. Бундзи, Є. Ковалевського, А. Кравчук, О. Сливинського. – К. : Фірма „ІНКОС”, 2015. – С. 136–142.
35. Король Л. Особливості вираження граматичної категорії роду у мовленні учнів польських шкіл Львова / Леся Король // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті Л. Булаховського : зб. наук. праць. – Київ : ВПЦ „Київський університет”, 2010. – Вип. 9. – С. 89–100.
36. Король Л. Проект питальника для виявлення особливостей польської іменної словозміни в мовленні учнів шкіл міста Львова з польською мовою викладання / Леся Король // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Вип. 40. – Ч. II. – С. 135–142.

37. Король Л. Регіональні особливості словозміни польських іменників та прикметників (на матеріалі питальника для учнів шкіл міста Львова з польською мовою викладання) / Леся Король // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – Вип. 58. – С. 176–183.
38. Кочерган М. Про деякі джерела комунікативного шуму в міжкультурній комунікації / Михайло Кочерган // Магістр гри слова. Філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Флорія Сергійовича Бацевича / Укл. О. Ясіновська, Л. Сваричевська. – Луцьк : ПВД „Твердиня”, 2009. – С. 202–208.
39. Кравчук А. Граматика і успішність комунікації (дещо з польсько-українських граматичних контрастів) / Алла Кравчук // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – Вип. 61. – С. 111–128.
40. Кравчук А. Комунікативні невдачі в польськомовному дискурсі українців з поляками / Алла Кравчук // Магістр гри слова. Філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Флорія Сергійовича Бацевича / Укл. О. Ясіновська, Л. Сваричевська. – Луцьк : ПВД „Твердиня”, 2009. – С. 209–217.
41. Кравчук А. Лексикологія і культура польської мови : у 2 т. Т. 2: Культура мови: підруч. для вищих навч. закл. / Алла Кравчук. – К. : Фірма „ІНКОС”, 2011. – 520 с. (польською мовою).
42. Кравчук А. Морфологія сучасної польської мови (словозміна) / Алла Кравчук. – Львів : Українська академія друкарства, 2007. – Ч. I. – 140 с.
43. Кравчук А. Польська мова. Граматика з вправами: підруч. для вищих навч. закл. / Алла Кравчук. – К. : Фірма „ІНКОС”, 2016. – 454 с.
44. Кравчук А. Польська мова – українцям: Іменна словозміна з елементами синтаксису / Алла Кравчук. – Львів : Українська академія друкарства, 2008. – 288 с.
45. Кравчук А. Соціолінгвістична неоднорідність польських адресативних зворотів (на тлі українських) / Алла Кравчук // Вісник Львівського

- університету. Серія філологічна. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Вип. 46. – Ч. I. – С. 43–53.
46. Кукушкина О. В. Речевые неудачи как продукт речемыслительной деятельности : автореф. дис. на соис. уч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” [Електронний ресурс] / О. В. Кукушкина. – М., 1998. – 52 с. – Режим доступу до ресурсу: http://www.philol.msu.ru/~humlang/articles/ref_oka1.htm
47. Кучерук О. А. Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності учнів основної школи / О. А. Кучерук // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – 2013. – Вип. XLIX. – С. 184–189.
48. Лазаренко О. Залишки польської мови в околицях Білої Церкви на Київщині / Олеся Лазаренко // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 131–136.
49. Лебединский С. И. Методика преподавания русского языка как иностранного: учебн. пособие / С. И. Лебединский, Л. Ф. Гербик. – Мн., 2011. – 309 с.
50. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ Академія, 2012. – 288 с.
51. Методика преподавания русского языка как иностранного в китайской аудитории: учебное пособие / Л. Г. Золотых, М. Л. Лаптева, М. С. Кунусова, Т. К. Бардина / Под общ. ред. М. Л. Лаптевой. – Астрахань : Издательский дом „Астраханский университет”, 2012. – 91, [1] с.
52. Непоп Л. В. Лексичні особливості польських говірок на території Хмельницької та Житомирської областей: монографія / Л. В. Непоп. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2004. – 212 с.
53. Огорілко О. В. Синтаксичні особливості текстів сучасної польськомовної преси в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.03 „Слов’янські мови” / О. В. Огорілко. – К., 2014. – 20 с.

54. Олійник О. Б. Граматика української мови: навч. посіб. / О. Б. Олійник, В. Д. Шинкарук, Г. М. Гребницький. – К. : Кондор, 2008. – 544 с.
55. Осова О. Ділова гра в системі формування комунікативної компетенції студентів на заняттях з іноземної мови / О. Осова // Психолінгвістика : зб. наук. праць ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Переяслав-Хмельницький : ПП „СКД”, 2009. – Вип. 3. – С. 224–228.
56. Почепинська С. М. Комунікативні невдачі та засоби їх корегування в художньому діалозі (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / С. М. Почепинська. – Одеса, 2009. – 19 с.
57. Руда О. Г. Комунікативні девіації в умовах українсько-російського білінгвізму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Г. Руда. – К., 2007. – 20 с.
58. Рудь В. І. Історичні аспекти розвитку комунікативної компетенції / В. І. Рудь, В. П. Юркова // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. – №1(66). – С. 235–244.
59. Русская грамматика. Т. I: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М. : Наука, 1980. – 789 с.
60. Сальникова О. А. Что включает в себя коммуникативная компетенция? / О. А. Сальникова // Начальная школа плюс до и после. – 2012. – №7. – С. 66–70.
61. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
62. Скворцова С. О. Професійно-комунікативна компетентність учителя початкових класів / С. О. Скворцова, Ю. С. Вторнікова. – Одеса : Абрикос Компанії, 2013. – 290 с.
63. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ.

- наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” [Електронний ресурс] / Л. Л. Славова. – К., 2000. – 18 с. – Режим доступу до ресурсу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
64. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.
65. Соціолінгвістика: навч. посіб. / Л. Антошкіна, Г. Красовська, П. Сигеда, О. Сухомлинов. – Донецьк : ТОВ „Юго-Восток Лтд”, 2007. – 360 с.
66. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища шк., 1993. – 366 с.
67. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. / За ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с.
68. Сучасна українська літературна мова: морфологія / За заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 583 с.
69. Сучасна українська літературна мова: синтаксис / За заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.
70. Федоренко Ю. П. Формування у старшокласників комунікативної компетенції в процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13. 00. 09 „Теорія навчання” / Ю. П. Федоренко. – Луцьк, 2005. – 20 с.
71. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский / Под ред. В. А. Звегинцева. – М. : Издательство Московского университета, 1972. – 259 с.
72. Цимбал К. В. Комунікативні невдачі в ситуації конфлікту (на матеріалі турецького діалогу) / К. В. Цимбал // „Мова і культура”. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. XII (124). – С. 117–125.
73. Швейцер А. Д. Введение в социалингвистику: учеб. пособ. / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М. : Высш. школа, 1978. – 216 с.

74. Швець А. Деякі особливості фонетико-фонологічного рівня польської мови мешканців міста Дніпродзержинська / А. Швець // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць / За ред. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О., 2012. – Вип. 11. – С. 194–201.
75. Шкіцька І. Ю. Займенники “ти”–“ви” в маніпулятивній стратегії позитиву / І. Ю. Шкіцька // Актуальні проблеми слов’янської філології. – 2011. – Вип. XXIV. – Ч. 1. – С. 400–408.
76. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ Академія, 2010. – 408 с.
77. Юревич М. В. Фонетика, словозміна та соціолінгвістичний статус польської периферійної острівної говірки с. Красилівська Слобідка Хмельницької області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.03 „Слов’янські мови” / М. В. Юревич. – К., 2003. – 22 с.
78. Янко-Триницкая Н. А. Русская морфология / Н. А. Янко-Триницкая. – 2-е изд., исправл. – М. : Рус. яз., 1989. – 236 с.
79. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ Академія, 2010. – 312 с.
80. Ananiewa N. Fleksja czasownika w gwarze wsi Maćkowce i Szaróweczka na Podolu / Natalia Ananiewa // Studia nad polszczyzną kresową / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1995. – T. 8. – S. 51–61.
81. Bagarić V. Defining communicative competence [Електронний ресурс] / V. Bagarić, J. Mihaljević Djigunović // Metodika. – 2007. – Vol. 8. – Режим доступу до ресурсу: Bagaric_i_Mihaljevic_Djigunovic ENG.pdf.
82. Bańko M. Wykłady z polskiej fleksji / Mirosław Bańko. – Warszawa : PWN, 2005. – 240 s.
83. Baraniwska O. Polsko-ukraińskie interferencje gramatyczne i leksykalne w nauczaniu języka polskiego jako obcego / Oksana Baraniwska // Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych. III Kongres polonistyki zagranicznej. Poznań, 8–11 czerwca 2006 roku / Pod red. M. Czermińskiej,

- K. Meller, P. Flicińskiego. – Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2008. – S. 747–753.
84. Bąk P. Gramatyka języka polskiego / Piotr Bąk. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1984. – 508 s.
85. Bronicka T. Zmiany w polszczyźnie kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna”: rocznik 1924 a 1939 / Tamara Bronicka // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 175–186.
86. Brzezina M. Polszczyzna Żydów / Maria Brzezina. – Warszawa-Kraków : PWN, 1986. – 616 s.
87. Burysz A. Ukrainizmy w mowie polskojęzycznych mieszkańców Drohobycza / Alina Burysz // Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach. Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Dzięgiel, K. Czarneckiej, D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2012. – T. 5. – S. 47–53.
88. Buttler D. Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej / Danuta Buttler, Halina Kurkowska, Halina Satkiewicz. – Warszawa : PWN, 1986. – 480 s.
89. Buttler D. Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej (Słownictwo rodzime) / Danuta Buttler, Halina Kurkowska, Halina Satkiewicz. – Warszawa : PWN, 1987. – 464 s.
90. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy / M. Canale // Language and Communication / Eds. J. C. Richards, & R. W. Schmidt. – London : Longman, 1983. – S. 2–27.
91. Canale M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing [Електронний ресурс] / Michael Canale, Merrill Swain // Applied Linguistics. – 1980. – Режим доступу до ресурсу: <http://ibatefl.com/wp-content/uploads/2012/08/CLT-Canale-Swain.pdf>.
92. Cechosz I. Końcówka 1 osoby liczby mnogiej w gwarach polskich na Ukrainie / Iwona Cechosz // Studia nad polszczyzną kresową / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 2001. – T. X. – S. 59–64.

93. Cechosz I. O języku polskim w dzisiejszym Kijowie / Iwona Cechosz // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1999. – T. 2. – S. 115–137.
94. Cechosz I. Polska gwara Oleszkowiec na Podolu. Fleksja imienna i werbalna / Iwona Cechosz. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001. – 189 s.
95. Cechosz I. Teksty gwarowe z Gródka Podolskiego z komentarzem językowym / Iwona Cechosz // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1996. – T. 1. – S. 289–296.
96. Cechosz I. Teksty z Hreczan z komentarzem językowym / Iwona Cechosz // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1999. – T. 2. – S. 215–227.
97. Cechosz I. Uwagi o języku polskim w Felsztynie na Podolu / Iwona Cechosz // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 23–29.
98. Cechosz I. Uwagi o sytuacji językowej w Oleszkowcach na Podolu / Iwona Cechosz // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1996. – T. 1. – S. 257–265.
99. Cechosz-Felczyk I. Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu / Iwona Cechosz-Felczyk. – Kraków : Lexis, 2004. – 398 s.
100. Cegiela A. Z polszczyzną za pan brat / Anna Cegiela, Andrzej Markowski. – Warszawa : ISKRY, 1982. – 262 s.
101. Chodkiewicz H. Charakterystyka poziomu biegłości językowej B2 / Halina Chodkiewicz // Aspekty rozwijania kompetencji komunikacyjnej języka obcego w kształceniu neofilologicznym / Red. H. Chodkiewicz, R. Lewicki. – Biała Podlaska : Wydawnictwo PWSZ im. Papieża Jana Pawła II, 2007. – S. 9–22.
102. Czarnecka K. Słowotwórstwo gwar polskich na Ukrainie. Czasownik / Katarzyna Czarnecka. – Kraków : LIBRON, 2014. – 276 s.
103. Czarnecka K. Uwagi o słowotwórstwie czasowników odczasownikowych w gwarach polskich na Ukrainie / Katarzyna Czarnecka // Język polski dawnych

- Kresów Wschodnich / Pod red. Janusza Riegera. – Warszawa : Semper, 2006. – T. 3. – S. 129–142.
104. Czarnecka U. Nauczanie mówienia w języku polskim jako rozwijanie kompetencji komunikacyjnej (program dydaktyczny). Skrypty uczelniane nr 616 / Urszula Czarnecka. – Kraków : Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1990. – 184 s.
 105. Czernysz T. Polsko-ukraińska bliskość lingwogenetyczna i typologiczna w świetle zadań glottodydaktyki / Tatiana Czernysz // Київські полоністичні студії : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ Київський університет, 2009. – Т. XV. – С. 419–424.
 106. Czernysz T. Polsko-ukraińskie pułapki językowe: korzyści i trudności nauczania języka polskiego w kontekście bliskości lingwogenetycznej i typologicznej / Tatiana Czernysz // Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej / Pod red. P. Garncarka. – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2005. – S. 477–481.
 107. Dawlewicz M. Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie (na podstawie badań ankietowych) / Mirosław Dawlewicz. – Warszawa : Elipsa, 2000. – 158 s.
 108. Dawlewicz M. Świadomość językowa młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie (na podstawie badań ankietowych) / Mirosław Dawlewicz // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 73–80.
 109. Dejna K. Gwara Milna / Karol Dejna // Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. – 1956. – T. IV. – S. 5–41.
 110. Dobkowska J. Tożsamość a język na pograniczu narodów i kultur / Joanna Dobkowska // Tożsamość na styku kultur / Pod red. I. Masojć i R. Naruńca. – Wilno : Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008. – S. 53–66.
 111. Dzięgiel E. Dawne *a* pochylone w kilku gwarach południowokresowych / Ewa Dzięgiel // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 79–87.

112. Dzięgiel E. Język a identyfikacja narodowa młodzieży polskiego pochodzenia w Samborze / Ewa Dzięgiel // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera i D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2010. – T. 4. – S. 11–23.
113. Dzięgiel E. Polacy czy cudzoziemcy? Kształtowanie się identyfikacji narodowej młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie / Ewa Dzięgiel // Konstrukcje i destrukcje tożsamości. T. II: Tożsamość wobec wielojęzyczności / Pod red. E. Gołachowskiej, A. Zielińskiej. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2012. – S. 235–246.
114. Dzięgiel E. Polska gwara Sąsiadowic pod Samborem: Fonetyka / Ewa Dzięgiel // Studia nad polszczyzną kresową / Pod red. Janusza Riegera. – Warszawa : Semper, 2001. – T. X. – S. 105–124.
115. Dzięgiel E. Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna i werbalna / Ewa Dzięgiel. – Kraków : DWN, 2001. – 209 s.
116. Dzięgiel E. Polskie gwary „mazurskie” na Ukrainie / Ewa Dzięgiel // Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach. Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Dzięgiel, K. Czarneckiej, D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2012. – T. 5. – S. 65–73.
117. Dzięgiel E. Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich / Ewa Dzięgiel. – Warszawa : Semper, 2003. – 192 s.
118. Dzięgiel E. Sytuacja językowa w Zielonej koło Wołoczysk / Ewa Dzięgiel // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1996. – T.1. – S. 267–281.
119. Dzięgiel E. Zróżnicowanie gwar polskich na Środkowej Ukrainie / Ewa Dzięgiel // Poradnik Językowy. – 2000. – Z. 6(575). – S. 50–60.
120. Geben K. Język internautów wileńskich / Kinga Geben // Poradnik Językowy. – 2008. – Z. 3(652). – S. 62–71.

121. Geben K. Kresowizmy pochodzenia białoruskiego w języku uczniów szkół polskich na Wileńszczyźnie / Kinga Geben // *Poradnik Językowy*. – 2000. – Z. 9(578). – S. 46–61.
122. Geben K. Kultura języka polskiego. Zmiany słownikowe w polszczyźnie mówionej na Litwie. Skrypt dla studentów I stopnia kierunków humanistycznych / Kinga Geben. – Vilnius : Vilniaus universitetas, 2013. – 148 s.
123. Geben K. Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie / Kinga Geben. – Warszawa : Elipsa, 2003. – 211 s.
124. Geben K. Świadomość językowa uczniów szkół polskich na Wileńszczyźnie (na podstawie badań ankietowych) / Kinga Geben // *Studia Pragmalingwistyczne 3. Czynności tworzenia i rozumienia wypowiedzi* / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 2002. – S. 42–54.
125. Grabias S. Język w zachowaniach społecznych / Stanisław Grabias. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 382 s.
126. Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia / Pod red. R. Grzegorzczkovej, R. Laskowskiego, H. Wróbla. – wyd. III, popr. – Warszawa : PWN, 1999. – 359 s.
127. Grek-Pabisowa I. Język polski na Kresach północno-wschodnich dawniej i dziś / Iryda Grek-Pabisowa, Irena Maryniakowa // *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich* / Pod red. I. Grek-Pabisowej. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1997. – S. 27–109.
128. Grek-Pabisowa I. Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich / Iryda Grek-Pabisowa, Irena Maryniakowa. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1999. – 260 s.
129. Grek-Pabisowa I. Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka / Iryda Grek-Pabisowa. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2002. – 172 s.
130. Grzegorzczkova R. Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe / Renata Grzegorzczkova. – wyd. III, popr. – Warszawa : PWN, 1979. – 96 s.

131. Handke K. Socjologia języka / Kwiryna Handke. – Warszawa : PWN, 2008. – 384 s.
132. Harhala W. Gwara polska okolic Komarna. Fonetyka / Władysław Harhala // Lud Słowiański. – 1931. – T. 2. – Z. 1. – S. 55–91.
133. Harhala W. Gwara polska okolic Komarna. Morfologia / Władysław Harhala // Lud Słowiański. – 1931. – T. 2. – Z. 2. – S. 156–177.
134. Hrabec S. O polskiej gwarze wsi Duliby w b. powiecie buczańskim / Stefan Hrabec // Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. – 1955. – T. 3. – S. 31–76.
135. Hymes D. Socjolingwistyka i etnografia mówienia / Dell Hymes // Język i społeczeństwo / Red. nauk. tomu M. Głowiński. – Warszawa : Czytelnik, 1980. – S. 41–82.
136. Izdebska-Długosz D. „Czyje są te syny?” czyli o błędach w rodzaju męskoosobowym popełnianych przez studentów ukraińskojęzycznych / Dominika Izdebska-Długosz // Horyzonty nauczania języka polskiego jako obcego / Pod red. A. Kwiatkowskiej, A. Roter-Bourkane. – Poznań : TetraStudio, 2016. – S. 43–57.
137. Izdebska-Długosz D. O błędach rodzaju gramatycznego w polszczyźnie studentów ukraińskojęzycznych / Dominika Izdebska-Długosz // Pogranicza (nie tylko) Podkarpacia / Pod red. J. Pasterskiej, S. Uliasz, A. Lubonia. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. – S. 47–60.
138. Izdebska-Długosz D. „Szwecjarzy i Kanarzy” – o trudnościach w zastosowaniu rodzaju męskoosobowego u studentów ukraińskojęzycznych / Dominika Izdebska-Długosz // Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców / Pod red. M. Gazego, P. Góralczyk-Mowczan. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2015. – T. 3. – S. 66–76.
139. Izdebska-Długosz D. „Za tym czasem, co spędziłem w Polsce” – błędy w użyciu okolicznika czasu w języku polskim na podstawie prac pisemnych studentów ukraińskojęzycznych / Dominika Izdebska-Długosz // Польська мова та полоністика у Східній Європі: минуле і сучасність. Збірник праць з нагоди десятиліття кафедри польської філології Львівського національного

- університету імені Івана Франка / За ред. І. Бундзи, Є. Ковалевського, А. Кравчук, О. Сливинського. – К. : Фірма „ІНКОС”, 2015. – С. 395–407.
140. Jadacka H. ABC gramatyki / Hanna Jadacka, Dorota Zdunkiewicz-Jedynak, Andrzej Markowski // *Polszczyzna na co dzień* / Pod red. M. Bańki. – Warszawa : PWN, 2010. – S. 97–158.
 141. Jadacka H. *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia* / Hanna Jadacka. – Warszawa : PWN, 2013. – 254 s.
 142. Janów J. Błędy ortograficzne i gramatyczne w zadaniach polskich rusinów lwowskich [przedruk] / Jan Janów // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera i D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2010. – T. 4. – S. 335–341.
 143. Janus E. *Honoryfikatywność gramatyczna w polszczyźnie wileńskiej* / Elżbieta Janus, Wioleta Orszewska // *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie* / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 135–146.
 144. Janus E. *Z zagadnień grzeczności językowej w polszczyźnie wileńskiej* / Elżbieta Janus // *Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce* / Pod red. E. Dzięciel i A. Zielińskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2009. – T. 1. – S. 47–54.
 145. Januszewska L. *Sytuacja językowa w Hreczanach (Greczanach) na Podolu na przełomie XX i XXI wieku* / Ludmiła Januszewska // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera i D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2010. – T. 4. – S. 91–108.
 146. Jaworski M. *Podręczna gramatyka języka polskiego* / Michał Jaworski. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1987. – 184 s.
 147. *Język jako przedmiot badań psychologicznych. Psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka* / Pod red. I. Kurcz i H. Okuniewskiej. – Warszawa : Wydawnictwo SWPS Academica, 2011. – 418 s.

148. Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia. Sytuacja socjolingwistyczna. Cechy językowe. Teksty / Pod red. H. Karaś. – Warszawa–Wilno : Elipsa, 2001. – 542 s.
149. Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego. – Warszawa : WILGA Sp. z o.o., 2003. – 496 s.
150. Joachimiak J. Wpływ przemian polityczno-społecznych na jakość polszczyzny „Kuriera Wileńskiego” (na podstawie rocznika 1924 i 1939) / Joanna Joachimiak // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 187–197.
151. Karaś H. Gwary polskie na Kowieńszczyźnie / Halina Karaś. – Warszawa–Puńsk : Auśra Sp. z o.o., 2002. – 428 s.
152. Karaś H. Kresowe cechy fonetyczne w polszczyźnie standardowej uczniów polskich szkół średnich na Litwie / Halina Karaś // LingVaria. – 2009. – Nr2(8). – S. 83–93.
153. Karaś H. Polszczyzna okolic Jeziorosów jako wariant terytorialny języka polskiego na Litwie / Halina Karaś // Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce / Pod red. E. Dzięciel i A. Zielińskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2009. – T. 1. – S. 25–46.
154. Karaś H. Uwagi o języku uczniów polskojęzycznych szkół średnich na Litwie / Halina Karaś // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1999. – T. 2. – S. 47–55.
155. Karaś H. Wahania w repartycji formantów przysłówkowych -e, -o w języku uczniów szkół polskich na Litwie / Halina Karaś // Prace Filologiczne. – 2002. – XLVII. – S. 161–169.
156. Karaś H. Z zagadnień sprawności i świadomości językowej. Jak studenci wileńscy odmieniają rzeczowniki? / Halina Karaś // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 81–113.

157. Klebanowska B. O dobrej i złej polszczyźnie / Barbara Klebanowska, Witold Kochański, Andrzej Markowski. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. – 384 s.
158. Komorowska H. Sukces i niepowodzenie w nauce języka obcego / Hanna Komorowska. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1978. – 224 s.
159. Korol Ł. Odstępstwa od normy gramatycznej w polszczyźnie młodzieży polskich szkół Lwowa i studentów polonistyki lwowskiej / Łesia Korol // W poszukiwaniu nowych rozwiązań: Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku / Pod red. W. T. Miodunki i A. Seretny. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. – S. 199–204.
160. Korol Ł. Osobliwości składniowe w polszczyźnie uczniów szkół Lwowa z polskim językiem nauczania / Łesia Korol // Polonistyka w Europie. Kierunki i perspektywy rozwoju / Pod red. G. Filip, J. Pasterskiej, M. Patro-Kucab. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – S. 395–402.
161. Korol Ł. Wielojęzyczność i kompetencja językowa uczniów polskich szkół we Lwowie (na podstawie kwestionariuszy) / Łesia Korol // Polonistyka bez granic. Tom 2. Glottodydaktyka polonistyczna – współczesny język polski – językowy obraz świata / Red. R. Nycz, W. Miodunka, T. Kunz. – Kraków : Universitas, 2010. – S. 363–368.
162. Korol Ł. Związki rzędu w polszczyźnie uczniów polskich szkół Lwowa / Łesia Korol // Tożsamość na styku kultur / Pod red. I. Masojć i H. Sokołowskiej. – Vilnius : Edukologija, 2011. – T. 2. – S. 565–572.
163. Kostecka-Sadowa A. Polsko-ukraińskie kontakty językowe w zakresie słownictwa (na przykładzie Mościsk) / Anna Kostecka-Sadowa // Język Polski. – 2010. – XC 4–5. – S. 376–383.
164. Kostecka-Sadowa A. Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich / Anna Kostecka-Sadowa. – Kraków : Instytut Języka Polskiego PAN, 2015. – 488 s.
165. Kostecka-Sadowa A. Stan współczesnej polszczyzny Mościsk i okolic / Anna Kostecka-Sadowa // Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia / Pod

- red. Z. Cygal-Krupy. – Kraków–Tarnów : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie, 2008. – S. 247–257.
166. Kostecka-Sadowa A. Wybrane tendencje słowotwórcze w polszczyźnie południowokresowej na przykładzie Mościsk i okolic (uwagi o zjawiskach słowotwórczych w języku Polaków południowokresowych) / Anna Kostecka-Sadowa // Socjolingwistyka. – 2013. – XXVII. – S. 153–161.
 167. Kość J. Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej / Józef Kość. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. – 222 s.
 168. Kowalewski J. Dlaczego popełniłeś ten błąd? Próba glottodydaktycznego opisu i klasyfikacji błędów popełnianych przez uczących się języka polskiego jako obcego na Ukrainie / Jerzy Kowalewski // Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców. T. 22: Błąd glottodydaktyczny / Pod red. G. Zarzyckiej. – 2015. – S. 337–355.
 169. Kowalewski J. Językowy obraz świata zamknięty w składni? Hipotezy na podstawie badań błędów popełnianych w pracach pisemnych przez uczących się języka polskiego na Ukrainie / Jerzy Kowalewski // Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców. T. 19: Glottodydaktyka polonistyczna a lingwistyka kulturowa / Pod red. G. Zarzyckiej. – 2012. – S. 83–91.
 170. Kowalewski J. Kultura polska na Ukrainie 2012. Obecność. Świadomość. Perspektywy / Jerzy Kowalewski // Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej / Red. nauk. S. Gajda, I. Jokiel. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014. – T. II. – S. 542–552.
 171. Kowalewski J. Pułapki interkulturowości w nauczaniu języka polskiego na Ukrainie / Jerzy Kowalewski // Tożsamość na styku kultur / Pod red. I. Masojć i H. Sokołowskiej. – Vilnius : Edukologija, 2011. – T. 2. – S. 469–479.
 172. Kowalewski J. Wizja pilnie potrzebna. Język polski na Ukrainie w aspekcie glottodydaktycznym / Jerzy Kowalewski // Przeszłość i teraźniejszość edukacji na Kresach / Pod red. A. Burzyńskiej-Kamienieckiej, M. Misiak i J. Kamienieckiego. – Wrocław : GAJT, 2013. – S. 131–153.

173. Krasowska H. Górale polscy na Bukowinie Karpackiej. Studium socjolingwistyczne i leksykalne / Helena Krasowska. – Warszawa : Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2006. – 331 s.
174. Krasowska H. Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie / Helena Krasowska. – Warszawa : Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2012. – 435 s.
175. Krasowska H. Tożsamość narodowa Polaków na Bukowinie północnej i środowisk polonijnych na Wschodniej Ukrainie / Helena Krasowska // Tożsamość a język w perspektywie sławistycznej / Red. nauk. S. Gajda. – Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2008. – S. 345–353.
176. Krasowska H. Zakres użycia języka polskiego i jego funkcje w Czerniowcach i w Zaporozżu na Ukrainie / Helena Krasowska // Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach. Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Dzięgiel, K. Czarneckiej, D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2012. – T. 5. – S. 169–175.
177. Krawczuk A. Błędy gramatyczne studentów polonistyki lwowskiej spowodowane polsko-ukraińską interferencją / Ałła Krawczuk // Postscriptum. – 2006. – 2(52). – S. 137–153.
178. Krawczuk A. Błędy językowe w polszczyźnie Ukraińców powodujące zakłócenia komunikacji z Polakami / Ałła Krawczuk // Tożsamość na styku kultur / Pod red. I. Masojć i H. Sokołowskiej. – Vilnius : Edukologija, 2011. – T. 2. – S. 480–494.
179. Krawczuk A. Błędy leksykalne i leksykalno-stylistyczne w polszczyźnie Ukraińców / Ałła Krawczuk // Postscriptum Polonistyczne. – 2009. – 1(3). – S. 167–183.
180. Krawczuk A. Kłopoty z opanowaniem polskiej rekcji w procesie nauczania Ukraińców sprawności pisanie / Ałła Krawczuk // Rozwijanie i testowanie biegłości w języku polskim jako obcym / Pod red. A. Seretny, E. Lipińskiej. – Kraków : Universitas, 2008. – S. 129–140.

181. Krawczuk A. Komunikacyjna kompetencja tekstowa Ukraińców w zakresie polskiej etykiety językowej / Ałła Krawczuk // Kwartalnik POLONICUM. – 2011. – 11. – S. 37–46.
182. Krawczuk A. Między poprawnością a niepoprawnością. Źródła kodyfikacji normy w nauczaniu języka polskiego jako obcego / Ałła Krawczuk // Polonistyka bez granic. T. 2: Glottodydaktyka polonistyczna – współczesny język polski – językowy obraz świata / Red. R. Nycz, W. Miodunka, T. Kunz. – Kraków : Universitas, 2010. – S. 221–231.
183. Krawczuk A. Nauczanie Ukraińców polskiej etykiety językowej (zwracanie się do adresata) / Ałła Krawczuk // W poszukiwaniu nowych rozwiązań: Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku / Pod red. W. T. Miodunki i A. Seretny. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. – S. 301–311.
184. Krawczuk A. Nauczyciel i uczeń w językowych relacjach grzeczności. Polskie formy adresatywne na Ukrainie / Ałła Krawczuk // Słowo. Studia Językoznawcze. – 2012. – Nr3. – S. 110–124.
185. Krawczuk A. Norma językowa w prasie polskojęzycznej na Ukrainie (wybrane aspekty) / Ałła Krawczuk // Postscriptum Polonistyczne. – 2014. – 2(14). – S. 325–354.
186. Krawczuk A. Osobliwości etykiety językowej Polaków na Ukrainie – między poprawnością a akceptowalnością / Ałła Krawczuk // Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej / Red. nauk. S. Gajda, I. Jokiel. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014. – T. 2. – S. 225–236.
187. Krawczuk A. Osobliwości etykiety językowej we współczesnej polskojęzycznej prasie na Ukrainie / Ałła Krawczuk // Kresowe dziedzictwo. Studia nad językiem, historią i kulturą / Pod red. A. Burzyńskiej-Kamienieckiej, M. Misiak i J. Kamienieckiego. – Wrocław : Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2012. – S. 219–229.

188. Krawczuk A. „Pogranicza” polsko-ukraińskie. Co zbliża i co oddala polską grzeczność językową w kraju i na Ukrainie / Ała Krawczuk // *Adaptacje I. Język – Literatura – Sztuka* / Pod red. W. Hajduk-Gawron, A. Madei. – Katowice : Gnome, 2013. – T. 3. – S. 153–165.
189. Krawczuk A. Problemy normy języka polskiego w kraju i za granicą (na Ukrainie) / Ała Krawczuk // *Roczniki Humanistyczne*. – 2012. – T. LX. – Z. 6. – S. 133–167.
190. Krawczuk A. Trudne miejsca w gramatyce polskiej dla Ukraińców (w związku z przygotowywaniem podręcznika Polska fleksja z ćwiczeniami dla Ukraińców) / Ała Krawczuk // *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Glottodydaktycznej* / Pod red. P. Garncarka. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2005. – S. 491–497.
191. Krawczuk A. Typowe błędy ukraińskich studentów w zakresie polskiej etykiety językowej / Ała Krawczuk // *Slavica : Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis (Debrecen)*. – 2010–2011. – Z. XXXIX–XL. – S. 25–32.
192. Krawczuk A. Zwracanie się do adresata w polszczyźnie osób polskiego pochodzenia na Ukrainie / Ała Krawczuk // *Polonistyka w Europie. Kierunki i perspektywy rozwoju* / Pod red. G. Filip, J. Pasterskiej, M. Patro-Kucab. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – S. 382–394.
193. Krawczyk A. Kilka uwag o sytuacji socjolingwistycznej oraz o starym polskim cmentarzu w Murafie koło Szarogrodu / Aleksandra Krawczyk // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. Janusza Riegera. – Warszawa : Semper, 2006. – T. 3. – S. 87–95.
194. Krawczyk A. Problemy etymologizacji zapożyczeń w gwarze kresowej (na przykładzie Maćkowiec na Podolu) / Aleksandra Krawczyk // *Rozmaitości Językoznawcze. Prace Językoznawczego Koła Naukowego Uniwersytetu Warszawskiego 2.* / Pod red. K. Bielenin-Lenczowskiej i M. Majdak. – Warszawa : Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. – S. 109–117.

195. Krawczyk A. Uwagi o stanie polszczyzny na Ukrainie. Sytuacja socjolingwistyczna: historia i współczesność / Aleksandra Krawczyk // *Rozmaitości Językoznawcze. Prace Językoznawczego Koła Naukowego Uniwersytetu Warszawskiego* / Pod red. K. Bielenin i M. Majdak. – Warszawa : Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2005. – S. 64–73.
196. Krawczyk A. Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu / Aleksandra Krawczyk. – Warszawa : DiG, 2007. – 157 s.
197. Krawczyk-Wieczorek A. O zróżnicowaniu leksykalnym w wypowiedziach mieszkańców jednej wsi (na materiale z Maćkowiec na Podolu) / Aleksandra Krawczyk-Wieczorek // *Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach. Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi* / Pod red. E. Dzięgiel, K. Czarneckiej, D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2012. – T. 5. – S. 177–186.
198. Krucka B. Kontrasty polsko-rosyjskie w zakresie morfologii a zjawiska interferencji (na podstawie języka polskich studentów ze Wschodu) / Barbara Krucka. – Łask-Warszawa : Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 2006. – 568 s.
199. Kubiński R. Błędy ortograficzne i gramatyczne w zadaniach uczniów lwowskich [przedruk] / Roman Kubiński // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera i D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2010. – T. 4. – S. 331–334.
200. Kurcz I. Psychologia języka i komunikacji 2 / Ida Kurcz. – Warszawa : SCHOLAR, 2005. – 266 s.
201. Kurzowa Z. Historia i współczesność języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich / Zofia Kurzowa // *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich* / Pod red. I. Grek-Pabisowej. – Warszawa : Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1997. – S. 111–165.
202. Kurzowa Z. Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI – XX w. / Zofia Kurzowa. – Kraków : Universitas, 2006. – 777 s.

203. Kurzowa Z. Język polski w ZSRR / Zofia Kurzowa // Język polski w świecie. Zbiór studiów / Pod red. W. Miodunki. – Warszawa–Kraków : PWN, 1990. – S. 127–144.
204. Kurzowa Z. Język polskiej inteligencji Lwowa dwudziestolecia międzywojennego / Zofia Kurzowa // Podkarpackie spotkania. Literatura – Język – Kultura. T. 2: Inteligencja południowo-wschodnich ziem polskich / Pod red. H. Kurek, F. Tereszkiewicza. – Kraków : Universitas, 1998. – S. 165–169.
205. Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku / Zofia Kurzowa. – Warszawa–Kraków : PWN, 1983. – 474 s.
206. Kurzowa Z. Ze studiów nad polszczyzną kresową. Wybór prac / Zofia Kurzowa. – Kraków : Universitas, 2007. – T. 3. – 518 s.
207. Labocha J. Podstawy analizy składniowej wypowiedzi / Janina Labocha, Kinga Tutak. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2005. – 116 s.
208. Lehr-Spławiński T. O mowie Polaków w Galicji Wschodniej [przedruk] / Tadeusz Lehr-Spławiński // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. Janusza Riegera. – Warszawa : Semper, 2006. – T. 3. – S. 189–199.
209. Lehr-Spławiński T. Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej [przedruk] / Tadeusz Lehr-Spławiński // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera i D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2010. – T. 4. – S. 279–291.
210. Łazarenko O. O sytuacji językowej w kilku polskich wsiach na Kijowszczyźnie / Olesia Łazarenko // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1996. – T. 1. – S. 283–287.
211. Łaziński M. O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa / Marek Łaziński. – Warszawa : PWN, 2006. – 360 s.
212. Łaziński M. Pan ksiądz i inni panowie. Wtórna funkcja lekceważąca jednostki pan / Marek Łaziński // Poradnik Językowy. – 2000. – Z. 8(577). – S. 29–38.
213. Łesiów M. Historia wzajemnych kontaktów i wpływów języka polskiego i ukraińskiego / Michał Łesiów // Z badań nad polsko-ukraińskimi powiązaniami

- językowymi / Pod red. D. Buczki, M. Łesiowa. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2003. – S. 11–23.
214. Mańczak W. Ile rodzajów jest w polskim / Witold Mańczak // *Język Polski*. – 1956. – XXXVI. – S. 116–121.
215. Marcjanik M. ABC grzeczności językowej / Małgorzata Marcjanik // *Polszczyzna na co dzień* / Pod red. M. Bańki. – Warszawa : PWN, 2010. – S. 231–310.
216. Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej / Małgorzata Marcjanik. – Warszawa : PWN, 2013. – 166 s.
217. Marcjanik M. Przez grzeczność na skróty. O nonszalancji zachowań młodego pokolenia / Małgorzata Marcjanik // *Retoryka codzienności. Zwyczaje językowe współczesnych Polaków* / Pod red. M. Marcjanik. – Warszawa : TRIO, 2006. – S. 230–238.
218. Markowski A. Jak dobrze mówić i pisać po polsku / Andrzej Markowski. – Warszawa : Reader's Digest Przegląd, 2000. – 416 s.
219. Markowski A. Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne / Andrzej Markowski. – Warszawa : PWN, 2012. – 294 s.
220. Marszałek M. Uwagi o podręcznikach dla polskich szkół na radzieckiej Litwie jako jednym z rozsadników osobliwości językowych / Marek Marszałek // *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie* / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 198–213.
221. Masojć I. Dystansowe zaimki osobowe w polszczyźnie wileńskiej i zaolziańskiej / Irena Masojć, Jana Raclavská // *Tożsamość na styku kultur. Zbiór studiów* / Pod red. Ireny Masojć i Henryki Sokołowskiej. – Vilnius : Edukologija, 2011. – T. 2. – S. 249–262.
222. Masojć I. Imiona własne w formach adresatywnych (na przykładzie zachowań językowych młodych Polaków z Wilna) / Irena Masojć // *Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach. Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi* / Pod red. E. Dzięgiel,

- K. Czarneckiej, D. A. Kowalskiej. – Warszawa : Semper, 2012. – T. 5. – S. 227–237.
223. Masojć I. Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie / Irena Masojć. – Warszawa : Elipsa, 2001. – 162 s.
224. Masojć I. Sposoby wyrażania relacji dystansowych w formach adresatywnych polszczyzny na Litwie / Irena Masojć // Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej / Red. nauk. S. Gajda, I. Jokiel. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014. – T. II. – S. 202–215.
225. Masojć I. Wielojęzyczność Polaków litewskich. Wtręty obcojęzyczne jako wyznaczniki interferencji kulturowej w środowisku wieloetnicznym / Irena Masojć // Polonistyka bez granic. T. 2: Glottodydaktyka polonistyczna – współczesny język polski – językowy obraz świata / Red. R. Nycz, W. Miodunka, T. Kunz. – Kraków : Universitas, 2010. – S. 351–362.
226. Masojć I. Zmorfologizowane dialektalne zjawiska fonetyczne w mówionej odmianie języka polskiego / Irena Masojć // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 147–155.
227. Mędelska J. Język na zakręcie historii. Polszczyzna „Prawdy Wileńskiej” 1945–1948 / Jolanta Mędelska // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 214–222.
228. Mędelska J. Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku / Jolanta Mędelska. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, 1993. – 348 s.
229. Mędelska J. Kresowe i niekresowe zmiany rodzaju gramatycznego rzeczowników / Jolanta Mędelska // Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy / Red. nauk. J. Mędelska, Z. Sawaniewska-Mochowa. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010. – S. 313–333.

230. Miodek J. Jaka jesteś, polszczyzno? / Jan Miodek. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. – 196 s.
231. Mitreva M. Kompetencja komunikacyjna bułgarskich użytkowników języka polskiego (aspekt glottodydaktyczny) / Magdalena Mitreva. – Warszawa : Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. – 310 s.
232. Nagórko A. Podręczna gramatyka języka polskiego / Alicja Nagórko. – Warszawa : PWN, 2010. – 336 s.
233. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / Alicja Nagórko. – Warszawa : PWN, 2007. – 332 s.
234. Nepop L. Problematyka badań nad słownictwem polskich gwar na Ukrainie / Lidia Nepop // Studia nad polszczyzną kresową / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 2001. – T. X – S. 257–276.
235. Nepop L. Słownictwo polskiej gwary wsi Burtyn na Podolu / Lidia Nepop // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 147–153.
236. Nieckula F. Kompetencja komunikacyjna / Franciszek Nieckula // Polonistyka. – 1997. – Nr6. – S. 324–327.
237. Ohołenko M. Odmiana czasownika w polskiej gwarze wsi Słobódka Krasielewska na Podolu (czas teraźniejszy) / Maryna Ohołenko // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 155–159.
238. Ohołenko-Jurewicz M. Polacy w Słobódce Krasielewskiej o sobie i swoim języku (rola mowy ojczystej w samoidentyfikacji narodowej) / Maryna Ohołenko-Jurewicz // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1999. – T. 2. – S. 185–195.
239. Ostapczuk O. O języku polskim w obwodzie winnickim na Podolu / Oksana Ostapczuk // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1999. – T. 2. – S. 139–164.

240. Ostapczuk O. Uwagi o języku inteligencji polskiej w warunkach zanikania polszczyzny / Oksana Ostapczuk // *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi* / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 161–167.
241. Pacan B. Wpływ języka rosyjskiego i ukraińskiego na polszczyznę inteligencji lwowskiej pokolenia powojennego / Beata Pacan // *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi* / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 169–177.
242. Parylak P. Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach [przedruk] / Piotr Parylak // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1999. – T. 2. – S. 341–363.
243. Piotrowski A. O pojęciu kompetencji komunikatywnej / Andrzej Piotrowski // *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki* / Pod red. A. Schaffa. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. – S. 91–109.
244. Polański E. Najnowszy podręcznik gramatyki języka polskiego / Edward Polański, Tomasz Nowak. – Kraków : PETRUS, 2011. – 336 s.
245. Popławska N. Język polskiej inteligencji w Kijowie / Natalia Popławska // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 2006. – T. 3. – S. 109–127.
246. Porayski-Pomsta J. Kultura języka / Józef Porayski-Pomsta // *Nauka o języku dla polonistów* / Pod red. S. Dubisza. – wyd. II zmienione i rozszerzone. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1997. – S. 57–100.
247. Porayski-Pomsta J. Umiejętności komunikacyjne dzieci w wieku przedszkolnym. Studium psycholingwistyczne / Józef Porayski-Pomsta. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1994. – 186 s.
248. Przetacznik-Gierowska M. Struktura i organizacja dialogów dzieci w sytuacji zadaniowej / Maria Przetacznik-Gierowska // *Z badań nad kompetencją*

- komunikacyjną dzieci / Pod red. B. Bokus i M. Hamana. – Warszawa : Energeia, 1992. – S. 15–40.
249. Rieger J. Język polski na Ukrainie (rozpowszechnienie, funkcje, znaczenie, świadomość językowa) / Janusz Rieger // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1996. – T. 1. – S. 131–143.
250. Rieger J. Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku. Cz. I. Stan i status. Cechy charakterystyczne. Polszczyzna w Lwowskim, Tarnopolskim i na Podolu. Teksty / Janusz Rieger, Iwona Cechosz-Felczyk, Ewa Dzięgiel. – Warszawa : Semper, 2002. – 373 s.
251. Rieger J. Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku. Cz. II. Polszczyzna w Lwowskim, Żytomierskim i na Podolu. Teksty / Janusz Rieger, Iwona Cechosz, Ewa Dzięgiel. – Kraków : Lexis, 2007. – 344 s.
252. Rieger J. Język polski na Wschodzie / Janusz Rieger // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Wrocław : Wiedza o Kulturze, 1993. – S. 547–560.
253. Rieger J. Język polski poza wschodnimi granicami kraju w XX wieku – rewolucja, ewolucja, perspektywy / Janusz Rieger // Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju / Pod red. S. Dubisza i S. Gajdy. – Warszawa : Elipsa, 2001. – S. 211–219.
254. Rieger J. Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie / Janusz Rieger, Irena Masojć, Krystyna Rutkowska. – Warszawa : DiG, 2006. – 456 s.
255. Rudnicki S. Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza / Sergiusz Rudnicki. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2000. – 210 s.
256. Rudnicki S. Polacy i język polski w obwodzie żytomierskim / Sergiusz Rudnicki // Język polski dawnych Kresów Wschodnich / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1996. – T. 1. – S. 153–174.
257. Rudnicki S. Stopień znajomości i sfery funkcjonowania języka polskiego we wsi Nowy Zawód na południowej Żytomierszczyźnie / Sergiusz Rudnicki // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane

- Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 193–202.
258. Rutkowska K. O pojemności semantycznej zapożyczeń leksykalnych z języka litewskiego funkcjonujących w polszczyźnie gwarowej na Litwie / Krystyna Rutkowska // Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy / Red. nauk. J. Mędelska, Z. Sawaniewska-Mochowa. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010. – S. 342–348.
259. Saloni Z. Kategoria rodzaju we współczesnym języku polskim / Zygmunt Saloni // Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim. Materiały konferencji Pracowni Gramatyki Współczesnej Polszczyzny Instytutu Języka Polskiego PAN, Zawoja, 13–15 XII 1974 / Red. R. Laskowski. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. – S. 43–78.
260. Saloni Z. Składnia współczesnego języka polskiego / Zygmunt Saloni, Marek Świdziński. – Warszawa : PWN, 2012. – 354 s.
261. Sawaniewska-Mochowa Z. Tradycje zaścianka szlacheckiego w języku i mentalności Polaków na Litwie / Zofia Sawaniewska-Mochowa // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 114–123.
262. Sawaniewska-Mochowa Z. Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku / Zofia Sawaniewska-Mochowa. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2002. – 280 s.
263. Sawicka G. Konwencja a kompetencja komunikacyjna / Grażyna Sawicka // Język w komunikacji / Pod red. G. Habrajskiej. – Łódź : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2001. – T. 1. – S. 117–126.
264. Seiffert-Nauka I. Dawny dialekt miejski Lwowa. Cz. 1. Gramatyka / Irena Seiffert-Nauka. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. – 172 s.
265. Sikora K. Grzeczność językowa wsi. Cz. 1. System adresatywny / Kazimierz Sikora. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010. – 324 s.

266. Sikora K. Zmiany w wiejskiej etyce – na przykładzie sposobów zwracania się do drugich / Kazimierz Sikora // *Język a komunikacja 4. Język trzeciego tysiąclecia II. T. 1: Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie* / Red. G. Szpila. – Kraków : Tertium, 2002. – S. 397–406.
267. Smółka L. Kompetencja komunikacyjna dzieci sześćo-siedmioletnich / Lucyna Smółka. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2004. – 144 s.
268. Smułkowa E. Sytuacja językowa w Ejszyszkach. Wyniki badań sondażowych prowadzonych na Litwie w 1997 roku / Elżbieta Smułkowa // *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie* / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 54–63.
269. Smułkowa E. Uwagi o języku starszego pokolenia inteligencji lwowskiej A. D. 1989/1990 / Elżbieta Smułkowa // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1996. – T. 1. – S. 223–255.
270. Sojka-Masztalerz H. Zjawiska fonetyczne we współczesnej polszczyźnie lwowian / Helena Sojka-Masztalerz // *Poradnik Językowy*. – 1997. – Z. 1. – S. 53–67.
271. Sojka-Masztalerz H. Zjawiska słowotwórcze i leksykalne we współczesnej polszczyźnie lwowian / Helena Sojka-Masztalerz // *Studia nad polszczyzną kresową* / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1999. – T. IX. – S. 237–242.
272. Sokołowska H. Wielojęzyczność a umiejętności komunikacyjne uczniów szkół polskich na Litwie / Henryka Sokołowska. – Warszawa–Wilno : Elipsa, 2004. – 196 s.
273. Sokołowska H. Wybór języka w zróżnicowanych sytuacjach komunikacyjnych a deklarowany związek ze społecznością etniczną. Na podstawie wypowiedzi młodzieży polskiej na Litwie / Henryka Sokołowska // *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie* / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa : Elipsa, 1999. – S. 124–132.
274. Szober S. Gramatyka języka polskiego / Stanisław Szober [opr. W. Doroszewski]. – wyd. IV. – Warszawa : PWN, 1957. – 389 s.

275. Szulgan A. Język polski starszego pokolenia polonijnego w Krzemieńcu na Ukrainie / Alina Szulgan // *Poradnik Językowy*. – 2006. – Z. 5(634). – S. 58–67.
276. Tomiczek E. System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne / Eugeniusz Tomiczek. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1983. – 240 s.
277. Turska H. O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie / Halina Turska // *Studia nad polszczyzną kresową* / Pod red. J. Riegera i W. Werenicza. – Wrocław : Ossolineum, 1982. – T. 1. – S. 19–121.
278. Tymbrowska G. Teksty z Susłów koło Nowogrodu Wołyńskiego z komentarzem językowym / Genowefa Tymbrowska // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1999. – T. 2. – S. 229–243.
279. Werenicz W. O sytuacji społecznej języka polskiego w ZSRR (na Ukrainie i w Kazachstanie) / Władysław Werenicz // *Studia nad polszczyzną kresową* / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 2010. – T. XII. – S. 19–44.
280. Werenicz W. Uwagi do badań nad polskim dialektem kresowym na Ukrainie / Władysław Werenicz // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* / Pod red. J. Riegera. – Warszawa : Semper, 1996. – T. 1. – S. 125–130.
281. Wierzbicka A. Podwójne życie człowieka dwujęzycznego / Anna Wierzbicka // *Język polski w świecie. Zbiór studiów* / Pod red. W. Miodunki. – Warszawa–Kraków : PWN, 1990. – S. 71–104.
282. Wojnarska A. Kompetencje komunikacyjne nieletnich / Anna Wojnarska. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013. – 316 s.
283. Wyderka B. Odmiany regionalne / Bogusław Wyderka // *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski* / Pod red. S. Gajdy. – Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2001. – S. 422–439.
284. Zamiast korepetycji. Język polski. Kompendium / Pod red. M. Derwojedowej, H. Karaś, D. Kopcińskiej. – Warszawa : Świat Książki, 2005. – 933 s.
285. Zaron Z. Aspekty funkcjonalne polskiej kategorii rodzaju. Charakterystyka fleksyjna / Zofia Zaron. – Warszawa–Puńsk : Aušra, 2004. – 265 s.

286. Zgółkowie H. i T. Polszczyzna mediów w komunikacji codziennej – ślady i naśladownictwa / Halina i Tadeusz Zgółkowie // Język w mediach masowych / Pod red. J. Bralczyka i K. Mosiołek-Kłosińskiej. – Warszawa : Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”, 2000. – S. 51–59.
287. Zielińska A. Język polski na Litwie Kowieńskiej dawniej i dziś / Anna Zielińska // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa : Semper, 2000. – S. 291–298.
288. Zielińska A. O polszczyźnie szlachty grodzieńskiej / Anna Zielińska // Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce / Pod red. E. Dzięgiel i A. Zielińskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2009. – T. 1. – S. 55–72.
289. Zielińska A. Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne / Anna Zielińska. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2002. – 192 s.
290. Zielińska A. Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce / Anna Zielińska. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1996. – 190 s.
291. Żurek A. Grzeczność językowa w polszczyźnie cudzoziemców. Wybrane zagadnienia / Anna Żurek. – Łask : Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 2008. – 272 s.
292. Żydek-Bednarczuk U. Bilingwizm w badaniach glottodydaktycznych, społecznych i kulturowych / Urszula Żydek-Bednarczuk // Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego / Pod red. A. Achtełik i J. Tambor. – Katowice : Gnome, 2007. – S. 223–237.

II. Словники і енциклопедії

293. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) [Электронный ресурс] / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: http://methodological_terms.academic.ru.
294. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.

295. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : ВТФ ПЕРУН, 2004. – 1440 с.
296. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
297. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / Т. Ф. Ефремова. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/>.
298. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов / Т. В. Жеребило. – 5-е изд., испр. и доп. – Назрань : Пилигрим, 2010. – 486 с.
299. Жеребило Т. В. Термины и понятия лингвистики. Общее языкознание. Социолингвистика: словарь-справочник [Электронный ресурс] / Т. В. Жеребило. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: http://sociolinguistics_dictionary.academic.ru/.
300. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 320 с.
301. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов / Ред. Н. Ю. Шведова. – 21-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1989. – 924 с.
302. Педагогическое речеведение: словарь-справочник / Ред. Т. А. Ладыженская и А. К. Михальская; сост. А. А. Князьков. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 1998. – 312 с.
303. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
304. Словарь социолингвистических терминов / Отв. ред. В. Ю. Михальченко. – М. : Российская академия наук. Институт языкознания. Российская академия лингвистических наук, 2006. – 312 с.
305. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
306. Соціолого-педагогічний словник / Ред. В. В. Радул. – К. : ЕксОб, 2004. – 304 с.

307. Inny słownik języka polskiego : w 2 t. / Pod red. M. Bańki. – Warszawa : PWN, 2000.
308. Lubaś W. Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej / Władysław Lubaś, Stanisław Urbańczyk. – wyd. 3. – Kraków–Katowice : Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego i Fundacja dla Wspierania Śląskiej Humanistyki, 1994. – 509 s.
309. Marcjanik M. Słownik językowego savoir-vivre'u / Małgorzata Marcjanik. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014. – 420 s.
310. Nowy Leksykon PWN / Red. naczelny Encyklopedii PWN B. Petrozolin-Skowrońska. – Warszawa : PWN, 1998. – 2030 s.
311. Płóciennik I. Słownik wiedzy o języku / Iwona Płóciennik, Daniela Podlawska. – Bielsko-Biała : Park Sp. z o. o., 2007. – 326 s.
312. Polański E. Leksykon wiedzy o języku polskim nie tylko dla uczniów / Edward Polański, Tomasz Nowak. – Kraków : PETRUS, 2010. – 321 s.
313. Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny. Nie tylko dla młodzieży / Pod red. A. Markowskiego. – Warszawa : PWN, 1995. – 480 s.
314. Skudrzykowa A. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej / Aldona Skudrzykowa, Krystyna Urban. – Kraków–Warszawa : Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Spółka Wydawniczo-Księgarska, 2000. – 168 s.
315. Słownik języka polskiego : w 11 t. / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa : PWN, 1958–1969.
316. Słownik języka polskiego : w 3 t. / Pod red. M. Szymczaka. – Warszawa : PWN, 2002.
317. Słownik poprawnej polszczyzny / Pod red. W. Doroszewskiego, H. Kurkowskiej. – Warszawa : PWN, 1973. – 1056 s.
318. Słownik wyrazów trudnych i kłopotliwych / Pod red. M. Bańki. – Warszawa : PWN, 2010. – 368 s.
319. Szober S. Słownik poprawnej polszczyzny / Stanisław Szober. – wyd. 6. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1966. – 857 s.

320. Szulc A. Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego. Dydaktyka języków obcych / Aleksander Szulc. – Warszawa : PWN, 1984. – 384 s.
321. Uniwersalny słownik języka polskiego : w 6 t. / Pod red. S. Dubisza. – Warszawa : PWN, 2003.
322. Wielki słownik poprawnej polszczyzny / Pod red. A. Markowskiego. – Warszawa : PWN, 2008. – 1708 s.

Додаток 1

АНКЕТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Ankieta socjolingwistyczna

Drogi Uczniu!

Wiem, że chodzisz do sobotniej / niedzielnej szkoły i uczysz się języka polskiego. Chciałabym dowiedzieć się więcej o Twoim stosunku do tego języka i o stopniu jego znajomości. Dlatego przygotowałam tę ankietę. Proszę odpowiedz na zawarte w niej pytania. Ankieta jest anonimowa. Twoje odpowiedzi wykorzystam wyłącznie w celach naukowych.

Dziękuję!

Data wypełnienia ankiety _____

1. W jakich sytuacjach, miejscach używasz języka polskiego?

(Odpowiedź zaznacz znakiem ”+”)

W domu (w rozmowie z rodziną)	
W rozmowie ze znajomymi	
W rozmowie z sąsiadami	
W rozmowie z przyjaciółmi	
W kościele	
W polskiej szkole podczas lekcji	
W polskiej szkole podczas przerw	
W innych sytuacjach (jakich?)	

2. Twoja ocena poziomu umiejętności w zakresie znajomości języka polskiego

1. Język polski jest według Ciebie: (Odpowiedź zaznacz znakiem ”+”)

☐ łatwy do opanowania ☐ trudny do opanowania.

2. Które formy (wyrazy) sprawiają Ci największe trudności?

.....
.....

3. Jak oceniasz poziom swoich umiejętności w zakresie znajomości języka polskiego?

(Odpowiedź zaznacz znakiem ”+” w tabelce; nie wszystkie kratki muszą być wypełnione)

	pisanie (technika pisania – poprawność ortograficzna)	pisanie (posługiwanie się polszczyzną pisaną, tworzenie tekstów)	czytanie (rozumienie czytanego tekstu)	mówienie	słuchanie (rozumienie ze słuchu)
bardzo					
dobrze					
słabo					
wcale					

3. Twój stosunek do języka polskiego

1. W jakim języku rozmawiają z Tobą Twoi rodzice?.....

2. W jakim języku rozmawiają (rozmawiali) z Tobą dziadkowie?.....

3. W jakich sytuacjach w rozmowie zdarza Ci się przedstawiać (переходити):

a) z języka polskiego na język ukraiński

.....

b) z języka ukraińskiego na język polski

.....

4. Kto jako pierwszy uczył Cię języka polskiego?.....

5. Czy chciałbyś, żeby Twoje dzieci uczyły się języka polskiego?

☐ tak

☐ nie

Dlaczego?.....

.....

4. Korzystanie z polskojęzycznych środków masowego przekazu

1. Jak często czytasz polskie książki, czasopisma i gazety?

(Podkreśl właściwą odpowiedź: systematycznie, często, rzadko, nigdy)

2. Podaj tytuły polskojęzycznych gazet, czasopism, po które sięgasz najczęściej.

.....

3. Jak często oglądasz polskie programy telewizyjne?

(Podkreśl właściwą odpowiedź: systematycznie, często, rzadko, nigdy)

4. Jakie programy oglądasz? Podaj tytuł(y) lub typ programów.

.....

5. Jak często słuchasz polskiego radia?

(Podkreśl właściwą odpowiedź: systematycznie, często, rzadko, nigdy)

6. Jakich audycji słuchasz? Podaj tytuł(y) audycji lub ich typ.

.....

5. Motywacje opanowywania języka polskiego

1. Dlaczego zostałeś uczniem polskiej sobotniej (niedzielnej) szkoły?

.....

.....

2. W jakim celu postanowiłeś doskonalić swój język polski?

.....

.....

3. Czy, Twoim zdaniem, warto doskonalić sprawność posługiwania się językiem polskim?

Dlaczego?.....

.....

4. Czy chciałbyś na stałe wyjechać do Polski? (Odpowiedź zaznacz znakiem "+")

☐ tak

☐ nie

Dlaczego?.....

.....

A do innego kraju chciałbyś wyjechać na stałe?

☐ tak

Do jakiego?.....

☐ nie

Dlaczego?.....

.....

Додаток 2

АНКЕТА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МОЛОДІ

Ankieta

Drogi Uczniu!

Wiem, że chodzisz do sobotniej / niedzielnej szkoły i uczysz się języka polskiego. Chciałabym poznać Twoje umiejętności posługiwania się językiem polskim w różnych codziennych sytuacjach. Proszę odpowiedz na zawarte w ankiecie pytania. Ankieta jest anonimowa. Twoje odpowiedzi wykorzystam wyłącznie w celach naukowych.

Dziękuję!

Data wypełnienia ankiety _____

1. Zaznacz właściwą odpowiedź spośród podanych lub wpisz własny wariant odpowiedzi

1. Kiedy ktoś ma urodziny (imieniny), życzysz:

A) Powodzenia!

B) Szczęśliwych urodzin!

C) Wszystkiego najlepszego!

D) Inaczej? Jak?

2. Kiedy składasz komuś noworoczne życzenia, mówisz:

A) Z Nowym Rokiem!

B) Wszystkiego najlepszego w Nowym Roku!

C) Z następującym Nowym Rokiem!

D) Inaczej? Jak?

3. Mokrego śmigusa-dyngusa życzysz na:

A) Boże Narodzenie.

B) Wielkanoc.

C) imieniny.

D) co innego? Co?

4. Życzysz „sto lat”, kiedy jakaś osoba:

A) choruje.

B) ma urodziny.

C) na walentynki.

D) Inaczej? Jak?

5. Kiedy Twój kolega dostaje się na studia, mówisz:

A) Gratulacje!

B) Witam!

C) Pozdrawiam cię!

D) Inaczej? Jak?

6. Kiedy ktoś kichnął (Aaaaaa psik!), mówisz:

A) Na zdrowie!

B) Bądź zdrow (zdrowa)!

C) Twoje zdrowie!

D) Inaczej? Jak?

7. Kiedy ktoś mówi „Przepraszam”, odpowiadasz:

A) Proszę uważać!

B) Proszę bardzo!

C) Nie ma sprawy!

D) Inaczej? Jak?

8. Kiedy spotykasz swojego nauczyciela języka polskiego, przywitasz go:

A) Dzień dobry pani Natalio.

B) Dzień dobry pani nauczycielko.

C) Dzień dobry pani.

D) Inaczej? Jak?

9. Jak zwracasz się (z prośbą, pytaniem) do dyrektora polskiej szkoły?

A) Pani Krystyno,

B) Proszę pani,

C) Pani dyrektor,

D) Inaczej? Jak?

10. Do księdza zwracasz się:

A) Proszę księdza.

B) Proszę pana.

C) Ojcze.

D) Inaczej? Jak?

11. Kiedy ktoś się przedstawia, powinien, Twoim zdaniem, powiedzieć:

A) Nazywam się Anna Kowalska.

B) Jestem pani Anna Kowalska.

C) Nazywam się pani Anna.

D) Inaczej? Jak?

2. Utwórz wypowiedź w podanych sytuacjach

1. Jest Dzień Nauczyciela. Jak złożysz życzenia nauczycielowi?

.....

2. Jesteś na lekcji języka polskiego. Nie usłyszałeś, co powiedział nauczyciel. Jak poprosisz go o powtórzenie?

.....

3. Jesteś na dworcu. Nie wiesz, jak dostać się do akademika (ul. Młynarska). Jak zapytasz o taką informację?

.....

4. Jesteś na dworcu kolejowym. Co powiesz kupując bilet do Warszawy?

.....

5. Jesteś w kawiarni. Jak zamówisz coś do jedzenia i picia?

.....

6. Dzwonisz do kolegi (koleżanki), żeby się z nim (nią) umówić. Zaproponuj spotkanie.

.....

7. Przyjechałeś (aś) do hotelu. Chcesz wynająć pokój. Jak to zrobisz?

.....

8. Zaproś przyjaciela (przyjaciółkę) do kina.

.....

9. Mama Twojego znajomego zaproponowała Ci kawałek ciasta. Nie lubisz takiego ciasta. W jaki sposób odmówisz?

.....

10. Zmarł dziadek Twojego najlepszego przyjaciela (Twojej przyjaciółki). Co powiesz?

.....

11. Musisz jak najszybciej dostać się na dworzec autobusowy. Zamów przez telefon taksówkę.

.....

12. Na wycieczkę przyjechał Twój rówieśnik z Polski. Chcesz się z nim zapoznać. Jak zaczniesz z nim rozmowę?

.....

13. Na ulicy spotykasz turystę z Polski, który nie wie, jak dojść do centrum miasta. Jak mu wytłumaczysz?

.....

3. Dane ogólne

1. Miejsce zamieszkania (miasto, wieś).....

2. Miejsce urodzenia.....

3. Rok urodzenia.....

4. Płeć d. ☐ chł. ☐

5. Narodowość rodziców: matka –..... ojciec –.....

 Narodowość dziadków: babcia –..... dziadek –.....

 (pradziadków): prababcia –..... pradziadek –.....

6. Od jak dawna uczysz się języka polskiego w polskiej sobotniej (niedzielnej) szkole?

.....

Додаток 3

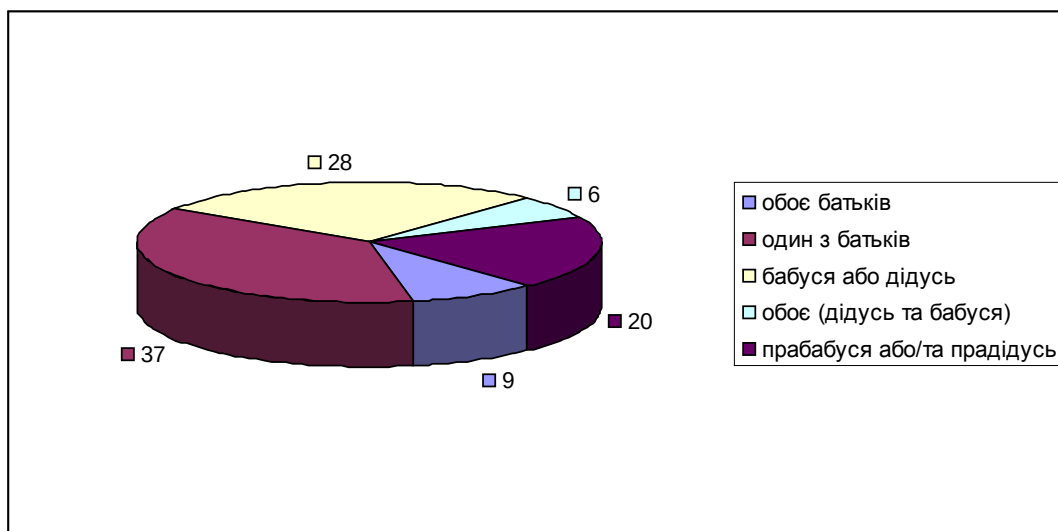
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПОЛЬСЬКОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДІ

Рис. 1. Польська національність членів сімей анкетованих (у%)

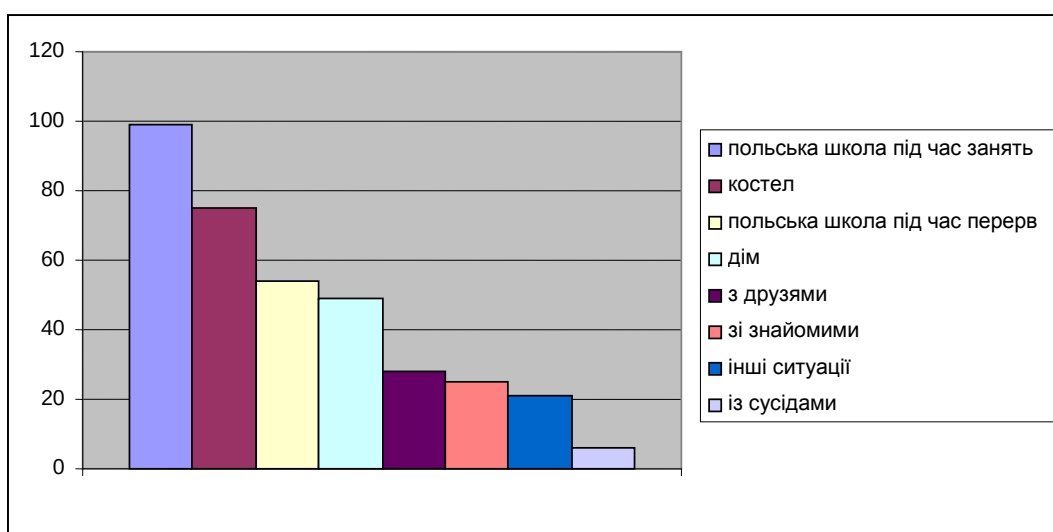

Рис. 2. Комунікативні ситуації, в яких анкетовані використовують польську мову (у%)

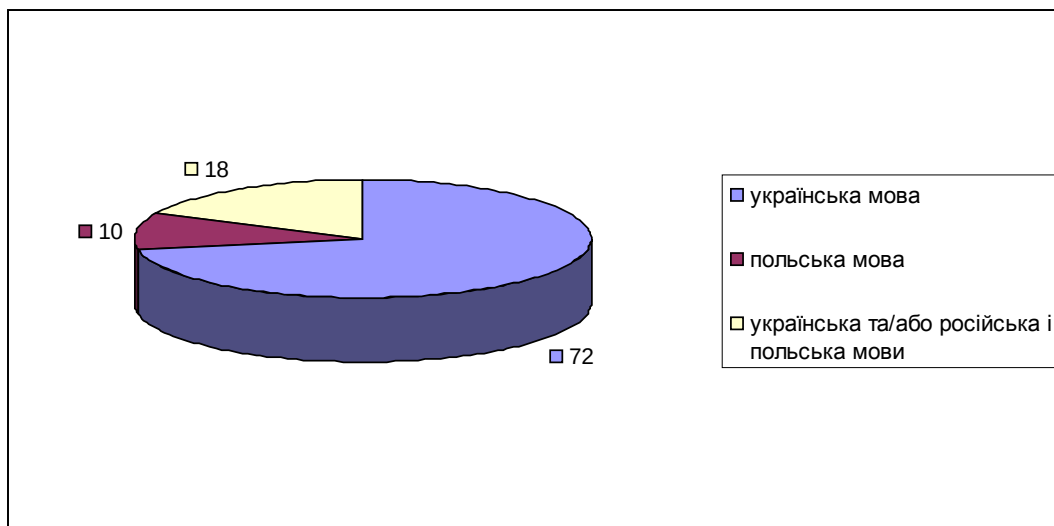

Рис. 3. Мова (мови), якою молодь спілкується з батьками (у%)

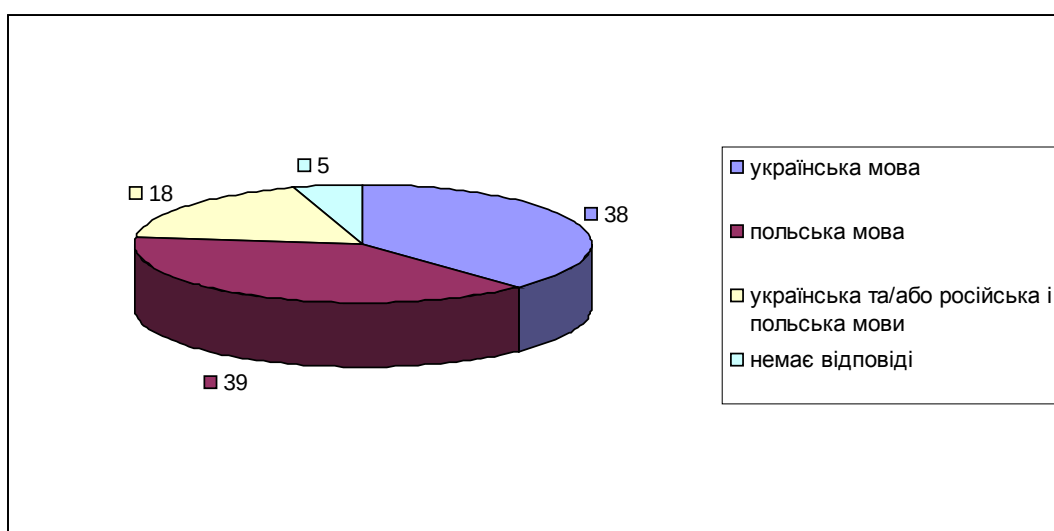

Рис. 4. Мова (мови), якою молодь спілкується з представниками старшого покоління – бабусею, дідусем (у%)

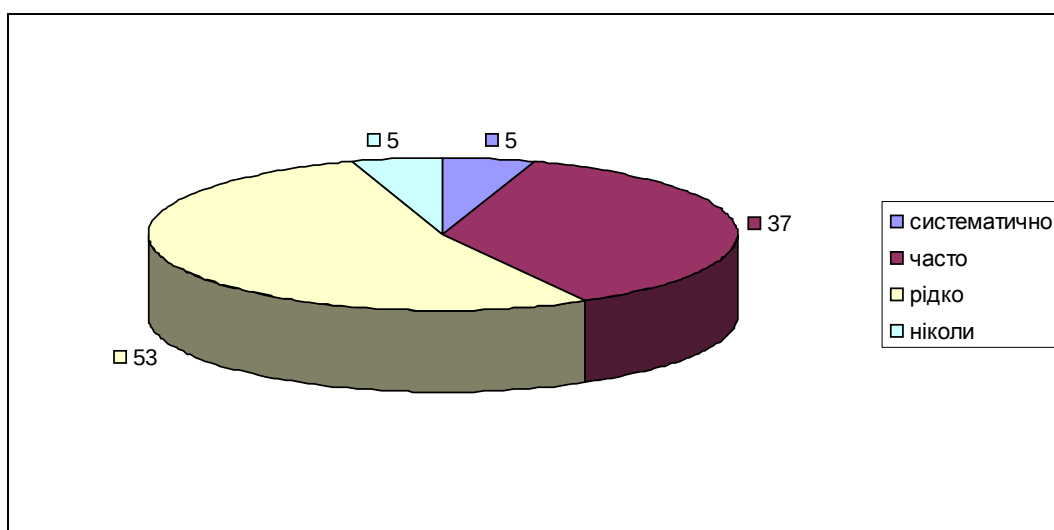

Рис. 5. Читання польськомовної літератури, преси (у%)

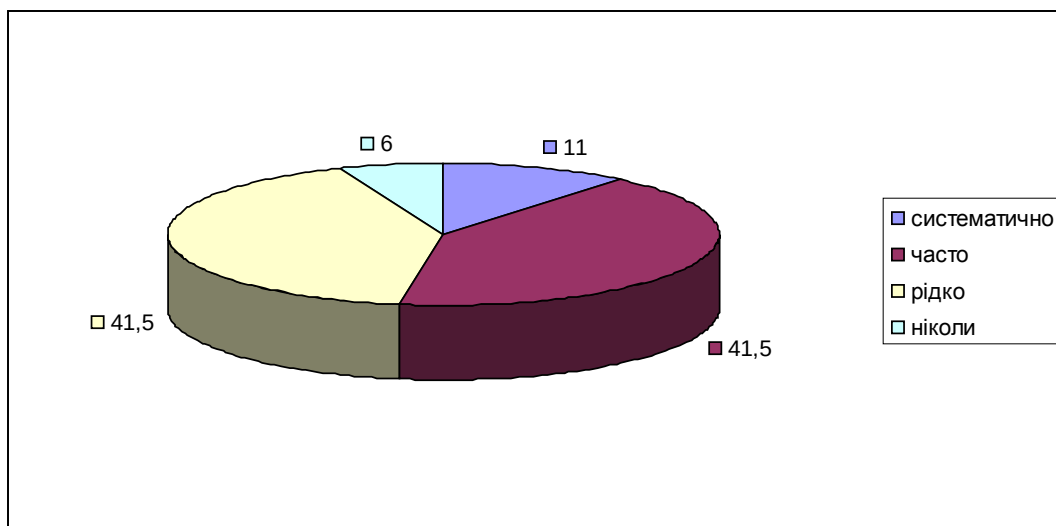

Рис. 6. Доступ до польського телебачення (у%)

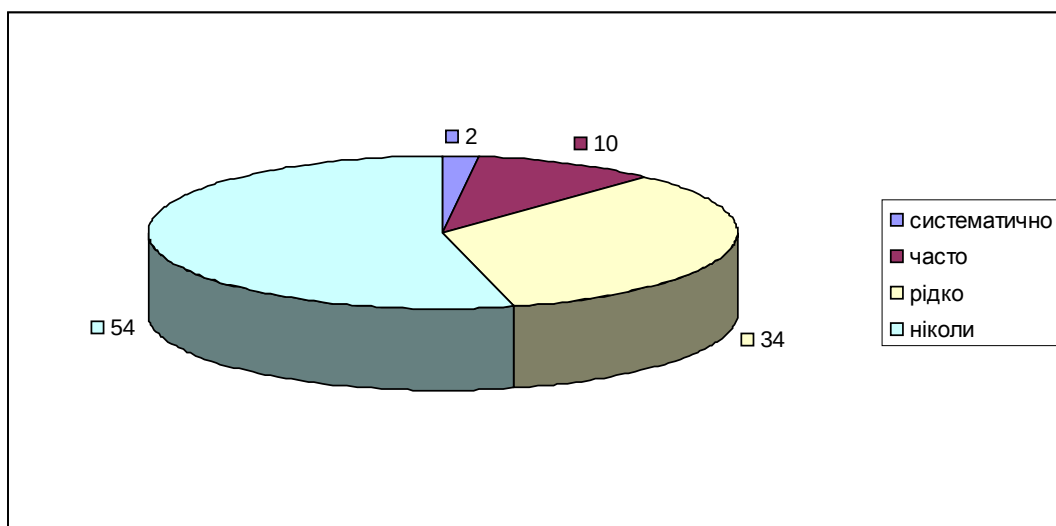

Рис. 7. Доступ до польських радіостанцій (у%)

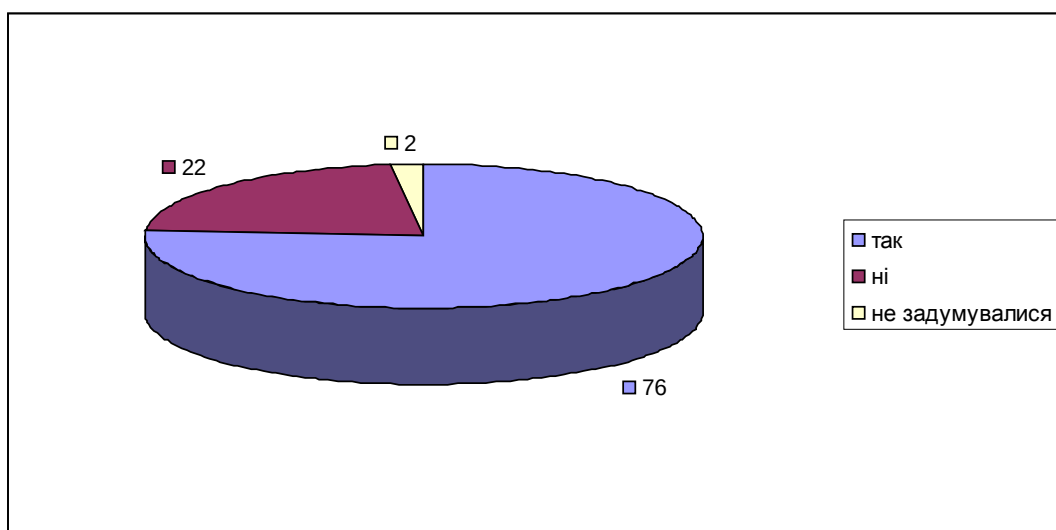

Рис. 8. Бажання виїхати на постійне місце проживання до Польщі (у%)

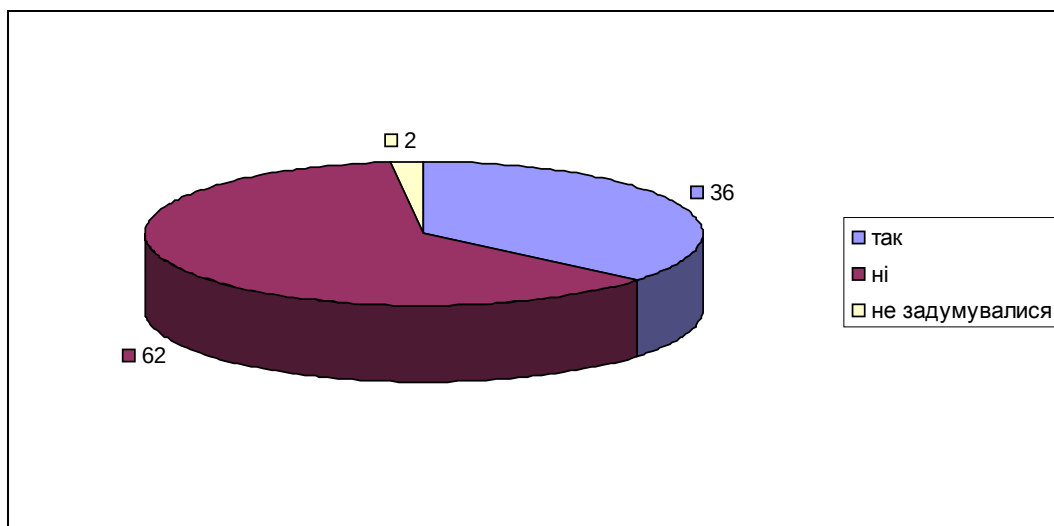

Рис. 9. Бажання виїхати на постійне місце проживання до будь-якої іншої країни (у%)

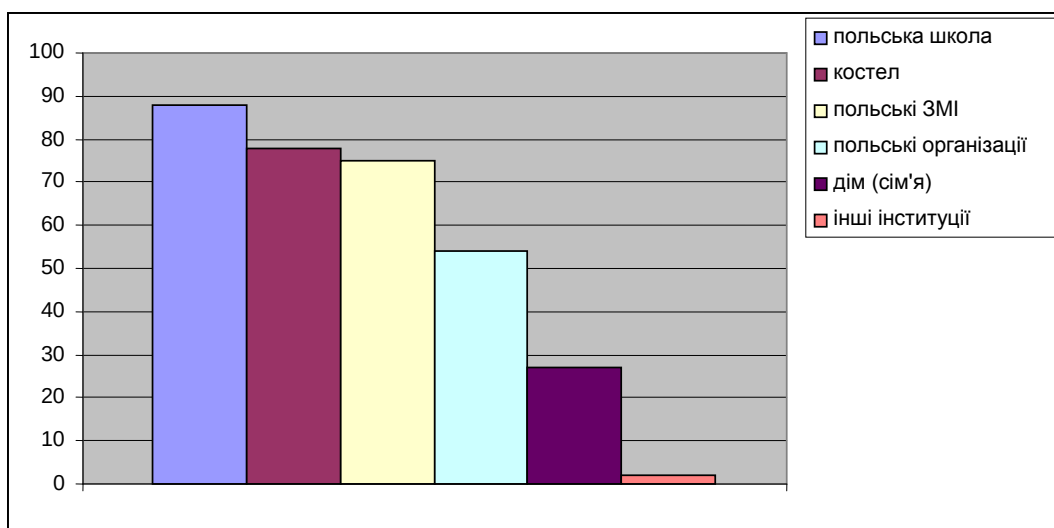

Рис. 10. Інституції в Україні, в яких, на думку опитуваних, спілкуються правильним варіантом польської мови (у%)

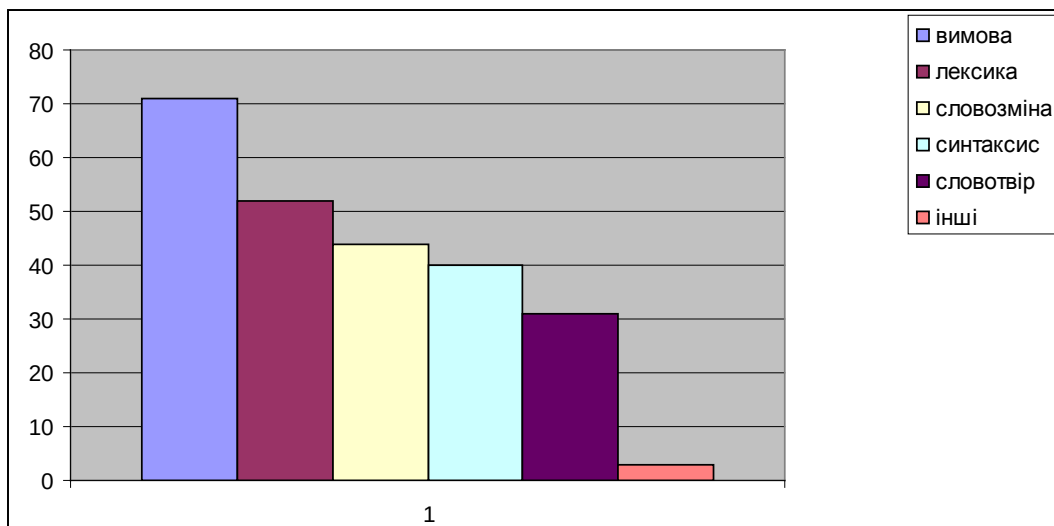

Рис. 11. Мовні підсистеми, в яких, на думку опитуваних, присутні відмінності між варіантами польської мови, якими спілкуються в Україні й Польщі (у%)

	Письмо (знання орфографіч них норм)	Письмо (творення польськомов них писемних текстів)	Читання (розуміння прочитаного)	Гово ріння	Розуміння на слух
дуже добре	7	6	40	21	43
добре	64	52	55	58	49
слабо	29	38	5	21	8
не володію взагалі	-	4	-	-	-

Табл. 1. Оцінка анкетованими свого рівня володіння польською мовою (у%)

Додаток 4

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО
АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ*у фахових наукових виданнях*

1. Зелінська М. З. Мовна свідомість осіб польського походження, що навчаються в недільній школі м. Самбора / М. З. Зелінська // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : зб. наук. праць. – Київ : ВПЦ „Київський університет”, 2010. – Вип. 12. – С. 66–77.
2. Зелінська М. З. Комунікативні невдачі в мовленні учнів польських суботньо-недільних шкіл / М. З. Зелінська // „Мова і культура”. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 13. – Т. V (141). – С. 89–96.
3. Зелінська М. Специфіка синтаксичних структур у мовленні молодого покоління носіїв польської мови Львівщини / Марія Зелінська // Київські полоністичні студії. – Київ : Університет „Україна”, 2011. – Т. XVIII. – С. 439–443.
4. Зелінська М. Лексичні особливості польського мовлення учнів суботньо-недільних шкіл Львівщини / Марія Зелінська // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 60. – С. 225–234.
5. Зелінська М. З. Мовленнєвий етикет молодих носіїв польської мови (на прикладі учнів суботньо-недільних шкіл Львівщини) / М. З. Зелінська // „Мова і культура”. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 14. – Т. V (151). – С. 168–173.
6. Зелінська М. З. Словотвірні особливості мовлення молодих носіїв польської мови в Західній Україні / М. З. Зелінська // Східнослов'янська філологія : зб. наук. праць. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2012. – Вип. 22. Мовознавство. – С. 233–242.
7. Зелінська М. Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови у Львівській області (на прикладі м. Борислав) / Марія Зелінська // Проблеми

слов'янознавства : зб. наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – Вип. 61. – С. 137–148.

8. Зелінська М. З. Особливості сучасної мовної ситуації : використання польської мови в західних регіонах України / М. З. Зелінська // Слов'янський збірник : зб. наук. праць. – Одеса–Чернівці : Букрек, 2015. – Вип. 19. – С. 278–288.

у закордонних наукових виданнях

9. Zielińska M. Nauczanie języka polskiego w polskich szkołach sobotnio-niedzielnich na Ukrainie / Maria Zielińska // Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej / Pod red. U. Kopec i Z. Sibigi. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2010. – S. 173–181.

10. Zielińska M. Sytuacja socjolingwistyczna uczniów pochodzenia polskiego w obwodzie lwowskim (na podstawie badań ankietowych) / Maria Zielińska // Tożsamość na styku kultur / Pod red. I. Masojć i H. Sokołowskiej. – Vilnius : Edukologija, 2011. – T. 2. – S. 551–564.

11. Zielińska M. Rola polszczyzny w życiu młodych użytkowników języka polskiego na Ukrainie Zachodniej / Maria Zielińska // Język. Komunikacja. Informacja. Polityka językowa w Europie Środkowo-Wschodniej / Pod red. I. Koutny i P. Nowaka. – Poznań : Wydawnictwo SORUS, 2011. – T. 6. – S. 127–134.

12. Zielińska M. Tożsamość narodowościowa i językowa młodych osób polskiego pochodzenia w obwodzie lwowskim / Maria Zielińska // Актуальныя праблемы паланістыкі, 2010 : сб. навук. артыкулаў / Пад рэд. С. А. Важнік, А. А. Кожынава. – Мінск : „Медисонт”, 2011. – С. 87–92.

13. Zielińska M. Kompetencja językowa uczniów polskich szkół sobotnio-niedzielnich na Ukrainie Zachodniej / Maria Zielińska // Kresowe dziedzictwo. Studia nad językiem, historią i kulturą / Pod red. A. Burzyńskiej-Kamienieckiej, M. Misiak i J. Kamienieckiego. – Wrocław : Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2012. – S. 247–258.

14. Zielińska M. Sytuacje komunikacyjne a umiejętności tworzenia wypowiedzi przez młodych użytkowników języka polskiego na terenach Ukrainy Zachodniej / Maria Zielińska // Słowo. Studia językoznawcze. – 2012. – Nr 3. – S. 192–200.
15. Zielińska M. Język polski w pozaszkolnych placówkach oświatowych na Ukrainie / Maria Zielińska // Przeszłość i teraźniejszość edukacji na Kresach. Zbiór studiów z języka i kultury / Pod red. A. Burzyńskiej-Kamienieckiej, M. Misiak i J. Kamienieckiego. – Wrocław : Wydawnictwo GAJT, 2013. – S. 155–169.
16. Zielińska M. Osobliwości fleksji werbalnej w polszczyźnie młodych osób pochodzenia polskiego na Ukrainie Zachodniej / Maria Zielińska // Polonistyka w Europie. Kierunki i perspektywy rozwoju / Pod red. G. Filip, J. Pastorskiej, M. Patro-Kucab. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – S. 403–412.
17. Zielińska M. Odstępstwa od ogólnopolskiej normy składniowej w polszczyźnie młodzieży pochodzenia polskiego na Ukrainie Zachodniej / Maria Zielińska // Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej / Red. nauk. S. Gajda, I. Jokiel. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014. – T. II. – S. 237–245.
18. Зелінська М. З. Орфоепічні особливості польського мовлення молоді в Західній Україні / М. З. Зелінська // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – Москва : МАКС Пресс, 2017. – Вып. 55. – С. 98–107.

в інших наукових виданнях

19. Зелінська М. Комунікативно орієнтоване навчання мови національної меншини в польських суботньо-недільних школах / Марія Зелінська // Мовне обличчя міста. Черкаси-2010 : матеріали науково-практичної конференції. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2010. – С. 308–317.
20. Зелінська М. Словозмінні особливості польського мовлення учнів суботніх шкіл (на прикладі школи м. Борислав) / Марія Зелінська // Проблеми

слов'янознавства : зб. наук. праць. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – Вип. 59. – С. 283.

21. Зелінська М. З. Комунікативна компетенція: методологія дослідження (на прикладі польськомовної молоді в Україні) / М. З. Зелінська // Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти : зб. матеріалів всеукраїнської науково-методичної Інтернет-конференції, 11 квітня 2014 року, Луцьк / Луцький національний технічний університет. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. – С. 207–210.

22. Зелінська М. Комунікативна компетенція польськомовної молоді західноукраїнських областей / Марія Зелінська // Польська мова та полоністика у Східній Європі : минуле і сучасність : зб. праць з нагоди десятиліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка / За ред. І. Бундзи, Є. Ковалевського, А. Кравчук, О. Сливинського. – Київ : Фірма „ІНКОС”, 2015. – С. 107–117.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка. Результати досліджень апробовано на 27 конференціях і семінарах:

- звітних конференціях кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2010, 2011);
- всеукраїнських наукових форумах: VII Всеукраїнський соціолінгвістичний семінар (Львів, 2010); Всеукраїнська науково-методична Інтернет-конференція „Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти” (Луцьк, 2014); Всеукраїнська наукова конференція на пошану професора Клавдія Олександровича Яскевича (до 90-річчя від дня народження) „Славістика крізь призму класичної та новітньої філологічної парадигми” (Дрогобич, 2014);
- міжнародних конференціях в Україні: XVIII–XXII та XXIV Міжнародні славістичні колоквиуми (Львів, 2009–2013; 2016); X Міжнародні славістичні читання, присвячені пам’яті академіка Л. А. Булаховського (Київ, 2010); XIX,

- XX Міжнародні наукові конференції „Мова і культура” імені проф. Сергія Бураго (Київ, 2010–2011); Міжнародна наукова конференція „Польсько-український бюлетень”: європейська традиція діалогу культур (Київ, 2010); Міжнародна наукова конференція з нагоди десятиліття кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка „Польська мова і полоністика у східній Європі: минуле і сучасність” (Львів, 2014); Міжнародна інтердисциплінарна наукова конференція з нагоди 15-ліття заснування кафедри полоністики „Традиція – сучасність пограниччя: письменство, освіта, історія” (Київ–Умань, 2015); Міжнародна наукова конференція „Полоністика у XXI столітті: між локальним і глобальним. До 190-річчя польської філології у Львівському університеті” (Львів, 2016);
- закордонних конференціях: в Польщі – „Edukacja polonistyczna w dobie kultury masowej – polisensorycznej” (Жешів, 2009); „Pomiędzy językami Europy Środkowo-Wschodniej” (Познань, 2011); „Kresy – wspólne dziedzictwo (w aspekcie językowo-kulturowym)” (Вроцлав, 2011); „Polonistyka w Europie. Kierunki i perspektywy rozwoju” (Жешів, 2012); „Integracja wczoraj i dziś” (Жешів, 2012), Литві – „Tożsamość na styku kultur” (Вільнюс, 2010), Білорусі – „Pogranicze w perspektywie językowej, historycznej i kulturowej” (Мінськ, 2010);
 - світових конгресах полоністики в Польщі: V Конгрес закордонної полоністики „Polonistyka wobec wyzwań współczesności” (Бжег – Ополе (Польща), 2012); VI Світовий конгрес полоністів „Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy. Konsepcje. Perspektywy” (Катовіце (Польща), 2016).